

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
Universitas nationalis Odessae**

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 24

Том 2

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 24

Volume 2

**Одеса
2017**

УДК 81.161.2(051)

ББК 81.031.4я5

З-324

Головний редактор: Т. Ю. Ковалевська.

Editor-in-chief: T. Kovalevska.

Заступник головного редактора: А. П. Романченко.

Vice-editors: A. Romanchenko.

Відповідальний секретар: С. С. Поліщук.

Secretary: S. S. Polishchuk.

Редакційна колегія: д-р філософії Д. Блохин. (Німеччина), д-р ф. н. І. П. Бондаренко (Україна), д-р ф. н. О. А. Войцева (Україна), д-р ф. н. Т. І. Домброван (Україна), д-р ф. н. О. Ю. Карпенко (Україна), д-р ф. н. І. М. Колегаєва (Україна), д-р ф. н. В. О. Колесник (Україна), д-р ф. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д-р ф. н. В. П. Олексенко (Україна), д-р ф. н. М. Парзулова (Болгарія), д-р ф. н. Н. В. Петлюченко (Україна), д-р ф. н. Є. М. Степанов (Україна), д-р ф. н. С. В. Форманова (Україна), д-р філософії У. Холод (Чеська республіка), канд. ф. н. Н. М. Хрустик (Україна), д-р ф. н. Є. М. Черноіваненко (Україна), д-р ф. н. О. В. Яковлева (Україна).

The editorial board: D. Blokhin, I. Bondarenko, O. Voytseva, T. Dombrovan, O. Karpenko, I. Kolehajeva, V. Kolesnyk, N. Kondratenko, V. Oleksenko, M. Parzulova, N. Petlyuchenko, Y. Stepanov, S. Formanova, U. Kholod, N. Khrustyk, Y. Chernoiivanenko, O. Yakovleva.

Рецензенти:

Биби́к С. П., доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України;

Селіванова О. О., доктор філологічних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Рекомендовано до друку

Вченою радою філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова

Протокол № 11 від 27.06.2017 р.

У збірнику вміщено наукові праці з актуальних теоретичних і прикладних проблем мовознавства. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, учителям, методистам, студентам.

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ №8931 від 05.07.2004 р.

Збірник наукових праць «Записки з українського мовознавства» постановою Президії ДАК України № 241 від 09.03.2016 р. внесено до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.

Адреса редакції / Address: Одеса, Україна 65058, Французький бульвар, 24/26, кімн. 85, 86.

Телефон / Phone: +38 (048) 776-14-80; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14

E-mail: kafukrmovaonu@ukr.net

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2017.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2 : 81'42

Т. П. Вільчинська,

д-р філол. н., проф.,

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка,

професор кафедри загального мовознавства і слов'янських мов

ЛІНГВОКОГНІТИВНА ПРИРОДА КОНЦЕПТУ «ДОРОГА» ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТА ПРОСТОРОВОГО КОДУ В ПОЕТИЦІ ТАРАСА ФЕДЮКА

У статті на прикладі концепту «дорога» розглянуто особливості лінгвалізації просторових понять, що презентують відповідний культурний код у художній мовотворчості сучасного українського поета Тараса Федюка. Розглянуто специфіку вербалізації та образно-семантичну природу концептуалізованої одиниці. Встановлено, що концепт «дорога» є полісемантичним, когнітивно багатограним, а його вираження в поетичній мові засвідчує глибоке розуміння автором міфопоетичного хронотопу.

Ключові слова: код, просторовий культурний код, концепт, дорога, поетична творчість.

Кожна культура має свою картину світу, презентовану засобами мови. Зміст культури визначають різні ділянки буття людини (традиції, звичаї, релігія, побут, економіка, наука, мистецтво тощо), які в мові реалізуються через відповідні коди. Встановлення особливостей кодування культурної інформації у концептах забезпечить розуміння мови як засобу відображення світу, її взаємозалежного зв'язку з культурою певного етносу.

Актуальність запропонованої розвідки визначається її спрямованістю на дослідження саме просторового культурного коду, що репрезентує одну з основоположних філософських категорій – простір (Е. Кассіер), яка є важливою для розуміння процесів концептуалізації дійсності. Концепт «дорога» є одним з основних у площині «людина – простір», що відображає численні аспекти взаємодії людини з просторовими реаліями.

Простір належить також до важливих параметрів композиційно-динамічної структури художнього тексту, є тією конструктивною силою, що організовує матеріал в єдине змістове ціле. Риси національно-мовної картини світу певного етносу можна встановити, досліджуючи індивідуально-авторську мовотворчість, вивчення якої сьогодні перебуває серед першочергових завдань мовознавчої науки. Отже, основними для розуміння культурних цінностей (понять) народу стають лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний, етнолінгвістичний підходи, в аспекті яких і виконане наше дослідження.

Мета статті – з'ясувати лінгвокогнітивну природу концепту «дорога» як маніфестанта просторового коду в поетичній творчості Тараса Федюка – відомого українського поета, лауреата Шевченківської премії.

Об'єктом дослідження став концепт «дорога», предметом – особливості його лінгвалізації в художній мові. Матеріалом для аналізу послужили поетичні тексти Т. Федюка, що увійшли до двох збірок поезій «Обличчя пустелі» (2005 р.) та «Транснїстрія» (2007 р.), визначальними рисами яких є оригінальні теми, філософічне ставлення до життя, глибинне відчуття мови, що роблять доробок поета самобутнім явищем в сучасній українській літературі. Лінгвокогнітивний аналіз дороги як просторового поняття в мовотворчості Т. Федюка здійснюється вперше.

Незважаючи на досить помітні напрацювання, які можна об'єднати спільною ідеєю – когнітивним поглядом на мову, в сучасній лінгвістиці залишається чимало дискусійних питань, серед яких визначення і типологія кодів культури, особливості вербалізації концептів, теорія концептуальної метафори та ін.

Так, термін «код культури», що поширився завдяки працям Ю. Лотмана, М. Толстого, В. Телії, сьогодні здебільшого тлумачать як «макросистему характеристик об'єктів картини світу, об'єднаних спільною категоріальною ознакою; це певна понятійна сітка, використовуючи яку, носій мови категоризує, структурує й оцінює навколишній і свій власний світи» [4, с. 125].

Схожі визначення культурного коду знаходимо в працях таких науковців, як О. Березович, Д. Гудков, М. Новикова, В. Красних та ін. В україністиці подібних поглядів дотримуються Ф. Бацевич, Л. Савченко, О. Селіванова, О. Снитко, І. Чибор та ін. Зокрема, О. Селіванова стверджує, що код культури це «мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти» [7, с. 220].

Л. Савченко, поділяючи думки згаданих мовознавців, акцентує увагу на важливості кодування саме «національної етнокультурної інформації... у формі, здатній ідентифікувати культуру через сукупність вторинних знаків і символів» [6, с. 62] та вводить у науковий обіг термін «етнокод», найбільш оптимальний, на її думку, в дослідженнях елементів духовної культури у фразеології.

У лінгвокультурологічних студіях частіше послуговуються термінопоняттям «тематичні коди», під якими розуміють «субстанціонально різні знаки матеріального і духовного світу, об'єднані однією темою» [1, с. 95].

Відомо чимало класифікацій тематичних кодів культури. Здебільшого науковці приймають за основу типологію В. Красних, яка виокремлює такі коди: соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний і духовний [3, с. 233]. Загалом дослідниця вважає, що кодів не повинно бути багато, різноманітність полягає не в їхній кількості, а в реалізації [3, с. 280].

Натомість інші вчені виділяють помітно більшу кількість кодів. Наприклад, Д. Гудков і М. Ковшова окреслюють 15 кодів [1, с. 96-99], М. Піменова – 14 [4, с. 127-128], 10 основних кодів, у межах яких реалізуються інші, зауважує О. Селіванова [7, с. 221]. Зазначимо, що у всіх згаданих типологіях послідовно виділяється просторовий код, який ще називають спатіальним.

Л. Савченко запропонувала коди культури поділити на дві групи: субстанціональну та концептуальну. До першої зараховує такі коди, як антропний, соматичний, зооморфний, фітоморфний, предметний та природний, до другої –

спатіальний, або просторовий, темпоральний, тобто часовий, геометричний, колоративний, квантитативний, каузативний, аксіологічний, кваліфікативний, або якісний, та окремо виділяє моторіальний (репрезентує образи, пов'язані з рухом) [6, с. 94-147]. Подана класифікація на сьогодні видається найширшою. Просторовий культурний код в ній доповнюється моторіальним, крім того, дослідниця умотивовує вживання українських відповідників замість деяких назв іншомовного походження, як-от у випадку з просторовим кодом. Зазначимо, що коли субстанціональні коди культури виокремлюються на основі подібності плану вираження, то концептуальні – на основі смислової подібності концептів.

Коди культури, як стверджує М. Піменова, виявляються у процесах категоризації і концептуалізації. «Здатність людини співвідносити явища з різних сфер, виділяючи в них спільні ознаки, є основою властивих кожній культурі системи кодів» [4, с.127]. Кожна національна культура відрізняється властивими тільки їй образами, символами, концептами, що презентують особливу систему кодів, за допомогою якої носій мови об'єктивує навколишню дійсність і свій внутрішній світ.

Зацікавленість у вивченні природи міфопоетичного хронотопу стабільно висока уже протягом тривалого часу. Питання, пов'язані із концептуалізацією простору, розглядалися у працях таких науковців, як І. Богданова, Л. Масенко, Т. Монахова, Т. Радзівська, О. Тищенко, В. Сарапін, С. Шуляк, Т. Цив'ян та ін., причому тлумачили їх по-різному. Часто концепти на позначення простору розглядають у співвідношенні з концептами «час» або «дім» (Т. Монахова, В. Сарапін). Т. Радзівська, наприклад, найважливішим у площині «людина – простір» вважає концепт «шлях», а зважаючи на особливості його вираження в мові, умотивовує вживання поняття «концептосфера шляху» [5, с. 177].

У статті, з огляду на частотність виявлених вербалізаторів «концептуальних одиниць із просторовими координатами» (за Т. Радзівською), означуємо їх номінації концепту «дорога», який, спираючись на праці Т. Космеди, О. Кубрякової, В. Маслової, М. Скаб, Р. Фрумкіної, тлумачимо як ключовий (об'єктивується в численних контекстах), базовий (важливий у формуванні ментальності етносу), культурний (репрезентує одну з універсальних (онтологічних) категорій культури – простір).

Як відомо, концепти реалізуються в мові різними способами – за допомогою лексем, вільних і стійких словосполучень, тропейних одиниць, паремій тощо. Подібне засвідчує і вербалізація досліджуваного концепту в поетичних текстах Т. Федюка (звертаємо увагу на непослідовність вживання автором розділових знаків і великої літери).

Так, його номінативне поле представлене насамперед іменниками, як-от: *дорога* (*Все зникне, яке до того. / ... Брукована лаврська дорога* [8, с. 26]); *шлях* (*Шлях без мети, без царя в голові, голови* [8, с. 39]); *стежка* (*стежка вужча від ноги / вужа ножа і чого хочеш / біжить в далекі береги* [9, с. 49]); *рідше путь* (*і, зрештою, почалася така путь, / куди неохоче беруть по двоє* [8, с. 55]); *міст* (*коли у нас на півдні шоста / і коли вівці сунуть мостом* [9, с. 52]); *траса* (*траса північний вітер / і приїхати слід* [9, с. 46]); запозичене *сабвей* (*а далі місто яке трамваями і сабвеями зранку морили* [8, с. 117]); *перехід* (*в нічних переходах підземних немає людей* [8, с. 14]); застаріле *тартак* (*де попало на шлях цей стежку на цей тартак* [9, с. 24]); а також *вулиця* (*і тільки з вулиці трамваю / скрип* [9, с. 99]); *площа* (*Лишається так: площа, люди і льоди... / І ти, що проїздом, що випав з колоди* [8, с. 59]).

Серед словосполучень привертають увагу передусім ті, що функціонують як термінологічні, зокрема *залізна дорога*, вжите на позначення залізниці (*залізною дорогою гойдається вагон* [9, с. 86] або *Зеленіє в снігах вагон. / І залізна, як лід, дорога* [8, с. 132], зауважимо, що автор використовує у своїх віршах і лексему *залізниця*: *двох коханців: блудних сина / і дочки на залізниці...* [8, с. 76]), та фразеологічні (*лягає дорога дальня / а просто така дорога – як розвести руками* [8, с. 116]).

Нерідко вербалізатори аналізованого концепту виступають компонентами різних тропеїчних структур, найчастіше метафори: *трава півстоліття яке за плечима яка і не передбачала дороги* [8, с. 41] або *я знаю які одежі вдягають у ці дороги* [9, с. 82].

Виявлено у поезії Т. Федюка і десемантизовані деривативні утворення від лексем із просторовою семантикою на зразок *дорожній* (*вуста воскові / спорише дорожній* [9, с. 38] – імплікуються уявлення про смерть друга) чи *бездоріжжя* (*дерев бездоріжжя і ніч і не вернешся звідти* [8, с. 64] – конотує відчуття суму від неминучої смерті).

В українській етнокультурі з поняттям дороги пов'язують такі значення: 1) смуга землі з краю в край, по якій їздять і ходять; також перебування в русі, подорожування (із цим значенням корелює багато символічних смислів, в тому числі дорога як прожите життя); 2) гладка дорога – символ легкості, безперешкодності; 3) Божа дорога; 4) Чумацька (Молочна, Божа, Зоряна, Небесна, Журавлина) Дорога; 5) переходження дороги [2, с. 196-197].

Т. Радзівська, спираючись на етнокультурне та загальномовне тлумачення просторових понять, умотивовує їхнє визначення як «концептосфера шляху», яка є «неоднорідною і розподіляється на певні зони, що представляють: 1) шлях як частину природної сфери, 2) шлях як природний суходільний простір для руху, 3) шлях – елемент «альтернативних» просторів, 4) шлях у сфері доцільності діяльності людини, 5) шлях як подію, що втілює ідею руху вперед, 6) шлях як життєвий цикл» [5, с. 177].

Аналіз концепту «дорога» в поезиці Т. Федюка засвідчує його полісемантичність і когнітивну багатогранність. Як і в українській етнокультурі, дорога – це насамперед «частина простору, призначена для руху»: *і нічого не їхало, бо не могло / тих п'ятсот кілометрів, яких всім замало / і лежало село як старе баракло / біля киева траси і храму* [9, с. 78].

Загалом мотив руху об'єктивується чи не в кожній поезії Т. Федюка. Частіше автор досягає цього, використовуючи дієслова на позначення руху та іменники для називання різних видів транспорту, реалізуючи в такий спосіб думку про функціональне призначення дороги: *На Личаківському в маї / я їду і йти люблю... / Ходить посполитих згряя* [9, с. 56] або пор.: *поїзд останній тихенький гойднувся і їде* [8, с. 39]; *їде таксі / і йому налипає на скло* [8, с. 107]; *жовті маршрутки тихо / перепливали мости* [8, с. 122]; *хай їздять автобусом футболісти* [9, с. 63]; *транспорт громадський нікого уже не везе* [8, с. 106] тощо.

Як предметний об'єкт, дорога у поезіях Т. Федюка означається за типом поверхні (*брукована дорога*), за розміром (*вузька стежка*), за станом (*уторований шлях*).

Розгортання концептуальної семантики демонструє смисл «та, що втілює ідею руху вперед». Об'єктивацію подібного смислу забезпечують різні предикативні, часто фразеологізовані, словосполучення на зразок: *збиратись у дорогу, випаде дорога, йти світ за очі* (*Завтра випаде дорога* [9, с. 92]; *їдемо світ за очі / де мор і війна* [9, с. 28]); атрибутивні синтагми на кшталт *дорога дальня* (*лягає дорога дальня* [8, с. 116]) та значною мірою контексти, що об'єктивують інформацію про подолання перешкод, які трапляються на шляху (*дороги не треба їдемо на звізду* [9, с. 28] або *остання яку я пройшов огорожа* [9, с. 41]).

Реалізуючи уявлення про дорогу як нерукотворний природний об'єкт, досліджуваний концепт корелює з такими просторовими природними реаліями, як степ, ліс, пустир, берег і под.: *степ твій – це просто земля якої багато яка глинобитна / втоптана під ноги...* [9, с. 7] або *де сірі хвилі як вандали / сліди руйнують на піску* [9, с. 33].

Привертають увагу також контексти, в яких річка чи небо асоціюються з дорогою, рухом на ній: *Відходить шаланда від берега* [8, с. 72], або *на водах ходять рибами сліди* [8, с. 31], чи *і якась люфтваффе у небі пташкою пролетить* [8, с. 6]. У подібних контекстах експлікується або імплікується думка про «альтернативні» простори, зокрема морський, річковий, водний, повітряний, міський та ін. (*а далі – місто / шурхіт машин виповзає із-під гардинних китиць* [8, с. 117]).

Семантика означень до номінантів досліджуваного концепту тут стосується типу концептуалізованого простору. Так, повітряний шлях *блакитний*, морський *солоний*, а бувають іще *казенні, прозорі: я вийшов сам у море воно на смак солоне* [8, с. 21] або *а ти і не знала якої хотіла ціни... / казенна дорога де гоїя і гоголь бур'ян головка / і ще параноя – це знаєш нічого наука така* [9, с. 73] (в останньому контексті імплікується інформація про майбутнє повіі).

Зауважимо, що прикметною ознакою Федюкових текстів є насамперед опис степового та приморського краєвидів, які, очевидно, є найріднішими і найближчими для поета місцями і про які він сам написав так: «тут все – легенда дикий степ казка неправда художня література... / ...тут я народився... / ...звідси майже всі мої вірші... / ... тут я хотів би померти хоча я тут не живу... / ...це – трансїстрія...» [9, с. 3].

Властивий віршам Т. Федюка динамізм засвідчує мотив подорожування. Ліричний герой (а це нерідко сам автор) перебуває постійно в дорозі. Відтак семантика простору реалізується через назви відомих для українців локацій: Київ, Львів, Дніпро, Буг та ін.: *то вінницький, то вижницький, то хтозна-чий квартал... / малинами долинами дунай дніпро і буг* [9, с. 86]. Традиційний для поета маршрут Київ – Одеса автор опоетизовує у багатьох творах: *все не склалось так погано / як могло б і як хотілось... / а тому – чому в черкасах києві чи у одесі / і на різних перегонах уночі мовчить і п'є* [8, с. 24].

Перехід концепту «дорога» із природної сфери в ментальну супроводжується процесом семантичної трансформації, внаслідок чого вербалізатори набувають нових смислових і функціональних ознак. У структурі аналізованого концепту це засвідчує такий концептуальний смисл, як «та, що асоціюється з напрямом діяльності». Зазвичай така діяльність тлумачиться як рух уперед до певної мети, що має бути досягнута. Проте в поезіях Т. Федюка досить часто діяльність – це «рух в нікуди». Пор.: *вихід є куди не глянь / шлях кружляє на тамань... / перспектива – це коли / ми такі як і були / і в кінці тунелю світло / біле як баба-огли* [9, с. 68] та *шукати дорогу таку / якої нема яку / як рану ковил зализав* [8, с. 11].

Просторовий код, як відомо, базується на аксіологічно маркованих опозиціях «свій – чужий», «верх – низ». Цим, очевидно, можна пояснити їх об'єктивацію у поетичних текстах Т. Федюка: *якщо розібратися добре – дорога одна: / вниз вздовж узвозу / вверх вздовж узвозу хто хоче / ти вже не хочеш... / довго і вниз – це життя* [8, с. 18].

Сакральну сферу в структурі концепту «дорога» демонструє смисл «та, що асоціюється із життєвим циклом людини». Здебільшого автор опоетизовує, використовуючи просторові номінації, закінчення життєвого циклу: *а звідси нікуди немає дороги... / електрику Бог до себе прибрав і всіх що тут жили теж* [8, с. 64] та *Я*

знаю, у мене всіх заберуть – / така пора і такі конвої – / і, зрештою, почалася така путь, / куди неохоче беруть по двоє [8, с. 55].

Поетові вдається передати мотиви туги, суму, пов'язані з тим, що життя рано чи пізно закінчується. Звідси домінування в його текстах жовтих осінніх барв: *чашу вже випито... / жовта долоня як тіло осі / уздовж дороги осінній ясир... / душу висмоктують срібні вужі* [8, с. 92] або *Дорогою кілька тіл і висохлий жовтий щир... / Ще прийдуть, збрешуть: брати. / Попросять, може, води. / Спитають, куди іти. / І я їм скажу – куди* [8, с. 50].

Загалом поезію Т. Федюка характеризує медитативне наповнення тривоги, відчуття самотності, освячення любовної миті. Тому нерідко семантику просторових понять визначити непросто, як-от у контекстах: *зелене зелене зелене червоне дорога* [8, с. 55] або *ми лишились у світі – щока до щоки – і цього тепла / було більше ніж виходу і взагалі дороги* [8, с. 67]. Лише залучення ширшого контексту в обох випадках дає змогу встановити корелятивний зв'язок між поняттями дороги і кохання. Перший поетичний текст демонструє вагання ліричного героя щодо його почуттів, використані колористичні епітети, символізуючи сигнали світлофора, передають це відчуття. Щодо другого із наведених контекстів, то тут дорога виступає символом великої любові (пор. в етнокультурі *дорога до щастя*).

Науковці давно звернули увагу на відображення в мові здатності мислення людини переносити на свій внутрішній світ та об'єкти, що її оточують, антропоморфні, біоморфні, предметні та інші характеристики. Це закріпилося насамперед у вигляді різноманітних тропеїчних одиниць. У статті під ними розуміємо концептуальні одиниці, що репрезентують спосіб мислення про одну ділянку крізь призму іншої (Н. Арутюнова, Л. Кравець, Ж. Маслова, А. Чудінов, М. Піменова та ін.).

Поезія Т. Федюка вражає своєю образністю, а передусім метафоричністю. Відтак дорога в його поетичних текстах часто персоніфікується: *і стежка вужча від ноги... / біжить в далекі береги / далекі глинища лоскоче* [9, с. 49]; набуває іхтіологічних ознак: *за селом сичала траса* [9, с. 36]; уподібнюється до речовини: *І залізна, як лід, дорога* [8, с. 132]; вступає в корелятивні відношення з рослинами: *трава півстоліття яке за плечима яка і не передбачала дороги* [8, с. 41]; поетизується за допомогою епітетів, фразеологізмів, що нерідко нанизуються один на одного: *лягає дорога дальня* [8, с. 116].

Отже, розглянувши особливості мовної об'єктивації концепту «дорога», що презентує просторовий культурний код, у поетичній картині світу Т. Федюка, можна зробити висновок про його семантико-когнітивну багатогранність. Лінгвалізація дослідженої одиниці засвідчила як етнокультурне розуміння просторових понять, так й індивідуально-авторське. Встановлено, що основним вербалізатором проаналізованого концепту є лексема *дорога*, котра, як і інші, нерідко десемантизується, набуваючи нових смислових і функціональних ознак. Творчість Т. Федюка продемонструвала глибоке розуміння автором природи міфопоетичного хронотопу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні інших концептів, що ретранслюють різні коди культури та визначають особливості світобачення творця художнього тексту.

Література

1. Гудков Д. Б. Телесный код русской культуры / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – 288 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

3. *Красных В. В.* Этнолингвистика и лингвокультурология: курс лекций / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
4. *Пименова М. В.* Концептуальные исследования. Введение: учебное пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
5. *Радзівєвська Т. В.* Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту: [монографія] / Т. В. Радзівєвська. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 497 с.
6. *Савченко Л. В.* Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти / Л. В. Савченко. – Сімферополь: Доля, 2013. – 600 с.
7. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
8. *Федюк Т.* Обличчя пустелі: вірші / Т. Федюк. – К.: Факт, 2005. – 142 с.
9. *Федюк Т.* Трансністрія : збірка поезій / Т. Федюк. – К.: Факт, 2007. – 108 с.

References

1. Gudkov, D. B. (2007), *The Code of Russian Culture* [Telesnyj kod ruskoj kultury], Gnosys, Moscow, 288 p.
2. Zhayvoronok, V.V. (2006) *Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-directory* [Znaky ukrayinskoyi etnokultury: slovnyk-dovidnyk], Dovira, Kyiv, 703 p.
3. Krasnyh, V.V. (2002), *Ethnolinguistics and lingvoculturology: a course of lectures* [Etnolingvistika i lingvokulturologiya: kurs lekcij], Gnosys, Moscow, 284 p.
4. Pimenova, M.V. (2011), *Conceptual research. Introduction: a textbook*, [Konceptualnye issledovaniya. Vvedenie: uchebnoe posobie], Flint, Moscow, 176 p.
5. Radziyevska, T. V. (2010), *Essays on Conceptual Analysis and Linguistics of the Text*, [Narysy z konceptualnogo analizu ta lingvistyky tekstu: [monografiya]], DP "Inform.-analyte. Agency", Kyiv, 497 p.
6. Savchenko, L.V. (2013), *The phenomenon of ethnocods of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects* [Fenomen etnokodiv duhovnoyi kultury u frazeologiyi ukrayinskoyi movy: etymologichnyj ta etnolingvistychnyj aspekty], Dolya, Simferopol, 600 p.
7. Selivanova, O. O. (2006), *Modern linguistics: terminology encyclopedia* [Suchasna lingvistyka: terminologichna encyklopediya], Dovkilja -K, Poltava, 716 p.
8. Fedyuk, T. (2005), *The face of the desert: poems* [Oblychchya pusteli: virshi], Fact, Kyiv, 2005, 142 p.
9. Fedyuk, T. (2007), *Transnistria: collection of poems* [Transnistriya: zbirka poezij], Fact, Kyiv, 2007, 108 p.

Т. П. Вильчинская,

*Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка,
кафедра общего языкознания и славянских языков*

ЛИНГВОКОГНИТИВНАЯ ПРИРОДА «ДОРОГА» КАК РЕПРЕЗЕНТАНТА ПРОСТРАНСТВЕННОГО КОДА В ПОЭТИКЕ ТАРАСА ФЕДЮКА

В статье на примере концепта «дорога» рассмотрены особенности лингвализации пространственных понятий, представляющих соответствующий культурный код в художественном творчестве современного украинского поэта Тараса Федюка.

Рассмотрена специфика вербализации и образно-семантическая природа концептуализированной единицы. Установлено, что концепт «дорога» является полисемантическим, когнитивно многогранным, а его выражение в поэтическом языке свидетельствует о глубоком понимании автором мифопоэтического хронотопа.

Ключевые слова: код, пространственный культурный код, концепт, дорога, поэтическое творчество.

T. P. Vilchynska,

*Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University of Ternopil,
Department of General Linguistics and Slavic Languages*

LINGVOCOGNITIV NATURE OF THE CONCEPT OF "ROAD" AS A REPRESENTATIVE OF SPACIOUS CODE IN THE POSITIONS OF TARAS FEDYUKA

In the article the peculiarities of linguisation of spatial concepts, presenting the corresponding cultural code in the artistic creation of modern Ukrainian poet Taras Fedyuk, are considered on the example of the concept "road". The specificity of verbalization and figurative-semantic nature of the conceptualized unit are considered. It has been established that the concept "road" is polysemantic, cognitively multifaceted, and its expression in poetic language is evidenced by the author's deep understanding of the mythopoetic chronotope.

Key words: code, spatial cultural code, concept, road, poetic creativity.

УДК 811.161.2' 271:94(477)

І. Д. Фаріон,

*д-р філол. наук, проф.,
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри української мови*

ДО ДжЕРЕЛ ДІАХРОННОЇ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА

У статті простежено історію перших паростків несистемних діахронних соціолінгвістичних ідей у світовому та вітчизняному мовознавстві. Засвідчено, що столітній шлях наукового осмислення взаємин між мовою і суспільством призвів до виникнення нового предмета дослідження історії мови – діахронної соціолінгвістики.

Ключові слова: діахронна соціолінгвістика, зовнішня історія мови, еволюція мови.

Діахронна соціолінгвістика в українському мовознавстві ще не мала системного практично-теоретичного опрацювання, хоч спорадичне використання її прийомів у дослідженнях з історії української літературної мови та соціолінгвістики незаперечне. Маємо на меті простежити історію перших паростків несистемних діахронних соціолінгвістичних ідей передусім у світовому мовознавчому досвіді. Мова – це передусім структура свідомости та мислення її носіїв в історичному розвитку, а історія – це низка соціальних подій. Діахронний соціолінгвістичний аналіз є основним інструментом

дослідження зовнішньої природи суспільного статусу кожної мови, в основі якого детерміновані взаємини між мовою і суспільством на тлі суспільно-політичних обставин та ідейно-філософських вимірів часу. Внаслідок цього мова стає формою суспільної поведінки. Отже, з огляду на це, діяхронні соціолінгвістичні дослідження в умовах постколоніального статусу нашої держави і мови вкрай актуальні.

Перший із українських мовознавців, хто зауважив на загальних проблемах методології діяхронної соціолінгвістики, був О. Ткаченко. Науковець, аналізуючи зародження соціолінгвістики у 50-60-ті роки ХХ ст. у США, наголосив на основній причині її виникнення: монополія структуралістського підходу щодо вивчення мовних явищ призвела до нехтування підґрунтя мовного розвитку – зв'язку мови і суспільства і, як наслідок, спровокувала соціолінгвістичний розвиток [21, с. 68]. Водночас студії з синхронної лінгвістики засвідчили висвітлення низки мовно-суспільних проблем історичного минулого в контексті того, що теперішнє слід пояснити минулим і навпаки. Щоб здійснити таку аналітику, неминуча історична мовно-суспільна реконструкція не лише способом *«слів і речей»*, але і глибоке уявлення про історію етносу. Найповнішим щодо задіяння історичної оптики (попри відсутність системної ієрархії) виявився дослідник П. Стуре Уреланд, який виділив низку основних чинників глотогенези, що, зливаючись один із одним, породжують феномен мови на певному етапі функціонування: 1. історико-генеологічне розщеплення; 2. мовні контакти (білінгвізм, інтерференція, інтеграція та ін.); 3. кодифікація + стандартизація (переклади Біблії, канцелярське управління, заснування академій); 4. виокремлення діалектів (шляхом міграцій, ізоляції, завоювань); 5. піджинізація, креолізація; 6. утворення нації (плем'я, рід, народ, держава); 7. етнічність та ідентичність; 8. релігійні напрями (хресні походи, Реформація, контрреформація); 9. спроби оживлення мов; 10. результат діяльності особистостей (Данте, Лютер та ін.) [21, с. 74]. Запропонований синтез діяхронних соціолінгвістичних чинників не претендує на вичерпність, проте окреслює суспільно-історичний коридор розвитку мови.

Від часу написання цієї розвідки О. Ткаченка минуло понад 10 років, а в сучасному українському академічному трактуванні соціолінгвістики лише побіжно зауважено, що ця галузь мовознавства *«вивчає соціальні аспекти розвитку мови, її суспільні функції у синхронії і діяхронії»* [5, с. 583]. У першій системній теоретичній соціолінгвістичній праці Г. Мацюк «Соціологічний напрям у мовознавстві» зазначено, що *«діяхронна і синхронна соціолінгвістика пов'язані з принципами розгляду матеріалу»* і їхня основна проблема – це *«опис суспільних функцій літературної мови в історії, становлення стилів, розвиток цих категорій на конкретному зрізі мови тощо»*, а також під час аналізу лінгвосоціологічних напрямів у різних світових і вітчизняних школах згадано про діяхронні підходи [15, с. 8]. Провідний соціолінгвіст Л. Масенко у праці «Нариси з соціолінгвістики» наводить переконливі позамовні чинники українського бездержавного існування, що внеможливіювали розвиток не тільки синхронних соціолінгвістичних студій, але й діяхронних, наголошуючи на нещодавніх дослідженнях В. Лизанчука [13;14] та В. Кубайчука [12], що присвячені історичній зовнішній хронології мовних подій.

Поділ історії мови на зовнішню (географічно-етнологічну) та внутрішню (граматичну) запропонував у розвідці «Про давньопольську мову до XIV ст.» Я. Бодуен де Куртене [2, с. 45], а потім поглибив свою думку у вступній лекції 1870 року у Петербурзькому університеті: *«Зовнішня історія мови тісно пов'язана з долею її носіїв, тобто з долями індивідів, які розмовляють цією мовою, з долями народів. До сфери її досліджень входить географічне та етнографічне поширення мови, загальний вплив*

іноземних мов на конкретну мову і, навпаки, вирішення питань: чи мова використовується як літературна, чи живе тільки в народі, до яких станів належать люди, які розмовляють цією мовою, чи є попит на мову (якщо вона, зрозуміло, літературна) поза власною територією, як у просторі (французька, німецька, англійська і взагалі так звані універсальні мови) і в часі (латинська, грецька, церковнослов'янська), і якщо мову вживають ще й інші народи, то з якою метою – ось питання, які належать до зовнішньої історії мови [3, с. 69].

Якщо внутрішня історія мови досліджує як і чому народ говорить у певний час, то зовнішня історія зосереджує своє завдання на кількості мовців та межах цієї мови. Наголошуючи на взаємовпливах двох сторін історії мови, науковець підкреслює сильніший вплив зовнішньої сторони мови на внутрішню передусім як такої, що *«турбується про долю мови, а не лише звертає увагу на зміни, що відбуваються у ній самій»* [3, с. 69]. Цим міркуванням Я. Бодуена де Куртене передують побіжні зауваження про умови розвитку мови Я. Гримма, який уважав, що мова – це також наша історія і наша спадщина: *«Хіба мова за сприятливих обставин не розквітне, наче дерево, яке, не будучи пригніченим, пишно розростається зусбіч? Хіба не перестане розвиватися мова і не починає нидіти і мертвоїти, як нидіє і сохне рослина при нестачі світла і землі? Дивовижна цілюща сила мови, з якою вона заліковує і надолужує втрати...?»* [7, с. 56, 58, 61].

В унісон до зазначених міркувань у перші десятиліття ХХ ст. вибудовує своє бачення *«внутрішніх та зовнішніх елементів мови»* засновник Женевської лінгвістичної школи Ф. де Сосюр. Він визначає три типи зовнішніх взаємин мови і суспільства: 1. зв'язок між історією мови та історією раси або цивілізації; 2. стосунки між мовою та політичною історією (йдеться про те, що великі історичні події мають незліченні наслідки для багатьох сторін мови); 3. стосунки між мовою і державними та іншими інституціями на зразок церкви, школи, що пов'язані з літературним розвитком мови [20, с. 34]. Науковець уперше використовує сформульовану у своїй праці опозицію *«синхронія – діяхронія»*, зауважуючи, що *«протиставлення між діяхронічним і синхронічним наявне всюди»*. Між діяхронією та синхронією таке ж відношення, як *«між історичною реальністю і станом мови, який можна порівняти з проєкцією цієї реальності в даний момент»* [20, с. 112-113, 115].

Ці самі терміни *«внутрішніх і зовнішніх змін»* у контексті соціального статусу мов використовує сучасна дослідниця Н. Мечковська, зауважуючи, що *«зовнішні мовні зміни – це зміни у долі народу; в характері її використання, у ставленні людей до мови»* [16, с. 164]. Показовим є спостереження дослідниці про важливий соціолінгвістичний чинник перетворення діалекта в койне, що може супроводжуватися відмовою від вузькомісцевих особливостей мовлення або запозиченням діалектних явищ ширшого ареалу. Авторка формулює основні напрями соціальної еволюції мов, серед яких *«прогрес мови»*, що зумовлений розвитком суспільства, його духовної та матеріальної культури. Проте ці міркування ще на початку ХХ ст. слушно спростував Ж. Вандрієс, зауваживши, що не існує в мові абсолютного прогресу, як нема, наприклад, прогресу моралі. Є просто різні історичні стани, що змінюють один одного, і в кожному з них панують певні закони [6, с. 322]. Серед інших напрямів еволюції мов – функційна (стилістична) і жанрова диференціація; зростання комунікаційних можливостей через писемну і друковану мову; зростання ролі мови в житті суспільства [16, с. 186-188].

Показовою щодо наступних кроків у формуванні поняття діяхронної соціолінгвістики є мовна концепція учня та послідовника Ф. де Сосюра французького мовознавця А. Мейє. Знаково, що він, як один із найбільших компаративістів на межі

XIX–XX ст., панівний у XIX ст. порівняльно-історичний метод занурив у суспільну діяхронію. А. Мейє не тільки зробив висновок, що мова залежить від історичних умов, але згармонізував ідею соціального з ідеєю історичного розвитку мови: з огляду на факти минулого і теперішнього, наука виявляє не те, як утворювалася мова, як вперше виникали граматичні форми, а *«за яких умов, згідно з якими законами – або обмеженими у просторі і часі, або постійно дієвими – як факти, які спостерігаються, співіснують і змінюються одні одними»* [цит. за 15, с. 122].

Торкався проблем діяхронної лінгвістики представник тої самої школи Ж. Вандрієс. Про це свідчить сама назва його основної праці «Мова. Лінгвістичний вступ до історії» (1913 р.), де подано не лише історичний різнорівневий аналіз фонетико-морфологічних і лексико-семантичних категорій, але й окремі розділи про вплив соціальних чинників на мову в діяхронії [6, с. 316]. Наголошуючи на протилежних тенденціях розвитку мови – диференціації та уніфікації – дослідник запроваджує уніфікаційне поняття так званої *«спільної мови»*, інакше кажучи *койне*, вважаючи його породженням позамовних чинників. Лінгвіст наголошує, що саме історичні обставини обумовлюють лідерство мови, взятої за основу, і її поширення коштом місцевих говорів, а також підкреслює, що мова – *«це найміцніший зв'язок, що поєднує членів у групі, і водночас вона – символ і захист групової спільноти. Чи може бути щось більш дієве для утвердження факту існування групи?»* [6, с. 222]. Поряд із тим мовознавець наводить ще одне *«почуття»*, що утримує непохитність мови, попри складні суспільно-політичні обставини, – це усвідомлення престижу своєї мови. Кульмінацією діяхронних соціолінгвістичних міркувань дослідника є його слова: *«...розвиток мов є тільки одним із видів розвитку суспільства. [...] Справу лінгвіста виконано, коли він виявив у мові гру соціально-історичних сил і взаємодій»* [6, с. 322].

Натомість інший каркас діяхронних соціолінгвістичних досліджень, взорованих на марксистсько-ленінській методології у 20-30-ті, а відтак 60-80-ті роки та на пострадянських візіях у третьому тисячолітті, спостерігаємо в російському мовознавстві: від історичної аналітики виникнення цього поняття до повної сучасної наукової дефініції. Найяскравіша постать – Є. Поліванов. Цей дослідник уперше виокремив соціологічну лінгвістику на марксистській методології як окремий напрям у російському мовознавстві, передбачивши майбутню соціолінгвістику [18, с. 553, 559; 15, с. 254] і сформулював проблеми соціологічної лінгвістики, серед яких є і діяхронні аспекти: 1. визначення мови як соціально-історичного факту; 2. опис мов та діалектів із соціологічного погляду; 3. вивчення причинового зв'язку між соціально-економічними і мовними явищами; 4. оцінний характер мови як засобу боротьби за існування та як знаряддя спілкування; 5. загальна типологічна схема еволюції мови у зв'язку з історією культури; 6. прикладні питання соціологічної лінгвістики, зокрема мовна політика [17, с. 186].

Серед провідних російських соціолінгвістів новішої генерації – Ю. Дешерієв. Вихідним постулатом його концепції є положення про те, що *«функційний розвиток мови – це розвиток її суспільних функцій»*, а звідси виведено центральні проблеми дослідження діяхронної лінгвістики: 1. розвиток суспільних функцій мови; 2. динаміка функційної взаємодії мов та діалектів, перерозподіл функцій та сфер обслуговування між ними; 3. розвиток літературних мов, зумовлений безпосереднім соціальним впливом; 4. проблеми сприйняття і поширення мовним колективом результатів внутрішньоструктурних змін, серед яких закріплення інновацій через створення словників, граматик, мережу шкільних закладів тощо [8, с. 186; 9, с. 268, 270-275].

Бачимо, що лінгвістична наука впродовж століття поступово йшла до обґрунтування теоретичного розмежування трьох історичних дисциплін з органічно

своїм предметом дослідження: *історичної граматики* (історія внутрішньої структури мови), *історії літературної мови* (історія функціональних стилів літературної мови) і *діахронної соціолінгвістики* (історія «соціального тиску» на мову, себто лінгвосоціуму). Процес такої дивергенції – це наслідок уточнення завдань предмета, об'єкта і методів студіювання лінгвістики у ХХ ст. Отже, з огляду на діахронні соціолінгвістичні завдання, у центрі уваги історика літературної мови має бути елементарна одиниця мовної еволюції «соціалема», себто історія тих, хто писав, говорив і читав певною літературною мовою [10, с. 41]. Через формалізацію цієї одиниці здійснюється «соціальний тиск» на розвиток мови, що виявляється у єдності змін виробничих взаємин, духовної культури та історичної долі [11, с. 89; 10, с. 7-8].

Серед сучасних соціолінгвістичних концепцій мовного розвитку в діахронії на увагу заслуговує так звана «теорія антиномій» дослідника М. Панова. Відповідно до цієї концепції, стрижневу роль у розвитку мови відіграють постійно чинні і протилежні одна до одної тенденції, боротьба яких і є основним стимулом мовного розвитку [цит. за 1, с. 105-112]. Свою теорію «мовної еволюції», всупереч позачасовим підходам до вивчення мови, пропонує американський дослідник В. Лабов, що формулює три основні підходи до вивчення лінгвосоціальної діахронії: 1) «проблема переходу», а саме: як і яким шляхом один етап мовної зміни заступається іншим?; 2) «проблема контексту»: треба знайти «базову матрицю соціальної і мовної поведінки, в якій втілено мовну зміну»; 3) «проблема оцінки»: як самі мовці оцінюють заявлені зміни [цит. за 1, с. 112-113].

У працях із соціальної лінгвістики в Росії вперше 1987 року натрапляємо на окремо виписане поняття «діахронної лінгвістики» з визначенням кола її проблем: 1. соціолінгвістичний аспект проблеми походження мови; 2. соціально-історичні типи мови; 3. історія конкретних мов у соціолінгвістичному аспекті; 4. зовнішні і внутрішні чинники еволюції мови у їхній взаємодії; 5. тлумачення поняття прогресу мови; 6. роль стихійного і свідомого в історії мови; 6. питання мовної політики і мовного будівництва тощо [4, с. 97–100]. Натомість дефініція діахронної лінгвістики виписана в сучасному словнику соціолінгвістичних термінів (2006 р.): «Діахронна соціолінгвістика (ретроспективна соціолінгвістика) – це розділ соціолінгвістики, що досліджує кореляцію питома мовних та позамовних параметрів у динаміці. Д. с. встановлює зв'язки між фактами історії мови і фактами історії суспільства, де функціює конкретна мова, себто кореляційні відношення між динамікою мовного розвитку і тими соціальними історичними і культурними змінами, які характеризують еволюцію цього суспільства та його інститутів. Д. с. спрямована на виявлення спільної бази мови та суспільства, які характеризують еволюцію цього суспільства та його інститутів [19, с. 59].

У польському мовознавстві під діахронною лінгвістикою («językoznawstwo diachroniczne») розуміють історичне мовознавство, що вивчає відношення між елементами мови в різні епохи її розвитку, досліджує їхні зміни та місце у мовній еволюції [22]. Системні дослідження із соціолінгвістики припадають на 70-ті роки ХХ ст., про що, зокрема, свідчить видання окремого наукового часопису «Socjolingwistyka», починаючи від 1977 року, який здебільшого публікує матеріали з проблем синхронної соціолінгвістики [25]. Водночас знаковими щодо нашого предмета дослідження є студії за редакцією В. Ташицького «Obrońcy języka polskiego», де зібрано фактичний соціолінгвістичний матеріал в діахронії про усвідомлення польською елітою ролі польської мови в час Середньовіччя та передмодерний час (від XV ст. до XVIII ст.), визначення її місця у творенні польської нації, неспинну боротьбу польської

урядової та духовної еліти за входження польської мови до якнайширшого суспільного простору [23, с. III–LXXXVI]. Інакше кажучи – це персоналістична мозаїка мовної рецепції, мовної рефлексії та мовно-національної свідомості в діяхронії, що витворили незаперечну силу польської мови.

Праця польської дослідниці Барбари Отвіновської «*Język – naród – kultura*» присвячена місцю сакральних та народних мов в історії світової культури і передусім Польщі у час Ренесансу. За базове поняття дослідження статусу польської мови в діяхронії авторка бере «*świadomość językowa*» та реконструює ці суспільно-історичні категорії, що впливали на емансипацію польської мови у час Ренесансу. Дослідження створене на матриці еволюційних ідей культури, закорінених у безперервно змінюване суспільство, з огляду на що польська мова пройшла шлях від обмежено-вторинного функціонування «*до ролі репрезентації свого народу*» [24, с. 125].

Отже, наш екскурс до джерел діяхронної соціолінгвістики засвідчив формування цієї окремої гілки соціолінгвістики впродовж тривалого, столітнього шляху, починаючи від окремих міркувань у класичних працях Я. Бодуена де Куртене, Ф. де Сосюра, яскравих представників французької соціолінгвістичної школи А. Мейє та Ж. Вандрієса. Особливе місце у формуванні теоретичних засад діяхронної соціолінгвістики у ХХ ст. посідають науковці Є. Поліванов, Ю. Дешерієв, В. Журавльов, М. Панов, В. Бондалетов. Серед українських мовознавців вперше звернув увагу на проблеми методології діяхронної лінгвістики відомий науковець О. Ткаченко. Польські дослідники В. Ташицький та Б. Отвіновська запропонували унікальну соціоісторичну фактологічну добірку та аналіз соціолінгвістичних чинників на тлі філософсько-культурних вимірів змінюваної епохи. Столітній шлях наукового осмислення нового предмета дослідження призвів до поступової дивергенції трьох історичних дисциплін зі своїм термінологічним апаратом та механізмами дослідження: *історичної граматики* (історія внутрішньої структури мови), *історії літературної мови* (історія функціональних стилів літературної мови) і діяхронної соціолінгвістики (історія «*соціального тиску*» на мову та мови на суспільство). Діяхронна соціолінгвістика наприкінці ХХ ст. окреслила свої центральні проблеми дослідження від розвитку суспільних функцій мови, закріплених через її статус, до проблем мовної рецепції, мовних рефлексій та мовної свідомості, відтак перерозподілу взаємодії мов та діалектів і витворення суспільно важливого *койне*. Проблеми історичної кодифікації мовних норм можна вважати переможним вінцем діяхронної соціолінгвістики. Ще попереду розвиток та устаткування термінологічного апарату та своєрідних методів дослідження.

Література

1. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолингвистика [монография] / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : РГГУ, 2001. – 439 с.
2. Бодуэн дэ Куртэне И. А. О древнепольском языке до XIV столетия / И. А. Бодуэн дэ Куртэне // Избранные труды по общему языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. I. – С. 45–46.
3. Бодуэн дэ Куртэне И. А. Вступительная лекция по кафедре сравнительной грамматике индоевропейских языков, читанная 17/29 декабря 1870 г. / И. А. Бодуэн дэ Куртэне // Избранные труды по общему языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. I. – С. 47–77.
4. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика [монография] / В. Д. Бондалетов. – Москва : Просвещение, 1987. – 159 с.

5. Брицин В. М. Соціолінгвістика / В. М. Брицин // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія», 2000. – С. 583–584.
6. Вандриес Жозеф. Язык (лингвистическое введение в историю) ; [пер с фр., изд. 3-е, стереотипное] / Вандриес Жозеф. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 408 с.
7. Гримм Якоб. Из предисловия к «Немецкой грамматике» / Якоб Гримм // Хрестоматия по истории языкознания XX–XXI веков / [сост. В. А. Звегинцев]. – Москва, 1956. – С. 52–64.
8. Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика [монография] / Ю. Д. Дешериев. – М. : Наука, 1977. – 382 с.
9. Журавлев В. К. История языка и диахроническая социолінгвістика / В. К. Журавлев // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М. : Наука, 1981. – С. 256–275.
10. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции [монография] / В. К. Журавлев. – М. : Наука, 1982. – 327 с.
11. Журавлев В. К. Социолінгвістический аспект истории литературных языков // Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка; отв. ред. Ю. Д. Дешериев, Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1988. – С. 84–109.
12. Кубайчук Віктор. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови) / Віктор Кубайчук. – К. : «К.І.С», 2004. – 168 с.
13. Лизанчук Василь. Навічно кайдани кували: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / Василь Лизанчук. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1995. – 412 с.
14. Лизанчук Василь. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка / Василь Лизанчук. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 258 с.
15. Мацюк Галина. До витоків соціолінгвістики: Соціологічний напрям у мовознавстві [монографія] / Галина Мацюк. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 432 с.
16. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика [пособие для студентов гуманитарных вузов и учащихся лицеев] ; 2-е изд., испр. / Н. Б. Мечковская. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 207 с.
17. Поливанов Е. Д. Круг очередных проблем современной лингвистики / Е. Д. Поливанов // Статьи по общему языкознанию. – Москва, 1968, с. 178–186.
18. Поливанов Е. Д. Из материалов «Поливановской» дискуссии в коммунистической академии. Февраль 1929 г. Архивная публикация / Е. Д. Поливанов // Избранные работы. Труды по восточному и общему языкознанию. Составление, послесловие, комментарии и указатели Л. Р. Концевича. – Москва, 1991. – С. 507–552.
19. Словарь социолінгвістических терминов; ответств. ред. В. Ю. Михальченко. – М. : РАН. ИЯ. РАЛН, 2006. – 312 с.
20. Сосюр Фердінан де. Курс загальної лінгвістики ; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко] / Фердінан де Сосюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
21. Ткаченко О. Б. Проблемы диахронической социолінгвістики / О. Б. Ткаченко // Методологические основы новых направлений в мировом языкознании / [С. С. Ермоленко, Ю. А. Жлуктенко, Т. Г. Линник и др. ; отв. ред. А. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 65–85.
22. Językoznawstwo diachroniczne. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pl.wikipedia.org/wiki/J%C4%99zykoznawstwo_diachroniczne, dostęp: 20 січня 2013.
23. Obrońcy języka polskiego / Opracował Witold Tazsycki. Biblioteka narodowa. Seria I. Nr. 146. – Wydawnictwo Zakładu Imienia Ossolińskich. – Wrocław, 1953. – 393 s.

24. *Otwinowska Barbara*. Język – naród – kultura. Antecedencje i motywy renesansowej myśli o języku / Barbara Otwinowska. – Wrocław, 1974. – 288 s.

25. Socjolingwistyka. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [HTTP://SOCJOLINGWISTYKA.IJP-PAN.KRAKOW.PL/PL/ARCHIWUM](http://socjolingwistyka.ijp-pan.krakow.pl/pl/archiwum), dostęp: 22 квітня 2014.

References

1. Belikov, V. Y., Krysin, L. P. (2001), *Sociolinguistics* [Socy`oly`ngvi`sty`ka], Mezhdunarodny`e otnosheny`ya, Moskva, 439 p.
2. Boduen de Kurtene, Y` A. (1963), *About the ancient Polish language until the XIV century* [O drevnepol`skom yazyke do XIV stolety`ya], Izd-vo AN SSSR, Moskva, p. 45-46
3. Boduen de Kurtene Y` A. (1963), *Introductory lecture on the Department of Comparative Grammar of Indo-European Languages, read 17/29 December 1870* [Vstupy`tel`naya lekcy`ya po kafedre sravny`tel`noj grammaty`ke y`ndoevropsky`kh yazykov, chy`tannaya 17/29 dekabrya 1870 g.], Izd-vo AN SSSR, Moskva, p. 47-77
4. Bondaletov, V. D. (1987), *Social Linguistics* [Socy`al`naya ly`ngvy`sty`ka], Prosveshcheny`e, Moskva, 159 p.
5. Bry`cy`n, V. M. (2000), *Sociolinguistics* [Sociolingvisty`ka], Ukrayins`ka ency`klopediya, Kyiv, p. 583-584.
6. Vandryjes, Zhozef (2004), *Language (linguistic introduction to history)* [Yazyk (ly`ngvi`sty`cheskoe vvedeny`e v y`story`yu)], Editoriel, Moskva, 408 p.
7. Gry`mm, Yakob (1956), *From the preface to "German grammar"* [Y`z predy`slovy`ya k «Nemetckoj grammaty`ke»], Moskva, p. 52-64.
8. Desheryjev, Yu. D. (1977), *Social Linguistics* [Socy`al`naya ly`ngvy`sty`ka], Nauka, Moskva, 382 p.
9. Zhuravlev, V. K. (1981), *History of the language and diachronic sociolinguistics* [Y`story`ya yazyka y` dy`akhrony`cheskaya socy`oly`ngvy`sty`ka], Nauka, Moskva, p. 256-275.
10. Zhuravlev, V. K. (1982), *External and internal factors of language evolution* [Vneshny`e y` vnutrenny`e faktory yazykovej evolyucy`y`], Nauka, Moskva, 327 p.
11. Zhuravlev, V. K. (1988), *Sociolinguistic aspect of the history of literary languages* [Socy`oly`ngvy`sty`chesky`j aspekt y`story`y` ly`teraturnykh yazykov], Nauka, Moskva, p. 84-109.
12. Kubajchuk, V. (2004), *Chronology of language events in Ukraine (foreign language Ukrainian history)*, [Khronologiya movny`kh podij v Ukrayini (zovnishnya istoriya ukrayins`koyi movy`)], K.I.S, Kyiv, 168 p.
13. Ly`zanchuk, Vasy`l` (1995), *Why forged chains: facts, documents, comments about Russification in Ukraine* [Navichno kajdany` kuvaly`: fakty`, dokumenty`, komentari pro rusy`fikaciyu v Ukrayini], Insty`tut narodoznavstva, L`viv NAN, 412 p.
14. Ly`zanchuk, Vasy`l` (2008), *Genocide, ethnocide, linguicide Ukrainian nation: Chronicle* [Genocy`d, etnocy`d, lingvocy`d ukrayins`koyi nacyi: xronika], L`viv, LNU, 258 p.
15. Matsyuk, Haly`na (2008), *The roots of sociolinguistics, sociological trend in linguistics* [Do vy`tokiv sociolingvisty`ky`: Sociologichny`j napryam u movoznavstvi], L`viv, LNU, 432 p.
16. Mechkovskaya, N. B. (2000), *Social Linguistics* [Socy`al`naya ly`ngvy`sty`ka], Aspekt Press, Moskva, 207 p.
17. Poly`vanov, E. D. (1968), *The circle of the next problems of modern linguistics* [Krug ocherednyx problem sovremennoj ly`ngvy`sty`ky`], Moskva, 327 p.

18. Poly`vanov, E.D. (1991), *From the materials of the "Polivanovsky" discussion in the communist academy*. [Y`z matery`alov «Poly`vanovskoj» dy`skussy`y` v kommuny`sty`cheskoj akademiy`]. Moskva, 507-552 p.

19. Slovar` socy`oly`ngvy`sty`chesky`x termu`nov (2006), [Dictionary of sociolinguistic terms], PAN, IYA, RALN, Moskva, 312 p.

20. Sosyur, Ferdinand de (1998), *Course in General Linguistics* [Kurs zagal`noyi lingvisty`ky`], Osnovy, Kyiv, 324 p.

21. Tkachenko, O. B. (1991), *Problems of diachronic sociolinguistics* [Problemy dy`akhrony`cheskoj socy`oly`ngvy`sty`ky`], Naukova dumka, p. 65-85.

И. Д. Фарин,

*Национальный университет «Львовская политехника»,
кафедра украинского языка*

К ИСТОКАМ ДИАХРОНИЧЕСКОЙ СОЦИОЛИНГВИСТИКИ: МИРОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И УКРАИНСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА

В статье исследуется история первых асистемных диахронических социолингвистических идей в мировом и украинском языкознании. На основании анализа лингвистической мысли на протяжении последних ста лет сделано вывод об научном осмыслении нового предмета истории языка – диахронической социолингвистики.

Ключевые слова: диахроническая лингвистика, внешняя история языка, эволюция языка

I. D. Farion,

*Lviv Polytechnic National University,
Ukrainian Language Department*

TO THE SOURCES OF DIACHRONIC SOCIOLINGUISTICS: GLOBAL EXPERIENCE AND UKRAINIAN PROBLEMATICS

The subject of the suggested research is a new sphere of sociolinguistics – diachronic sociolinguistics: its sources, subject of the research and tasks. A famous researcher Orest Tkachanko was first among Ukrainian linguists who paid attention to problems of the methodology of diachronic linguistics. Polish researches, in particular Witold Taszycki and Barbara Otwinowska, suggested a unique sociohistorical factual collation and analysis of sociolinguistic factors against the background of philosophic and cultural dimensions of a changeable epoch.

The centennial path of the scientific understanding of the new subject of the research led to the gradual divergence of three historical disciplines with its definitions and research procedures: historical grammar (history of internal structure of the language), history of literary language (history of the functional style of the literary language) and diachronic sociolinguistics (history of *social pressure* on the language and language on society). In the late 20th century, diachronic sociology defined its key research problems from the development of language social functions, determined because of the language status, to the problems of language reception, language reflections and lingual consciousness that resulted in the reclassification of languages and dialects interaction and creation of socially important *koine*. Problems of the historic codification of language norms can be considered as a triumph

of the diachronic sociolinguistics. There is still development and stabilization of definitions and unique research methods.

Key words: diachronic sociolinguistics, external history of the language, evolution of the language.

УДК 811.161.2

А. М. Варинська,

канд. філол. наук, проф.,

Національний університет «Одеська морська академія»,

завідувач кафедри українознавства

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ КОНЦЕПТУ «ЧЕСТЬ»

У статті досліджуються лінгвокультурні параметри концепту «честь». Виділені та проаналізовані мовні репрезентанти концепту «честь», з'ясовано асоціативно-смысловий потенціал концепту, визначена соціальна та професійна зумовленість концепту.

Ключові слова: концепт «честь», лінгвокультурна репрезентація, асоціація, колективна мовна особистість, національна картина світу.

Сучасний стан мовознавчої науки характеризується постійним інтересом до проблем концептуалізації та категоризації дійсності. Дослідження концептів, як основної форми категоризації знання, займає провідне місце у працях багатьох учених. Роботи А. Вежбицької, Ю. Степанова, Є. Кубрякової, В. Карасика, Г. Слишкіна, Л. Чернейко, О. Селіванової та ін. містять ґрунтовний науковий матеріал мовної та концептуальної картин світу, який інші дослідники беруть за основу для подальших розвідок. Цікавими є окремі спостереження О. Суховій, В. Чабан, М. Фабіан щодо концептів морально-етичної сфери. Лінгвісти, висвітлюючи значущі фундаментальні питання, зосереджують увагу й на окремих важливих концептах, але історична «множинність нашарувань» [17, с. 13], професійні кореляції, використання в різних дискурсах, асоціативно-смыслові навантаження, котрі властиві лінгвокультурним концептам, передбачають потенційні можливості для наступних розробок і визначають перспективи подальшого пізнання.

Об'єктом нашого дослідження було обрано концепт «честь», який посідає важливе місце у концептосфері універсальних загальнолюдських цінностей.

Предметом дослідження є лінгвокультурні особливості концепту «честь», мовні форми його репрезентації.

Концепт «честь» є однією з базових лінгвокультурних констант у національних картинах світу. Він експлікує не тільки світоглядні уявлення і ціннісні орієнтації суспільства, а й професійні норми та традиції, за нових умов життєдіяльності набуває сучасних соціокультурних синтезів, що й обумовлює актуальність пропонованої статті.

Мета роботи полягає у дослідженні лінгвокультурних параметрів концепту «честь».

Мета роботи зумовила вирішення таких завдань:

- 1) виявити та проаналізувати мовні репрезентанти концепту «честь»;
- 2) з'ясувати асоціативно-смысловий потенціал концепту «честь»;
- 3) визначити професійну обумовленість концепту «честь».

Дослідження лінгвокультурних вимірів концепту «честь» скеровано на висвітлення проблеми форм мовної об'єктивації значимих смислів, їх історичної трансформації у свідомості носіїв мови.

Поняття «честь» завжди відіграло суттєву роль у сфері суспільної моралі («слово честі», «дівоча честь», «честь родини»); правової («честь і гідність фізичної особи», «приниження честі і гідності фізичної особи»); релігійної («честь Богу»); політичної («честь і гідність країни», «честь і гідність президента»); професійної діяльності («військова честь», «честь моряка», «кодекс честі журналіста», «кодекс честі університету»), але у зв'язку з використанням його у різних дискурсах, воно містило різнооб'ємні смислові навантаження, не мало точної дефініції. Наприклад, у словнику Б. Д. Грінченка честь визначається через «честь» [10, с. 460], з орієнтаціями на 1) почесні Богу («Честь Богу, хвала, а вам на здоров'я») та 2) самоповагу («Я б і сказав тобі, та честь на собі кладу», «Я не хочу тебѣ этого сказать изѣ уважения кѣ самому себѣ») [10, с. 460]. А у словнику Ф. А. Брокгауза і І. А. Ефрона поняття «честь» орієнтовано на юридичний дискурс і тому співвідноситься з поняттям «злочин проти честі». Про це свідчать і посилання на статті словника «образа особиста», «образа». Крім скерування до юридичної сфери у словнику подається ще один окремо виділений аспект поняття – моральної самосвідомості через конкретизацію «честь військова». Це поняття автори вважають нелегким для формулювання, оскільки «честь є явище вкрай складне», «майже невловиме» [3]. Встановленню чітко окреслених значень заважало й те, що у поняття військової честі «в різні епохи вносився різний зміст» [3].

Суттєвим для дослідження колективної мовної особистості стало розмежування Ф. А. Брокгаузом та І. А. Ефроном поняття честі на особистісну та колективну і спостереження щодо них: «Якщо з точки зору особистої "честь", "чесне" тотожне з "моральним" – і то, втім, не завжди, – то з точки зору честі колективної або корпоративної співвідношення виходить інше: "чесне" може бути в моральному сенсі відчуженим, може навіть виявитися і прямо аморальним. Тим часом, кожна соціальна група завжди має свою особливу корпоративну "честь", яка служить об'єднувальним початком для її членів і тому є однією з умов самого існування даної групи, виражаючи ступінь згуртованості її членів в одне ціле. Військова "честь" є честь корпоративна і вже в силу того відмінна від "честі" взагалі. Але вона відмінна, за змістом, і від "честі" інших соціальних одиниць, оскільки військо являє собою одиницю своєрідну» [3]. Смислові зміщення «чесне → аморальне» з формату протиставлення у формат синонімічної парадигми свідчить про домінуючу роль колективної мовної особистості по відношенню до індивідуальної мовної особистості.

Виокремлюються з-поміж інших міркування Е. Бенвеніста щодо честі, на підставі яких можна встановити елітарну приналежність концепту. Автор переконаний, що честь належить до атрибутів царської влади: «сама почесність підкреслювала царську гідність» [2, с. 271], і пов'язує її з царськими привілеями, що надавалися підданам, в основному військовим. Але, подаючи «почесність» як синонім до поняття елітарної гідності, слід брати до уваги, що серед царських привілеїв була і можливість грабежів міст під час воєнних дій, яка з точки зору сучасної моралі вважається неморальною. Попри елітарну приналежність концепту, він не отримав на цьому рівні ознак високої моральності. Розширення сфери концепту відбулося в іншій площині. З'ясовуючи етимологію слова, Е. Бенвеніст також вказує на родинні, вікові критерії та соціальні й політичні ознаки концепту; відокремлює його від слів юридичного дискурсу: «повинно бути відділено від слів юридичного порядку» [2, с. 271]. Таке розмежування сприяло виділенню значимих смислів концепту.

Російсько-український словник правничої мови 1926 року, за редакцією А. Ю. Кримського, в силу своєї фахової спрямованості, актуалізує саме правову складову концепту: «Честь – честь, добре ім'я, шана, гонор, (стар.) почитивість. Женская ч. – жіноча честь, (супружеская) жінчина честь. Затронуть, задеть ч. чью – наступити на чийсь честь, зачепити чийсь честь, чийсь гонор. Имею ч. просить – маю за честь прохати (просити) (и просто: прохаю, прошу). Оказывать ч. – робити (кому) честь, віддавати пошану. Оскорбить ч. – покривдити (чю) честь, (кого) на честі, образити (чю) честь. Оскорбление -ти – образа честі» [9].

У когнітивному просторі цієї словникової статті фіксуємо апеляцію до латинської мови: гонор, аналіз змістових характеристик якої дає можливість для більш повного встановлення набору значень концепту «честь». Латинсько-український словник В. Литвинова презентує такі значення концепту: «honor/ honos, oris, m. 1. честь, пошана, шана, повага <...>; почесні; 2. слава <...>; 3. почесна (виборна) посада, державний пост <...>; 4. почесна нагорода, нагородження, винагорода <...>; 5. подячна церемонія, складання подяки, хвалебний гімн <...>; 6. жертви <...>; 7. прикраса, краса» [6, с. 302].

Аналізуючи наведений матеріал, можна дійти висновку, що людині з добрим ім'ям, тобто «з честю» передбачалися не тільки моральні почесні (шана, повага, славлення, подячні церемонії, хвалебні гімни), а й матеріальні (у вигляді почесної посади чи винагороди).

Вербалізація матеріального аспекту концепту «честь» представлена в латинській мові опосередковано, через 1) найвищі посади (honores amplissimi): посада трибуна (honores tribunicius), почесна (виборна) посада, державний пост (honores ascendere prvenire); 2) винагородження когось: сплата гонорару (honorem habere alicui); почесна нагорода, нагородження, винагорода (honorissui causa laborare). В українській національній картині світу концепт «честь» був віддалений від матеріального осмислення, більш продуктивним виявилось його моральне усвідомлення.

Вербалізація морального аспекту концепту «честь» представлена і прямими і похідними номінаціями концепту: честь, почесні, слава, безсмертя, гідність, хвала, гімн, краса. У цій площині знаходиться й історично взаємозв'язане з концептом «честь» в латинській мовній традиції вшанування загиблих, яке співвідноситься з уявленнями українців: honore mortis – остання шана; supremum honorem comitari – супроводжувати до місця поховання; honorem habere alicui – віддавати комусь останню шану (як посмертна винагорода).

Доволі значимими для концепту «честь» у представленому ряді є лінгвокультурні вектори – від поваги, вшанування, слави до жертв та прикраси, краси. Різноманітність та різнодистантність цих векторів історично обумовлена. Людей честі вшановували вінком (sinctus honore caput – голова, прикрашена вінком), тобто прикрашали, робили красивими. Звідси й походить синонім краса до слова честь. Асоціативно-смилова спрямованість передбачає тезу: «Люди честі завжди красиві».

У різні історичні епохи поняття «честь» характеризувало вельми різноманітні, але зрештою схожі фактори, які визначали або регулювали поведінку особи. У суспільстві з повагою ставилися до тих, хто більше життя цінував честь.

В українській національній картині світу мовна репрезентація такого ставлення пропущена через моральні уявлення і знайшла відбиток у прислів'ях: краще померти з честю, ніж жити з ганьбою; безчестя гірше смерті; за совість та честь – хоч голову знести; за честь голова гине і т. ін.

Концептуальний зв'язок «честь – смерть» на рівні безчесного життя або гідної смерті переважає на сторону смерті. У зазначеному аспекті спостерігаємо момент контамінації: людина обирає смерть, яка є символом духовного безсмертя.

Такі моральні акценти набувають первинного значення у складні часи перехідних історичних періодів, реформувань, війн. Так, актуальним для військових України у наш час є лозунг: «Честь понад усе».

Виразні приклади такої репрезентації честі містяться знову-таки у військовій сфері. Доволі часто військова слава розуміється як честь, а у філософському дискурсі – еквівалент безсмертя: «Через безсмертні діяння <...> смертні здатні досягнути безсмертя» [1, с. 29]. Отже, концепт «честь» включає в свою сферу й концепт «безсмертя», що зафіксовано у найстаріших зразках писемного мовлення.

Свідоцтво сказаного можна знайти у «Слові о плъку Игоревѣ», коли «храбрѣя плъкы Игоревѣ» виступають проти половців «ищучи себе чти, а князю славѣ» [11, с. 25]. Семантичне поле концепту «чти» («честі») в контексті «Слова» усвідомлюється в аспекті слави, військової честі, захисту рідної землі: «Оже ны (нам) будеть не бившися возворотитися, то соромъ ны будеть пуше и смерти» [11, с. 9]. Честь, слава і свобода ціняться більше ніж життя: «Луце жь бы потяту быти, неже полонену быти» [11, с. 8].

У XVII ст. поняття честі, пошани, слави продовжують привертати увагу українського суспільства. У цей період семантичне поле концепту «честь» пов'язане із значенням «шанувати», «прославляти» і представлене рядом фразеологічних сполук. О. О. Суховій, досліджуючи мовні ознаки стосунків між людьми засобами фразеології у казаннях Варлаама Ясинського, зупиняється на позначеннях честі і пошани [13, с. 71-72]. На підставі її спостережень можна класифікувати певні значення зазначеного концепту, які, зазнавши певних лінгвістичних трансформацій, увійшли у сучасну літературну мову.

Перша група – група орієнтована на об'єкт пошани. Характеризує тих, хто зазнає пошану, та містить фразеологізми зі значенням зазнавати пошану. Фразеологізми цієї групи походять з:

1) юридично-ділової сфери: *дарами и высокими чест(ь)ми почтенными быти* – зазнати великих почесей; *зна(й)довалася [въ] чести* (варіанти: *пребываетъ [въ] чести, на чести возносится*) – була шанованою (для порівняння російський варіант: *в чести быть у кого, где*). Деяко відмінну семантику мають фразеологізми *застановлюючися за чест(ь) та стоить [о] чест(ь) и славу* – захищає честь і гідність. У сучасній мові на граматичному рівні відбулася заміна *виступати (стати, постояти і т. ін.) за честь чю, кого, чого* – захищати гідність кого-, чого-небудь.

2) військової сфери: *процвѣту(т) лявры* – когось ушанують, хтось зазнає почесей; *напо(л)ня(т) славою нбса* – прославлять, вшанують. Номінативний характер мають сполуки *нетлѣнная слава* – неземна небесна слава; *чест(ь) и слава* – славнозвісність. Сучасний активно вживаний фразеологізм *честь і хвала (шана, слава) кому, чому* уживається як заклик віддати належне гідності і досягненням кого-, чого-небудь. Для вираження шани вживалася також сполука *во че(ст)*, яка зберіглася в сучасній мові для вираження поваги, для підтвердження визнання: *на (в) честь чю, кого, чого*.

Друга група – група форм пошани. Репрезентується фразеологізмами вияву пошани. Статус людини у суспільстві усвідомлювався на рівні вияву поваги або зневаги до неї. У давніх формах людської свідомості вияв пошани часто супроводжувався згинанням тіла у поклони, що візуально демонструвало власну нижчість. Ця традиція, втративши мотивацію, збереглася у фразеології: *поклонъ*

о(т)давали – шанували вклоняючись. Її варіанти зафіксовані у таких сполуках: *воздают поклонение; поклонъ воздавати; нагороди въздати*; сучасна форма *віддавати (віддати) поклін (уклін) кому, чому* – вклонятися; *о імені поклонитъся* – вшанує; *на поклонение [провади(т)]* – веде когось для вшанування іншої особи, здебільшого в сучасній мові вживається сполука з іншими суб'єктно-об'єктними відношеннями: *іти (іти, їхати) з поклоном (на поклін) до кого* – виявляти своїм приходом відданість, покірність і т. ін. кому-небудь.

Третя група – група видів пошани. Фіксує фразеологізми зі значенням честі і пошани. Значення пошани передається компонентом *похвальна пісня*, що є виявом давньої традиції прославляти людей або події в піснях: *по(х)вальную пѣсн(ь) воздадѣмъ* – прославимо. У сучасній мові лексема *пісня* у зазначеному звороті втратилася: *віддавати (віддати) хвалу кому, чому; (по(х)валную пѣсн(ь) розсилаючи*)– хвалити когось, що-небудь. Зазначимо, що фраземи можуть мати і протилежне суб'єктно-об'єктне значення: *поклонъ о(т)бѣрати – мѣть поклонъ*.

Сучасний соціум використовує поняття «честі» на рівні стереотипів, додаючи концепту нові відтінки значень.

Концептосфера концепту «честь» відзначається полінасиченістю. У словниках [4; 5; 7; 8] він характеризується значеннями, в яких розкриваються морально-етичні соціально обумовлені відносини: почуття поваги; те, що дає право на шану, повагу, визнання; знак уваги, пошани, виявлений кому-небудь; солідність; серйозність; рішучість; спокій; шаноблива форма звертання, шаноблива форма прощання з ким-небудь; сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці; громадська, професійна гідність людини; авторитет людини, її чесне ім'я, добра, незаплямована репутація; невинність, цнотливість; пошана, визнання когось, чого-небудь; той, хто (те, що) є характеристикою величчя, гордості якого-небудь місця, середовища. Доцільно підкреслити, що «характер і специфіка полісемічної структури слова *честь* вказують на те, що вживання слова у різних словосполученнях не руйнує його семантичної єдності й тотожності звукової форми, а лише виявляє додаткові семантичні відтінки цього слова» [15, с. 22].

В індивідуальній та колективній мовних картинах світу етико-антропологічний зміст концепту «честь» визначається мінливістю і розкривається через систему інших концептів, які втілюють багатозаровість його смислового поля. Динаміка концепту «честь» полягає у рухомості ієрархії смислів і досягається асоціативно-смісловим наповненням концепту. Пропущений через індивідуальну чи колективну свідомість концепт «честь», в основному, зберігає традиційні уявлення (результати класифіковано за даними асоціативного експерименту та аналізу медійного дискурсу).

На рівні синонімічної парадигми концепт «честь» презентується:

10. у межах морально-етичної складової певної професійної групи: «честь військова» (найбільш актуальне у сучасному суспільстві), «честь офіцера», «честь моряка», «честь юриста», «честь правоохоронця»;

11. у межах поняття «корпоративний зміст честі»: «честь – репутація», «честь – авторитет», «честь – престиж», «честь фахівця», «честь інституціональної групи»;

12. у межах концептуальних характеристик особистості: шляхетність, порядність, відвага, хоробрість, сміливість, мужність (більшість з яких спрямовані на військову сферу);

13. як особистісний вимір (самоповага, самоусвідомлення) як претензія на ту чи іншу міру поваги до своєї особистості: «честь – совість», «честь – гідність», «честь – слава», «честь – гордість», «честь члена суспільства», «честь людини взагалі»;

14. як вимір істини: «честь – правда», «честь – істина», «честь – справедливість»;
15. як вияв пошани: звертання до суддів, які уособлюють справедливість, – «Ваша честь», назвати об'єкт на честь когось;
16. у межах атрибутів: мундир, кашкет.

Звертаємо увагу, що у представленій класифікації відображено тільки основні, найбільш поширені асоціативно-сміслові вектори концепту.

Концепт «честь» також зберігає за собою християнські лінгвокультурні параметри. В асоціаціях до концепту «честь» були зафіксовані концепти «батьки», «мати», «батько». Вбачаємо в цьому орієнтацію на біблійні заповіді: «Шануй свого батька та матір, та будеш благословенний на землі і довголітній». У той же час такі асоціації як духовна Божественна константа: «честь – Божа Благодать», «честь – святість», «честь – віра», «честь – милість» на сьогодні у суспільстві втратили актуальність.

На рівні антонімічної парадигми честь презентується експресивно увиразненими антитезами: «честь – безчестя», «честь – ганьба», «честь – підлість», «честь – сором», де, апелюючи до самоусвідомлення, має на меті вплив на вчинки людини.

Більш рельєфно когнітивна інформація концепту «честь» об'єктивується у фразеології: *багато (забагато) честі* – хто-небудь не вартий уваги, високої оцінки; *без віри і чести* – непорядний, нечесний; *берегти (оберігати, боронити) честь* – дотримуватися морально-етичних правил гідності, боротися, захищати гідність кого-, чого-небудь; *віддавати [віддати] честь* – 1) кому: виражати повагу до кого-небудь, 2) чому: схвалити, вітати що-небудь; *багато (забагато) чести* – хто-небудь не гідний кого-, чого-небудь; *робити / зробити честь* – 1) чому: бути чиею-небудь прикрасою, гордістю, 2) кому: позитивно характеризувати кого-небудь, 3) кому, чому: виявляти повагу, пошану до кого-, чого-небудь; *з честью* – виконати, вітримати, здійснити як належить, як слід або достойно; *клястися своєю честью, давати [дати] слово честі* присягатися власною гідністю, запевняючи кого-небудь в чесності своїх дій, вчинків; *мати честь (за честь), випала [висока (велика)] честь, випала висока честь на долю, випала честь* – бути гідним щось зробити; *на (в) честь* – робити, створювати що-небудь і т. ін. на знак поваги, пошани, в пам'ять про когось, щось; *немає ні честі, ні совісті* – про людину, яка не має ні честі, ні сумління; *поле честі* – характеризує поле битви, військове поприще; *пора [вже] і честь знати (треба [вже] й честь[й міру, совість] знати)* – час кінчати що-небудь, їхати звідкись; *робити (зробити) честь* – означає виявляти повагу, пошану до кого-, чого-небудь; *робити (зробити) честь*: а) бути чиею-небудь прикрасою, гордістю; б) виявлятися нарівні з неабиякими можливостями, здібностями кого-небудь; *розмінювати честь на п'ятаки* – бути дріб'язковим заради власної користі, вигоди; *слово честі (чесне слово)* – словесна формула для запевнення в істинності, правдивості сказаного; *справа честі* – те, що визначає гідність особи, колективу; *суд честі* – громадський суд, який розглядає справи, пов'язані з приниженням гідності людини, оскільки вони несумісні з високими моральними принципами; *уважати за честь* – визнавати почесним для себе; *честь і місце* – ввічливе запрошення сісти, зайняти місце гідно; *честь і слава (хвала, шана)* – позначає заклик віддати належне гідності й досягненням певного народу, колективу, певної особи; *честь мундира* – удавана гідність особи як представника певної організації; *честь честью* – як і належить, гідно, чесно.

Концепт «честь» є часто вживаним у мовній практиці як окремих осіб, так і різних інституціональних груп, детермінується суспільними нормами, ситуативно обумовленим характером спілкування, професійними особливостями, національними

ознаками та має суттєве значення для індивідуальної та колективної мовної особистості. І «чим більш значиме місце у ціннісній ієрархії даного соціуму займає концепт «честь», тим ширший спектр дій, які можуть ним мотивуватися» [12, с. 24].

Найбільш характерними для професійної діяльності можна визначити особистісну форму честі (самотворення, самодисципліна, самовиховання, самоповага) та колективну форму честі, яка проявляється у професійних ціннісних вимірах, що співвідносяться із гідністю, повагою, славою (колективна честь проявляє себе у нестандартних ситуаціях, коли надзвичайне значення має гідна діяльність чи гідні вчинки, або не персоніфікованої образи будь-якої інституціональної групи, наприклад, коли ставиться під загрозу національна гідність чи релігійна приналежність) та формами вияву шанобливого ставлення у діловому спілкуванні. Сміслові навантаження концепту ґрунтуються на визнанні конструктивним компонентом значення важливого соціального факту, який визнається домінуючим у поглядах членів суспільства. Його особливість зумовлена розглядом «суцього з позицій належного» [15, с. 120], тобто ставлення до того, що є, формується з огляду на те, що повинно бути. Такий концепт, на думку Л. О. Чернейко, виконує «функцію регуляторів поведінки кожного в інтересах усіх» [15, с. 121].

Нині концепт «честь» є витребуваними у суспільстві. Отже, характеристика лінгвокультурних параметрів концепту «честь» виявляє його місце у національній картині світу та з'ясовує значимість для колективної мовної особистості, а подальше дослідження у професійному вжитку вбачається доцільним та актуальним.

Література

1. *Арендт Х. Vita activa, или О деятельной жизни* // Хана Арендт; [пер. с нем. и англ. В. В. Библихина; под ред. Д. М. Носова]. – Спб. : Алетейя, 2000. – 437 с. – Электрон. аналог печат. изд. – режим доступа: <http://www.pseudology.org/evrei/ArendtVita Activa.pdf>
2. *Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов* [Электронный ресурс] // Эмиль Бенвенист; [пер. с фр.; общ. ред. и вступ. ст. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс–Универс, 1995. – 456 с. – Режим доступа : <http://booksshare.net/index.php?id1=4&category=linguistics&author=benvenist-e&book=1995&page>
3. *Брокгауз Ф. А., Эфрон И. А. Энциклопедический словарь в 86 томах* [Электронный ресурс] / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон; [под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского]. – С.-Петербург, 1890 – 1907. – Режим доступа : <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 слів / Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
5. *Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка в 4-х т. : 200 000 слов* / В. Даль [ред. К. В. Виноградов]. – М. : Русс. яз., 1991. – Т. 4 : Р – V. – 683 с.
6. *Литвинов В. Д. Латинсько-український словник* / В. Д. Литвинов. – К. : Українські пропілеї, 1998. – 712 с.
7. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах : 42 000 слів / [укладачі В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконтіт, 1999. – Т. 4: Р – Я. – 941 с.
8. *Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник* / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Х. : Прапор, 1997. – 462 с.
9. Російсько-український словник правничої мови [Електронний ресурс] // [голов. ред. А. Ю. Кримський]. – К. : Українська академія наук, 1926. – Режим доступу :

http://shron.chtyvo.org.ua/Voitkevych-Pavlovych_Vasyl/Ros-ukr_slovnyk_pravnychoi_movy.pdf

10. Словник української мови / [Зібрала редакція журналу “Киевская старина”; упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Гринченко]. – Київ, 1909. – Т. 3 : О – П. – 563 с.

11. *Слово о полку Игореве* : Древнерусский текст. Переводы и переложения. – М. Художественная литература, 1987. – 360 с.

12. *Слышкин Г. Г.* Лингвокультурные концепты прецедентных текстов [Электронный ресурс] / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 141 с. – Режим доступа : http://www.ahmerov.com/book_1064.html

13. *Суховий О. О.* Людина як суспільна істота у фразеології проповідницького жанру (на матеріалі рукописних казань кінця XVII ст. Варлаама Ясинського) / О. О. Суховий // *Ukrainistika na prahu nového století a tisíciletí: problémy jazyka, literatury a kultury : 1 Olomoucké symposium ukrajinistů : sborník příspěvků*. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2001. – С. 66 – 73.

14. *Чабан В. М.* Концептосфера честь в українській мові [Електронний ресурс] / В. М. Чабан // *Мова і культура*. – 2014. – Вип. 17, т. 4. – С. 129-135. – Режим доступу: file:///C:/Users/nr1/Downloads/Mik_2014_17_4_22.pdf

15. *Чернейко Л. О.* Лингвофилософский анализ абстрактного имени // Л. О. Чернейко. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 320 с.

16. *Фабіан М. П.* Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах // М. П. Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агенство “ІВА”, 1998. – 256 с.

17. *Фуко М.* Археологія знання / Мишель Фуко [пер. з фр. В. Шовкун]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 326 с.

References

1. Arendt, H. (2000), *Vita activa, or On the active life* [Vita activa, ili O dejatel'noj zhizni], [Trans. from German and English V. V. Bibikhina; edited by D. M. Nosova], Alethaea, St. Petersburg, 437 p., Electron. analogue of a printed matter, Access mode : <http://www.pseudology.org/evrei/ArendtVitaActiva.pdf>

2. Benvenist, E. (1995), *Dictionary of Indo-European social terms* [Slovar' indoevropskikh social'nyh terminov] [Electronic resource], Progress-Universe, M., 456 p., Access mode : <http://booksshare.net/index.php?id1=4&category=linguistics&author=benvenist-e&book=1995&page=163>

3. Brockhaus, F. A., Efron, I. A. (1890-1907), *Encyclopaedic dictionary in 86 volumes* [Jenciklopedicheskij slovar' v 86 tomah] [Electronic resource], St. Petersburg, Access mode : <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>

4. *Great Dictionary of Modern Ukrainian 170 000 words*, (2003), [Vely'ky'j tlumachny'j slovny`k suchasnoyi ukrayins`koyi movy` : 170 000 sliv] / Compiled and editor V. T. Busel. –Irpen, VTF "Perun", K., 1440 p.

5. Dal, V. (1991), *Explanatory dictionary of the living Great Russian language in 4 volumes : 200 000 words* [Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka v 4-h t. : 200 000 slov], K. V. Vinogradov], Russ. Yaz., M., Vol. 4: R-V., 683 p.

6. Litvinov, V. D. (1998), *Latin-Ukrainian dictionary* [Laty`ns`ko-ukrayis`ky'j slovny`k], Ukrainian Propylaea, K., 712 p.

7. *New Dictionary of the Ukrainian language in four volumes : 42 000 words* (1999), [Novy`j tlumachny`j slovny`k ukrayins`koyi movy` u choty`r`ox tomax : 42 000 sliv] / [Compilers V. Yaremenko, A. Slipushko],: Aconite, K., Vol. 4, P – Ya, 941 p.
8. Oliynyk, I., Sidorenko, M. (1997), *Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian phrasebook glossary* [Ukrayins`ko-rosijs`ky`j i rosijs`ko-ukrayins`ky`j frazeologichny`j tlumachny`j slovny`k], M. Sidorenko, Flag, X., 462 p.
9. *Russian-Ukrainian dictionary of legal language* (1926), [Rosijs`ko-ukrayins`ky`j slovny`k pravny`choyi movy] [Electronic resource] // [Chief Editor A. Yu. Krimsky], Ukrainian Academy of Sciences, K., Access mode : http://shron.chtyvo.org.ua/Voitkevych-Pavlovyh_VasyI/Ros-ukr_slovnyk_pravnychoi_movy.pdf
10. *Ukrainian language dictionary* [Slovny`k ukrayins`koyi movy] (1909), / [Collected Journal of "Kievan antiquity"; Systematized with the addition of own material Boris Grinchenko]. – Kyiv, Vol. 3, O – P., 563 p.
11. *The word about the regiment of Igor: Old Russian text. Translations and transcriptions* (1987), [Slovo o polku Iгореve : Drevnerusskij tekst. Perevody i perelozhenija], Fiction, M., 360 p.
12. Slyshkin, G. G. (2000), *Lingvokulturnye kontcepty precedentnyh texts* [Lingvokul`turnye koncepty precedentnyh tekstov] [Electronic resource], Academia, M., 141 p., Access mode : http://www.ahmerov.com/book_1064.html
13. Sukhoviyy, O. O. (2001), *Man as a public creation in the phraseology of the sermon genre (on the material of manuscripts of the end of the 17th century by Varlaam Yasinsky)* [Lyudy`na yak suspil`na istota u frazeologiyi propovidny`cz`kogo zhanru (na materiali rukopy`sny`x kazan` kincyа XVII st. Varlaama Yasy`ns`kogo)], Ukrainian Studies at the Threshold of the New Century and the Millennium: Problems of Language, Literature and Culture : 1 Olomouc Symposium of the Ukrainians : Contribution of the Contributors, Palacky University in Olomouc, Olomouc, pp.. 66–73.
14. Chaban, V. M. (2014), *Conceptosfera honor in the Ukrainian language* [Konceptosfera chest` v ukrayins`kij movi] [Electronic resource], Language and Culture, Issue. 17, Vol. 4., pp. 129–135, Access mode : file:///C:/Users/np1/Downloads/Mik_2014_17_4_22.pdf
15. Cherneyko, L. O. (1997), *Linguo-philosophical analysis of an abstract name* [Lingvofilosofskij analiz abstraktnogo imeni], Izd-vo MGU, M., 320 p.
16. Fabian, M. P. (1998), *Etiquette lexicon in Ukrainian, English and Hungarian In languages* [Ety`ketna leksy`ka v ukrayins`kij, anglijs`kij ta uhors`kij movax], Information and Publishing Agency "IBA", Uzhhorod, 256 p.
17. Foucault, M. (2003), *Archeology of knowledge* [Arxeologiya znannya], Publishing house Solomii Pavlichko "Osнови", K., 326 p.

А. М. Варинская,

*Национальный университет «Одесская морская академия»,
кафедра украиноведения*

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ КОНЦЕПТА «ЧЕСТЬ»

В статье исследуются лингвокультурологические параметры концепта «честь». В качестве материала использовались данные словарей, литературные источники, публицистика, был проведен ассоциативный эксперимент. В статье выделены и проанализированы языковые репрезентанты концепта «честь», установлен

ассоциативно-смысловой потенциал концепта, рассмотрена роль концепта в национальной картине мира, определено направление дальнейшего исследования.

Ключевые слова: концепт «честь», лингвокультурная репрезентация, ассоциации, коллективная языковая личность, национальная картина мира.

A. M. Varynska,

National University «Odessa Maritime Academy»

Ukrainian Studies Department

LINGUISCULTUROLOGICAL PARAMETERS OF THE CONCEPT "HONOR"

The article explores the linguistic and cultural parameters of the concept of "honor". The data used were dictionaries, literature sources, journalism, an associative experiment was conducted. The article singles out and analyzes language representatives of the concept "honor", establishes the associative and semantic potential of the concept, examines the role of the concept in the national picture of the world, determines the direction of further research.

It is elicited that the personal form of honor and the collective form of honor are the most characteristic for the professional activity, and these forms are manifested in professional value spaces, that correlate with dignity, respect, glory (collective honor is manifested in non-standard situations, either when dignified activity or dignified deeds have an extremely high value, or in one of non-personified insult of some institutionalized group, i.e. when national dignity of religious affiliation are endangered), as well as forms of honorable attitude in business communication manifestation forms.

Key words: concept "honor", linguocultural representation, associations, collective language personality, national picture of the world.

УДК 81'27+246.2 + 276.3 – 053.5

О. М. Данилевська,

канд. філол. наук,

Інститут української мови НАНУ,

старший науковий співробітник відділу

стилістики, культури мови і соціолінгвістики

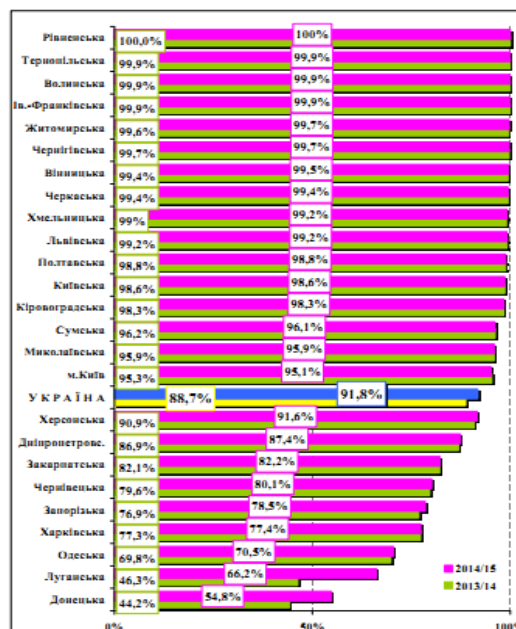
МОВНА СИТУАЦІЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті узагальнено результати соціолінгвістичного дослідження мовного середовища загальноосвітніх навчальних закладів в Україні (масове опитування, анкетування старшокласників та експертів). Зроблено висновок про диглосний характер білінгвізму, поширеного в школах України, що загалом не відповідає настановам мовців щодо перспектив мовної освіти в державі. Простежено зміни в оцінці мовного середовища шкіл у період від 2006 по 2017 р.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна ситуація у сфері освіти, диглосний білінгвізм, мовна поведінка школярів.

За даними «Статистичного щорічника» в Україні у 2016 р. діяло 17 300 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалося 3 млн. 783 тис. учнів [15]. За статистичними звітами Міністерства освіти і науки України у 2014 / 2015 навчальному році українською мовою навчалося 89,3 % учнів денних шкіл. Російською мовою навчалося 9,7 %; румунською – майже піввідсотка (0,46 %); угорською – 0,41 %, молдовською – 0,08 %; польською – 0,043 %; англійською – 0,011 %; словацькою – 0,004 %; болгарською – 0,002 % [13].

Кількість денних загальноосвітніх навчальних закладів у різних областях України узагальнено в Діаграмі 1.

Діаграма 1. Відсоток денних загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (за регіонами)

З огляду на наведені статистичні показники висновок про монолінгвальну мовну ситуацію в загальноосвітніх навчальних закладах в Україні видається цілком очевидним. Проте реальна мовна ситуація в українських школах, усупереч деклараціям і кількісним показникам, далеко не така. Соціолінгвістичні заміри якості мовного середовища в школах в Україні, зафіксовані починаючи від 2000 р. у межах різних досліджень, дають підстави твердити, що мовне середовище в школах України на більшій частині території держави, окрім західного регіону, навіть для тих закладів, статус яких задекларовано як одномовний (з українською мовою навчання), є двомовним [10, с. 196 – 233]. Цей висновок ґрунтується на відповідях респондентів на запитання, які стосуються використання мов (володіння мовами) і спілкування в навчальних закладах, а саме: 1. *Якою мовою Ви говорили звичайно в школі з однокласниками?* 2. *Якою є мова спілкування у Вашому навчальному закладі?* 3. *Якою мовою Ви звичайно звертаєтесь до викладачів?* і *Вам звичайно відповідають?* 4. *Якою мовою Ви спілкуєтесь на перерві?* (із варіантами відповідей «українською», «російською», «українською та російською») – соціолінгвістичне дослідження 2000 р. Центру соціологічних досліджень «Громадська думка» Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем Києва [8, с. 93]; 5. *Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь в навчальному закладі?* (із варіантами відповідей «переважно українською», «переважно російською», «по-різному», «залежно від обставин», «мовою моєї етнічної групи (якою?)»); 6. *Якщо траплялися факти дискримінації представників Вашої етнічної групи, то в яких сферах це відбувалося?* (серед варіантів відповіді запропоновано й «у сфері освіти») – цільове дослідження «Етнічні групи України», проведене 2003 р. факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, результати якого, щоправда, не опубліковано [5, с. 36 – 42]; 7. *У населеному пункті, де Ви мешкаєте, скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в школах?* (із варіантами відповідей «майже ніхто», «значно менше половини», «половина на половину», «значно більше половини», «майже всі», «важко

відповісти») – соціолінгвістичне дослідження в межах проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» за програмою INTAS [12, с. 346]. Принагідно зауважимо, що останнє зі згаданих досліджень, – чи не єдине в Україні, яке передбачало комплексний аналіз мовної ситуації у сфері освіти, тож для порівняння спиратимемося саме на його результати.

Результати спостереження та анкетування серед школярів-старшокласників та студентів молодших курсів слугувало матеріалом для узагальнень у дисертаційній праці

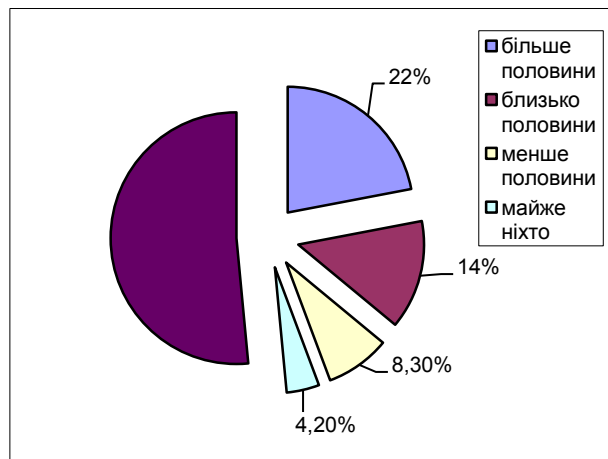
Т. Бурди «Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва)» [2]. Пілотне анкетування, що мало на меті виявити тенденції в розвитку мовної ситуації в середніх школах України, проводили серед учнів 10 – 11 класів Києва та кількох інших міст Центральної України (Житомир, Біла Церква, Полтава й Черкаси) в межах планової теми відділу соціолінгвістики Інституту української мови «Мовний побут сучасного українського міста» [5, с. 56 – 67; 6, с. 373 – 379; 7, с. 17 – 21].

Водночас варто наголосити, що спеціального дослідження мовної ситуації в загальноосвітніх навчальних закладах в Україні досі проведено не було. На жаль, суспільна актуальність мовного питання в Україні не спричинила розширення емпіричної основи вивчення мовної ситуації. В абсолютній більшості робіт, – констатують соціологи, – мовну ситуацію аналізують на дуже обмеженому колі показників. Приміром, у щорічних моніторингових дослідженнях Інституту соціології НАН України використовують лише два показники: 1) рідна мова (без визначення, що розуміють під «рідною мовою»); 2) мова спілкування в родині (вдома) (*Якою мовою (мовами) Ви переважно спілкуєтесь у Вашій родині (вдома)?* – із варіантами відповіді: «переважно українською», «переважно російською», «і українською, і російською, залежно від обставин», «іншою мовою») [3, с. 34]. Саме тому дослідження мовної ситуації у сфері освіти, зокрема в середніх школах, є надзвичайно актуальним.

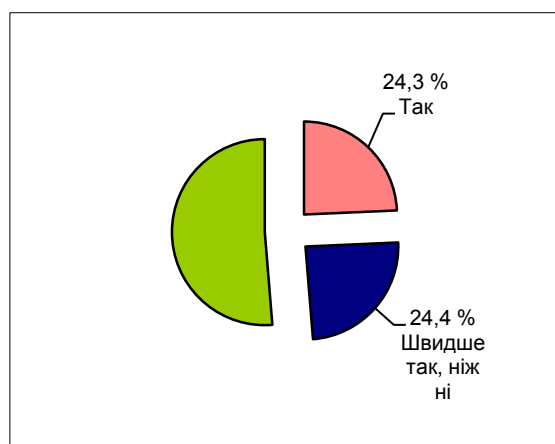
Результати масового опитування, проведеного в межах проекту «Бі- та мультилінгвізм: між інтенсифікацією та розв'язанням конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика і контактні ситуації в пострадянських Україні і Росії»¹ підтверджують загальний висновок про білінгвізм мовного середовища шкіл. Ось, зокрема, які відповіді отримали на запитання *Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?*: майже ніхто (4,2 %); значно менше половини (8,3 %); – близько половини (14,0 %); значно більше половини (22,0 %); майже всі (41,5 %); важко відповісти (10,1 %).

Варто наголосити, що навіть відповідь «майже всі» не виключає того, що хтось може використовувати в загальноосвітньому навчальному закладі іншу мову (в українських реаліях – російську); а загалом кількість тих, хто чує не саму лише українську мову або взагалі не чує української в школах, становить 48,5 %. Показово, що цей відсоток збігається із кількістю тих, хто за результатами нашого опитування оцінив себе двомовними або швидше двомовними, ніж одномовними, – 48,7 % (Діаграми 2, 3).

¹ Опитування здійснено за підтримки Фонду «Фольксваген».

Діаграма 2. Кількість респондентів, які оцінюють мовне середовище в школах України як двомовне.

Діаграма 3. Кількість респондентів, які вважають себе білінгвами.

Утім, своєрідність української мовної ситуації полягає в тому, що засвідчена результатами опитування якість мовного середовища шкіл не відповідає задекларованому статусу школи; окрім того, її не сприймають як оптимальну експерти, які здебільшого вважають її надлишковою, такою, що посилює дифузність мовного середовища, неоднозначно оцінюють її й пересічні мовці.

Експерти, як зазначали вище, наголошують на деформованому характері мовної ситуації в освіті, зауважуючи, що суть деформації – у невідповідності декларацій про домінування української мови як державної у сфері освіти та офіційної статистики про кількість шкіл, класів за мовою навчання, чисельність учнів у них тощо реальним показникам застосування мов у навчальних закладах. Для багатьох шкіл в Україні є типовою ситуація, коли вчителі на уроках послуговуються українською мовою, а на перервах та в позашкільних заходах – російською. Так само чинять й учні, зауважуючи в анкетах, що *«інколи на автоматі переходжу на російську у відповідь»* (з анкети київського школяра) і *«вже звикла до такого: українською краще писати і читати, а російською розмовляти»* (з анкети школярки з Полтави).

Відповіді українських старшокласників на запитання анкети про якість мовного середовища своєї школи відбито в Таблиці 1.

Таблиця 1.

Розподіл відповідей школярів на запитання про якість мовного середовища навчального закладу.

	Житомир	Київ	Біла Церква	Полтава
<i>Майже на 100 % українськомовне</i>	24 %	19 %	8 %	11 %
<i>Здебільшого українськомовне, проте зрідка трапляються ситуації, коли хтось користується російською мовою</i>	30 %	38 %	73 %	25 %
<i>Українську та російську використовують приблизно навпіл – кожну у своїй ситуації: українську на уроках, російську на перервах</i>	35 %	36 %	12 %	46 %
<i>Українську та російську мови використовують одночасно навіть на уроках – залежно від того, хто яку мову обрав для спілкування</i>	9 %	6 %	6 %	18 %
<i>Майже на 100 % використовується інша (не українська) мова</i>				
<i>Без відповіді</i>	2 %	1 %	1 %	

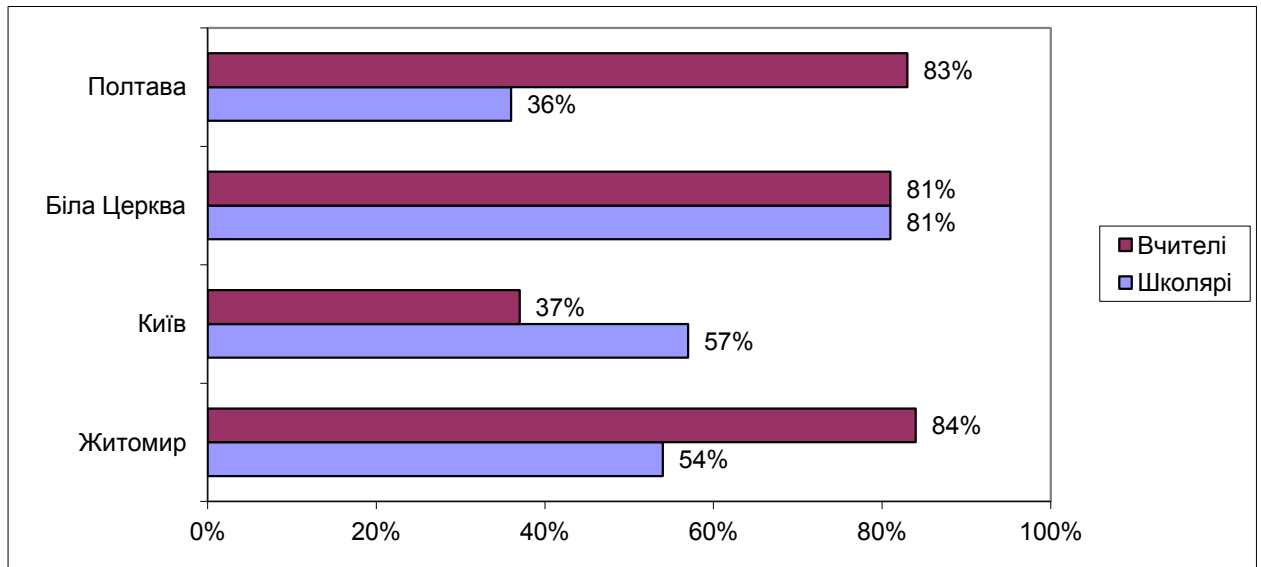
Порівняймо відповіді дітей із відповідями на це саме запитання вчителів української мови, які брали участь у дослідженні як експерти (Таблиця 2).

Таблиця 2.

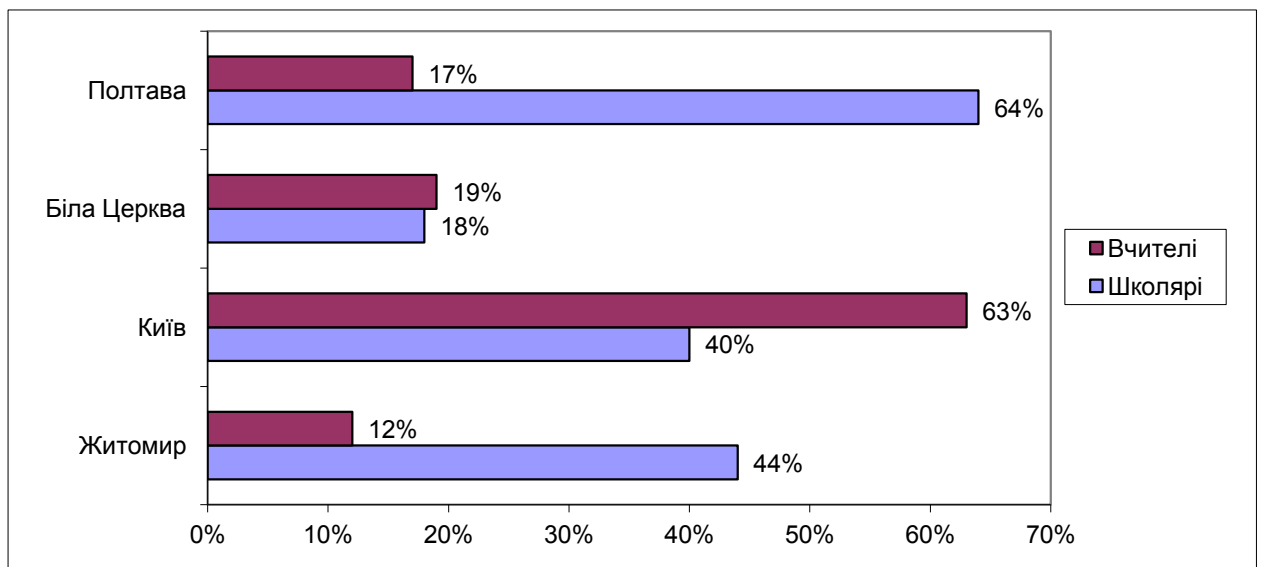
Розподіл відповідей учителів на запитання про якість мовного середовища навчального закладу.

	Житомир	Київ	Біла Церква	Полтава
<i>Майже на 100 % українськомовне</i>	52 %	10 %	44 %	52 %
<i>Здебільшого українськомовне, проте зрідка трапляються ситуації, коли хтось користується російською мовою</i>	32 %	27 %	37 %	31 %
<i>Українську та російську використовують приблизно навпіл – кожну у своїй ситуації: українську на уроках, російську на перервах</i>	12 %	63 %	19 %	17 %
<i>Українську та російську мови використовують одночасно навіть на уроках – залежно від того, хто яку мову обрав для спілкування</i>				
<i>Майже на 100 % використовується інша (не українська) мова</i>	4 %			
<i>Без відповіді</i>				

У наведених нижче діаграмах узагальнено результати порівняння (Діаграми 4, 5).

Діаграма 4. Оцінка мовного середовища загальноосвітніх шкіл в Україні за сприйняттям учнів та вчителів: «здебільшого українськомовне».

Діаграма 5. Оцінка мовного середовища загальноосвітніх шкіл в Україні за сприйняттям учнів та вчителів: «здебільшого двомовне».

Суспільні настрої в оцінці засвідченої результатами анкетування ситуації доволі строкаті, що, однак, не виключає виникнення локальних конфліктів, хвиля яких прокотилася, наприклад, впродовж останніх років київськими школами. Показовою у зв'язку із зазначеним є стаття журналіста О. Івахнюка «У київській школі № 78 до української мови ставляться як до чогось неприємного і в житті непотрібного» [9]. Журналіст покликається у своєму матеріалі на допис у Фейсбуку батька першокласника, який навчається в згаданій київській школі, і коментує цей допис, а саме:

1. Він [батько] повідомив, що його україномовна дитина почувається іноземцем у школі з українською мовою навчання... бо усі навколо – і діти, і вчителі – говорять у позаурочний час російською, більше того, коли є вибір: чи піти у планетарій на російськомовну програму (є там чомусь така) чи на україномовну – викладачі, які організують такі походи завжди зупиняються на російськомовній. У результаті, дитина каже, що було цікаво, але деяких слів вона не зрозуміла, бо програма була

іноземною мовою (*О. Івахнюк, «У київській школі №78 до української мови ставляться як до чогось неприємного і в житті непотрібного»*).

2. **УКРАЇНСЬКА МОВА У ШКОЛІ! Звертаємось по допомогу! Віддали дитину в українську школу (юридично – українську).**

1. Вчителі принципово переходять на російську у весь вільний від навчального процесу час.

2. У перші дні навчання прийшов вчитель шахів і опитавши по черзі всіх учнів (хто якою мовою спілкується вдома), повідомив, що урок буде проводитися російською, бо україномовних дітей – 6, і якщо їм щось буде незрозуміло нехай окремо підходять і питають...

3. На другий тиждень навчання дітей повели в Театр юного глядача на виставу «Догори дригом». Вистава виявилась російською мовою. Туди ж звозились діти з інших шкіл.

Зрозуміло, що це питання стоїть поза навчальним процесом і посиляться на якісь норми закону неможливо. Але невже керівництво шкіл не могло висловлювати свої побажання щодо мови вистави. Дитині сподобалось, але багато було незрозумілих слів.

4. Через пару тижнів дітей ведуть в Планетарій (щорічно батьки перших класів купують абонемент своїм дітям на 4 відвідування на рік. Тобто «акція» від Планетарія для першокласників київських шкіл є регулярною). Повертається дитина з планетарію і каже: «Цікаво було. Сходимо колись разом, бо багато слів було незрозумілих російських.»

Знову проковтнули - вирішили ще почекати...

5. 3 жовтня місяця діти готують виставу на Новорічне свято. Нашій «бабці Йожці» (їх у виставі 4) дістається пісня російською мовою. Ну..., вирішили також пробачити... ну не зміг вчитель музики перекласти...*(Із допису батька київського першокласника в мережі Фейсбук)*.

Прикметно, що для деяких учасників фокус-групового опитування в межах нашого дослідження мовна ситуація в загальноосвітніх закладах не лише в минулому, а й сьогодні є джерелом прикладів дискримінації за мовою, пор.:

3. [Що ви розумієте під поняттям «дискримінація громадян за мовною ознакою»?] Це позбавлення якихось привілеїв, якихось прав, якщо людина не знає мови. Коли я навчалася в школі – перейменували школу на українську мову – вчителі вимагали, щоб доповідали, розповідали доповіді на українській мові. І дуже жорстко це було. Підготував ти матеріал російською мовою – ні, перекладай прямо по ходу на українську мову (*Тетяна, 25 років, бухгалтер; Київ*).

4. У моєї знакомий ребенок в школі учився, отвечал физику или геометрию, не помню какой язык, а учительница сказала, я не приму твой ответ, твое решение задачи, потому что у нас школа украинская, а ты отвечаешь на русском, ты мое – не понимаю. Но, это все зависит от человека (*Світлана, учасниця фокус-групового опитування в старшій віковій групі; Київ*).

Відповіді на запитання про мовне середовище в школах (*Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?*) відрізняються за регіонами, що зумовлено неоднаковою там мовною ситуацією й панівними настановами щодо мов.

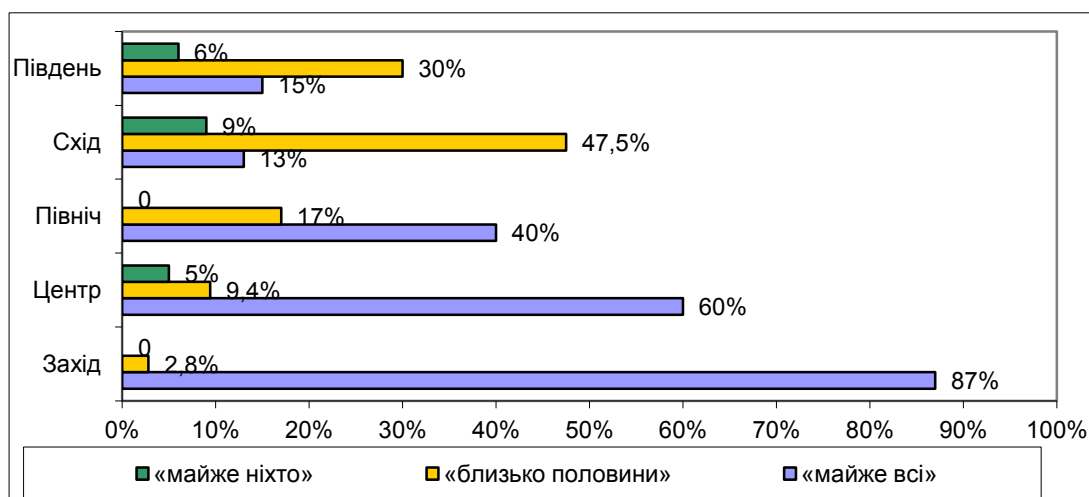
На Заході України, для якого характерна повнофункціональність української мови, мовне середовище шкіл респонденти оцінюють як майже цілком українськомовне (відповіді «майже всі» та «значно більше половини» обрали 96 % опитаних; відповідь «майже всі» – 87 %).

У Центрі сприйняття мовного середовища загальноосвітніх навчальних закладів мовцями дещо відрізняється. На думку 82 % мешканців цього регіону, українською мовою в школах говорять майже всі або значно більше половини (відповідь «майже всі» – 60 %). Натомість тих, хто вважає, що в школах українською послуговуються близько половини або значно менше половини, 9,4 % і майже 5 % тих, хто переконаний, що українську в школах не використовує майже ніхто.

На Півночі варіанти відповіді «майже всі» та «значно більше половини» на аналізоване запитання обрали 75 % опитаних (відповідь «майже всі» – 40 %). Натомість «близько половини» або «значно менше половини» – 19 % (варіант «майже ніхто» не засвідчений відповідями).

Серед опитаних у східному регіоні таких, хто вважає школи українськомовними або більшою мірою українськомовними, ніж російськомовними, є 35 % (відповідь «майже всі» – 13 %); двомовним із співвідношенням 50 / 50 мовне середовище шкіл вважають майже 33 % респондентів (варіант відповіді «близько половини»). На думку мешканців східноукраїнських областей, українською в школах користується значно менше половини людей або майже ніхто 23 %. Впадає в око велика кількість респондентів, які не змогли визначитися із відповіддю на розглядуване запитання: таких майже 9 %.

Серед мешканців Півдня України відповіді розподілено так: вважають, що в школах користуються українською мовою, 49 % респондентів (обрали відповіді «майже всі» та «значно більше половини»; відповідь «майже всі» – 14%); двомовним середовище шкіл характеризують майже 19 % опитаних (відповідь «близько половини»); українською користується в школах значно менше половини людей або майже ніхто, на думку 17 %.

Діаграма 6. Розподіл відповідей на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» за регіонами.

Тож, як бачимо, усупереч офіційній статистиці, що засвідчує абсолютне переважання шкіл з українською мовою навчання, реальне мовне середовище загальноосвітніх навчальних закладів у сприйнятті мовців є більшою чи меншою мірою двомовним; посилення тенденції до білінгвізму мовного середовища шкіл відповідає загальній конфігурації мовної ситуації в Україні. У зв'язку з цим важливо з'ясувати, чому загальноосвітні навчальні заклади не стали інструментом гармонізації мовної ситуації в регіонах, де мовний простір є особливо деформованим.

У межах нашого дослідження обґрунтовано причини соціокультурних деформацій мовного середовища загальноосвітніх шкіл, які перелічимо в ретроспекції – починаючи від тих, що визріли вже в незалежній Україні, і поступово віддаляючи їх у часи, за яких було сформовано каркас освітньої системи, яка є чинною в Україні досі.

1. Не було нормативно закріплено вимогу про обов'язкове дотримання мовного режиму в школах (статус школи «з українською мовою навчання» означав, що українська мова є мовою викладання навчальних предметів, тобто мовою уроків, натомість її використання на перервах та в позакласних заходах, спілкуванні вчителів із батьками тощо не було обов'язковим; під тиском середовища, особливо у великих містах, тут беззастережно панувала російська мова, що за два десятиліття стало буденною практикою для всіх учасників навчального процесу). Рішення Кабінету міністрів, очолюваного Ю. Тимошенко, від 30.09.2009 р. «Про внесення змін до положення про загальноосвітні навчальні заклади», відповідно до пункту 46 якого вчителів українських шкіл зобов'язували користуватися державною українською мовою протягом усього робочого часу, а не лише під час проведення уроків, за поданням 52 народних депутатів 4.02. 2010 р. було скасоване Конституційним Судом України, попри те, що цей крок у суспільстві оцінено як політично заангажований.

2. Не було передбачено відповідальності для керівників навчальних закладів та вчителів, які не тільки не використовують українську мову в позаурочних заходах, а й на уроках.

3. Такий стан речей став можливим через формалізм у розбудові національної системи освіти в незалежній Україні – розпорядженням МОН змінили мову викладання в більшості шкіл, проте все в ній (і дух, і буква, і викладацький склад, і розподіл годин) залишився той самий, що був за часів СРСР.

4. Формальна зміна статусу шкіл тільки посилила успадковану від СРСР деформацію, адже система освіти в СРСР була дієвим механізмом офіційної мовної політики, яка на українських теренах мала на меті цілковите зросійщення й асиміляцію українців. Приміром, уже в навчальній програмі з української мови 1941 р. як важливий методичний принцип було проголошено узгоджене викладання української і російської мов у школах УРСР [1, с. 56]. У наступних редакціях програми згаданий принцип запроваджували дедалі послідовніше, аж поки в програмах, чинних у 70-і рр. ХХ ст., не було втілено підхід, відповідно до якого матеріал з української мови розташований в тій самій послідовності, що й у програмі з російської мови, збережено зміст питань, спільних для обох мов [1, с. 62]. Варто зауважити, що усталена за радянських часів структура програмового матеріалу в шкільних курсах української мови в загальних рисах зберігається й досі. Як ці принципи втілювалися в реальному житті, ілюструють спогади учасників своєрідного мовного флешмобу, до якого долучилося багато охочих, зокрема й журналістка М. Барчук, яка анонсувала видання книжки зі свідченнями очевидців про дискримінацію українськомовних українців в УРСР.

5. Отже, більшість україномовних дітей мого покоління (особливо центру і сходу) у свій спосіб пережили травму своєї україномовності і знають, що таке бути частиною українського гетто в російському мовному і культурному морі. Я закінчила російську школу (батько вважав, що мене треба русифікувати, щоб підготувати до життя)... І ось ця школа життя була настільки жорстокою, що я досі ношу в голові рани і синці. Україномовність у Києві – це коли ти дитиною виходив за поріг своєї київської квартири до школи і відразу ж, відразу відчував крижаний залізобетонний опір середовища. Найм'якший вияв цього опору – ти інтуїтивно знаєш, що починаючи з ліфта, скрізь – у магазині, у дворі, школі, піонертаборі твоя українська – «некстаті», що це виклик,

провокація для оточуючих, недоречна демонстрація скелету у шафі, тупе настоювання на цьому скелеті. Це коли в тролейбусі мама говорить до тебе, п'ятирічної, українською, а чоловік в стоптаних сандалях з сусіднього місця каже: «он реп'ях до сраки прицепился бл.дь. Сколько же вас сюда приперлось, рагулей». Це коли ти називаєш своє ім'я, а тебе питають «А что за имя? Щирі українці тіпа, да?». Це коли мама твоєї найближчої подруги каже твоїй мамі: «Мирослава хочет поступать в Шевченка на филфак? А вот я расстреляла бы всех сразу там, это же рассадник национализма». А твоя однокласниця, розповідаючи про поїздку в морський круїз, говорить: «С нами на корабле были дипломаты, интересно, что по-украински разговаривали... Не все украинцы жлобы, в основном, но не все». Це коли ти вступаєш в універ, потрапляєш нарешті в інше середовище (хоча б частково, маєш якусь підтримку) і твій сусід Володька, до якого ти заговорюєш українською питає: «Мира, а ты можешь не вы.бываться? Ты же вроде бы нормальный человек». Це коли тобі чотринадцять і маму викликають на розмову в КГБ за програму «Маруся Чурай», а бабуся звечора навіщось напрасовує мамі нічну сорочку у сумку на випадок арешту. Це коли директриса школи Зоя Сергіївна, викликавши маму до школи за якісь мої абсолютно невинні бешкети, какби вскольз на прощання каже: «Классный руководитель сообщила нам, что у вас в доме бывают гомосексуалисты и ранее судимые товарищи, поэтому я не знаю, что у нее там под чистенькой формой» (як я розумію, це про Параджанова). Одним словом, це тотально подвійне життя. Вдома – акторське письменницьке українське середовище, колядки, самвидав, в школі – ти російськомовна київська «дівочка», хтось інший, вдаваний, не ти. І так десять років... (М. Барчук, *Про мовну психотравму і українське гетто; Радіо Свобода, 24.04. 2017*).

5. Низька мовна якість українських підручників з природничих наук і навіть історії, географії, зарубіжної літератури [4, с. 41 – 48]. Як відомо, деформаційний вплив тоталітаризму в Україні полягав насамперед у нівелюванні національних особливостей української мови, у «наближенні» її до російської [11, с. 68–76]. Власне, це була відома радянська практика, коли в текстах різних жанрів надуживали словами й граматичними конструкціями, не властивими граматичній системі української мови. Цю практику активно застосували в шкільних підручниках. Наприклад, у підручнику історії: *По наступаючих почала бити ворожа артилерія, застрочили кулемети*. У наведеному реченні аж троє прикладів калькування з російської мови. Подібними прикладами рясніли українські підручники т. зв. першого покоління (опубліковані в 1992 – 1994 роках), проте й сьогодні якість мовного втілення навчальних книжок для школярів дає підстави говорити про залишкові явища тоталітаризму, помітні в їхній мові. Саме із цим радянським спадком пов'язані конфліктні ситуації, що час від часу потрясають українську систему освіти. Для прикладу пригадаємо розгромну рецензію на підручник математики для учнів 2 класу, підготовлену фахівцями Інституту української мови [14] або коментар І. Фаріон з приводу завдань цього річного тесту ЗНО з української мови та літератури [16]. Українські підручники нерідко й пропагують двомовні практики учасників навчального процесу, пропонуючи учням для опрацювання двомовні фрагменти, наприклад джерела російською мовою в підручнику історії або художні тексти російською (здебільшого поетичні твори) у підручниках зарубіжної літератури.

6. Залишкові явища тоталітарної педагогіки, які тільки сприяли подвійним стандартам у школі (для більшості учасників навчального процесу стало нормою, що на схоластичних уроках використовують одну мову (українську), а в неформальних заходах іншу (російську). Показовою у зв'язку з цим є заувага одного з учнів Українського гуманітарного ліцею (навчального закладу, створеного під егідою Київського національного університету імені Т. Шевченка), відомого жорстким

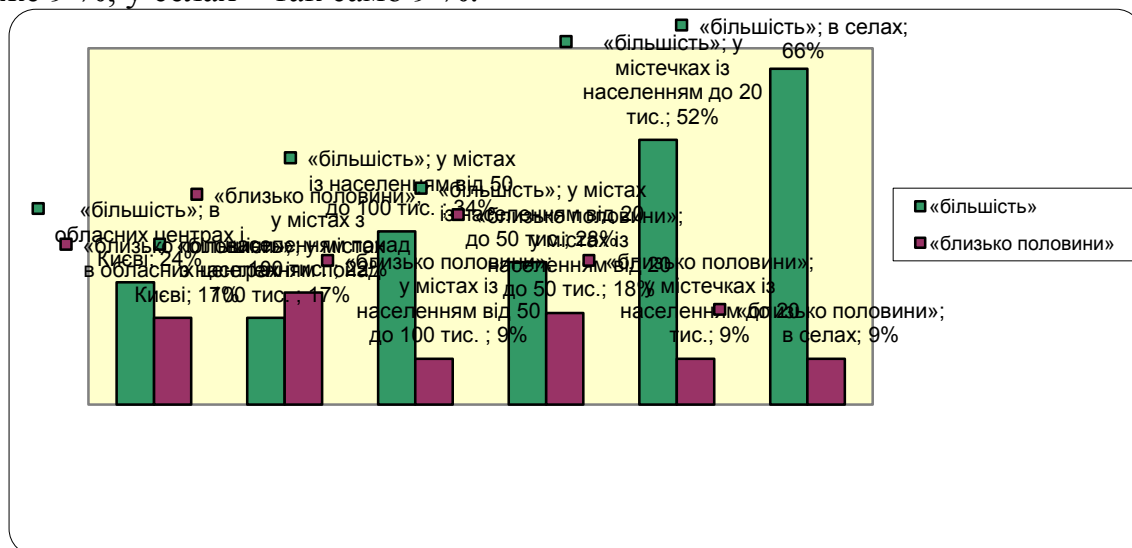
дотриманням мовного режиму. Так от у стінах цього закладу серед учнів також поширена двомовна поведінка – як заперечення аж надто суворих, з одного боку, і формальних з іншого шкільних правил.

7. Декларативний мовоцентризм як основний принцип навчання української мови – особливо негативний вплив на дошкільнят і молодших школярів.

Для мовної ситуації в Україні характерна ще одна деформація: істотна відмінність в уживанні мов у місті та селі. Ця деформація також є спадком радянської доби, яку не змогла подолати українська школа. Згадану деформацію засвідчують результати нашого опитування в різних сферах функціонування мов – серед іншого і в оцінці мовного середовища загальноосвітніх навчальних закладів.

В обласних центрах, а також у столичному Києві таких, які переконані, що майже всі в школах послуговуються українською мовою, є 24 % (у містах із чисельністю населення понад 100 тис. таких виявилось ще менше – 17 %). Що ж до населених пунктів із меншою кількістю мешканців, то тут простежується зростання показника українськомовності зі зменшенням чисельності населення, пор.: серед мешканців міст з чисельністю від 50 до 100 тис. тих, хто обрав відповідь «майже всі», є 34 %; більше половини таких (52 %) серед респондентів, які проживають у невеликих містечках з населенням менше 20 тис.; найбільше – серед мешканців сіл: майже 66 %. У невеликих містах із населенням від 20 до 50 тисяч кількість тих, хто оцінив мовне середовище шкіл як цілком українськомовне, трохи менша (28 %), але все одно майже на 10 % вища від показника великих міст.

Відповідно, сприймають середовище шкіл як двомовне із співвідношенням мов 50 / 50 (обрали варіант «близько половини») в обласних центрах і столиці – 17 %; у містах з населенням понад 100 тис. – 22 %; у містах із населенням від 50 до 100 тис. – 9 %; у містах із населенням від 20 до 50 тис. – 18 %; у містечках із населенням до 20 тис. – майже 9 %; у селах – так само 9 %.

Діаграма 7. Розподіл відповідей на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» за чисельністю населення.

Утім, зробити висновок про тенденції в динаміці мовної ситуації в загальноосвітніх школах можна тільки на підставі порівняння. Тож повернімося до відповідей на запитання *Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в*

населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах? і порівняймо їх із відповідями 2006 р. в межах проекту INTAS (Таблиця 3).

Таблиця 3.

Розподіл відповідей на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» за роками

	2006 р.	2017 р.
Майже ніхто	19,3	4,2
Значно менше половини	16,2	8,3
Близько половини	16,0	14,0
Значно більше половини	14,7	22,0
Майже всі	31,6	41,5
Важко відповісти	2,2	10,1

Як бачимо, цифри унаочнюють помітні зміни в суспільній оцінці мовного середовища загальноосвітніх шкіл, щоправда, про якість цих змін можемо говорити, лише проаналізувавши показники за окремими регіонами.

Через втрату частини Донецької і Луганської областей та Криму не надаються для порівняння регіони Схід та Південь. Тому порівняймо тільки Захід, Центр та Північ (Таблиця 4).

Таблиця 4.

Розподіл відповідей «майже всі» та «значно більше половини» на запитання «Скільки людей розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте?» за роками.

регіон	2006 р.	2017 р.
Захід	84,7 %	96 %
Центр	48 %	82 %
Північ	15 %	75 %

Отже, аналіз результатів опитування у фокус-групах та анкетування підтверджує висновки попередніх досліджень про білінгвізм мовного середовища в системі загальноосвітніх навчальних закладів. Ця двомовність є стихійною, сформованою через нерегульоване поширення в освітньому середовищі уснорозмовних практик (особливо на Сході та Півдні), вона не відповідає меті державної мовної політики, задекларованої, зокрема, в Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), де зазначено, що система безперервної мовної освіти має забезпечувати обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, створювати умови для опанування рідної мови і практичного володіння хоча б однією іноземною мовою. Неоднозначним є ставлення до реальної двомовності в школах і в суспільстві, що підтверджують результати нашого дослідження в частині питань про перспективи білінгвальної освіти в Україні: хочуть бачити двомовними своїх дітей 36 % населення, а навчати двома мовами – 32 %. Ці висновки дають підстави для розпрацювання рекомендацій з удосконалення правового забезпечення використання мов у системі освіти в Україні, що передбачають чіткі механізми розширення функціонування української державної мови в освітньому просторі.

Література

1. *Беляєв О. М.* Становлення і розвиток методики мови / О. М. Беляєв // Українська мова і література в школі. – 1977. – № 11. – С. 51–63.
2. *Бурда Т. М.* Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. М. Бурда / НАН України; Інститут української мови. – К., 2002. – 22 с.
3. *Вишняк О. І.* Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні / О. І. Вишняк // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ППІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
4. *Данилевська О. М.* Елементи тоталітарної мови в дискурсі дитячої книжки (на матеріалі підручників з історії України періоду незалежності) / О. М. Данилевська // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2014. – №6. – С. 41 – 48.
5. *Данилевська О. М.* Типи мовної поведінки київських школярів / О. М. Данилевська // Українська мова. – 2013. – № 2. – С. 56 – 67.
6. *Данилевська О. М.* Якісні характеристики мовної ситуації у сфері освіти (за результатами анкетування київських школярів) / О. М. Данилевська // Наукові записки. – Випуск 137. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – С. 373 – 379.
7. *Данилевська О. М.* Мовне середовище в освіті: простір комфорту чи компромісу (за результатами анкетування київських школярів) / О. М. Данилевська // Українська мова і література в школах України. – 2015. – №3. – С. 17 – 21.
8. *Залізник Г. М., Масенко Л. Т.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній / Г. М. Залізник, Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2001. – С. 93 – 95.
9. *Івахнюк О.* «У київській школі № 78 до української мови ставляться як до чогось неприємного і в житті непотрібного» / О. Івахнюк // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://novostiua.org/news/218147-_kijivskij_shkoli_78_do_ukrajinskoji_movi_stavljatjsja_jak_do_chogosj_neprijemnogo_i_v_hitt_i_nepotribnogo
10. *Калиновська О.* Мовна ситуація в сфері освіти / О. Калиновська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. – С. 196 – 233.
11. *Масенко Л.Т.* Роль офіційної ідеології 70-х років у поглибленні деформації мовної ситуації в Україні / Л. Т. Масенко // Мова тоталітарного суспільства. – К. : Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. – 1995. – 126 с.
12. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. – 363 с.
13. Про підсумки розвитку дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та позашкільної освіти у 2014/2015 навчальному році та завдання на 2015/2016 навчальний рік // Інформаційні матеріали для розгляду на колегії Міністерства освіти і науки.
14. Скандальні підручники: математика з 153 помилками, історія без Голодомору й букварі з дивними мапами <http://tyzhden.ua/News/92659>
15. Статистичний збірник. Україна – 2015 // Державна служба статистики України. – Київ, 2016.

16. *Фаріон І. УВАГА!!!! Рятуймося! АНГЛІЙСЬКО-МОСКОВСЬКИЙ СУРЖИК У ТЕСТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ на ЗНО !!!!!УКРСУРЖ чи УКРІНГЛІШ???? / І. Фаріон // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukr-biz.com.ua/>*

References

1. Bieliaiev, O. M. (1997), *Stanovlennia i rozvytok metodyky movy // Ukrainaska mova i literatura v shkoli*, № 11, pp. 51–63.
2. Burda, T. M. (2002), *Movna povedinka osobystosti v umovakh ukrainsko-rosiiskoho bilinhvizmu (molodizhne seredovyshche m. Kyieva): Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.01 / NAN Ukrainy; Instytut ukrainskoi movy, K., 22 p.*
3. Vyshniak, O. I. (2008), *Metodyky sotsiologichnykh doslidzhen funktsionuvannia ta statusu mov v Ukraini // Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom, IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, K., 398 p.*
4. Danylevska, O. M. (2014), *Elementy totalitarnoi movy v dyskursi dytiachoi knyzhky (na materialy pidruchnykiv z istorii Ukrainy periodu nezalezhnosti) // Istoriia i suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia, №6, pp. 41 – 48.*
5. Danylevska, O. M. (2013), *Typy movnoi povedinky kyivskykh shkoliariv // Ukrainaska mova, № 2, p. 56 – 67.*
6. Danylevska, O. M. (2015), *Yakisni kharakterystyky movnoi sytuatsii u sferi osvity (za rezultatamy anketuvannia kyivskykh shkoliariv) // Naukovi zapysky. KDPU im. V. Vynnychenka, Kirovohrad, Vypusk 137, Seriia : Filologichni nauky (movoznavstvo), pp. 373 – 379.*
7. Danylevska, O. M. (2015), *Movne seredovyshche v osviti: prostir komfortu chy kompromisu (za rezultatamy anketuvannia kyivskykh shkoliariv) // Ukrainaska mova i literatura v shkolakh Ukrainy, №3, pp. 17 – 21.*
8. Zalizniak, H. M., Masenko, L. T. (2001), *Movna sytuatsiia Kyieva: den sohodnishnii ta pryideshnii, : Vyd. dim «KM Akademiia», K., pp. 93 – 95.*
9. Ivakhniuk, O. «*U kyivskii shkoli № 78 do ukrainskoi movy stavliatsia yak do chohos nepryiemnoho i v zhytti nepotribnoho*» [http://novostiua.org/news/218147-u_kijivskij_shkoli_78_do_ukrajinskoji_movi_stavljatysja_jak_do_chogosj_neprijemnogo_i_v_hitti_nepotribnogo]
10. Kalynovska, O. (2008), *Movna sytuatsiia v sferi osvity // Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini: Analiz i rekomendatsii, Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska Akademiia», K., pp. 196 – 233.*
11. Masenko, L. T. (1995), *Rol ofitsiinoi ideologii 70-kh rokiv u pohlyblenni deformatsii movnoi sytuatsii v Ukraini // Mova totalitarnoho suspilstva, Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni, Instytut ukrainskoi movy, K., 126 p.*
12. *Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini : Analiz i rekomendatsii (2008),, Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska Akademiia», K., 363 p.*
13. *Pro pidsumky rozvytku doskilnoi, zahalnoi serednoi, profesiino-tekhnichnoi ta pozashkilnoi osvity u 2014/2015 navchalnomu rotsi ta zavdannia na 2015/2016 navchalnyi rik // Informatsiini materialy dlia rozghliadu na kolehii Ministerstva osvity i nauky.*
14. *Skandalni pidruchnyky: matematyka z 153 pomylkamy, istoriia bez Holodomoru y bukvari z dyvnymy mapamy <http://tyzhden.ua/News/92659>*
15. *Statystychnyi zbirnyk. Ukraina – 2015 (2016), Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – Kyiv.*

16. Farion I. *UVAHA!!!! Riatuimosia! ANHLIISKO-MOSKOVSKYI SURZhYK U TESTI Z UKRAINSKOI MOVY na ZNO !!!!!UKRSURZh chy UKRINHLIsh????* <http://ukr-biz.com.ua/>

О. Н. Данилевская,

*Институт украинского языка НАНУ,
отдел стилистики, культуры языка и социолингвистики*

ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ (ПО РЕЗУЛЬТАТАМ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)

В статье обобщены результаты социолингвистического исследования языковой среды общеобразовательных учебных заведений в Украине (массовый опрос, анкетирование старшеклассников и экспертов). Сделан вывод о диглосном характере билингвизма, имеющего место в школах Украины, что в общем не соответствует установкам говорящих относительно перспектив языкового образования в государстве. Прослежены изменения в оценке языковой среды школ в период с 2006 по 2017 г.

Ключевые слова: социолингвистика, языковая ситуация в сфере образования, диглосный билингвизм, речевое поведение школьников.

O. M. Danylevska,

*Institute of Ukrainian Language,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Stylistics, Language Culture and
Sociolinguistics Department*

LINGUISTIC SITUATION IN SECONDARY SCHOOLS OF UKRAINE (BASED ON SOCIOLINGUISTIC RESEARCH)

The paper summarizes the sociolinguistic research results of the linguistic environment in the secondary schools of Ukraine – mass survey conducted in February 2017 with the support of Volkswagen Foundation within the Project “Bi- and multilingualism: between intensification and conflict resolution. Ethno-linguistic conflict, language policy and contact situation in post-Soviet Ukraine and Russia”, pilot survey of high school students (2013) and experts (Ukrainian Language teachers) (2017) in accordance with the target topics of the Sociolinguistics Department at the Institute of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine: “Linguistic Life of Modern Ukrainian City”. The questionnaires analysis gives reason to make a conclusion on the bilingualism of linguistic environment in the secondary schools of Ukraine: in total, the number of those who hear another, in addition to Ukrainian, or does not hear Ukrainian at all, in schools is 48.5%. These results are consistent with the estimates of the linguistic environment in schools made by students and teachers, although there is no complete identity in quantitative terms. For example, 40% of senior students and 60% of teachers consider the linguistic environment in Kyiv schools as mostly bilingual; Zhytomyr – 44% of students and 12% of teachers; Bila Tserkva – the number of teachers and students, who evaluate the linguistic environment in schools as bilingual, is almost the same – 19% and 18%, respectively; Poltava – 64% of senior students and 17% of teachers.

At that, the distinctiveness of Ukrainian language situation is such that the quality of the linguistic environment does not meet the declared status of schools; in addition, it is not perceived as the optimal by the experts who mostly consider it superfluous, such that increases the linguistic environment diffuzziness, common speakers also give it an ambiguous assessment: 36% of the population wants their children to be bilingual, 32% – bilingual education.

Mass survey made it possible to track changes in the assessment of the linguistic environment in schools within a decade (from 2006 to 2017). The percentage of those, who consider the linguistic environment in the secondary schools as most Ukrainian speaking, increased significantly in the regions, namely Western – from 84.7% to 96%; Central – from 48% to 82%; Northern – from 15% to 75%. These results provide grounds for recommendations development to improve legal support of languages use in the education system of Ukraine, providing clear mechanisms for expanding the use of the Ukrainian state language within the educational space.

Key words: sociolinguistics, linguistic situation in education, diglossic bilingualism, linguistic behaviour of pupils.

УДК 81'38

Н. О. Єщенко,

канд. філол. наук, доц.,

*Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка,
доцент кафедри української та російської мов як іноземних*

ЗМІСТОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПТУ «ЛЮБОВ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано зміст концепту «любов» в українській мові. Ядерну частину концепту досліджено на основі матеріалів тлумачних та історичних словників. Етимологічні, енциклопедичні та етнолінгвістичні словники дозволяють встановити місце концепту в мовній картині світу етносу. Аналіз паремій дає змогу виявити конотативні значення, що формують периферію концепту. Досліджено парадигматичні зв'язки лексем, що вербалізують концепт «любов» в українській мові.

Ключові слова: концепт «любов», когнітивний аналіз, мовна картина світу, семантична структура, конотативне значення.

Концептосфера народу, яка відображає його світогляд, актуалізується в концептах. Концепт, як ментальний прообраз, ідея поняття, має двоїсту природу – психічну та мовну. Концепт є згорнутою точкою потенційних смислів. Дослідження концептів дає змогу виявити особливості мислення та ментальних процесів, притаманних народу, носію певної мови.

Серед теоретиків когнітивної лінгвістики та дослідників концептів багато відомих лінгвістів: Арутюнова Н. Д., Кубрякова Є. С., Маслова В. А., Стернін І. А., Попова З. Д., Пименова М. В., Болдирєв Н. Н., Селіванова О. О., Слухай Н. В., Вільчинська Т. П., Мех Н. О., Попова Т. О. та ін.

Об'єктом дослідження в нашій статті є концепт «любов» в українській мові, предметом дослідження – змістова сторона цього концепту. Мета розвідки – описати змістовий потенціал концепту «любов» в українській мові. Оголошена мета передбачає такі завдання: 1) розкрити зміст концепту «любов» в українській мові шляхом аналізу

лексикографічних джерел; 2) врахувати особливості етимології лексеми «любов»; 3) розглянути парадигматичні зв'язки лексеми «любов» в українській мові; 4) проаналізувати паремії, в яких актуалізується відповідний концепт.

Матеріалом дослідження є лексикографічні джерела: тлумачні, етимологічні, енциклопедичні, етнолінгвістичні, фразеологічні словники, словники синонімів та антонімів тощо. У процесі опису застосовано метод лексико-семантичного аналізу.

Аналіз концепту «любов» в українській мові поповнює ряд розвідок, спрямованих на реконструкцію концептосфери українського і загалом східнослов'янського етносів, генетичного коду, що увійшов у свідомість українського народу, в його менталітет і духовний досвід. Результати дослідження мотивують використання та актуалізацію аналізованого концепту в навчально-виховних текстах, зорієнтованих на формування української свідомості.

За даними Етимологічного словника української мови [3 III, с. 320], слово *любити* (рос. *любить*, білорус. *любіць*, давньоруське *любити*) походить з праслов'янського *ljubiti* «мати схильність; відчувати симпатію до когось; бажати», пов'язане з *ljubъ* «милий, приємний, коханий», які, в свою чергу, походять з індоєвропейського **leubh* «любити, кохати, бажати». Цей індоєвропейський корінь лежить також в основі давньоіндійських *lúbhyati* «жадає», *lobháyati* «збуджує бажання», латинського *libet* «(мені) подобається».

У «Словнику староукраїнської мови 14-15 століть» під редакцією Л. Л. Гумецької [10 I, с. 565] виділяємо слова *любити* («припадати до вподоби»), *любимий* («улюблений, любий»), *любовь*. Лексема *любовь* має у словнику такі значення: 1. Ласка: «Се азъ...пань Игнатіе, рекомый Юга... от всєаъ доброж волеж, паче же и от бога помощіа, и *любов* яже по бозѣ к сватому мѣстоу сватаго и славного оуспеніа...богородици ... дал есмы едно село за Проутомъ на има Ширьюоци» (Путна, 1476). 2. Бажання: «Я пан Волчко Хренницкій ... отдал есми по Божой воли а по моей *любови* дочку мою Марину за пана Пашка Посяговецкого ему за жону...» (Хрінники, 1472). 3. Згода: «... а чей быхмо могли оучынити промежы вами *любовь* и миръ и доконъчанье, якъ и перъвей было» (б.м.н., 1499). Отже, семантика слова «любов» тут визначається як «ласка, милість», «бажання, прихильність» і «згода». Цікаво відзначити, що відсутнє значення любові, як «кохання».

У «Лексиконі словенороському» П. Беринди (1627 р.) знаходимо ряд спільнокореневих лексем: *любѣ* (пріазни. вѣка), *любимо* (довлимо. вѣа.), *любите* (пытатѣ: цӣ любите.), *любите* (повелите: любѣть.), *любимый* (другъ, коханоць), *любленіа* (пріазни. вѣо.), *любовь* (милость, дружество. пріательство) [5, с. 60]. Проаналізувавши подані значення наведених лексем, можна зробити висновок про розуміння любові, переважно, як «прихильності, приязні до когось, чогось», а також «милості до когось». Лише одна лексема *любимый* (другъ, коханоць) виявляє значення «кохання».

«Синоніма славеноросскаа» (2 пол. 17 ст.) подає такі лексеми з відповідним коренем: *любов* (раченіе согласіе), *любов горячая* (рвеніе раждеженіе раченіе рєвнованіе рєвнобразіе), *люблю* (вождєлѣваю), *люблю велми* (рєвную), *любимий* (желаємий), *любую* (блг/о/в/о/лю), *любячий доброє* (блголюбець), *любячий бѣа* (блголюбець) [6]. Тут більша кількість лексем трактується як «кохання»: *любов горячая*, *люблю*, *люблю велми*, *любимий*, хоча сама *любов* трактується як «згода» (согласіе). Наявні також значення «прихильності, приязні до когось, чогось»: *любячий доброє*, *любячий бѣа*, та значення «волевиявлення»: *любую*.

«Словарь українського языка» Б. Грінченка [8 II, с. 387] дає таку словникову статтю до слова *любов*. *Любов*. *Любовь*. *Любови* Божої не маєте в собі (Єв.І.V.42). Де *любов*, там сам Бог пробуває (Номис). Не завидуй багатому: багатий не має ні приятні, ні *любови*, – він все те наймає (Шевченко). Ой Боже, Боже, що тая *любов* може! У наведених контекстах реалізуються значення слова *любов*: «милостива *любов* до ближнього», «приятнь» і «кохання».

«Словник української мови» в 11-ти томах так структурує семантичний простір лексеми *любов*: 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання: *Ізольдо! Ох, Ізольдо! Прийми любов мою!* (Леся Українка). 2. Почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь: *І іменем твого сина, Твоєї скорбної дитини, Любов і правду рознесли По всьому світу* (Т. Шевченко). 3. Інтерес до чого-небудь: *А в синка, бачу, нема любові до лісу, око в нього сліпе до дерева* (М. Стельмах) [12 IV, с. 564]. Подібну структуру має семантичний простір дієслова *любити*: 1. Відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-, чого-небудь. Відчувати сердечну прихильність до родинно близьких осіб (дітей, матері тощо): *Як я люблю тебе, мій рідний краю.* (І. Франко); *Мати любила мене* (П. Мирний). 2. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі; кохати: *Енея так вона любила, Що аж сама себе спалила* (І.Котляревський). 3. Мати інтерес, потяг до чого-небудь. Високо цінувати що-небудь, надавати перевагу чомусь: *Добре жить Тому, чия душа і дума Добро навчилася любить!* (Т. Шевченко). 4. Потребувати якихось умов як найсприятливіших для існування, росту тощо (про рослини, тварин): *Виноград любить, щоб коло нього ходити* (М. Коцюбинський). Прикметник *любий* має семантичну структуру, що корелює з семантичною структурою відповідних спільнокоренових іменника та дієслова: 1. Який викликає *любов* до себе; дорогий і близький серцю: *люба дитина*. 2. Те саме, що коханий: *Я Катруся твоя люба.* (Т. Шевченко). 3. У значенні іменника. Той, кого люблять, кохають: *Так ворожка поробила, Щоб менше скучала, Щоб, бач, ходя опівночі, Спала й виглядала Свого любого додому* (Т. Шевченко). 4. Якого люблять: *любі очі*. 5. З яким приємно провести час, якого чекають (про гостя): *Любого гостя весною частують медком, а восени молочком* (Номис) [12].

Семантична структура аналізованих лексем засвідчує домінування значення «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання», тобто *любов-ерос*. Значення *любові* як «глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь» (наприклад, Бога, ближнього) втрачає домінуючі позиції. Отже, можна говорити про певну секуляризацію семантики лексеми *любов*, що відбувалася протягом століть (особливо у 20-му столітті), про відхід сакральних смислів на другий план.

Енциклопедичні словники дають такі визначення *любові*: «інтимне та глибоке почуття, спрямоване на іншу особистість, людську спільноту або ідею» (С. Аверінцев) [1, с. 130], «потяг одухотвореної істоти до іншої для поєднання з нею і взаємного поповнення життя» (Енциклопедичний словник Ф. А. Брокгауза, І. А. Єфрона) [2]. У давньогрецькій мові існувало розрізнення типів *любові*. «Ерос» – це стихійна і пристрасна самовіддача, захоплена закоханість, спрямована на плотське або духовне, але така, що завжди дивиться на свій предмет «знизу вгору» і не залишає місця для співчуття і милості. «Філія» – це *любов-дружба*, *любов-приятнь* індивіда до індивіда, зумовлена соціальними зв'язками та особистим вибором. «Сторге» – *любов-ніжність*, особливо сімейна, «агапе» – жертвна та милостива *любов* «до ближнього».

В Енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона виділено такі види *любові*: 1) *любов*, яка більше дає, ніж отримує, чи нисхідна *любов* (*amor descendens*), батьківська *любов*; 2) *любов*, яка більше отримує, ніж дає, чи висхідна

любов (*amor ascendens*), любов дітей до батьків; 3) любов, в якій те і друге урівноважено (*amor aequalis*), любов між статями (чи подружня любов).

Батьківська любов, чи турбота старших про менших, сильних про слабких створює національно-державний організм. Синівська любов поширюється на померлих родичів, і далі на більш загальні причини буття (Отця небесного). Любов між статями все більше розуміється як абсолютна повнота життєвої взаємності і тому стає символом ідеальних відносин між особистим началом і суспільним цілим. Вже в пророчих книгах Старого Заповіту стосунки між Богом і вибраним народом зображено як подружній союз (відступ народу від свого Бога – як блуд). В новому Заповіті ця ідея переноситься на Христа і Церкву, і кінець історії зображено як шлюб «Агнця» з Його нареченою – просвітленою церквою «Нового Єрусалима». Отже, ідеальні суспільні стосунки, за християнством, це не влада, а любов.

З точки зору етичної філософії, любов – складне явище, елементи якого: 1) жалість, що переважає в батьківській любові; 2) благоговіння, що переважає в синівській і релігійній любові; 3) почуття сорому, яке в поєднанні з жалістю і благоговінням утворює людську форму любові між статями та подружньої любові.

В історії релігій любов двічі отримувала провідне значення: як дика стихійна сила статевого потягу – в язичницькому фалізмі, і потім, на противагу цьому, як ідеальне начало духовного і суспільного єднання – в християнській «агапе». У Середньовіччі існувало поняття християнської «агапе» і християнського «еросу», що мали аскетичний характер. Для позааскетичних сфер життя у пізнє середньовіччя була розвинута «куртуазна» теорія любові між чоловіком та жінкою феодального середовища: така любов знаходить собі місце виключно поза шлюбом (як реальний зв'язок або обожнення здалеку), але підпорядковується власним законам чемності, витонченості та шляхетності. Цей специфічний культ дами пройшов крізь поезію трубадурів та мінезінгерів і знайшов відгомін в образах Беатріче в Данте та Лаури в Петрарки.

Любов є центральним поняттям Біблії. Любов до Бога і ближнього становлять головні Божі заповіді людям. У Біблії йдеться про Божественну любов до людей, оскільки Господь віддав своє життя за всіх людей, помер для спасіння грішників. Господь показав свою любов до малих дітей, благословивши їх, до Своїх учнів, молячись за них, до страждаючих і бідних, допомагаючи їм, до грішників, до своїх гонителів, намагаючись їм зробити добро, до Своїх розпинателів, турбуючись про них. Господь засвідчив свою любов до Отця своєю покорою аж до смерті. Людям заповідана любов до Бога, що полягає у виконанні його заповідей і взятті на себе свого хреста, а також любов до ближнього, яка має поширюватися навіть на ворогів [7, с. 88-93].

В етнокультурному контексті *любов* ототожнюється з коханням і розуміється, як 1) почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі, а також особа, що викликає таке почуття: «*Котилися вози з гори та в долині стали, Любилися-кохалися, тепер перестали*»; 2) виховання, випестування, вирощування (дітей, тварин, рослин): «*То ж тобі, ненько, за твоє коханнячко, що мене викохала. Як утя на воді, та людям – не собі*». (П. Чубинський) [4, с. 311-312].

Розглянемо парадигматичні зв'язки лексем *любов*, *любити*, *любий* в українській мові.

У першому значенні («кохання») іменник *любов* вступає в синонімічні відношення з іменниками: *любощі*, *любість*, *роман* (розмовне), *фіглі-міглі* (розмовне), *шури-мури* (розмовне), *амури* (розмовне, застаріле), *романс* (діалектне). В третьому значенні («інтерес до чого-небудь») лексема *любов* утворює синонімічний ряд зі

словами *інтерес, пристрасть, схильність, уподоба, уподобання, захоплення* (чим), *захопленість* (чим), *відданість* (чому), *хобі, слабкість* (до чого), *прихильність* (рідше), *пáсія* (застаріле) [9 I, с. 790].

Дієслово *любити* у значенні «відчувати глибоку відданість, прихильність, симпатію до кого-, чого-небудь» утворює синонімічний ряд з дієсловами *жалувати, дихати* ким, чим, *кохати* (рідко), *полюбляти* (розмовне), *долюблювати* (розмовне), *обожнювати, обожувати, боготворити, божествити* («надмірно захоплюватися кимось, схилитися перед ким-небудь»). У значенні «кохати» дієслово *любити* вступає в синонімічні відношення з дієсловами *кохати, улюбляти* (розмовне), *навидіти* (діалектне), *умирати* за ким (розмовне), *пропадати* за ким (розмовне, «дуже сильно любити»), *сохнути* за ким (розмовне, страждаючи). *Любити* у значенні «мати нахил, потяг до чого-небудь» має синоніми *полюбляти* (розмовне), *долюблювати* (розмовне), *залюблювати* (розмовне, рідше). У значенні «потребувати якихось умов як найсприятливіших для існування» дієслово *любити* утворює синонімічний ряд з дієсловами *вимагати, нуждатися* (застаріле, розмовне), *требувати* (діалектне) [9].

Прикметник *любий* у значенні «який викликає любов, приязнь, симпатію» вступає в парадигматичні зв'язки з синонімами *дорогий, милий, жаданий, безцінний* (експресивне), *ненаглядний* (експресивне, поетичне), *любимий, прихильний* кому, чому (рідше), *люб'язний* (застаріле, діалектне). У значенні «якого кохають» синонімами до прикметника *любий* виступають слова *коханий, милий, любимий, люблений* (розмовне); у значенні іменника «чоловік, якого кохають» синоніми – *коханий, милий, любимий, коханець* (рідше), *кохання* (розмовне), *любко* (розмовне), *любчик* (розмовне), *симпатія* (розмовне), *пáсія* (застаріле), *милодан* (застаріле), *серденя* (фольклорне), *серденько* (фольклорне), *сердечко* (фольклорне), *солодяtko* (фольклорне), *ладо* (фольклорне). У значенні «якого люблять, близький серцю» прикметник *любий* утворює синонімічний ряд з лексемами *дорогий, милий, рідний, заповітний, завітний* (рідше), *дорогоцінний* (експресивне), *священний* (експресивне), *святий* (експресивне), у значенні «з яким приємно провести час, якого дуже люблять» – з прикметниками *улюблений, коханий, укоханий, любимий, фаворитний* [9].

Антонімом до слова *любов* у всіх значеннях є слово *ненависть*, до слова *любити* – *ненавидіти* (*Ненавидіти* – 1. Відчувати неприязнь, ненависть до кого-небудь, чого-небудь, не переносити, не любити. 2. Не мати потягу до чого-небудь, уважати щось поганим, не любити) [11].

Лексеми *любов, любий* утворюють фразеологізми: *До любові кому. Дуже подобається, любий хтось кому-небудь* (синонім: *до душі*), *Крутити любов* (роман) з ким. Перебувати в інтимних стосунках з ким-небудь або фліртувати з кимось [13 I, с. 452], *Світ не любий* (не милий) кому. Хто-небудь байдужий, відчуває відразу до всього [13 II, с. 785].

Українські народні прислів'я і приказки виражають бачення феномену любові етнічною ментальністю. Український народний світогляд дає такі характеристики любові:

1) внутрішній, духовний характер любові, що полягає у спорідненості душ: *Душа душу чує, а серце серцю вість подає; Любов любить одного; Кому – як мара, йому – як зоря; Серце не камінь; Куди серце лежить, туди й око біжить; Кого кохає, за тим і зітхає; Хоч борщ без сала, аби душа пристала; Хоч у курені, аби до серця мені;*

2) ірраціональність, непередбачуваність, неконтрольованість любові: *Дай серцю волю – заведе в неволю; Кохання не запобіжиш зарання; Серцю не прикажеш; Любов – не пожежа, займеться – не згасиш; Любов зла, полюбиш і козла; Любов на шию не*

повісиш; Любов не напасть, як би полюбивши не пропасть; Любов сліпа – доведе до біди й попа; Полюбиться сатана краще від ясного сокола;

3) любов – інтенсивне почуття: *Любов сильніше смерті; Любов робить розумних дурними, тихих буйними, а сердитих смирними; Любов, як перстень, не має кінця; Різні по вдачі – міцні на любов; В око запала; Волос сивіє, а голова шаліє; Вона за ним сохне, а він і не охне; Як гляне – серце в'яне;*

4) любов має велику цінність: *Вірному коханню і Бог не противник; Де любов у хаті, там люди багаті; З любов'ю скрізь простір, а з примусом – тіснота; З милою сісти і смачно їсти; Невесело в світі жити, як нема кого любити.*

5) неможливість насильно викликати любов: *До милування нема силування; Силою не буть милою;*

6) неможливість приховати любов: *Любов, вогонь і кашель від людей не сховаєш; Не втаїться кохання, як у мішку шило;*

7) дівоча любов – особлива: *Гонить дівка парубка, а сама від нього не йде; Дівчина, як тінь: ти за нею – вона від тебе, ти від неї – вона за тобою.*

Таким чином, лексема «любов» як ключовий вербалізатор емоційного концепту «любов» в українській мові виявляє полісемантичну структуру, представлену значеннями: 1) «почуття глибокої сердечної прихильності, приязні до кого-, чого-небудь (людей, родинно близьких осіб, Бога, Батьківщини тощо); 2) «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі, кохання»; 3) «інтерес до чого-небудь, надання переваги чомусь». Історичні словники засвідчують також, окрім наведених, такі значення лексеми «любов», як «милість до когось», «ласка», «згода».

Парадигматичні (синонімічні) зв'язки лексем «любов», «любити», «любий» у мовній системі увиразнюють та доповнюють виділені значення, надаючи їм семантичних, стилістичних, експресивно-емоційних та функціональних відтінків.

На основі пареміологічного фонду української мови можна виділити ряд додаткових значень, що нашаровуються на ядерну частину аналізованого концепту. Так, семантема «любов» характеризується такими конотативними значеннями: «внутрішній, духовний характер», «спорідненість душ», «ірраціональність», «неконтрольованість», «інтенсивність», «цінність» тощо. Подальший аналіз функціонування аналізованого концепту в різноманітних, зокрема індивідуально-авторських, контекстах створює перспективу нашого дослідження.

Література

1. *Аверинцев С.* Софія-Логос / С. Аверинцев. Словник. – К.: Дух і Літера, 2004. – 640 с.
2. *Энциклопедический словарь: в 86 томах + 4 доп.* / Под.ред. И. Е. Андреевскаго, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевскаго. – С.-Петербургъ: Ф. А. Брокгаузъ – И. А. Ефронъ. –1890 – 1907.
3. *Етимологічний словник української мови: У 7-и т.* / Редкол.: О. С. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012. – Т. 3.– 549 с.
4. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. *Лексикон словенороський Памви Беринди* / Підг. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К., Наук. Думка, 1961. – 271 с.
6. *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская* / Підгот. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1964. – 259 с.

7. Практическая симфония для проповедников Слова Божия. / Сост. Г. Дьяченко. – К. : Общество Любителей Православной литературы. Издательство имени святителя Льва, папы Римского, 2008. – 498 с.
8. Словарь української мови в 4-х т. / [упор. Б. Грінченко]. – К., 1907–1909. – Т. 2. – 578 с.
9. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. Думка, 1999–2001. – Т. 1. – 1027 с.
10. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2-х т. / Ред. Л. А. Гумецька, І. М. Керницький. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 1. – 633 с.
11. Словники України on-line. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Icorp.ulif.org.ua
12. Словник української мови: В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т.4. – 839 с.
13. Фразеологічний словник української мови / Уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1. – 528 с.

References

1. Averintsev, S. (2004), *Sophia-Logos. Dictionary* [Sofiiia-Lohos. Slovnyk], Dukh I Litera, Kyiv, 640 p.
2. *Encyclopedic dictionary: in 86 volumes + 4 additional* [Энцыклопедический словарь: в 86 томках + 4 доп.], Edited by I. E. Andreevskiy, K. K. Arseniev, F. F. Petrushevskiy (1890 – 1907), F. A. Brokhaus – I. A. Efron, S.- Petersburg.
3. *Etymological dictionary of Ukrainian language: in 7 volumes* [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t.], Edited by O. S. Melnychuk et al. (1982), Vol. 3, Naukova dumka, Kyiv, 549 p.
4. Zhayvoronok V. V. (2006), *Signs of Ukrainian ethnic culture: Dictionary-handbook* [Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk], Dovira, Kyiv, 703 p.
5. *Lexicon Sloveno-Rus by Pamva Berynda* [Leksykon slovenoroskyi Pamvy Beryndy], Text preparation and introductory article by V. V. Nimchuk (1961), Kyiv, 271 p.
6. *Lexis by Lavrentiy Zyzaniy. Slaveno-Rus Synonyms* [Leksys Lavrentiia Zyzaniia. Synonima slavenorosskaia], Text memo preparation and introductory article by V. V. Nimchuk (1964), Naukova dumka, Kyiv, 259 p.
7. *Practical symphony for the preachers of the Word of God* [Praktycheskaya symfonyya dlya propovednykov Slova Bozhyya], Composed by G. Dyachenko (2008), Society of Amateurs of Orthodox Literature, Publishing house named after St. Lion, Pope of Rome, 498 p.
8. *Dictionary of Ukrainian language in 4 volumes* [Slovar ukrainskoi movy v 4 t.], Compiled by B. Grinchenko (1907–1909), Vol. 2, Kyiv, 578 p.
9. A. A. Buryachok, G. M. Gnatyuk, S. I. Golovashchuk et al. (1999–2001), *Ukrainian language dictionary of synonyms: in 2 volumes* [Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy: v 2 t.], Naukova Dumka, Kyiv, Vol. 1., 1027 p.
10. *Dictionary of old Ukrainian language XIV-XV centuries: in 2 volumes* [Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t.], Edited by L. A. Gumetska, I. M. Kernytskiy (1978), Naukova dumka, Kyiv, Vol. 1, 633 p.
11. *Dictionaries of Ukraine on-line* [Slovnyky Ukrainy on-line], Icorp.ulif.org.ua
12. *Ukrainian language dictionary: in 11 volumes* [Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.], (1970–1980), Naukova dumka, Kyiv, Vol. 4, 839 p.

13. *Phraseological dictionary of Ukrainian language* [Frazеolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy], Compiled by V. M. Bilonozhenko et al. (1993), Naukova dumka, Kyiv, Vol. 1, 528 p.

Н. А. Ещенко,

*Киевский национальный университет имени Т. Г. Шевченко,
кафедра украинского и русского языков как иностранных*

СМЫСЛОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ КОНЦЕПТА «ЛЮБОВЬ» В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье проанализировано содержание концепта «любовь» в украинском языке. Ядерная часть концепта исследована на основе материалов толковых и исторических словарей. Этимологические, энциклопедические и этнолингвистические словари позволяют установить место концепта в языковой картине мира этноса. Анализ паремий дает возможность выявить коннотативные значения, формирующие периферию концепта. Исследованы парадигматические связи лексем, которые вербализируют концепт «любовь» в украинском языке.

Ключевые слова: концепт «любовь», когнитивный анализ, языковая картина мира, семантическая структура, коннотативное значение.

N. O. Yeshchenko,

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukrainian and Russian as Foreign Languages Department*

SENSE POTENTIAL OF THE CONCEPT “LOVE” IN UKRAINIAN LANGUAGE

A cognitive analysis of the content of the concept “love” in the Ukrainian language was carried out. The concept “love” in the Ukrainian language reveals a complex semantic structure presented by the following meanings: 1) a deep feeling of cordial affection, amicability to someone or something (people, family, God, homeland etc.); 2) a deep feeling of heart attraction to a person of different sex, love; 3) interest in something, preference for something. Besides the above mentioned meanings, the historical dictionaries also reveals the following meanings of word “love” as “kindness to someone”, “tenderness”, “harmony”.

Paradigmatic relations (synonyms) of word “love” in the language system complement the selected meanings giving them the semantic, stylistic, expressive, emotional and functional tones.

Ukrainian proverbs provide additional meanings superimposed on the nuclear part of the analyzed concept. The word “love” is characterized by such connotative meanings as “inner, spiritual nature”, “kinship of souls”, “irrationality”, “uncontrolled emotion”, “intensity”, “value” etc. Further analysis of the functioning of the analyzed concept in different contexts creates the perspective of our study.

Key words: concept “love”, cognitive analysis, language picture of the world, semantic structure, connotative meaning.

П'ЯТЬ РІЗНОВИДІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЖІНОК У ЗМІ

Стаття присвячена питанню мовного сексизму й гендерних стереотипів щодо жінок в сучасних українськомовних інтернет-виданнях. Розглянуто існуючі моделі фемінності, проаналізовано заголовки матеріалів про жінок у лексико-семантичному аспекті. Схарактеризовано й проілюстровано прикладами 5 найчастотніших способів дискримінації жінок за статтю у матеріалах інтернет-ЗМІ. Сформульовано рекомендації для журналістів, що сприятимуть розвитку гендерно чутливої мови.

Ключові слова: толерантність, гендерні стереотипи, мовний сексизм, фемінітиви, мова ЗМІ.

З 90-х років минулого століття Рада Європи провадить послідовну політику толерантності, зокрема щодо уникнення мовного сексизму в медіа, усвідомлюючи, яку роль у творенні мовної картини світу відіграють ЗМІ. Однак якщо вже понад 20 років в мовну політику провідних європейських країн на рівні офіційного спілкування закладено принципи гендерної рівності, то Україна тільки стає на цей шлях.

Питання гендерних стереотипів у ЗМІ вже неодноразово порушували у своїх працях українські вчені: В. Агєєва, О. Кісь, Т. Марценюк, Н. Остапенко, О. Сидоренко, В. Слінчук, Л. Ставицька та інші. Незважаючи на це, багато аспектів й досі залишаються дискусійними.

Мета статті – аналіз виявів мовного сексизму як різновиду нетолерантності в українськомовних інтернет-ЗМІ. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: розглянути моделі фемінності, які впливають на зображення жінок в ЗМІ; виокремити найпоширеніші способи дискримінації жінок у журналістських текстах; розглянути лексико-семантичні аспекти заголовків інтернет-видань, що використовують стереотипні уявлення про жінок; сформулювати рекомендації для уникнення мовного сексизму в медіа.

Об'єктом дослідження стала вербалізована в текстах інтернет-ЗМІ категорія нетолерантності, зокрема мовний сексизм. Предметом дослідження у статті стали репрезентативні заголовки текстів популярних інтернет-видань 2016–2017 років, що стосуються жінок.

Теоретична цінність статті полягає у вивченні особливостей мовного сексизму в сучасному Інтернет-дискурсі, що є актуальним в умовах творення гендернопаритетної мови. Практична цінність полягає у тому, що сформульовані рекомендації можуть бути враховані журналістами для уникнення мовного сексизму, також матеріали стануть в пригоді під час антидискримінаційного моніторингу.

С. Аврааменко аналізуючи категорію толерантності слушно зазначає, що питання толерантності *виникають тільки у ситуації конфлікту, або ширше – розбіжностей*. Також він наголошує, що *ідентичність як дистанціювання від інших*, особливо так звана «*полемічна ідентичність*», коли особистість агресивно реагує на інших, виступає когнітивною підставою *комунікативної категорії толерантності* та стає умовою її дії [2; с. 39]. І справді, коли мова йде про толерантність та нетолерантність, найчастіше

розглядається почуття ненависті чи зневаги, вияви ворожості чи агресії в контексті конфлікту, тоді як поза увагою залишається периферія лексико-семантичного поля з архісемою «нетолерантність», до якої належить, наприклад, зверхня поблажливість чи нав'язлива опіка, притаманні скоріше ситуації розбіжностей (хоча й в межах протиставлення свій-чужий), а не конфлікту. Саме з таким аспектом нетолерантності найчастіше стикаються жінки, прикладом чого є існування терміна «менсплейнінг» у гендерних студіях.

Про менсплейнінг йдеться тоді, коли чоловік пояснює комусь (зазвичай жінці) щось у зверхній та поблажливій манері, навіть тоді, коли ця жінка може бути експертом у галузі, про яку йде мова [1]. Причиною цього та інших виявів нетолерантного ставлення як у повсякденному житті, так і у медіа-просторі, є численні гендерні стереотипи, які протягом тривалого часу підтримуються і транслуються у свідомість споживачів.

Гендерні стереотипи – це стійкі, повторювані, загальноприйняті уявлення (думки) про місце та виконувані ролі того чи іншого гендеру в суспільстві, а також про особистість людей тієї чи іншої гендерної ідентичності [3; с. 83].

О. Кісь, аналізуючи моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні, пише, що на зміну ідеологічно насадженому за радянських часів канону фемінності «совецька супер-жінка» (у межах чинного на той час гендерного контракту «працююча мати») прийшли нові синкретичні рольові моделі – «Берегиня» та «Барбі». Причиною цього, на думку дослідниці, стала, з одного боку, ідеологія українського націоналізму, співвідносна з традиційною культурою українців, і, з іншого боку, вплив західних країн. Образ Берегині, попри його очевидну еkleктичність, розглядається як іманентний і поєднує в собі абсолютизовані ролі матері, господині дому, опікунки родини і хранительки домашнього вогнища. Образ Барбі представляє жінку як гарну та дорогу ляльку, що вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоб врешті знайти свого власника-чоловіка. Однак не зважаючи на різні джерела витворення, обидві рольові моделі мають спільне патріархальне походження і активно транслуються в ЗМІ. Показовими прикладами є експлуатація образу Берегині в рекламі товарів і послуг для дому і образу Барбі в низці жіночих глянцевого журналі [6].

Ці дві моделі фемінності тривалий час за допомогою ЗМІ та стереотипних уявлень зміцнювали свої позиції в масовій свідомості українців. Але в останні роки відбулося певне позитивне зрушення в бік інших моделей. Т. Марценюк, аналізуючи роль жінок у протестах під час революції Гідності, критикує яскраво виражену патріархальність Майдану і водночас наголошує на існуванні жіночих ініціатив, як-от «Жіноча сотня», які формулюють і пропагують нові рольові моделі жінок. Врешті дослідниця робить висновок, що Майдан був не лише мілітарним, а й містив чимало низових ініціатив, у створенні яких важливу роль відігравали також і жінки. Майдан – це гетерогенний простір, у якому гендерні та національні ідентичності переплетені одна з одною, у якому патріархатні гендерно-рольові сценарії стикаються з егалітарними [7].

Зображення жінок у ЗМІ теж трохи врідноманітнілося, але образи Берегині і Барбі досі насаджуються низкою видань, що підтримує усталене уявлення про «слабку стать».

Без сумніву, упередженість і сексизм у ЗМІ мають низку негативних наслідків. Для прикладу розглянемо, яким чином упередженість щодо жінок-політиків, яка будується на хиткому нагромування гендерних стереотипів, і є однією з причин, чому відсоток жінок у владних структурах такий низький, навіть попри запровадження гендерних квот. Кожен окремий випадок сексистської подачі матеріалу в ЗМІ і ставить під сумнів здатність жінок керувати країною.

Аналізуючи джерельну базу заголовків популярних інтернет-видань, нам вдалось виокремити 5 шляхів дискримінації жінок у ЗМІ:

1. Першочергова увага до віку та зовнішності (одяг, зачіска, макіяж).
2. Недотримання балансу між висвітленням експертних думок чоловіків та жінок.
3. Більша увага до приватної сфери життя (сімейне життя і материнство), ніж до публічної (професійні успіхи).
4. Підкреслення тендітності, безпомічності, надмірної емоційності жінок, зображення їх як «слабкої статі».
5. Нечасте вживання фемінітивів.

Розглянемо ці види дискримінації детальніше на прикладах.

Першочергова увага до віку та зовнішності (одяг, зачіска, макіяж). Після кожного призначення жінки на високу посаду мережевими виданнями прокоментується хвиля заголовків, як-от:

Обов'язки головного люстратора в Україні виконуватиме 23-річна дівчина (Преса України)

Молода кров в Кабміні. Заступницею Насалика стала 27-річна красуня (24 канал)

Заступницею міністра енергетики стала 27-річна красуня (фото) (Український Медіа Центр)

Саакашвілі призначив заступником 25-річну красуню (ФОТО, ВІДЕО) (Факти. ICTV)

32-річна блондинка стала в.о. голови Харківської ОДА (Кореспондент)

Як бачимо з наведених прикладів, коли мова йде про призначення жінки, особливо якщо жінка молода, її характеризують насамперед за віком та зовнішністю, не називаючи навіть імені та прізвища, а замість опису її професійних здобутків і якостей подають добірку фотографій. Такі заголовки стали звичним явищем, однак якщо застосувати «правило інверсії» і замінити 32-річну блондинку на 47-річного сивоголовця, то отримуємо, наприклад, таке: «*47-річний сивак став в.о. голови Харківської ОДА*», чого, однак ніколи не зустрічаємо в стрічках новин. Так само в новинах важко натрапити на статтю про зміну депутатом зачіски, але якщо мова про жінку, то варто їй змінити бодай щось у зовнішності, як це стає приводом для десятків новин:

Наймолодша депутатка Тернопільщина вразила новим іміджем (ФОТО) (Файне місто Тернопіль)

Як Тимошенко розпустилася: резонансні образи Юлії Володимирівни (dero.ua)

«Досі відмовлялася навіть від пудри»: Надія Савченко вразила радикальною зміною іміджу (РБК-Україна)

Остання новина в лід-абзаці містить таке: «*Нардеп постала в жіночому образі в ефірі телеканалу*», що є втіленням стереотипу про те, що всі жінки від природи схильні носити сукні і робити макіяж, а все інше – відхилення від норми.

Недотримання балансу між висвітленням експертних думок чоловіків та жінок. В українському інформаційному середовищі існує яскраво виражений дисбаланс експертних думок. Коментаторами важливих політичних, економічних рішень та знакових подій, запрошеними гостями на теле- й радіоефірах, авторами «зіркових» колонок та блогів чоловіки виступають значно частіше. За результатами моніторингу гендерного балансу в 10 загальноукраїнських інтернет-ЗМІ, що проводився ГО «Інститут Масової Інформації» у лютому-березні 2016 року, жінки коментували кожен сьомий матеріал (14%), в якості героїнь матеріалів були представлені в 27% матеріалів, причому жінки

з'являлися переважно в «жовтих новинах», новинах про міжнародну політику, спорт, культуру, здоров'я, схуднення та особисте життя. Такі теми, як політика та економіка залишаються в українських ЗМІ «чоловічими». Також в період моніторингу тільки 23% блогів було написано жінками [5].

Для того, аби звернути увагу на цю проблему й показати, що фахівчинь так само багато, як і фахівців, Кампанія проти сексизму в політиці й ЗМІ «Повага» створила відкриту для преси базу даних різногалузевих експерток «Спитай жінку».

Більша увага до приватної сфери життя (сімейне життя і материнство), ніж до публічної (професійні успіхи). Не зважаючи на те, де жінка працює і яку посаду обіймає, за нею завжди несвідомо закріплюють обов'язки «берегині», тобто перекладають усю роботу, пов'язану з домашньою працею і «створенням затишку». Для прикладу, у статті *«Розумниці-красуні. Юні діви в українській політиці»* (Кореспондент.net), яка є набором штампів і стереотипів Юлію Марушевську, що очолила одеську митницю названо *«Хазяйкою митниці»* (а Ганну Печньову – *«Сексуальною речницею МВС»*, але це вже використання рольової моделі «Барбі»). Ще одним прецедентом стала фраза івано-франківського мера, яка миттєво перекочувала в новину *«Курйоз: мер Франківська попросив попросувати національні прапори»* (Версії). А фраза, що є яскравим виявом дискримінації жінок, звучала так: *«Щоб не було тих пожованих. У департаменті є жінки? У них вдома є праски. Хай принесуть і попросують»* Здавалося б, стаття не має зобов'язувати жінок до виконання роботи, яка не входить у їхні службові обов'язки, але це реальність.

Якщо мова йде про жінок, то часту приватній сфері надають більшої ваги, ніж публічній. Якщо журналіст/журналістка бере інтерв'ю у чоловіка, що працює в галузі політики чи бізнесу, то основною темою стане робота, професійні досягнення, плани, спроба аналізу вадливих подій чи процесів. Якщо ж інтерв'ю беруть у жінки, то найімовірніше питатимуть про сім'ю чи заміжжя, дітей, косметику, одяг, спосіб харчування, дієти, а тоді вже про роботу. Як видно з матеріалу *«Луцька депутатка розповіла, чому не виходить заміж та не купує авто»* (Таблоїд Волині), Наталію Бунду, начальницю управління туризму та промоції міста, журналістка розпитала про дозвілля та відпочинок, водійські права (ще один стереотип про те, що жінці кермувати автомобілем вдається гірше), про зовнішній вигляд, стиль, одяг, косметику, парфуми і, звісно ж, про заміжжя, але не про роботу і професійні успіхи на посаді.

Крім того спостерігається характеристика жінок за родинними зв'язками із впливовими чоловіками:

Дівчина Лещенка увійшла у ТОП-10 діджеїв світу (Кореспондент)

Молода заступниця міністра енергетики виявилася донькою члена Вищої ради правосуддя (Українські Новини)

Заступницею міністра енергетики стала дочка члена Вищої ради правосуддя (Експрес)

А заголовок *«Дружина мера Дніпра стала суддею»* (Главком) до всього ще й викликає асоціації з суддівством в державній судочинній установі, тоді як насправді мова йде про суддівство у легкій атлетиці.

Підкреслення надмірної емоційності, тендітності, безпомічності, жінок, яких зображують як «слабку стать». Вже згадана опозиція публічна/приватна сфера не єдина, яка стає на заваді об'єктивному зображенню жінок у ЗМІ. Іншим каменем спотикання є стереотип про те, що чоловіки більш раціональні, тоді як жінкам притаманна емоційність, а ще тендітні, слабкі і безпомічні. Це можна пояснити тим, що історично чоловікам відводились інструментальні ролі, а жінкам – емоційні, чоловіки

завжди були захисниками, тоді як жінки – підзахисними або жертвами, які нездатні дати відсіч. На щастя, штампи «*сильна статъ*», «*сильна половина людства*», «*слабка статъ*», «*слабка половина людства*» потроху відходять у минуле, залишаючись переважно в маленьких регіональних виданнях. Жінки працюють у поліції, воюють в АТО і займають керівні посади, але від цього не перестають бути «тендітними»:

Тендітна дівчина рятує під обстрілами чоловіків (ВСВІТІ)

«Ця професія зробила з мене бійця», – мужня і тендітна волинянка Аліна (Волинські новини)

Будні хмельницьких копів; тендітна блондинка Тетяна Чубар керує 60 інспекторами (Всім)

Ще одним доказом укоріненості уявлення про те, що чоловіки мають більшу владу ніж жінки є сумнозвісне висловлювання Назара Холодницького:

Спецпрокурор Холодницький: Я не дівка, щоб мене до чогось змушувати (Українська Правда)

Нечасте вживання фемінітивів. Ще однією важливою проблемою, яку, однак, не можна назвати дискримінацією з огляду на усталені правила граматики, є гендерна асиметрія мови. Панування андроцентричних дискурсивних практик призводить до зведення всього суспільства лише до чоловічої статі і як наслідок – невидимість жінок у мові, зображення їх за допомогою форм чоловічого роду, насамперед іменників та займенників.

Впровадження гендерно паритетної мови може відбуватись кількома шляхами: або завдяки стратегії фемінізації, або завдяки стратегії нейтралізації. Приклади їх дії засвідчують мовні політики в англійській і німецькій мовах. Своєю чергою, реформи французької мови поєднали зазначені стратегії в одну – змішану стратегію. (...) Англійська мова, позбавлена граматичної категорії роду, розвинула стратегію нейтралізації, тобто уникнення будь-яких форм, що вказують на статъ у назвах професій та занять. (...) Натомість німецька зазнала серйозної фемінізації, тобто кожна назва людини за професією чи родом занять подається у формах жіночого і чоловічого родів [4; с. 126].

З огляду на те, що українській мові притаманні категорія роду, стратегія фемінізації видається доречнішою, однак запровадити її не так просто. О. Синчак у статті «Як мова вбиває експерток» акцентує на тому, що міф про загальний чоловічий рід захищено правилами граматики української мови. «Досить одному чоловікові з'явитись у товаристві навіть ста жінок, як їх усіх уже треба називати словом у чоловічому роді множини. (...) Приміром, науковий колектив, у якому переважають науковиці, але також є кілька чоловіків, робить гучний винахід. Звичайно, його охарактеризують як винахід науковців. А через кілька десятків років, коли деталі події забудуться, хтось неодмінно скаже, що жінки в цій царині нічого не досягли, ні на що не спромоглися...» [8].

Історично так склалося, що жінки протягом тривалого часу не мали можливостей обіймати ті чи ті посади, тому й агентиви жіночого роду були непотрібні, або ж відрізнялися від агентивів чоловічого роду на семантичному рівні – фемінітив не завжди ставав паралельною формою до слова чоловічого роду, а набував нових відтінків значень (*кухар-кухарка, акушер-акушерка, секретар-секретарка*). Тепер ситуація трохи інша, і мова, що відображає реальне життя і змінюється відповідно до його потреб, потроху пристосовується до різноманіття.

Сьогодні фемінітиви становлять досить обсяжну й багатогранну підсистему слів у понад п'ять тисяч номінацій. Вони мають належну термінологічну базу (поняття з

основою *фемін-* та інші), відповідний статус самостійних лексичних одиниць, утворюють велику кількість лексичних підгруп (назви жінок за діяльністю, назви жінок за спорідненням тощо), характеризуються різними стильовими ознаками, семантичними взаємовідношеннями, мають усталену словотвірну базу, власні способи деривації й самі виявляють словотвірну спроможність [9].

У підсумку можна запропонувати наступні рекомендації для журналістів:

1. Під час висвітлення експертних думок про те чи інше явище в якості експертів слід запрошувати фахівців обох статей. У зв'язку з тим, що в Україні досі гостро стоїть проблема «скляної стелі», більшість керівних посад займають чоловіки. У таких випадках преса може спілкуватися не тільки з керівниками, а іноді – й з делегованими керівником фахівчинями.

2. Редакційна політика видання має відповідати нормам професійної етики, незайвим буде внесення рекомендацій щодо вживання фемінітивів, особливо замість «загального» чоловічого роду. Також у тексті слід уникати професійних стереотипів і штампів на зразок «сильна стать», «слабка стать», аугментативно-пейоративної лексики, стилістично забарвлено лексики, що підкреслює фемінність, та надмірної уваги до зовнішнього вигляду та віку жінок.

3. Варто розмежовувати приватну й публічну сферу. Якщо мова йде про жінку у зв'язку з її фахом/посадою/вміннями, то згадувати особисте життя, сімейний статус, родинні зв'язки й наявність/відсутність дітей ні до чого.

4. Якщо виникають сумніви, в пригоді завжди стане «правило інверсії»: якщо б так не написали про чоловіка, то не слід так писати і про жінку.

Перспективою подальших досліджень може стати розгляд проблеми мовного сексизму в контексті вербалізації категорії толерантності/нетолерантності в текстах українських ЗМІ.

Література

1. *Husson A. C. Feminist Thought and Online Lexical Creativity: the Case of "Mansplaining" / A. C. Husson // Feminist Thought-Politics of Concepts. 5th Christina Conference on Gender Studies – Finland: Université d'Helsinki, 2013.*

2. *Аврааменко С.М. Толерантність як комунікативна категорія [Текст] / С. Аврааменко // Теоретичні основи сучасної педагогіки і освіти. – Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 124/2011. – С. 38–41.*

3. *Воронцов Д.В. Гендерная социализация [Текст] / Д. Воронцов // Гендерная психология : хрестоматия / сост. Е. Е. Ли. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. – С. 83–87.*

4. *Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. – К.: Критика, 2013. – С. 117–135.*

5. *Жінки коментують лише кожен сьомий матеріал в загальнонаціональних інтернет-медіа – дослідження ІМІ [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://imi.org.ua/news/56691-jinki-komentuyut-lishe-kojen-somiy-material-v-zagalnonatsionalnih-internet-media-doslidjennya-imi.html>.*

6. *Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні [Текст] / О. Кісь // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2003. – № 27. – С. 37–58.*

7. *Марценюк Т. О. Гендерна соціологія Майдану: роль жінок у протестах [Текст] / Т. Марценюк // Постсоціалістичні суспільства: різноманіття соціальних змін:*

матеріали Сьомих Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної та Т. І. Заславської / За наук. ред. Є. І. Головахи та О. Г. Стегнія – К. : Інститут соціології НАН України, 2014.

8. Синчак О. Як мова вбиває експертток [Текст] / О. Синчак // Критика. – 2011. – № 11–12 (169–170). – С. 33–35.

9. Собецька Н. В. Вживання фемінітивів як прояв гендерної культури [Текст] / Н. Собецька // Young Scientist. – 2016. – № 12.1 (40), С.375–378

References

1. Husson, A. C. (2013), *Feminist Thought and Online Lexical Creativity: the Case of "Mansplaining"*, Feminist Thought-Politics of Concepts. 5th Christina Conference on Gender Studies, Finland, Université d'Helsinki.

2. Avraamenko, S. M. (2011), *Tolerance as a communicative category* [Tolerantnist yak komunikatyvna katehoriia], *Teoretychni osnovy suchasnoi pedahohiky i osvity*, Visnyk SevNTU, No 124, pp. 38–41.

3. Vorontsov, D. V. (2010), *Gender socialization* [Gendernaya sotsializatsiya], *Gendernaya psikhologiya*, Irkutsk, pp. 83–87.

4. *Gender for media* [Hender dlia medii] (2013), Kyiv, Krytyka, pp. 117–135.

5. *Women commented only every seventh material in the national online media – IMI research* [Zhinky komentuiut lyshe kozhen somyi material v zahalnonatsionalnykh internet-media – doslidzhennia IMI] (2017), available at: <http://imi.org.ua/news/56691-jinki-komentuyut-lishe-kojen-somiy-material-v-zagalnonatsionalnih-internet-media-doslidjennya-imi.html> (accessed 12 March 2017)

6. Kis, O. (2003), *Construction models of gender identity of women in modern Ukraine* [Modeli konstruiuvannia gendernoi identychnosti zhinky v suchasni Ukraini], *Nezalezhnyi kulturolohichniy chasopys «I»*, No 27, pp. 37–58.

7. Martseniuk, T. O. (2014), *Gender sociology of Maidan: the role of women in protests* [Genderna sotsiologhiia Maidanu: rol zhinok u protestakh], *Ex-socialist society: the diversity of social change. Seventh International Sociological Readings*, Kyiv, Institute of Sociology of NAS of Ukraine.

8. Synchak, O. (2011) *How language kills women experts* [Yak mova vbyvaie ekspertok], *Krytyka*, No 11–12 (169–170), pp. 33–35.

9. Sobetska, N. V. (2016), *The use of feminine words as a sign of gender culture* [Vzhyvannia feminityviv yak proiav hendernoi kultury], *Young Scientist*, 2016. – No 12.1 (40), pp. 375–378.

А. В. Костовская,

Институт языкознания им. А. А. Потебни

Национальной академии наук Украины,

отдел славянских языков

ПЯТЬ РАЗНОВИДНОСТЕЙ ДИСКРИМИНАЦИИ ЖЕНЩИН В СМИ

Статья посвящена проблеме языкового сексизма и гендерных стереотипов в современных украиноязычных интернет-изданиях. Проанализирован лексико-семантический аспект названий материалов о женщинах. Проиллюстрировано примерами 5 способов дискриминации женщин, встречающиеся в интернет-СМИ чаще всего. Сформулированы рекомендации для журналистов, которые будут способствовать развитию гендерно чувствительного языка.

Ключевые слова: толерантность, гендерные стереотипы, языковой сексизм, феминитивы, язык СМИ.

A. V. Kostovska,
*O. O. Potebnya Institute of Linguistics
of National Academy of Sciences of Ukraine,
Slavic Languages Department*

5 WAYS MEDIA DISCRIMINATES AGAINST WOMEN

The purpose of this article is to define the general features of discrimination against women in the Ukrainian online newspapers. Special attention is paid to models of femininity and sexist language. In this article was singled 5 most common ways how Ukrainian media can discriminate women. Lexical-semantic aspect of some article headline examples about women also have been considered.

Consideration of the online newspapers in terms of sexist language and gender stereotypes is an effective way for implementation of language of tolerance. As a result recommendations for journalists was formulated. These recommendations can help to avoid invisibility of female professionals in the media.

Key words: tolerance, gender stereotypes, sexist language, feminization of language, language of media.

УДК 373. 5 (510) (048)

Ли Цзихуа,
*канд. пед. наук, доц.,
Чжэцзянский педагогический университет (Китай)*

О КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЕ ПЕДАГОГА

В статье исследованы особенности коммуникативной культуры педагога в аспекте прогнозирования конфликтогенных ситуаций и предотвращения конфликтов.

Ключевые слова: коммуникативная культура, конфликт, общение.

Актуальность исследования проблем речевой культуры педагога обусловлена потребностями улучшения качества образования, его эффективности, необходимостью усовершенствования условий обучения и задач воспитанности личности, адекватной запросам современного глобального информационного мира, личности конкурентоспособной и востребованной в разных социальных системах.

При этом важнейшей стороной указанной проблемы является та, что связана с профессионализмом учителя, то есть того, кто обучает, кто воздействует своим авторитетом на обучающегося, будь это школьник, учащийся или студент вуза.

Новые требования, которые выдвигаются к личности учителя, вызваны теми социальными сдвигами, процессами, изменениями, ареной для которых становится мир в целом, с одной стороны, и теми индивидуальными, конкретными условиями, факторами, в которых изменения не столь наглядны, но все же присутствуют, которые трансформируются, но медленнее, с другой стороны. Глобальные изменения касаются социальной интеграции, универсализации запросов, повышения качества и ассортимента образовательных услуг, многообразия форм и прозрачности контроля

усвоения знаний, увеличения методик мониторинга его освоения на уровне учебно-воспитательного процесса, смещением акцента с личности учителя как основного носителя и транслятора знаний, развитием интернет-образования и прочее. Личностные параметры учителя не подлежат прямому воздействию и сканированию. Это, в некоторой степени, скрытый мир. Однако от него многое зависит в профессии учителя. Это не просто фон для передачи знаний. А нечто, что подлежит рассмотрению, изучению, исследованию в разных областях знания, в том числе и педагогике, психолингвистике, философии.

Целью статьи является выявление специфики коммуникативной культуры педагога как объективации его личностного потенциала в аспекте конфликтогенных ситуаций в образовании.

Среди современных научных публикаций, затрагивающих обозначенную тему, можно выделить работы таких украинских ученых, как В. Андрущенко, С. Гончаренко, Л. Губерский, М. Евтух, И. Зязюн, В. Кремень, В. Кушерец, И. Надольный, В. Огневьюк и др. Исследователи киевской школы логики А. Ишмуратов, М. Попович, И. Хоменко и др. рассматривают коммуникативную, интерактивную, феноменологическую составляющую и выделяют уровни измерения общения: субъективный (экспрессивный), реальный (когнитивный) и нормативный (суггестивный). Однако проблема остается актуальной в силу ее многоаспектности.

Общение, коммуникация всегда были неотъемлемой частью образования, культуры, или культуры образования. Более того, определенному типу образования соответствует и тип общения, тип диалога между субъектами образовательной деятельности, доминирующий в данную эпоху. Внешне такой традиционный вид аудиторной работы, как лекция, кажется самодостаточным. Реакция слушателей предполагается, но не имеет особого значения. Однако реакция латентная (пусть в форме невнимательного прослушивания) присутствует и в самой отстраненной лекции-монологе. Диалог предусматривает живую реакцию и наличие хотя бы двух участников процесса, имеет множество форм, в зависимости от характера участия субъектов. Предметом внимания многих современных исследователей является интерсубъективный диалог. В отличие от других форм диалога (например, мнимого, когда лектор задает вопросы «в воздух» и напряженно ждет «правильного» ответа), здесь присутствует минимум два равноправных субъекта.

Для характеристики общения между учителем и аудиторией важно учитывать и языковые и экстралингвистические факторы, контекст, коммуникативную ситуацию, коммуникативные модели, пересекающиеся в пространстве дискурса.

По Ю. Лотману, польза партнера по коммуникации заключается в том, что он другой. Немаловажным, во избежание конфликтных ситуаций, является овладение методами продуктивного общения с аудиторией. Здесь очень важны сотрудничество, согласие, содействие, а не авторитаризм и диктат. В соответствии с этим, необходимо внедрять специальные методики конструирования стиля общения и поведения таким образом, чтобы сформировать навыки сотрудничества, чувства сопричастности, вовлеченности. Различаются по задачам ситуации, в которых педагогу предстоит общение с массовой аудиторией или индивидуальный контакт, работа с небольшими по численности группами.

При контакте с массовой аудиторией, например, следует учитывать различные фоновые факторы. В силу возрастной общности, сходства ожиданий, настроения и пространственной близости часто взаимное влияние перерастает в циркулярную реакцию – нарастающее обоюдонаправленное эмоциональное заражение. Может

произойти резкий эмоциональный подъем, ослабление критической компоненты, волевой коррекции поведения. Аудитория в такие моменты напоминает единый организм. От учителя зависит, в какую сторону может качнуться маятник. Не следует противопоставлять себя аудитории, поучать ее, показывать ее некомпетентность, неподготовленность к обсуждению каких-либо проблем, критиковать с оттенком превосходства, унижать. Иногда уместна провокация спора ради оживления материала. Но ее следует применять осторожно, особенно в условиях перерастания риторического диалога в эристический, проводимого в условиях мнимого (в одностороннем порядке – для преподавателя, а не остающихся в неведении учащихся) конфликта.

Часто переход от ровного, спокойного общения к конфликту остается незаметным. Это не значит, что конфликта не существует. В его динамике присутствуют как скрытая, так и артикулированная фазы. Последняя носит демонстративный характер разной степени агрессии и форм выражения. Иногда коммуникация намеренно прекращается, чтобы показать степень недовольства оппонентом.

В условиях возрастного отрыва между педагогом и учащимся стороны оказываются в неравных отношениях. И часто конфликт протекает в латентной форме до неожиданного (для ненаблюдательного учителя) взрыва.

Конфликтогенными факторами чаще всего выступают слова, речевые обороты, выдающие в учителе стремление к превосходству, претензию на приоритетность положения и мнения. Современному педагогу важно владеть приемами корректной аргументации, уметь оперативно анализировать и оценивать коммуникативную ситуацию, разрешать противоречия, которые возникают в связи с желанием собеседника отстоять свою точку зрения по данному вопросу.

Кроме личностных установок на толерантный диалог между субъектами образования, большое значение имеют социальные факторы, положение учителя в обществе, государственная политика по отношению к нему, а также та идейная парадигма, которая характеризует образование в целом.

Существенными чертами образования, построенного в рамках современной парадигмы, по мнению М. Романенко должны быть такие, как «отказ от претензии на формирование единого мировоззрения (выработка мировоззрения – это дело личностных усилий каждого человека); установка на равенство разнообразных видов опыта (интеллектуально-познавательного, религиозно-мистического, морального, эстетического, практически-технического); отказ от односторонней ориентации на трансляцию конкретных знаний и умений в пользу формирования универсальных культуротворческих способностей, которые позволяют человеку самостоятельно формировать себя, организовывать (рационализировать) необходимую информацию в рамках индивидуальной культурно мотивируемой программы жизненного развития» [1, с. 327]; ориентация на культурно-национальный плюрализм, исходя из множественности способов рационального оформления непосредственного жизненного опыта людьми разных культур, и, соответственно, на важность поликультурности, межкультурного синтеза, вообще диалога культур; преодоление в педагогике псевдонаучной позиции абсолютного субъекта, когда педагог, на основе того, что он якобы владеет истиной, считает себя уполномоченным принимать решение за ученика и навязывать ему свою позицию; освоение учителями новой образовательной парадигмы, в которой учитель занимает позицию посредника между учеником и культурой; ориентация на формирование особенного способа мировоззренческого мышления – системно-ситуационного, в связи с отказом от построения универсально-

истинной картины мира и ценностным переживанием повседневного бытия и деятельности; смещение фокуса содержания образования из сферы науки в сферу культуры, когда последняя выступает не просто в качестве иллюстрации определенных сторон бытия, а самим этим бытием, которое определяет индивидуальные модели жизни и деятельности; представление науки в процессе учебы, с одной стороны, как одной из форм бытия культуры, а с другой стороны – как полирациональной дисциплины, которая включает у себя классическую, неклассическую, постклассическую рациональности; рассмотрение культуры как полисистемного образования, которое аккумулирует в себе разноголосицу эпох, народов, мировоззрений, каждое из которых имеет свою уникальную ценность для современной цивилизации; «подход к детству как к самоценному периоду, особенной культуре, которая хранит и продуцирует в себе традиции, уже потерянные или еще не приобретенные взрослыми, как к потенциальному источнику решения экзистенциальных проблем современного человека» [1, с. 328].

Современные модели образовательного процесса при всем своем многообразии схожи в том, что в них обязательно учитывается коммуникативная компонента, и то, что, как утверждает И. Мысык, «реализация основных тенденций развития системы образования зависит не в последнюю очередь от субъекта образования. То есть того, кто получает знание в определенной культурной упаковке, будучи сам продуктом, представителем носителем некоторых культурных образцов» [2, с. 66].

Действительно, «условием успешности образовательного процесса как коммуникативного акта является адекватная оценка предметно-референтной ситуации как общего знания о коммуникативных конвенциях, нормах, ритуалах, поведенческих образцах в модели «обучающий – обучаемый».

На основе сложившейся у субъекта образования картины мира формируются и соответствующие интерсубъективные стратегии ее социального воспроизводства, например, локализма при абсолютизации этнокультурного фактора или глобализма при доминанте космополитических ценностей. Кроме того, мир не стоит на месте, и это тоже своеобразный динамический фактор, который о себе заявляет масштабно и в повседневности, и в других сферах существования человека (экономике, политике, моде и пр.).

Одной из важнейших целей современного образования является формирование коммуникативной компетентности индивида, основанной на раскрытии его культурного ресурса как динамического фактора успешных, полноценных дискурсивных практик. Глубинным механизмом конструирования реальности является язык, с его помощью объективируется, транслируется и сохраняется знание, строится сетка семантических и культурных различий» [2, с. 67].

Многие современные авторы разрабатывают новую модель учителя, который открыт для общения, уважает культуры разных народов, владеет языками, успешно осваивает иные коммуникативные образцы, вступает в диалог, толерантен. Это человек, который мобилен в своем развитии и профессиональном росте, то есть способен к изменениям, к восприятию нового, нестандартного, обладает критическим мышлением. Это профессионал, который компетентен в своей области и стремится совершенствовать свое мастерство и перенимать опыт, творчески решать проблемы обучения и воспитания.

Большое значение имеет педагогическая направленность личности: гуманизм, доброта, оптимизм, человечность, уважение к учащемуся к его достоинствам; эрудиция, умение увлечь предметом, а не вызвать неприязнь к нему; добросовестность,

трудолюбие, принципиальность, честность, требовательность; терпение, выдержка, конструктивная критика и самокритика; эмоциональность, активность; мастерство, увлеченность, инициативность; личный пример учителя-новатора, мастера своего дела.

Чаще всего в модели современного учителя подчеркивается значение общей культуры педагога. Подчеркивается, что будущему учителю необходимо усвоить не только педагогические, но и психологические, культурологические, физиологические и другие знания; сформировать практические умения и навыки (информационные, развивающие, организационные, коммуникативные, исследовательские, самообразования и другие); развить, сформировать или откорректировать педагогические способности (дидактичные, организационные, конструктивные, перцептивные, экспрессивные, коммуникативные); развить, сформировать или откорректировать морально-психологические, социально-перцептивные и индивидуально-психологические особенности и качества. К профессионально-направленным параметрам относят любовь к детям, профессии, преданность профессии, ответственность, обязанность, честность, тактичность, вежливость, авторитетность, взвешенность, имидж; к интеллектуальным – гибкость, вариативность, самостоятельность, критичность, производительность, эрудицию, хорошую память, остроумие, владение устным и письменным языком; подчеркиваются индивидуально-психологические качества: сдержанность, требовательность, уравновешенность, наблюдательность, толерантность, воля, готовность к самосовершенствованию; к экстравертивным качествам относят уважение к человеку, коммуникабельность, доброжелательность, милосердие, сочувствие, альтруизм и тому подобное [3, с. 79-80].

В вариантах гипотетической личности учителя находим то, что современный педагог должен владеть основами экономических знаний, навыками организационной и воспитательной работы, обладать компьютерной грамотностью, умением использовать информационные технологии в профессиональной деятельности, отличаться высокой культурой, приличным знанием иностранного языка, быть инициативным и ответственным человеком, нуждаться в постоянном обогащении и обновлении знаний, быть способным к инновациям. Будущий учитель должен быть открытым для экспериментов и одновременно оставаться толерантным в отношении к существующей организации обучения. Учитель должен иметь высокие моральные качества, любить своих учеников. Личные качества учителя должны быть гармонично связаны с профессиональными знаниями и способностями. У будущего учителя необходимо воспитывать культуру мышления, он должен уметь сам добывать информацию.

Учитель должен уметь анализировать и прогнозировать, правильно оценивать свои возможности, рисковать, не боясь нового, быть оптимистом, обладать чувством меры. Труд учителя должен вобрать у себя все, чем умеет и может послужить учителю юному поколению, переживающему процесс физического и духовного становления в кризисном социуме. Это значит, что для учителя недостаточно обладать широким философским кругозором, в совершенстве знать свой предмет, использовать современные методы учебы и воспитания учеников. Он должен выполнять миссию духовного поводыря, должен быть для них одновременно источником авторитетной информации, мастером обучения, быть организатором познавательного диалога ребенка с окружающим миром, людьми, быть личным психологом и психотерапевтом, социальным работником и наставником [3, с. 122-124].

В. Кремень также подчеркивает важность широкой общей культуры педагога: «она необходима не только для того, чтобы учитель был личностью, а для того, чтобы его постоянные отношения с учеником не были омрачены аморальным, некультурным,

неэффективным общением, чтобы каждое слово, каждый поступок педагога демонстрировали богатство его внутреннего мира и позитивно воздействовали на ученика» [4, с. 140].

Идеальность моделей бросается в глаза, и это, несомненно, образец, к которому следует стремиться. Главное, что подчеркиваются именно личностные качества педагога, именно они становятся фундаментом профессиональных умений и навыков.

Таким образом, коммуникативная культура педагога является важнейшей составляющей общей педагогической культуры. Специфика профессиональной и психологической подготовки педагога, встречающегося по роду деятельности с разнообразными коммуникантами, предполагает прежде всего установку на толерантность. В аспекте прогнозирования конфликтогенных ситуаций и предотвращения конфликтов в образовании большое значение имеют личностные качества педагога, артикулированные в моделях современного учителя.

Образовательный процесс как коммуникативный акт требует внимательного анализа с точки зрения конфликтогенных ситуаций, спровоцированных недооценкой общего знания о коммуникативных конвенциях.

Разработка коммуникативных моделей, нацеленных на расширение пространства культурного диалога, которым может овладеть современный педагог, является перспективным направлением исследования предложенной темы.

Литература

1. Романенко М. І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти : дис. ... доктора філос. наук : 09.00.10 / Михайло Ілліч Романенко. – Д., 2003. – 408с.

2. Мысык И. Г. Методологические основания лингвистического времени в контексте философии образования : дис. ... доктора філос. наук : 09.00.10 / Ирина Георгиевна Мысык. – Одесса., 2010. – 392 с.

3. Барбина Е. С. Педагогическое мастерство – искусство и наука быть человеком. [учебно-методическое пособие] / Е. С. Барбина. – К. : Полиграфия, 1995. – 73 с.

4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.

References

1. Romanenko, M. I. (2003), *Sotsialni ta paradyhmalno-kohnityvni determinanty rozvytku suchasnoi osvity* : dys. ... doktora filos. nauk : 09.00.10, D., 408 p.

2. Mysyk, I. G. (2010), *Metodologicheskie osnovaniya lingvisticheskogo vremeni v kontekste filosofii obrazovaniya* : dis. ... doktora filos. nauk : 09.00.10, Odessa., 392 p.

3. Barbina, E. S. (1995), *Pedagogicheskoe majsterstvo – iskusstvo i nauka byt' chelovekom*. [uchebno-metodicheskoe posobie], Poligrafija, K., 73 p.

4. Kremen, V. H. (2005), *Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiini aspekty. Stratehiia. Realizatsiia. Rezultaty*, Hramota, K., 448 p.

Лі Цзихуа,

Чжезцянський педагогічний університет (Китай)

ПРО КОМУНІКАТИВНУ КУЛЬТУРУ ВЧИТЕЛЯ

У статті досліджені особливості комунікативної культури педагога в аспекті прогнозування конфліктогенних ситуацій і запобігання конфліктам. Доведено, що комунікативна культура педагога є важливим складником загальної педагогічної культури.

Ключові слова: комунікативна культура, конфлікт, спілкування.

Li Jihua,

Zhejiang Pedagogic University (China)

ON THE PEDAGOGUE'S COMMUNICATIVE CULTURE

The article describes the features of the communicative culture of the teacher in the aspect of prediction of conflicts and conflict prevention. It is proved that the pedagogue's communicative culture is the most important element of the common pedagogic culture. First and foremost, the pedagogue's professional and psychological training, considering that one encounters different communicant during one's activity, is aimed at tolerance. Within the aspect of predicting conflictogenous situations and averting the conflicts in the education, the personal qualities of the pedagogue articulated in the modern teacher's models are extremely important.

Developing the communicative models aimed at widening the space of the cultural dialogue that could be mastered by a modern pedagogue is a perspective direction of this topic's research.

Key words: communicative culture, conflict, communication.

УДК 81'37:001.4.000

В. О. Романенко,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства*

МОВНА ОСОБИСТІТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ «РАДЯНСЬКА ЖІНКА»)

У статті розкриваються стереотипи, властиві образу «радянської жінки», на матеріалі текстів жіночого періодичного видання «Радянська жінка», яке втілило не тільки офіційну ідеологію, а й мову минулої епохи. Була зроблена спроба довести, що українська жінка радянського періоду як мовна особистість виступає типовим представником лінгвокультурної спільноти радянської України, зразком певної ментальності, але при цьому є регіональним варіантом «радянської жінки» з певним набором стереотипів «ідеальної жінки», які виділені в даній статті за матеріалами україномовного журналу «Радянська жінка».

Ключові слова: мовна особистість, андроцентризм, офіційна ідеологія, ідеальна жінка.

Одне з центральних місць у сучасній гуманітарній науці і, зокрема, в лінгвістиці посідає теорія мовної особистості, в якій особливості індивідуума описуються в нерозривному зв'язку з її мовними характеристиками. Увага дослідників акцентується на тому, що людина виступає не лише носієм мови, а і її творцем. Все вищесказане дає змогу говорити про антропоцентричність і міждисциплінарність поняття «мовна особистість».

В даний час теорія мовної особистості перебуває під пильною увагою лінгвістів, а також істориків, етнологів, літературознавців, соціологів, політологів, філософів. Гуманітарії зацікавлені в комплексному вивченні проблеми, бо це поняття посідає центральне місце в людському суспільстві, що доводять слова Ю. Караулова: «... мовна особистість – ось та наскрізна ідея, яка, як показує досвід її аналізу й опису, пронизує і всі аспекти мови, і одночасно руйнує кордони між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою» [4, с. 23]. І. Зикова визначає особистість як «продукт суспільного розвитку і результат включення індивідів у систему соціальних відносин за допомогою активної діяльності і (неодмінно) спілкування», яке дає можливість кожному бути «самодостатнім і повноправним членом глобальної людської спільноти, а також самовизначатися». *Слово*, у свою чергу, сприяє набуттю особистістю особливого статусу, тобто статусу словесної (або мовної) особистості [2, с. 312]. Отже, можна стверджувати, що мовна особистість – це поглиблення, розвиток, насичення додатковим змістом поняття «особистість» узагалі.

Актуальність дослідження цього питання пов'язана з дискусійністю проблеми, а також із безліччю різних кутів зору на власне поняття «мовна особистість». Термін *мовна особистість* належить В. Виноградову, і його теорія надалі одержала широкий розвиток у роботах багатьох вчених. У лінгвістиці під мовною особистістю розуміється будь-який носій мови, який породжує тексти, використовуючи наявні в мові засоби з метою вербалізації своїх узагальнених уявлень про навколишній світ (включаючи і людину в ньому), а також для досягнення конкретних прагматичних цілей.

Існує й інше розуміння терміну. Мовна особистість – це сукупність особливостей вербальної поведінки людини, що використовує мову як засіб спілкування (*особистість комунікативна*; про це докладніше див. у роботах С. Сухих, В. Зеленської та ін.). Мовна особистість – це закріплений, переважно в лексичній системі, базовий національно-культурний прототип носія певної мови, свого роду, за висловом І. Зиковою, «семантичний фоторобот», що складається на основі світоглядних установок, ціннісних пріоритетів і поведінкових реакцій, відображених у словнику (іншими словами, це так звана *особистість словникова, етносемантична*; яка описана в роботах В. Карасика, С. Воркачева та багатьох інших). Також мовна особистість – це людина як носій мови з урахуванням її здатності до мовленнєвої діяльності, тобто як комплекс психофізіологічних властивостей індивіда, що дозволяє йому виробляти і сприймати мовні твори (*особистість мовна*; термін використовується в роботах Г. Богина) [2, с. 313].

У статтях періодичного видання «Радянська жінка» особливим типом мовної особистості є українська радянська жінка. Цей журнал послідовно демонструє узагальнене уявлення про ідеальну жінку, яка обов'язково повинна була втілювати в собі образ не тільки ідеальної дружини, господині, матері, але і передовика виробництва, трудівниці - будівника комунізму, спортсменки і обов'язково особистості з активною життєвою позицією.

Набуваючи значних прав, свобод та можливостей у політичній, освітній, економічній, культурній та інших сферах, жінка не переставала виконувати роль

матері, хранительки домашнього вогнища та господині, поступово вона перейняла на себе традиційно чоловічі обов'язки і стала так званою «супер-жінкою», яка, за О. Кісь, несе такий собі «*подвійний тягар*» [5, с. 15.].

Дослідниця М. Богачевська-Хом'як [1] дуже критично оцінює діяльність радянської влади у період 20-30-х рр. ХХ ст., наводить велику кількість прикладів недієвості законів, що були введені в даний період; критикує надання юридичної рівності жінкам, бо вона була лише приводом для виробничого закріпачення. Ця ж дослідниця зазначала, що жіноче питання в СРСР *не набуло суто феміністичного характеру*, воно залишалось питанням *суспільно-політичним*. Проголошення рівноправності стало для партії «важелем використання жінки, яка мала в інтересах нового суспільства поєднувати материнство з виробничою працею нарівні з чоловіками». Науковець називає цей тип жіночності «*новою радянською жінкою*» і підкреслює, що саме «*нова радянська жінка*» стала безликим елементом суспільного механізму, де українська жінка розглядалася як регіональний варіант радянської моделі. Отже, політика більшовиків щодо жінок мала дві мети: вивільнити жінку від обмежень минулого та зміцнити за її допомогою свою владу у суспільстві, можновладці вважали жіноцтво важливим фактором суспільних перетворень [1, с. 332–338]. У представленому дослідженні за мету ставимо розкриття стереотипів, що були властиві образу «*радянської жінки*», користуючись як текстами жіночого періодичного видання «*Радянська жінка*», так і заголовками статей у цьому журналі. Всі виокремлені стереотипи ми розглядаємо в таких групах: жінка у родині; жінка у суспільстві; зовнішні та внутрішні характеристики радянської жінки.

1. Жінка у родині

В цій групі виокремлюємо такі стереотипи: *жінка має бути доброю та вірною дружиною* (стаття «Просто хороша дружина») [11, с.22]; *жінка як вправна господиня* («У своєму домі – господарки») [10, с. 20], *дбайлива матір* («Материнська слава» [13, с. 1]; «Сім'я: кілька штрихів до портрета багатодітної родини» [9, с. 18]). Ілюстрацією вищезазначеного став етюд «*Мати*» Михайла Польового: «*Я знав свою матір як добру господарку. Все в її руках горіло – шилося і варилося, вишивалося-прибиралося, терлося і пеклося. А ще ж дріботіло й підстрибувало на пухкеньких ніжках з підтиканою льолею немовлятко-крикунятко. Материні руки малювали, скородили й сапали, носили мішки, копали криниці, садили дерева, будували хату. Нагодують, приберуть, обіймуть, приголублять. Недужим та старим вона, моя мати, жалібницею ставала... Хіба ж назвеш такі руки інакше, як святими?» [19, с. 28]. Очевидно, що на жінку традиційно покладалася повна відповідальність за дітей, чоловіка та сімейне благополуччя. Такою жінкою пишалися, прославляли, вважали взірцем.*

2. Жінка в суспільстві

Першим ідеальним зразком нової радянської жінки стала героїня, народжена у вирі революції та громадянської війни. Радянська героїня спочатку з'явилася на сторінках періодичних видань як медсестра, комісар армії, борець. Згодом, коли суспільство потребувало мобілізації усіх сил для відновлення економіки, зразковою стає невтомна жінка-робітниця. Зусиллями пропаганди формувався новий погляд на жіночу працю, утверджувалось уявлення, що жінка може бути «і добрим слюсарем, і токарем» [3, с. 210-211]. Наприклад, у статті «*Груповий портрет з Оксаною*» йдеться про старшу дочку Михайла Коцюбинського, яка безпосередньо брала участь у боротьбі за встановлення й утвердження влади більшовиків. Цікавим є опис жінки її чоловіком: «*Оксану я не назвав би красунею: риси обличчя неправильні, та й ніс аж ніяк не античний. ... Ні, не було в ній «класичної» жіночності, яка на той час неодмінно*

пов'язувалась в уяві з чимсь блідим, хворобливим і кволим. Яка вже там кволість! Все міцне: шия, плечі, уся постать міцно збудована. Зате талія – тростинка, тай й годі! Руки жсваві, поривчасті...» .

У цій групі виділяємо *стереотип жінки-робітниці*, який вербалізується в таких статтях: *«Її кандидатський стаж»* [6, с. 3]; *«Телефоністка»* [7, с. 9]; *«Хазяйки»* [14, с. 8]; *«Так щедро висвітлена доля»*: «... То тут, то там спалахують вогники червоних хустинок. Їх носять лише ті камвольниці, які досягли певних успіхів у соціалістичному змаганні, удостоєні щонайменше звання ударника комуністичної праці... » [15, с. 1-3]; *«Чи потрібні дояркам свята»*: *«Та, власне, ми вже й не доярки, а майстри машинного доїння, оператори»*.

У статті під заголовком *«Коли обирає професія»* йдеться про нетипову для жінок професію: *«Вона – художник. Художник театральний. Як нині кажуть, сценограф. Щось є в цьому слові солідніше, ніж просто «художник, декоратор». Немов його спеціально придумали для Галини Бубнової. Дивовижна в неї професія. І чомусь переважно чоловіча. Історія радянського мистецтва майже не знає жінок-сценографів, які б за масштабами обдарування і зробленого стояли, припустимо, поряд з Риндіним чи Петрицьким...»* [20, с.32].

3. Зовнішні та внутрішні характеристики жінки

Природність – головна характеристика краси радянської жінки, що є антиподом «західної» штучності [3]. Час від часу у жіночій періодиці з'являються статті про догляд за собою та можливості вдосконалення власного тіла за допомогою косметичних засобів (*«Будьте красиві в свята і будні»* [12, с. 30] (стаття присвячена питанню зачісок і моди). Не останню роль у таких процесах зіграв вплив реклами на сторінках жіночих видань: крем та пудра, фарби для волосся активно пропагувалися як необхідні речі для підтримання молодого та здорового вигляду. Зміна у ставленні до декоративної косметики у першій третині ХХ ст. є ключовим моментом у визначенні канонів жіночої краси. Це було значною мірою пов'язано з процесами емансипації, коли у працюючої жінки з'явилися власні гроші на догляд за собою та бажання самопрезентації у суспільстві. Стає важливим розуміння того, що зовнішність можна змінювати та вдосконалювати. На допомогу жінці в догляді за собою з'являються спеціальні косметичні кабінети, а в періодичних виданнях все частіше друкують рецепти домашніх косметичних засобів. Таку переорієнтацію з природності на штучність підтримували не всі.

Фізична культура теж повільно ставала складовою образу «радянської жінки». Спорт був однією зі сфер емансипації жіноцтва, оскільки раніше вважався виключно чоловічою прерогативою. Зі сторінок преси 20–30-х років нерідко лунає заклик залучення жіноцтва до спорту, ідеалізується образ фізкультурниці – жінки міцної, з атлетичною будовою тіла. Таким чином радянська влада намагалася докорінно змінити спосіб життя населення та витіснити його шкідливі звички. Така «маскулінізація» канонів жіночої краси була частково спричинена впливом Західної Європи, де був на той час поширений юнацький тип жінки «*a la garçon*». Проте, якщо в західних країнах такий тип жінки був представлений юнацькими рисами фігури, короткою стрижкою та запозиченням елементів чоловічого костюму, то у Радянському Союзі маскулінізований тип жінки був представлений образом жінки в уніформі, робітниці, спортсменки-фізкультурниці. Спортивні заняття сприяли зміні уявлення про жінок як про представниць «слабкої» статі, формували товариське ставлення до жінок та партнерські стосунки між статями [3].

Таким чином, враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що українська жінка радянського періоду була типовим представником лінгвокультурної спільноти того часу, зразком радянської ментальності, але при цьому залишалась регіональним варіантом «радянської жінки» з певним набором характеристик «ідеальної жінки». У цьому міфічному образі втілюється узагальнене уявлення саме про таку жінку. Незамінним інструментом офіційної державної ідеології, який не тільки відображав, а й створював актуальні жіночі образи, були періодичні видання для жінок: «Радянська жінка», «Колгоспниця», «Селянка» та інші. Саме на сторінках цих видань жінкам нав'язували стереотипи, які мали асоціюватися з новим типом жіночності в образі «радянської жінки».

Література

1. *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хом'як. – Київ: Либідь, 1995. – С. 332–338.
2. *Зыкова И. В.* Культура как информационная система: Духовное, ментальное, материально-знаковое. Монография / И. В. Зыкова. – М.: Книжный дом «Либроком», 2011. – 368 с.
3. *Ігнатенко І.* «Ідеальна жінка»: уявлення про жіночу красу в СРСР у 1920–1930-ті роки / І. Ігнатенко, О. Оприско // Етнічна історія народів Європи. – 2014. – Вип. 42. – С. 178–183. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2014_42_28.pdf
4. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. 2-е издание. – М.: URSS, 2002. – 264 с.
5. *Кісь О.* Повертаючи власне минуле: жіноча історія як джерело сили для сучасного жіночого руху в Україні / О. Кісь // Міжнародний жіночий день – 100річчя у фотографіях. – К., 2010. – С. 15
6. Її кандидатський стаж // Радянська жінка. – 1982. – № 2. – С. 3.
7. Телефоністка // Радянська жінка. – 1982. – № 2. – С. 9.
8. Лід і полум'я // Радянська жінка. – 1982. – № 2. – С. 17.
9. Сім'я (кілька штрихів до портрета багатодітної родини) // Радянська жінка. – 1982. – № 2. – С. 18.
10. У своєму домі – господарки // Радянська жінка. – 1982. – № 2. – С. 20.
11. Просто хороша дружина // Радянська жінка. – 1982. – № 2. – С. 22.
12. Будьте красиві в свята і будні // Радянська жінка. – 1982. – № 2. – С. 30.
13. Материнська слава // Радянська жінка. – 1982. – № 3. – С. 1.
14. Хазяйки // Радянська жінка. – 1982. – № 3. – С. 8.
15. Так щедро висвітлена доля // Радянська жінка. – 1982. – № 1. – С. 1-3.
16. Груповий портрет з Оксаною // Радянська жінка. – 1988. – № 1. – С. 1-3.
17. Визначили головне // Радянська жінка. – 1988. – № 1. – С. 7-8.
18. Чи потрібні дояркам свята? // Радянська жінка. – 1988. – № 1. – С. 9.
19. Михайло Польовий. Етюд «Мати» // Радянська жінка. – 1988. – № 2. – С. 28.
20. Коли обирає професія // Радянська жінка. – 1988. – № 2. – С. 32-33.

References

1. Bohachevs'ka-Khom"yak, M. (1995), *Bilym po bilomu: Zhinky u hromads'komu zhytti Ukrayiny 1884–1939*, Lybid', Kyiv, pp. 332–338.
2. Zykova, Y. V. (2011), *Kul'tura kak ynformatsyonnaya systema: Dukhovnoe, mental'noe, materyal'no-znakovoe. Monohrafiya*, Lybrokom, M., 368 p.

3. Ihnatenko, I. (2014), *Ideal'na zhinka»: uyavlennya pro zhinochu krasu v SRSR u 1920–1930-ti roky*, Etnichna istoriya narodiv Yevropy, Vyp. 42, pp. 178–183, Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2014_42_28.pdf

4. Karaulov, Yu. N. (2002), *Russkyy yazyk y yazykovaya lychnost'*, 2-e yzdanye, URSS, M., 264 p.

5. Kis', O. (2010), *Povertayuchy vlasne mynule: zhinocha istoriya yak dzherelo syly dlya suchasnoho zhinochoho rukhu v Ukrayini*, Mizhnarodnyy zhinochyy den' – i100riya u fotohrafyakh, K., p. 15.

6. (1982), *Yiyi kandydat-s'kyi stazh*], Radyans'ka zhinka, № 2, p. 3.

7. (1982), *Telefonistka*, Radyans'ka zhinka, № 2, p. 9.

8. (1982), *Lid i polum"ya*], Radyans'ka zhinka, № 2, p. 17.

9. (1982), *Sim"ya (kil'ka shtrykhiv do portreta bahatoditnoyi rodyny)*, Radyans'ka zhinka, № 2, p. 18.

10. (1982), *U svojemu domi – hospodarky*, Radyans'ka zhinka, № 2, p. 20.

11. (1982), *Prosto khorosha druzhyna*, Radyans'ka zhinka, № 2, p. 22.

12. (1982), *Bud'te krasyyi v svyata i budni*, Radyans'ka zhinka, № 2, p. 30.

13. (1982), *Materyns'ka slava*, Radyans'ka zhinka, № 3, p. 1.

14. (1982), *Khazyayky*, Radyans'ka zhinka, № 3, p. 8.

15. (1982), *Tak shchedro vysvitlena dolya*, Radyans'ka zhinka, № 1, pp. 1-3.

16. (1988), *Hrupovyy portret z Oksanoyu*, Radyans'ka zhinka, № 1, pp. 1-3.

17. (1988), *Vyznachyly holovne*, Radyans'ka zhinka, № 1, pp. 7-8.

18. (1988), *Chy potribni doyarkam svyata?*, Radyans'ka zhinka, № 1, p. 9.

19. (1988), *Mykhaylo Pol'ovyy etyud «Maty»*, Radyans'ka zhinka, 1988, № 2, p. 28.

20. (1988), *Koly obyraye profesiya*, Radyans'ka zhinka, № 2, pp. 32-33.

В. О. Романенко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общего и славянского языкознания*

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ УКРАИНСКОЙ ЖЕНЩИНЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕРИОДИЧЕСКОГО ИЗДАНИЯ «РАДЯНСЬКА ЖІНКА»)

В статье раскрываются стереотипы, которые были присущи образу «советской женщины», на материале текстов женского периодического издания «Радянська жінка». Доказано, что украинская женщина советского периода как языковая личность выступает типичным представителем лингвокультурного сообщества советской Украины, образцом определенной ментальности, но при этом является региональным вариантом «советской женщины» с определенным набором стереотипов «идеальной женщины».

Ключевые слова: языковая личность, андроцентризм, официальная идеология, идеальная женщина.

**LANGUAGE PERSONALITY OF UKRAINIAN WOMAN
(ON THE MATERIAL OF THE PERIODICAL PUBLISHING
«RADYANSKA ZHENKA»)**

The subject of our article is the gender stereotypes that were inherent in the image of the "Soviet woman" on the pages of «Radyanska zhinka». The aim of our research is to investigate the importance of political and cultural background. The main attention was paid to understanding of the gender problematics in the Soviet period. The Soviet government was trying to impose canon of «working mothers». The arguments we have presented in this research prove the fact that femininity is represented in specific cultural circumstances, along with age and other factors; and what is generally considered to be natural, often turn out to be culturally marked. As a result, it becomes impossible to separate gender from political and cultural intersections in which it is performed.

Key words: language personality, androcentrism, official ideology, ideal woman.

УДК 81'272:130.123.4:17.023.32

Г. Г. Стойкова,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України,

доцент кафедри української та іноземних мов

ПРО МОВУ ЯК ДУХОВНУ ЗУМОВЛЕНІСТЬ ТА ОКРЕМІШНІСТЬ НАЦІЇ

Мета статті – розкрити феномен мови як духовної зумовленості та окремішності нації, як найважливішу народну окремішність. Предметом розгляду є мова як матеріально-ідеальне явище. Результатом вивчення проблеми є доведення, що мова є найважливішим національним ідентифікатором і тому без національного ідеалу, сконцентрованим виявом якого є мова, неможливе усвідомлення своєї відмінності-самобутності у світі. Нація, яка втрачає свою рідну мову і приймає чужу, не має духовної самостійності. Така нація не має душевної бадьорості і проявляє апатію і млявість. Вона не спроможна утвердити свого права на життя поміж інших націй і через саме життя засуджена на смерть. Отже, лише сильна національна воля є критерієм життєздатності нації. Висновки: індивідуальність духу народу яскраво виражена в національній мові. Спільні дії індивідуума і його народу базовані на мові, якою і з допомогою якої народ думає. Необхідно демонструвати дух як найважливішу народну окремішність. У цьому аспекті убачаємо подальші пошуки розмаїтості мов і народів, зумовлених різним проявом духовної сили.

Ключові слова: національна мова, національний ідеал, духовна самостійність, слово, національна окремішність.

Мова – одна з найбільших таємниць у світі. Із самого дитинства і до глибокої старості людина постійно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя, що вивищує людину над світом. Кожен день дає нам урок пізнання і завжди нашим учителем стає слово. За

його допомоги ми проникаємо в думки й почуття, що хвилювали людей минулих тисячоліть. Можемо звернутися до далеких нащадків і передати їм найсокровенніше в слові. Слово – найвірніший посланець з минулого в сьогодні і сьогодні в прийдешнє. У слові є схованка мудрості й невмирущості народу.

В історії вітчизняної та зарубіжної лінгвістики існують різні погляди щодо мови як високої духовної зумовленості та окремішності нації. Цю проблему різнобічно досліджували у своїх працях відомі науковці-мовознавці: О. Бондар, В. фон Гумбольдт, М. Мюллер, А. Шлейхер, Е. Бенвеніст, Ф. де Соссюр, Л. Щерба, О. Томсон, М. Жинкіна, О. Селіванова, А. Соколова, Д. Монбоддо, Г. Гердер, Е. Сепір, Б. Уорф, Л. Вайсгербер, О. Потебня, О. Ткаченко та інші.

Мета статті – розкрити феномен мови як духовної зумовленості та окремішності нації, як найважливішу народну окремішність у мовній екзистенції. Предметом розгляду є мова як матеріально-ідеальне явище. Результатом вивчення цієї проблеми є доведення того, що мова є найважливішим національним ідентифікатором і тому без національного ідеалу, сконцентрованим виявом якого є мова, неможливе усвідомлення своєї відмінності-самобутності у світі.

В Євангелії від Йоанна зазначено: «1. Споконвіку було Слово, і з Богом було слово, і Слово було – Бог. 2. З Богом було воно споконвіку. 3. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього», а також: «1. Слово було тілом, і оселилося між нами...» Ці слова рівнозначні акту світобудови. Дана теза містить полярний синтез слово-знака: дух і матерія як вічне змагання в первинності-вторинності, у змісті-формі. Вона розкриває духовну природу слова і мови, надаючи їм потойбічно-божественного змісту. Із Біблійної тези очевидно, що слово, а отже й мова – категорія духовна, або інакше, мова – це логіка духу народу. А дух, образно кажучи, це все те, що становить силу і гідність народу і переходить у спадок з покоління в покоління. Розмаїтість мов і народів зумовлена різним проявом духовної сили. Водночас мова є тою субстанцією, що стимулює загальнолюдську духовну силу до постійної діяльності. У цьому контексті є висновок В. фон Гумбольдта про те, що важко собі уявити щось більш тотожне як мова народу та його дух, і народи мають через те різні мови і їм властиві засадничі духовні відмінності [3, с. 71–72]. Слово позначає не самі предмети, а поняття, які дух, незалежно від них, утворює в процесі мовотворчості. І саме в цьому утворенні понять, яке слід розглядати як глибоко внутрішній процес, що випереджує артикуляцію, і полягає духовна зумовленість і окремішність нації. Слово стало і найнебезпечнішим із благ, бо воно посвідчує хто ми є насправді. Воно є нашим домом, в якому ми живемо. Воно є і нашим творцем, бо ж «ним постало все». І це все, попри свою універсальність, найцінніше своєю окремішністю, як найціннішою є людська індивідуальність, виявлена на тлі загалу. Так і мова не могла бути збережена єдиною для всіх, як і рід людський не міг лишитися одним табуном [4, с. 37]. Отже різні мови, як різні люди, запорука існування яких – відмінні і подібні до себе, а тому кожна нація – це свого роду індивідуальність, головними ознаками якої є особливості психічного складу і типів мислення. Різні мови справді представляють далеко не однакові картини світу, але цю обставину правильніше формулювати в іншому порядку: дійсна й об'єктивна картина світу відображена в мовах неоднаково [6, с. 37].

Мова складається зі слів – матеріалізованих понять. Якщо поняття за своєю природою універсальні, то саме слова роблять їх національними. А словами є звуки нашого мовлення як неповторні знаки для мислення і для вираження наших думок і відчуттів. Всяке відчуття передбачає фізичні зміни у нервовій системі. Тому слово є матеріально-ідеальним явищем, в якому мислення ідеальне й універсальне, а мова – його

національне впровадження; образно кажучи, вона той ключ, яким можна розкрити національний характер. Єдність ідеального й матеріального в мові визначене словами П. Мовчана: «Мова не матеріальна, але постійно матеріалізована. Мова – це живе функціонування народного духу, а не одних мертвих знаків» [7, с. 116], мова – це спосіб урівноваження реального і трансцендентального світів – вона їхній сполучник [10, с. 227].

Оформити думку словами непросто. Деякі люди роблять це з труднощами. Оратори, письменники і поети осягнули це мистецтво. І все ж удосконалена форма мови багатьом недоступна. Таємниця міститься в повній гармонії форми та змісту. Слово, у своєму звуковому вираженні, має глибоке значення за своїм вібраційним ключем. І ключ, і тональність думки, її забарвлення повинні бути в повній гармонії. Деякі вирази особливо сильні саме цією відповідністю. Кожна мова має свій ритм. Людина, вимовляючи її, повинна дотримуватися цього ритму, володіти цим ритмом. У творах великих письменників інколи можна пізнати цей ритм, але багато людей пишуть книги, ніколи не дотримуючись ритму і навіть не підозрюючи про його існування. Такі книги в роздрібному та безладному ритмі або зовсім без нього не читаються, скоро забувають про них. Але ті, нехай це буде маленьке оповідання, де ритм дотримано і досягнута музика мови, ті читаються часто, і люди їх люблять [1, с. 11].

Сказане і написане може бути дане в будь-якому ритмі та будь-якій тональності, але за умови відповідності змісту і форми. Необхідно пам'ятати, що кожне слово має свій звуковий ключ і сполучається в реченні з іншими словами за допомогою свого внутрішнього складу, за допомогою звукового ключа та зв'язком із думками, які передають ці слова, так само, як музична ідея наділяється звуками. Гарну мову, хороше оповідання або твір можна уподібнити музичній симфонії. У великих поетів і письменників гармонія думок і слів виражається особливо яскраво. Називають таких людей майстрами слова. Невидимий вплив правильно й гармонійно побудованої мови особливо величній. Слова можуть бути і короткими, і протяжними, і відривистими, якщо цього потребує ритм, але сила впливу полягає не в зовнішній формі, а у співзвучності слова зі змістом, що в ньому міститься. Таїна впливу слова на людину дуже складна і доступна небагатьом. Висока духовна субстанція – слово – набуває матеріалізованого буття, тобто, позбувшись ідеального, слово перестає бути творцем матеріального. Найбільшою та найщільнішою матерією слова є звук, а найпотемнішою щільною духу – думка як головний концепт мислення. Мислительська діяльність цілком духовна, глибоко внутрішня і тільки через посередництво звука вона матеріалізується і стає доступною для чуттєвого сприйняття. Через цю діяльність мислення і слово становлять нероздільну єдність: як думка охоплює всю душу, так і звук здатен усією силою збурити людину, як мислення прагне вирватися зі схованок внутрішнього світу назовні, так і звук вкрай необхідний розумові для сприйняття предметів. За звуком криється множина змістів, відомих тільки конкретній мові. Отже, звукова генеза слова вкрай національна, власне така, що сягає мовних схованок, проблеми, які Ф. де Соссюр вирішує через концепцію довільності знака як найкращої основи для дослідження. Учений вважає, що ця система мови ґрунтується на ірраціональному принципі довільності знака, який у разі необмеженого використання міг би призвести до непередбачених ускладнень. Однак розуму вдається запровадити принципи впорядкованості й регулярності до деякої частини всієї маси знаків, і саме в цьому виявляється важливість відносно вмотивованого й поясненого в мові [11, с. 168]. Суть мови як знакової системи полягає в тому, що знаки ці є національними кодами, а не просто співвідношенням означуваного й значення, а складність цього виявляється в мовній похідності від духу.

За В. фон Гумбольдтом, рушієм національного є дух, а існуванням духу є мова. Згадаємо вислів Ю. Дзеровича: «Мова – це кров, що оббігає тіло нації. Виточи кров – умре нація». Мова – найважливіший національний ідентифікатор, завдяки якому кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії.

На думку О. Потебні «мова – містичне ядро нації, тобто об'єктивне дане, що живе у підсвідомих глибинах етнографічної маси та може видобутися на поверхню свідомості і стати керманічем усіх національних змагань на всіх ділянках життя» [13, с. 3]. Змагання, що минатимуть мову, приречені, бо здобуті на піску. І саме тоді без усвідомлення національного ідеалу, сконцентрованим виявом якого є мова, «розвій матеріальних відносин першим потопче і роздавить вас, як сліпа машина» [12, с. 171]. Тому так безглуздо зараз абсолютизувати економічно-соціальний чинник коштом мовно-духовного. Згадаймо блискучу публіцистику О. Забужко про те, що нашим державцям не вадило б «спочатку опанувати синтаксис, цю елементарну «гігієну» думання, перш, ніж братися реформувати економіку» [5, с. 78]. За очевидної сукупності різючих проблем безперечним є те, що без збереження своєї самобутньої культури нація втрачає своє обличчя (свою ідентичність) і приречена зникнути. Мова ж для цієї культури, за метафоричним висловом С. Лема, це те саме, що центральна нервова система для людини, а тому саме за станом мови можна встановити стан культури. Щодо націоналізму – це передусім усвідомлення своєї відмінності-самобутності у світі, що ґрунтується на мові як вістрі культури, і водночас «послідовний націоналізм є інтернаціоналізмом» [13, с. 5]. Якщо способом дедукції розгортати цей блискучий вислів О. Потебні до цеглин нашого буття – світолюдини, – то ближнього можна й слід полюбити тільки так, як самого себе. І саме ця любов до свого роду, коли вона спрямована в себе зміцнює одностайність нації, а коли спрямована назовні, проти іншої нації, то посилює чвари і ненависть [4, с. 39]. Отже, дайте достатньо любові собі, своїй країні, своїй нації, дайте так, і стільки, щоб вам не стало сили на ненависть до інших. Нація, яка втрачає свою рідну мову і приймає чужу, не має духовної самостійності, а завжди «йде на помочах», через що не проявляє ініціативи – цієї необхідної умови духовного і матеріального поступу взагалі. Така нація не має душевної бадьорості і проявляє апатію і млявість. Вона не спроможна утвердити свого права на життя поміж інших націй і через саме життя засуджена на смерть. Отже, лише сильна національна воля, що за І. Франком, є синтезом бажань, потреб і змагань, що сягають меж можливого [12, с. 171], є критерієм життєздатності нації. Завдяки, власне, цій волі наша мова, що лише у XVIII–XIX ст. пережила 173 укази заборон, винесла на своїх плечах націю. Ю. Шевельов називає це лінгвістичним дивом. Мабуть, не таке вже й диво, а просто ще один приклад креативної функції мови, чи інакше, націєтворчої функції, що є перманентним імпульсивним спалахом на щоразу по-новому загрозливій межі національної смерті українців. І от після лінгвоцидних XVIII–XIX ст. на початку XX ст. у Києві лише десятки інтелігентних родин говорили українською мовою. Ми, задекларувавши довгоочікувану державність української мови 1989 року, де факто маємо лише 13 % інформаційного простору її життя і на додаток «просунутий» суржик, інакше креольський, тобто розвинений і збагачений в одному-двох поколіннях [5, с. 78]. З огляду на це, тільки на ґрунті національної мови, яка духовно обрамлює націю і оберігає її від асиміляції та розсіяння в інших духовних середовищах, можливий розвиток національної свідомості, пам'яті і національного пізнання.

За М. Міхновським, головна причина нещастя нашої нації – брак націоналізму, тобто любові, серед її широкого загалу. Відомо що відбувається з

родиною коли зникає любов. Таж сама причина безладу у державі. Найглибшим містичним проявом цієї любові є мова. На жаль, кількість носіїв цієї мови-любові, «цього рушія і регулятора національної психології» меншає. До прикладу соціологи спостерегли, що найвищий відсоток злочинів саме в містах зденационалізованих, де фактично українська мова відсутня, а інша помітно спотворена. Мова реагує на всі соціальні, національні деформації. Мова мстива: будь-яка наруга над нею призводить до душевної ущербності [7, с. 157].

Отже, на думку О. Потебні, індивідуальність духу народу ніде не виражена так яскраво, як в національній мові. Власне мова є істинним ядром духу народу. Спільні дії індивідуума і його народу головню базовані на мові, якою і з допомогою якої народ думає. Історія мови й історичний розвиток духу народу навзаєм проникні категорії буття, що стисло виражено в тезі: «Доля мови формує долю народу» [2, с. 349]. Повертаючи цю тезу у річище теперішніх суспільних обставин, позначених втратою національно-мовних пріоритетів, ватро пригадати класиків: перемогу здобуває не сила рук і не досконалість зброї, а сила духу. Оскільки природа обрала боротьбу як шлях удосконалення мови, то або боротися, або пропасти, або демонструвати дух як найважливішу народну окремішність у мовній екзистенції, або асимілюватися з кимось, або розуміти закладену Богом гармонію внутрішнього і зовнішнього (змісту-духу та форми-матерії), або гіпертрофувати (надмірно розвинути, збільшити) матеріальні потреби коштом єдиного універсального прояву духу – мови. Розмаїтість мов і народів зумовлена різним проявом духовної сили, що убачаємо в подальших наукових пошуках.

Література

1. *Абрамов Б. М.* Путь к истине / Борис Абрамов. – М. : Эксмо, 2012. – 656 с.
2. *Возняк Т.* Відродження івриту та української мови / Т.Возняк // *Тексти та переклади.* – Харків : Фоліо, 1998. – 345 с.
3. *Гумбольдт В. фон.* О развитии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода / Вильгельм фон Гумбольдт // *Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков.* – М. : Прогресс, 1956. – 172 с.
4. *Гердер Й. Г.* Мова й національна індивідуальність / Йоган Г. Гердер // *Націоналізм : Антологія.* – К. : Смолоскип, 2000. – 220 с.
5. *Забужко О.* Репортаж із 2000-го року. – К. : Факт, 2001. – 95 с.
6. *Кесседи Ф.* Народ и нация / Ф. Кесседи // *Философская и социологическая мысль.* – Москва : Прогресс, 1992. – № 6. – С. 71–94.
7. *Мовчан П.* Мова – явище космічне / П. Мовчан. – К. : Просвіта, 1994. – 168 с.
8. *Погрібний А.* Якби ми вчилися так, як треба... Розмови про наболіле / А. Погрібний. – К. : Просвіта, 1999. – 336 с.
9. *Тимошевський О.* Мова і національність / О. Тимошевський. – Чернівці, 1912. – 123 с.
10. *Федик О.* Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 298 с.
11. *Сосюр Ф. де.* Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Сосюр. – К., 1993 – 383 с.
12. *Франко І.* Поза межами можливого / Іван Франко // *Націоналізм : Антологія.* – К. : Смолоскип, 2000. – 872 с.
13. *Чехович К.* Думки О. Потебні про національність / К. Чехович. – Львів, 1931. – 187 с.

References

1. Abramov, B. M. (2012), *A Way to a Truth* [Put' k istine], Eksmo, Moscow, 656 p.
2. Vozniak, T. (1998), *Revival of Hebrew and Ukrainian*, Texts and translations [Vidrozhennia ivrytu ta ukrainskoi movy, Teksty ta pereklady], Folio, Kharkiv, 345 p.
3. Gumboldt, V. fon. (1956), *About Development of a Structure of Human Languages and its Influence on Spiritual Development of the Human Race*, Anthology of linguistics history – XIX–XX centuries [O razvitii chelovecheskikh yazykov i ego vlijanii na dukhovnoe razvitie chelovecheskogo roda, Khrestomatija po istirii jazykoznanija XIX–XX vekov], Progress, Moscow, 172 p.
4. Herder, Jogan G. (2000), *Language and National Identity*, Nationalism. Anthology [Mova i natsionalna indyvidualnist, Natsionalizm, Antologija], Smoloskip, Kiev, 220 p.
5. Zabuzhko, O. (2001), *The Reporting from the 2000th year* [Reportazh iz 2000-go roku], Fakt, Kyiv, 95 p.
6. Kessedi, F. (1992), *People and Nation*, Philosophical and sociological thought [“Narod i natsija”, Filosofskaja i sotsiologicheskaja mysl’], Progress, No. 6, pp. 71–94.
7. Movchan, P. (1994), *Language is the Space Phenomenon* [Mova – javyshche kosmichne], Prjsvita, Kyiv, 168 p.
8. Pogribnyj, A. (1999), *If We Studied as it is Necessary. Talk on Sore* [Yakby my vchylys jak treba... Rozmovy pro nabolile], Prjsvita, Kyiv, 336 p.
9. Tymoshevs'kyj, O. (1912), *Language and Nationality* [Mova i nacional'nist’], Chernivci, 123 p.
10. Fedyk, O. (2000), *Language as Spiritual Adequate of the World (Reality)* [Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (dijsnosti)], Misioner, Lviv, 298 p.
11. Saussure, F. de (1993), *Course of the General Linguistics* [Kurs zagalnoi lingvistyky], Kyiv, 383 p.
12. Franko, I. (2000), *Outside of Possible*, Nationalism. Anthology [Poza mezhamy mozhlyvogo, Natsionalizm, Antologija], Smoloskip, Kyiv, 872 p.
13. Chekhovych, K. (1931), *Thoughts About. Chat on a Nationality* [Dumky O. Potebeni pro natsionalnist], Lviv, 187 p.

Г. Г. Стойкова,

*Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины,
кафедра украинского и иностранных языков*

О ЯЗЫКЕ КАК ДУХОВНОЙ ОБУСЛОВЛЕННОСТИ И ОБОСОБЛЕННОСТИ НАЦИИ

Цель статьи – раскрыть феномен языка как духовную обусловленность и обособленность нации. Предметом рассмотрения является язык как материально-идеализированное явление. Результатом изучения проблемы является доказательство о том, что язык – это важнейший национальный идентификатор, следовательно, без национального идеала, концентрированным выражением которого является язык, невозможно осознание своего отличия и самобытности в мире. Нация, которая утратила родную речь и приняла чужую, не может иметь духовной самостоятельности. Такая нация не имеет душевной бодрости и проявляет апатию и вялость. Она не может утвердить своего права на жизнь между другими нациями и обречена. Лишь сильная национальная воля является критерием жизнеспособности нации. Выводы:

індивідуальність духа народу ярко виражена в національному мові. Общі дії індивідуума і його народу базуються на мові, котрим і з допомогою котрого народ думає. Необхідно демонструвати дух як важливішу народну обособленість. В цьому аспекті бачимо далішні пошуки різноманітності мов і народів, різниці між котрими обумовлені різним проявленням духовної сили.

Ключеві слова: національний мов, національний ідеал, духовна самостійність, слово, національна обособленість.

G. G. Stoikova,

*Odessa Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (ORIPA),
Ukrainian and Foreign Languages Department*

ABOUT THE LANGUAGE AS SPIRITUAL ARRANGEMENT AND DISTINCTIVENESS OF THE NATION

The purpose of the article is to reveal the phenomenon of language as the spiritual arrangement and distinctiveness of the nation, and, as the most important part of national distinctiveness, too. The subject of the article is to consider language both as material and ideal phenomenon. Based on the findings of our investigation we can prove that language can be considered as the most important national identifier, thus it is impossible to aware self-identity in the world without national ideal and language as its concentrated essence. Any nation, which loses its own language and adopts another one, could not have its spiritual independence. This nation has no spiritual vitality and performs apathy and lethargy. Moreover, this nation is unable to assert its right to live among other nations and, that is why this nation is condemned to death. In other words, only strong national will is the criterion of the viability of the nation. The results: individual spirit of the people is clearly expressed in the national language. Joint action undertaken by every individual and whole nation are based on the language people speak and think. It is necessary to demonstrate the spirit as the most important national distinctiveness. In this case we perceive further research of languages and nations diversity which arranged by different expressions of spiritual power.

Key words: national language, national ideal, spiritual independence, word, national distinctiveness.

УДК 81'373.611:141.112:81'276.3(477-25)-053.6

I. M. Цар

*Інститут української мови НАНУ,
аспірант відділу стилістики, культури мов та соціолінгвістики*

ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СПОНТАННОМУ МОВЛЕННІ МОЛОДІ (НА МАТЕРІАЛІ м. КИЄВА)

У статті на основі аналізу текстів записів спонтанного мовлення молодих киян та даних анкетування схарактеризовано основні способи узуального та оказіонального словотвору в повсякденному мовленні київської молоді. Молодіжний словотвір демонструє вплив на мову молоді іноземних мов, трансформацію та переосмислення молодим поколінням загальноновживаної лексики та сленгізмів.

Ключові слова: мова молоді, словотвір, okazіоналізми, сленгізми, спонтанне повсякденне мовлення.

Мовлення міської молоді – явище динамічне, зумовлене внутрішніми та позамовними чинниками. Соціокультурне середовище, поява нових міських об'єктів, які спричиняють виникнення нових назв, поширення Інтернету, глобалізація, міжмовні контакти, сміхова культура молоді, внутрішньопсихологічні фактори – все це впливає на розвиток молодіжного словотвору. Лексикон молоді постійно змінюється: одні лексеми відходять з активного вжитку, натомість з'являються нові, запозичені з інших мов чи утворені на основі загальноновживаної мови.

Проблема дослідження словотвірних процесів у мовленні молоді перебуває в центрі уваги тих науковців, які цікавляться питанням молодіжного сленгу. Л. Ставицька схарактеризувала 15 способів творення молодіжного сленгу на матеріалі художньої літератури та газетних публікацій [8, с. 220–223]. С. Мартос дослідила специфіку словотвору у мові молоді м. Херсона [6]. Словотвірні особливості спонтанного молодіжного мовлення м. Києва з урахуванням контексту та функціонально-прагматичних ознак ще не були об'єктом спеціального наукового дослідження. Актуальність дослідження зумовлена і відсутністю праць, присвячених вивченню незузального молодіжного словотвору.

Мета роботи – схарактеризувати особливості узального та okazіонального молодіжного словотвору. **Завдання:** 1) описати основні способи неморфологічної деривації в молодіжному мовленні; 2) проаналізувати морфологічні способи словотворення; 3) схарактеризувати прийоми мовної гри в мовленні молоді.

Об'єкт дослідження – дериваційні процеси у спонтанному молодіжному мовленні.

Предмет – узальний та незузальний словотвір у спонтанному повсякденному мовленні кївської молоді.

Матеріалом дослідження слугують тексти записів усного спонтанного мовлення молодих киян віком 16-30-ти років, зібрані протягом 2015-2017 рр., та дані анкетування, проведеного серед представників цієї ж вікової групи в лютому-березні 2017 р. Для аналізу фактичного матеріалу використали метод спостереження та описовий метод.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що, на відміну від попередніх наукових розвідок, ми враховували словотвірні зміни, зумовлені ситуацією та метою спілкування, розглядали не лише окремі приклади словотвірних змін, а й їхнє функціонування в контексті повідомлення, а також залучили для аналізу значну кількість лексем, що набули поширення в останні роки.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для подальшого аналізу проблем молодіжного словотвору, оскільки з кожним роком лексикон молоді поповнюється новими словами. Важливо зафіксувати основні принципи формування лексичних одиниць на конкретному синхронному зрізі.

Практична цінність дослідження зумовлена можливістю використання його результатів для укладання словників, створення граматик спонтанного мовлення.

Словотвору у середовищі молоді притаманні риси, характерні для розмовного мовлення взагалі, і водночас специфічні особливості, притаманні власне молодіжному мовленню. Для сленгізмів твірними можуть бути лексичні одиниці літературної мови, діалектні, іншомовні, розмовні й лайливі слова [6]. Приклади використання суфіксів з

емоційною конотацією, творення універбів та ін. наявні в розмовному мовленні й інших соціальних груп, проте саме в мові молоді виявляються найпоширеніше.

У молодіжній комунікації зазнають змін не лише загальноживані слова – постійно трансформуються і власне сленгізми. Молодь активно переосмислює наявний словник, використовує як морфологічні, так і неморфологічні способи словотворення.

Неморфологічна деривація. Мова молоді динамічна, на ній позначився швидкий темп сучасного життя. Тому важливу роль у молодіжному мовленні відіграє дієслово. Нові дієслова здебільшого утворюються внаслідок зміни чи розширення семантики мотиватора – лексико-семантичним способом (у деяких випадках одночасно з префіксацією). Лексико-семантична деривація особливо продуктивна під час творення сленгізмів. Лексичне значення таких слів можна зрозуміти лише в контексті: *Вона так встає/ «Добрий день!» (сміх) Хоп назад// Ми вопше...ми там випали* [дуже сміялися]² *були//; Я випав в осад* [розчарувався] (фразеологізм з повсякденного мовлення молодих хіміків); *сніг валить*³; *Навалила* [накидала]/ *кароче/ туда гречки сюди/ бо лоточок був зайнятий//; І це настільки всіх ну вивело/ достало/ що йому начали такі питання задавати/ знаєш/ валити* [ставити складні запитання] *його// Просто тупо начали валити/ валити й валити//; Вона вже навалилась* [напилась, сп'яніла] *дома// Тільки п'є// Отак цілими днями/ п'є тай п'є// Я не знаю/ як так люди живуть//*

Молодь суб'єктивно переосмислює значення загальноживаних слів, використовуючи метафори: *А. Так то тот папа віноват/ єслі він їм попускає то/ шо// Єслі він знає/ що він шланг гофрїрований [бовдур]/ то хай він йому щось скаже//; А. Петя / не будь народним депутатом [бовдуром].*

Морфологічна деривація. Продуктивним способом молодіжного словотворення, що найкраще проявляється в розмовному мовленні, є суфіксальна універбація – творення нових слів на базі словосполучень та описових зворотів [7]. Універби формуються від основи прикметника-мотиватора за допомогою суфіксів -к(а), -ик, -ак (-як), -ин та інших, причому найпоширенішим є суфікс -к. В умовах спонтанного мовлення універбація сприяє лаконічності висловлювання, дозволяє легше сприймати і запам'ятовувати інформацію.

У записах спонтанного молодіжного мовлення найбільше універбів виявлено на позначення неофіційних урбанонімів (*Вернадка* – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, *Маріїнка* – Маріїнський парк, «*Печерка*» – станція метро «Печерська» та ін.). За допомогою універбації утворена також значна кількість сленгізмів: *антивіруска* – антивірусна програма, *тренажерка* – тренажерний зал та ін.

Прагнення лаконічності, мовної економії зумовлює активне використання абрєвіації у молодіжному мовленні. В процесі спілкування молодь зазвичай відмінює абрєвіатури: *В. В емзеєсі [МЗС]я вже працював// Да/ возив от// Кого тільки там не було// Китайців більше возив [А.: Угу//]* Поширеним явищем є побутування як самостійних сленгових одиниць абрєвіатур, утворених від іншомовних слів, причому значення слів-мотиваторів можуть забувати або видозмінювати. Багато таких слів потрапили в усне мовлення з мови соціальних мереж, де були створені з метою мовної економії під час написання повідомлень. Наприклад, *імхо* (з англ. «In My Humble Opinion» – на мою скромну думку) у повсякденному мовленні, як і в спілкуванні в різноманітних чатах, використовують як вставне слово найчастіше на початку висловлювання; *хайп* (з англ. «High Yield Investment Programms» – інвестиційні

² Випадати – 1. Падати з чого-небудь, звідкись назовні (Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 445.).

³ Валити – 2. Рухатися густою масою (Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 284.).

програми, що приносять високий дохід) у спонтанному мовленні розшифровують як «що-небудь популярне у певний момент», своєрідний «тренд»; *омг* (з англ. «Oh My God» – «О Боже мій!») виконує роль вигуку у процесі спілкування (*А. Омг! Ти сьогодні така гарна!*); *лол* (з англ. «laugh out loud» – дуже гучно реготати) у спонтанному мовленні виконує емоційну функцію.

Емоційність, іронічність сприйняття молоддю навколишньої дійсності виявляється також у використанні деаббревіації – насмішливого тлумачення аббревіатур: *СТО* (станція технічного обслуговування) – станція тупих олігофренів, *КПІ* – київський притулок ідіотів, *ПТУ* (професійно-технічне училище) – притулок тупих учнів, *СБУ* (Служба безпеки України) – Служба бандеризації України, *МВФ* (Міжнародний валютний фонд) – мої віддай фінанси, *МЗС* (Міністерство закордонних справ) – Михайлівський золотoverхий собор, *АТО* (антитерористична операція) – антитуристична операція.

З метою мовної економії в побутовому мовленні молодь вдається до усічення основ. Такі слова як *комп*, *ноут* вже давно вийшли за межі суто молодіжного мовлення, й їх використовують представники інших вікових та соціальних груп. У повсякденному молодіжному мовленні побутують спрощені відповідники як розмовних, так і сленгових слів: *хз* (хтозна), *ок* (окей), *дяк* (дякую), *норм* (нормально), *інфа* (інформація), *конфа* (скорочено від «конференція», але вживається переважно в значенні «форум», «чат»), *туса* (тусовка), *сіги* (сигарети), *поц* (пацан), *проги* (програми), *бро* (походить від англ. «brother», в мовленні використовується у звертаннях до друга) та ін.

Основна мета молодіжного словотвору – надати загальноживаним словам нових відтінків значення, виявити своє емоційне ставлення до певних явищ, подій та ін. З цією метою у повсякденному мовленні молоді побутують:

а) згрубілі форми: *А. Я ось теж нещодавно їхав в метро/ блюванув один// Дуже знатно так блюванув//*; (згрубіла форма утворена за допомогою суфікса -ану- та емоційно забарвленого кореня) *А. А ти тепер вошиє не п'єш? Б. Ну-у після того... в принципі після того я уже не... А. Після днюхи? Роковий був день//* (згрубілість є наслідком універбації з використанням суфікса -юх-);

б) зменшено-пестливі форми, утворені за допомогою відповідних суфіксів (-ик-, -ичк-, -ечк-, -еньк- та ін.): *Я так стараюся// Я/ якщо перу/ наприклад/ в цьому ж ну в умивальничку/ я вже/ якщо я наляпала/ бачу ганчірочка/ думаю/ це ж/ мабуть/ спеціально ганчірочки/ як вона пакетік на кухні виставля/ шоб/ якщо хтось наляпсав/ шоб витерти//* Зменшувальні похідні також можуть використовуватися як засіб іронії.

Молодь часто використовує суфікси, щоб надати словам позитивну чи негативну конотацію: *А Васіна ця... староста шубами почала була займатись після випуску/ то зараз їздить з її фоткою кілька автобусів// «Соболь» магазин// Та Ярина вона вся така в цій шубейці!* (негативна конотація)

На базі сленгізмів за допомогою афіксів молодь утворює цілі ряди спільнокореневих слів чи варіантів: *фотка*, *фоточка*, *сфоткати*. При чому значення твірних і похідних слів можуть відрізнятися більшою мірою, ніж лише за рахунок словотвірного форманта: *стояти на стрьомі* – ‘бути насторожі’, *стрьомно* – ‘страшно’. Приєднання різних префіксів до сленгових дієслів дає змогу формувати слова з різними відтінками значення: *пофоткати*, *зафоткати*, *сфоткати*, *нафоткати*, *перифоткати*. Префіксація є головним способом утворення форм доконаного виду дієслів: *партачити* – *напартачити*, *рулити* – *розрулити*, *петрати* – *допетрати*.

Сленгові дієслова також формують за допомогою префіксально-постфіксального способу: *А. Я вже тут **законячився/ забембався** на роботі//*

Запозичені лексеми мотивують утворення похідних дієслів з використанням питомих афіксів. Наприклад, популярне серед сучасної молоді слово «пост» (від англ. to post – показати, опублікувати), що означає ‘поширення інформації у соцмережах’, стало твірним для дієслова *постити (запостити, перепостити, перепост)* – публікувати в мережі. За таким принципом молодь створила такі сленгізми, як *кодити* – програмувати, *хайпити* – робити важливим, ставати популярним, *хейтити* – ненавидіти, *юзати* – користуватися, *агритися* – злитися, сердитися, *форсити* – пришвидшувати, *апгрейдити* – оновлювати, *зачекінитись* – позначити своє місце перебування, *зафрендити* – додати в друзі у соцмережі, *зконектитись* – зв’язатися, *пофіксити* – полагодити, *чатитись* – спілкуватися у соцмережі, *зарегатись* – зареєструватися, *селфити, лайкати, загулити* та ін. Творення гібридів з іншомовною основою і питомими афіксами – важлива риса сленгу і розмовного мовлення загалом. Такі лексеми вже не є лише частиною інтернет-сленгу, де були здебільшого сформовані, а стають рисою повсякденного молодіжного мовлення: *А. Окей! Бувай! Раптом що / то **зконектимось**//; А. Вона досі **агриться**// Така злопам’ятна//*

Запозичені з англійської мови лексеми стають основою для творення цілих словотвірних рядів: англ. *hate* (ненавидіти) – *хейтити* (ненавидіти), *хейтер* (той, хто ненавидить); англ. *random* (випадковий) – *рандомний* (випадковий), *рандомність* (випадковість); англ. *club* (клуб) – *клабер* (відвідувач клубів), *клабитися* (відвудувати клуби), *клубас* (клуб).

Продуктивним шляхом творення okazіоналізмів є використання афіксоїдів на позначення абстрактних понять: *шоколадманія, нетоманія*. У різнотипних комунікативних ситуаціях такі okazіональні словотворення може поєднуватися з мовною грою: (У супермаркеті двоє хлопців проводять поглядом жінку в норковій шубі) *А. Ти диви! Ще одна **норкоманка** пішла! Скільки їх тут розвелось! У цьому контексті лексема «норкоманка» має негативну конотацію, оскільки співзвучна з «наркоманка» і позначає хворобливу залежність.*

Ми зафіксували збереження іншомовних пре- або постпозитивних морфем зі заміною кореня на експресивніший. Наприклад, виявлено випадки, коли лексему «дискотека» в мовленні замінюють okazіональним сленговим відповідником «*бикотека*». Останній уже містить негативну конотацію.

Унаслідок впливу російської мови в молодіжному мовленні наявні порушення словотвірної норми на рівні суфіксальної інтерференції: *Ну така собі **розважаловка**//*

Іншомовні слова молодь пристосовує до законів граматики української мови. Переважно такі лексеми відмінюються за українськими зразками відмінювання: *А. І я чую краєм вуха/ читаю/ вона гучно оре/ щось там про всякі електронні **девайси** вона там//; Б. І чого ваші **фейси** такі похмурі?; В. Та я тих **френдів** вже бозна скільки не бачив!*

У розмовному мовленні можливі випадки, коли іншомовні афікси завдяки чіткій семантиці виконують роль самостійних слів: *А. Але він привіз сюди свою дівчину/ десь така жіночка// Та/ він з нею зустрічається// Б. (сміється) Дівчина в лапках// А. Людмила/ це його **екс**// Одна з **екс**// Частина складних слів також можуть функціонувати як самостійні слова: *А. А я **хімік-органік**// Б. А я все життя була **твердотільщик** [вивчала хімію твердого тіла]// І в універі я була **твердотільщик**// Тільки інший **тільщик**//**

Неузуальне словотворення. Суб'єктивність, емоційність молодіжного мовлення, зорієнтованість на комунікативну ситуацію спричиняє побутування в мові молоді оказіональної лексики. За словами Ж. Колоїз, неузуальне, або оказіональне словотворення – це «процес матеріалізації, актуалізації мовних словотворчих потенцій, процес утворення нових похідних лексичних одиниць, відсутніх у системі мови, на основі вже «відпрацьованого», адаптованого в «мовному просторі» матеріалу» [4, с. 7]. Такі слова у спонтанному молодіжному спілкуванні використовують, щоб привернути увагу учасників комунікації, акцентувати, надати висловлюванню експресивності, інколи й назвати нове явище, процес, поняття. Наприклад, популярність соціальних мереж Фейсбук, Вконтакте та, відповідно, активне використання в побутовому спілкуванні їхніх назв спричинило потребу назвати сам процес спілкування («переписування») в цих соцмережах і стало поштовхом для утворення відіменникових оказіональних дериватів (*фейсбучити, контачити*): *В. Добре// Я все одно ще буду... Якщо цей/ то я все одно ще тобі буду **фейсбучити**//* Оказіональні репрезентанти процесуальної ознаки є одними з найпродуктивніших утворень.

В українськомовному молодіжному середовищі помітні спроби створити для популярних запозичених слів власне українські відповідники. Наприклад, слово «лайк» (клік, що позначає схвалення публікацій у соціальних мережах) отримало український відповідник «*вподобайка*».

Попри те, що такі оказіональні одиниці не входять до лексичної системи мови, на думку Є. Карпіловської, «можна говорити про певну граматику неузуального словотворення, зі своїми типами словотворення і певними правилами порушення усталених словотвірних зразків» [3]. Такі порушення, що можуть здаватися випадковими, водночас важливі з позицій лінгвопрагматики, оскільки є засобом забезпечення комунікативного ефекту [5, с. 235].

Формуючи оказіоналізми, молодь реалізує свій творчий потенціал і водночас демонструє, як можна використовувати закладені в мові можливості, «випробовує» усталені механізми словотворення.

У комунікативному просторі нівелюються накладені мовною системою обмеження. Мовець використовує наявні в мові засоби залежно від ситуації спілкування. Наприклад, у записах спонтанного мовлення виявлено відхилення від мовних норм у творенні форм вищого ступеня порівняння прикметників – від відносних прикметників: *В. Якось цей Притула/ з яким вони разом починали/ **якось чоловічній/ людськіший**//* Комунікант мав намір показати вищий ступінь інтенсивності ознаки і використав для цього слова, що згідно з нормами є позбавлені градації якісної ознаки. У цьому значенні варто було б вжити прикметник «людяний».

У молодіжному мовленні продуктивним способом словотворення є словоскладання. Молодь активно використовує оказіональні іменники-композиції. Якщо мовець є носієм суржиків або на певних лексемах у його мовленні позначився вплив російської мови, то ненормативні форми зберігаються і в похідних складних словах: *А. І в лікарнях виявляється в нас ще є **таке/ що заходши/ спеціальна жіночка/ бабулька така сидить і-і закрила два двері/ два двері/ двоє дверей/ ну попливли на гору/ спустились// Спеціальна **бабулька-ліфтьор**// Да-а//; А. А в метро/ **если места немає/ если немає **бабки-канкурента****/ то штрафбайт починається// Вона **находить наймолодшу/ як вона думає/ людину/ [Б. Та!]** і стає над нею//*** Трапляються випадки творення складних слів з компонентами іншомовного походження: *А. Ага// **Знов нікуди не підеш і будеш дивитися **хом-відео**** [home video – домашнє відео]?Б. Ну і що?* За допомогою складних слів мовець прагне чітко, лаконічно, емоційно передати

інформацію, увиразнити висловлювання. Як зазначає І. Денисовець, композити та юкстапозити за рахунок поєднання в них різних основ та коренів уможливають вираження найрізноманітніших суб'єктивно-експресивних відтінків та виконання різноманітних художньо-образних функцій [1, с. 14].

Мовці творять okazіоналізми, використовуючи нетипові для певних слів словотворчі афікси: *Б. (сміється) Чекай/ бо вона (маска) (пауза) тече! Іванка/ не смій [фотографувати]/ бо приб'ю!* *В. Я буду не я/ якщо я цього не зафотографую// А процес **ззняти** не треба?* Замість префікса *с-*, за допомогою якого утворюють форму доконаного виду дієслова «фотографувати», використано префікс *за-*, що теж є носієм семантики доконаного виду, але не є типовим для цього дієслова. За аналогією префікс *за-* використано, щоб утворити форму доконаного виду дієслова «знімати», що побутує в розмовному мовленні як відповідник до «фотографувати». Нормативна форма доконаного виду цього дієслова – «зняти».

Продуктивним способом творення okazіоналізмів є основоскладання з суфіксацією: *А. Дивись! Тут [біля Верховної Ради] знов якийсь мітинг// Б. Щось ті верхнорадці нічого доброго не радять//*

Серед okazіоналізмів у молодіжному мовленні зафіксовані випадки побудови слів з вигаданими коренями: *А. Що це ти мені за хибздик [куценький хвостик] зав'язала?* Незважаючи на відсутність в літературній мові слів з відповідною основою, експресивну інтенцію мовця можна зрозуміти, звернувши увагу на суфікс *-ик*, що є одним із словотвірних засобів вираження зменшення інтенсивності ознаки. Важливим механізмом творення okazіональних слів є аналогія, причому під «аналогічним фоном» можна розуміти як конкретне слово-зразок, так і певну словотвірну модель [2, с. 184].

У повсякденній комунікації молодь використовує готові okazіональні одиниці з кінофільмів, реклами та ін., переосмисливши їхню семантику та надавши їй експресивності. Наприклад, слово «мандрагорити» взято із фільмів про Гаррі Поттера, де воно означало «чаклувати», і використано в побутовому мовленні вже з іншим значенням та підкресленою емоційністю: *Що ти там намандрагорив?* [Що ти там накоїв?] Як пояснює сам мовець, «мандрагорити – це коли ти щось натвориш».

Мовні експерименти, ігровий словотвір. В умовах невимушеного спілкування молодь часто вдається до *мовної гри*. Використання таких прийомів мовної гри, як метатеза, фонетична мімікрія, контамінація, фонетичні деформації слів та ін. привертає увагу співрозмовників, розставляє акценти, підкреслює дотепність, жартівливість, грайливість висловлювання: *А. Ой! Ви принесли шашлики? А ми забули взяти кетпуч [кетчун] (сміються)!* (кетпуч – приклад застосування метатези); *Б. Твій компухтер завис! Зроби щось!* Молодь також застосовує лексико-семантичні зміни з гумором переосмислюючи запозичені слова. Наприклад, *вінрар* (людина похилого віку, пенсіонер, ветеран) утворено від назви комп'ютерної програми-архіватора WinRAR.

Ми помітили, що значну кількість фонетично деформованих лексем молодь запозичує з російського просторіччя: *пакадоннік* [підвіконник], *каклети* [котлети], *калідор* [коридор] (за основу взято російські лексеми «подоконник», «котлеты», «коридор»). Ми зафіксували випадки, коли мовець навмисне адаптує певні слова до української вимови, зокрема діалектної, щоб привернути увагу співрозмовника, вплинути на атмосферу спілкування: *А. Заходьте! Б. Чай? Кохве?*

У спонтанному мовленні молодь з метою мовної гри може трансформувати не лише форму запозичених слів, зокрема англіцизмів, а й вимову. Наприклад, навмисне побуквено вимовляти іншомовні слова, ігноруючи загальноприйнятну вимову мови-оригіналу: *Хочу собі нову книжку закачати/ а в мене нема тут «ві-фі» [Wi-Fi (вай-*

фай)] (роздратовано)// Від англійського «go» (іти, ходити) в межах молодіжного сленгу побутує його побуквена вимова «go» (в значенні заклику до дії): *Го на памі!* [Ходімо на вечірку!]; *Го в конфу!* [Приєднуйся до чату!].

Свідоме відхилення від мовної норми, емоційне, сатирично-іронічне забарвлення неuzuальних одиниць допомагає акцентувати увагу на важливих для мовця деталях розмови, корегувати процес спілкування. В межах комунікативної ситуації okazіоналізми є маркерами нестандартної, прагматично значущої інформації. Саме незвичність, непередбачуваність неuzuальних лексем впливає на розуміння адресатом прагматичної інформації.

Висновки. Можна підсумувати, що молодіжний узуальний та okazіональний словотвір є віддзеркаленням динамічних суспільних процесів. Він відображає вплив на мову молоді іноземних мов, трансформацію та переосмислення молодим поколінням загальноvwживаної лексики та сленгізмів. Дериваційні процеси у молодіжному мовленні виявляють тенденції оновлення лексику українського повсякденного розмовного мовлення.

Перспективи дослідження. Аналіз молодіжного словотвору можна продовжувати, розширюючи кількість матеріалу, враховуючи суспільно-політичні чинники формування нових слів, а також порівнюючи отримані результати з дослідженнями словотвірних процесів у мовленні інших соціальних груп.

Література

1. Денисовець І. В. Словотвірна вербалізація емоційно-оцінної семантики в сучасній українській дитячій прозі [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Денисовець Ірина Вікторівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2016. – 19 с.
2. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М. : Издательство ЛКИ : URSS, 2007. – 221 с.
3. Карпіловська Є. А. Неuzuальне словотворення: правила "гри без правил" / Є. А. Карпіловська// Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2005. – Том 8. – № 1. – С. 106–117.
4. Колоїз Ж. В. Неuzuальне словотворення : [монографія] / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : Астерікс, 2015. – 156 с.
5. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.
6. Мартос С. Словотвірні особливості молодіжного сленгу // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» / С. Мартос. – Випуск 7. – Херсон, 2008. – С. 197–201.
7. Олексенко В. Суфіксальна універбація в контексті усного мовлення / В. Олексенко // Печатное слово. – 2010. – №4/38. – С. 51–60.
8. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

References

1. Denysovets, I. V. (2016), *Derevational verbalization of emotional and evaluative semantics in modern Ukrainian children prose* [Slovotvirna verbalizatsiia emotsiino-otsinnoi semantyky v suchasniі ukrainiskii dytiachii prozi], NAS of Ukraine, Institute of Ukrainian Language, Kyiv, 19 p.
2. Zemskaya, E. A. (2007), *Word formation as an activity* [Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'], Moscow, URSS, 221 p.

3. Karpilovska, E. A. (2005), *Unusual derivation: the rules of the "game without rules"* [Neuzualne slovotvorennia: pravyla "hry bez pravyl"], Bulletin of Kiev National Linguistic University. Series Philology, Kyiv, No 1, pp. 106–117.

4. Koloyiz, J. W. (2015), *Unusual derivation* [Neuzualne slovotvorennia], Asterix, Kryvyi Rih, 156 p.

5. Koloyiz, J. W. (2007), *Ukrainian occasional derivation* [Ukrainska okazionalna deryvatsiia], Focus, Kyiv, 311 p.

6. Martos, S. (2008), *Derevational features of youth slang* [Slovotvirni osoblyvosti molodizhnoho slenhu], Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Linguistics", Kherson, No. 7, pp. 197–201.

7. Oleksenko, W. (2010), *Suffix univerbation in the context of speech* [Sufiksalna univerbatsiia v konteksti usnoho movlennia], The printed word, No. 4 / 38, pp. 51–60.

8. Stavitska, L. (2005), *Argo, jargon, slang: social differentiation of Ukrainian language* [Arho, zharhon, slenhu: Sotsialna dyferentsiatsiia ukrainskoi movy], Critics, Kyiv, 464 p.

И. Н. Цар,

*Институт украинского языка НАНУ,
отдел стилистики, культуры речи и социолингвистики*

ДЕРИВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СПОНТАННОЙ РЕЧИ МОЛОДЕЖИ (НА МАТЕРИАЛЕ г. КИЕВА)

В статье на основании анализа текстов записей спонтанной речи молодых киевлян и данных анкетирования охарактеризованы главные способы узуального и окказионального словообразования в повседневной речи киевской молодежи. Молодёжное словообразование демонстрирует влияние на язык молодежи иностранных языков, трансформацию и переосмысления молодым поколением общепотребительной лексики и сленгизмив.

Ключевые слова: речь молодежи, словообразование, окказионализмы, сленгизмы, спонтанная повседневная речь.

I. M. Tsar,

*The National Academy of Science of Ukraine, Institute of Ukrainian Language,
Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics Department*

DERIVATIVE PROCESSES IN SPONTANEOUS YOUTH SPEECH (BASED ON MATERIAL OF KYIV)

The article revealed the basic ways of usual and occasional derivation in the everyday Kyiv youth speech on the basis of spontaneous speech texts analysis. The youth derivation demonstrates the impact on youth language of foreign languages, transformation and reinterpretation by the young generation of common lexicon and slang. Derivative processes in the youth speech tend to upgrading Ukrainian lexicon of everyday colloquial speech. Analysis of youth word formation can be continued by expanding the amount of material, considering the socio-political factors in the formation of new words and comparing the results with researches of the same processes in the other social groups' speech.

Key words: youth language, word formation, occasionalizms, slangizms, everyday spontaneous speech.

**ВІДОБРАЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «СЛУЖБА»
У СВІДОМОСТІ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ**

На основі вільного асоціативного експерименту з'ясовано особливості вербалізації поняття «служба» у свідомості державних службовців і бібліотечних працівників з різним рівнем освіти. Проаналізовано основні відмінності українськомовного світосприйняття цих двох професійних груп на основі теорії О. О. Потебні про «ближче» і «дальше» значення. Схарактеризовано ставлення до служби з боку державних службовців. Обґрунтовано різницю між поняттями «служба», «робота», «праця» у свідомості держслужбовців.

Ключові слова: вільний асоціативний експеримент, стимул, реакція, поняття, державна служба.

На відміну від усіх інших сфер, державна служба – це специфічний «соціальний, правовий, організаційний інститут» [6, с. 61], який покликаний формувати та реалізовувати державну політику, управляти державою, забезпечувати права та свободи людини та громадянина [4, с. 15]. Цей інститут має свою структуру та ієрархію, свої традиції та моделі поведінки (як мовної, вербальної, так і позамовної, невербальної). Цілоком закономірно, що професійний досвід, професійні знання та професійна комунікація державних службовців стають фільтром, який за своєю природою є важливим складником у вибудовуванні розгалуженої «ієрархії смислів і духовних цінностей» [1, с. 36] у фрагментах мовної картини світу для кожної окремої особистості державного службовця. Ці фахівці можуть виконувати різні соціальні ролі, проте їхній активний словниковий запас залежатиме безпосередньо від мовних знань і позамовного досвіду, зокрема професійного та життєвого. Проблема відображення різних понять у свідомості людини як носія конкретної мови в українському мовознавстві досліджували на двох рівнях: індивідуально-авторському (Н. М. Діденко, Л. Ф. Дорошина, В. Г. Заїць, Н. С. Мочалова, К. В. Писаренко, С. В. Форманова та ін.) та колективно-національному (О. С. Бондаренко, І. І. Казимир, П. В. Мацьків, В. П. Сімонок, В. Б. Яковлева, О. О. Яцкевич та ін.). Однак відображення понять загалом і поняття «служба» зокрема (навіть у асоціативних словниках зазвичай стимул «служба» відсутній) у свідомості державних службовців на тлі інших професійних груп завжди були поза увагою лінгвістів, у чому й полягає **актуальність нашої розвідки**.

Мета роботи – підрахувати та проаналізувати кількісні показники реакцій державних службовців на стимул *служба* з урахуванням реакцій іншої професійної групи. **Завдання:** по-перше, виокремити спільні та відмінні риси державних службовців порівняно з іншими фахівцями, зокрема бібліотечними працівниками з різним рівнем освіти, по-друге, з'ясувати та описати найтипівші реакції кожної професійної групи на стимул *служба*, по-третє, встановити особливості реакцій саме професійної групи держслужбовців.

Об'єкт дослідження – особливості відображення поняття *служба* у свідомості держслужбовців.

Предмет дослідження – кількісні показники реакцій державних службовців на стимул *служба* з урахуванням реакцій іншої професійної групи.

Матеріалом дослідження слугують результати усного інтерв'ю серед державних службовців та письмового вільного асоціативного експерименту, проведеного за допомогою стихійної вибірки, серед державних службовців Києва – 418 осіб та Полтави – 57, а також 119 працівників бібліотек з вищою освітою та 24 працівники бібліотеки без вищої освіти (див. таблицю 1). У зв'язку з тим, що бібліотечних працівників без вищої освіти невелика кількість, ми не поділяли їх за віковим параметром.

Таблиця 1.

Вікові групи учасників вільного асоціативного експерименту

	22 – 35 років	36 – 50 років	старші 50-ти	вік не вказано
Держслужбовці Києва	196	130	63	29
Держслужбовці Полтави	17	23	16	1
Працівники з вищою освітою	18	49	49	3
Працівники без вищої освіти	-	-	-	24

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що уперше в українському мовознавстві поняття *служба* розглянуто у контексті ставлення до неї професійної групи державних службовців на тлі представників інших професій.

Теоретичне значення розвідки полягає в тому, що результати можуть бути використані для подальшого аналізу проблем лінгвокогнітивного механізму сприйняття державних службовців.

Практична цінність зумовлена можливістю використання його результатів для укладання професійних асоціативних словників.

У академічному тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо вісім значень лексеми «служба»: 1. Дія за значенням *служити*; обов'язок, визначений посадою. 2. Праця, заняття як засіб існування; місце, де хто-небудь працює, служить; (застаріле) озброєні люди, що служать у кого-небудь. 3. Перебування в армії, відбування військового обов'язку. 4. Галузь виробництва, а також установа, організація, що відає тією або тією ділянкою роботи. 5. Надвірні підсобні господарські приміщення, будівлі (вживається тільки у множині). 6. Слуги, прислуга. 7. Виконання в церкві релігійних обрядів; богослужіння. 8. (застаріле, розмовне) Військовослужбовець, солдат [10, с. 377]. В умовах ХХІ ст. сформувався ще кілька значень слова: 'задача або операція, яка виконується прикладною або системною програмою' [7, с. 450]; 'спеціалізоване програмне забезпечення, що не має графічного інтерфейсу й працює без взаємодії з користувачем' [7, с. 543]. Усі ці значення більшою чи меншою мірою усвідомлено або не усвідомлено знайомі звичайному пересічному українцеві, проте з урахуванням теорії О. О. Потебні про ближче та дальше значення [8, с. 19 – 20] ми можемо стверджувати, що те значення, яке для однієї спільноти є «ближчим», для іншої може бути «дальшим».

У київських і полтавських держслужбовців слово *служба* асоціюється передусім з державною службою (див. таблицю 2). Порівняймо: реакцію *державна* до стимулу

служба надали 24,2 % київських і 14,0 % полтавських держслужбовців, тоді як бібліотечні працівники без вищої освіти узагалі не дали такої реакції, а з вищою освітою – лише 10,1 %. Ця синтагматична реакція доповнює поняття «служба» і разом вони утворюють цілісне словосполучення з атрибутивним семантико-синтаксичним відношенням: прикметник *державна* + іменник *служба*. Це словосполучення як термін, подібно до термінологізованого словосполучення «державний службовець», закріплене в енциклопедіях і словниках-довідниках з державного управління, а також у законодавстві, зокрема у чинному Законі України «Про державну службу». Згідно з цим законом «державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави» [9]. З цього визначення зрозуміло, що той відсоток опитуваних, чия реакція на стимул була *державна*, підсвідомо або свідомо мали на увазі термінологічну конструкцію, яка передбачає служіння державі, яке полягає у виконанні її завдань і функцій.

Проте, також можна припустити, що більшість державних службовців, даючи таку реакцію, мали на увазі назву органу виконавчої влади (наприклад, *Державна служба експортного контролю*, *Державна служба України з надзвичайних ситуацій* тощо), що є наслідком активізації четвертого значення з 11-томного тлумачного словника, або ж складник соціального інституту. Це пов'язано передусім з тим, що саме поняття державної служби не однозначне, і Словник термінів і понять з державного управління фіксує 3 значення: 1) державний правовий і соціальний інститут, який здійснює в межах своєї компетенції реалізацію цілей та функцій органів державної влади; 2) професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів; 3) орган виконавчої влади, що здійснює державне управління у відповідній сфері чи секторі управління [3 с. 46 – 47].

Таблиця 2.

Реакції на стимул *служба* (%)

	Держслужбовці Києва	Держслужбовці Полтави	Працівники з вищою освітою	Працівники без вищої освіти
Державна	24,2	14,0	10,0	0,0
Робота	14,1	26,3	18,5	0,0
Праця	3,3	1,8	2,5	0,0
Обов'язок	6,5	5,3	0,0	0,0
Військова	25,6	21,1	43,6	58,3

Як бачимо, жодне з цих значень не близьке для опитаних працівників бібліотек без вищої освіти (див. таблицю 2). Відповідно до цього цілком закономірною є відсутність синтагматичних реакцій *робота* чи *праця* у них на цей стимул. Натомість, бібліотечні працівники з вищою освітою, державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування Києва та Полтави мали такі реакції. Зокрема, реакцію *робота* серед цих груп опитаних виявлено у 18,5 % (молодша вікова група – 22,2 %, середня – 16,3 %, старша – 18,4 %), 14,1 % (молодша вікова група – 12,2 %, середня – 15,4 %, старша – 17,5 %) та 26,3 % (молодша вікова група – 17,6 %, середня – 30,4 %, старша – 25,0 %) відповідно, а реакцію *праця* – у 2,5 % (молодша вікова група – 0,0 %, середня – 2,0 %, старша – 4,1 %), 3,3 % (молодша вікова група – 4,1 %, середня – 2,3 %, старша – 4,8 %) та 1,8 % (молодша вікова група – 0,0 %, середня – 4,3 %, старша –

0,0 %) відповідно. Попри те, що і СУМ, і словник за редакцією Б. Грінченка вказують на синонімічність понять *робота* і *праця* та розкривають їх одне через одне, розмежування цих слів у мовній картині світу українців «пов'язане з соціальним контекстом і конкретними умовами життя суспільства, вплив яких у деяких випадках набуває певної інтенсивності» [5, с. 25]. Т. В. Радзієвська, детально аналізуючи їхню вербалізацію у мовній картині світу українців, по-перше, доходить висновку, що «*праця* – це діяльність, що реалізується у площині «людина – природа», в той час як *робота* знаходиться у площині існування людини в суспільстві» [5, с. 17], а по-друге, виділяє низку особливостей характеристик суб'єкта праці та роботи [5, с. 17 – 19]. З огляду на це можемо стверджувати, що *служба* у 3,3 % опитаних киян-держслужбовців, 1,8 % – полтавців-держслужбовців і 2,5 % – бібліотечних працівників з вищою освітою асоціюється з діяльністю за визначеним сценарієм, суб'єкт якої не є її ініціатором, суб'єктом, що визначає її мету, або ж її організатором, ідеологом чи експертом. Це засвідчує і приклад з одного інтерв'ю киянина-держслужбовця 39-ти років, який перебуває на службі близько 15 років:

*<...> якщо російська література / це література дворян їхніх / то українська література / це література державних службовців // і це не дивно / бо я думаю що так само як я зараз **працюю** / вони так само **працювали** // у них було **безліч вільного часу** / для того / щоб займатись літературою //*

Однак для 14,1 % опитаних киян-держслужбовців, 26,3 % полтавців-держслужбовців і 18,5 % працівників бібліотек з вищою освітою *служба* є престижною / непрестижною тимчасовою діяльністю, яка є засобом заробітку грошей тощо. Наприклад, для киянки-держслужбовця 25-ти років зі стажем близько трьох років державна служба є всього лише «заробітком» трудового досвіду:

*<...> тримає те / що мені **потрібен досвід** / щоб піти кудись далі // тому що як всім відомо / в нас в Україні **без досвіду нікуди не беруть** // **це все** //*

Таке явище засвідчує негативну тенденцію серед чинних державних службовців (17,4 % киян і 28,1 % полтавців) сприймати свою службу не як покликання та внутрішній потяг, здатність, схильність до певної справи, професії, а як щось перехідне, що не вимагає особливих зусиль. З іншого боку, є також тенденція, яка засвідчує намагання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування вживати дієслово «служити» та похідних від нього слів. Це пов'язано передусім з тим, що вони скрупульозно дотримуються положень законодавства. У чинному Законі України «Про державну службу» щодо службовців вживається переважно словосполучення «проходження державної служби», яке складається з допоміжного віддієслівного іменника та віддієслівного іменника з означенням. Це словосполучення у різних стилях спілкування може зазнавати певної деформації (особова форма однини або множини дієслова в теперішньому чи майбутньому часі + віддієслівний іменник з означенням або без означення / родова форма однини або множини дієслова у минулому часі + віддієслівний іменник з означенням або без означення). Так в одному інтерв'ю 54-річний полтавський держслужбовець, стаж державної служби якого сягає близько 26-ти років розповів історію, яка виникла у його житті під час заповнення важливих службових документів:

*<...> і всі ж пишуть // працюю чи працює в виконавчій обласній раді / я єдиний / хто написав / **проходжу службу** / і тут деякі керівники на той час були <...> він їм сказав / перетисуй / він ще тоді відкрив закон / наше законодавство про службу в органах місцевого самоврядування // **тобто ми проходимо службу / а не працюємо** <...>*

Навіть у назві Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», яким керується посадові особи місцевого самоврядування у своїй діяльності, помітна тенденція до уникання слів «робота» та «праця» щодо державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Усього 6,5 % київських державних службовців сприймають службу як обов'язок, даючи відповідну реакцію. Більшою мірою це властиво держслужбовцям молодшої (6,6 %) та середньої (7,6 %) вікових категорій, меншою мірою – старшій віковій групі (4,8 %). 5,3 % полтавських держслужбовців теж сприймають свою службу як обов'язок (5,9 % – молодшої, 8,7 % – середньої, 0,0 % – старшої вікових груп). При цьому тенденція щодо вікових груп і в Києві, і в Полтаві зберігається.

Натомість 58,3 % бібліотечних працівників без вищої освіти надавали реакції, пов'язані з армією (33,3 %), антитерористичною операцією (16,7 %) та військом чи Збройними силами України (8,3 %). Такі реакції притаманні й іншим опитаним професійним групам (див. таблицю 2), але різною мірою, зокрема: 43,6 % бібліотечним працівникам з вищою освітою (молодша вікова група – 38,9 %, середня – 42,9 %, старша – 53,1 %); 21,1 % полтавським державним службовцям (молодша вікова група – 17,6 %, середня – 17,4 %, старша – 31,3 %); 25,6 % київським державним службовцям (молодша вікова група – 24,5 %, середня – 29,2 %, старша – 22,2 %).

Як бачимо, реакції, пов'язані з армією та військовою службою недержслужбовці дають значно частіше, ніж держслужбовці. Проте у державних службовців попри більшу різноманітність реакцій, деякі реакції, які властиві пересічним громадянам України, відсутні. Такою є, наприклад, реакція АТО / в АТО. З усієї кількості опитаних бібліотечних працівників з вищою освітою і без неї 0,8 % і 16,7 % відповідно надавали ці реакції. Державні службовці Києва теж давали реакції, пов'язані з антитерористичною операцією на Сході України, але використовували не офіційний термін дипломатії та законодавства, а вказували на сутність ситуації: «війна», «воєнна». Такі реакції надали всього лише 0,7 % держслужбовців-киян.

Держслужбовці Полтави (57 осіб) жодного разу не зреагували на стимул подібними реакціями, проте і їм властиві реакції тематичного поля «військова служба», на основі якого можна побудувати такий фрагмент асоціативно-вербальної мережі: *військова – 4, в армії – 3, армія, в збройних силах, військовий, військові – 1*. Це тематичне поле пов'язане безпосередньо з третім значенням поняття *служба*.

Держслужбовці Києва (418 осіб) теж надають реакції з відповідним значенням. Порівняймо: *військова – 43, армія – 19, військовий – 10, в / у армії – 9, солдат – 3, військо – 2, за контрактом – 2, армії, армія, військове, військові, військовослужбовець, дострокова, строкова, у лавах ЗСУ, перебування в армії – 1*.

Отже, третє значення лексеми «служба» актуальним є для всіх опитаних професійних груп, але різною мірою. Порівняно з іншими групами тільки чверть киян-держслужбовців надає реакцію, пов'язану з військовою службою (25,6 %). Це майже співвідносно з кількістю тих, хто надає реакцію, пов'язану з державною службою (24,2 %). Відмінність полягає в тому, що реакція, пов'язана з державною службою, лише одна – «державна». Вона повторюється майже стільки разів, скільки в сумі повторюються усі реакції, пов'язані з військовою службою. Це явище засвідчує типовість асоціацій для цієї професійної спільноти, адже одиничні реакції можуть бути короткочасними та випадковими. Якщо взяти до уваги усі одиничні реакції, які більшою чи меншою мірою стосуються держслужби, то до 24,2 % сміливо додамо щонайменше 13,2 %. Зокрема це будуть такі реакції: *державна – 8, виконання – 5, посада – 5, народу – 4, виконання обов'язків – 3, професійна діяльність – 2, виконавча,*

виконання певних обов'язків, виконання покладених обов'язків, виконання роботи, дипломатична, державний орган, з 9 до 6, завдання, із метою допомоги та принесення користі людям, кадрів, механізм, міністру, народ, неупередженість, орган, органи, патронатна, персоналу, понаднормова, посадові обов'язки, послуги, професійна, професійна зайнятість у широкому значенні на держпосаді, професія, процедура, реформа, рішення, стиль поведінки – 1.

Серед полтавських держслужбовців реакції, пов'язані з військовою службою, надали 21,1 %, а реакції, пов'язані з державною, – 14,0 %. Це передусім пов'язано з особливостями українського законодавства. Адже, крім Закону України «Про державну службу», основним законом, який регулює їхню діяльність, є Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Відповідно до цього 5,3 % полтавських держслужбовців указали реакцію *в органах місцевого самоврядування*. Така реакція, як і реакція *державна*, разом зі стимулом *служба* утворює кліше. Державний службовець видає за реакцію готову конструкцію. При чому зазначена конструкція є результатом інертності думки та активізації пам'яті. Склавши до купи стимул і реакцію та звернувшись до основного закону державних службовців ми можемо легко простежити, чим викликана поява наступного слова [2, с. 97].

Для державних службовців Києва, характерні також оцінні реакції, хоч і у невеликій кількості. В інших опитаних реакції з такою семантикою відсутні. Полтавські держслужбовці утрималися від будь-яких оцінних реакцій. Київські держслужбовці (1,4 %) надали переважно позитивні реакції, що стосуються гарного виконання обов'язків: *бездоганна, бути корисним, вдале виконання завдань, порятунком, хороша, чітке виконання обов'язків – 1*. Трохи менша кількість – 0,7 % – дала негативні реакції: *рабство, небезпечна, опасна – 1*. При цьому реакція *рабство* пов'язана передусім з відсутністю волі та самостійності на держслужбі. Інші реакції *небезпечна* та *опасна* (укр. *небезпечна*) стосуються військової служби, адже державна служба а ргіогі не несе загрози життю та здоров'ю службовця.

Отже, поняття *служба* – багатозначне, але у київських і полтавських держслужбовців асоціюється переважно з *державною*. Меншою мірою така реакція притаманна бібліотечним працівникам з вищою освітою і зовсім не характерна – для працівників без вищої освіти. Загалом така реакція доповнює поняття й укупі зі стимулом утворює цілісне словосполучення з атрибутивним семантико-синтаксичним відношенням: прикметник *державна* + іменник *служба*. Це словосполучення як термін закріплене в енциклопедіях і словниках-довідниках з державного управління, а також у законодавстві. Проте сам термін теж є неоднозначним, що становить певні труднощі під час визначення ближчого та дальшого значення слова чи словосполучення для професійної групи державних службовців. Менш поширеними серед держслужбовців і посадових осіб місцевого самоврядування є реакції *робота* та *праця* на цей стимул. Розмежування цих слів у мовній картині світу українців пов'язане з соціальним контекстом і конкретними умовами життя суспільства та відображає особливості сприйняття та усвідомлення своєї діяльності. Для одних це можливість заробляти гроші чи досвід, а для інших – обов'язок. Реакції, пов'язані з армією та військовою службою, недержслужбовці дають значно частіше, ніж держслужбовці. Що ж до оцінних реакцій, то вони характерні тільки для держслужбовців. У інших опитаних реакції з такою семантикою на стимул *служба* відсутні.

Література

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность [Текст] : монографія / Ю. Н. Караулов. – Изд. 7-е. – Москва : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.
2. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи [Текст] / Е. С. Кубрякова. – Москва : Наука, 1991. – 240 с.
3. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління [Текст] / В. Я. Малиновський. – Київ : Атіка, 2005. – 240 с.
4. Наливайко Л. Р. Проблеми правового регулювання інституту державної служби в Україні [Текст] / Л. Р. Наливайко // Наук. вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2011. – № 4. – С. 15–20.
5. Радзівська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість [Текст] : монографія / Т. В. Радзівська ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2010. – 491 с.
6. Панова М. Н. Языковая личность государственного служащего: дискурсивная практика, типология, механизмы формирования [Текст] : дис... д-ра филол. наук : 10.02.01 / М. Н. Панова; Рос. ун-т дружбы народов. – Москва, 2004. – 393 с.
7. Півняк Г. Г. Тлумачний словник з інформатики [Текст] / Г. Г. Півняк, Б. С. Бусигін, М. М. Дівізінюк, О. В. Азаренко, Г. М. Коротенко, Л. М. Коротенко; за заг. ред. акад. НАН України Г. Г. Півняка ; Нац. гірн. ун-т. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Дніпропетровськ : Нац. гірн. ун-т, 2010. – 605 с.
8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике [Текст] : [в 4-х томах]. Т. 1 – 2 / А. А. Потебня. – Москва : Гос. учеб.-пед. изд-во М-ва просвещения РСФСР, 1958. – 536 с.
9. Про державну службу : Закон України : офіц. текст : станом на 21 трав. 2017 р. / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (21 трав. 2017 р.).
10. Словник української мови : в 11 т. Т. 9. [Електронний ресурс] / АН УРСР, Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1970 – 1980. – Режим доступу : <http://sum.in.ua> (21 трав. 2017 р.).

References

1. Karaulov, Y. N. (2010) *Russian language and language personality* [Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'], Monograph, Moscow, 264 p. [Tekst]
2. Kubryakova, E. S. (1991) *Human factor in language: language and speech generation* [Chelovecheskij faktor v jazyke: jazyk i porozhdenie rechi], Moskva, 240 p.
3. Malynov's'kyj, V. Ja. (2005) *Dictionary of terms and concepts from public management* [Slovnyk terminiv i ponjat' z derzhavnogo upravlinnja], Kyi'v, 240 p.
4. Nalyvajko, L. R. (2011) *Problems of Legal Regulation of the Institute of Civil Service in Ukraine, Scientific bulletin of the Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs* [Problemy pravovogo reguljuvannja instytutu derzhavnoi' sluzhby v Ukrai'ni, Nauk. visnyk Dnipropetr. derzh. un-tu vnutr. sprav.], No. pp. 15–20.
5. Radzijevs'ka, T. V. (2010) *Essays on conceptual analysis and text linguistics. Text – socium – culture – language personality* [Narysy z konceptual'nogo analizu ta lingvistyky tekstu. Tekst – socium – kul'tura – movna osobystist'], Monograph, Kyev, 491 p.
6. Panova, M. N. (2004) *Language personality of a civil servant: discursive practice, typology, mechanisms of formation* [Jazykovaja lichnost' gosudarstvennogo sluzhashhego:

diskursivnaja praktika, tipologija, mehanizmy formirovanija], The dissertation of the Doctor of Philology, Moscow, 393 p.

7. Pivnjak, G. G. et al (2010) *Explanatory dictionary from Informatics* [Тлумачный словник з информатики], Dnipropetrovsk, 605 p.

8. Potebnja A. A. (1958) *From notes on Russian grammar : In four volumes, Vol. 1 – 2* [Iz zapisok po russoj grammatike : v 4-h tomah, T. 1 – 2], Moskva, 536 p.

9. *About civil service, The Law of Ukraine* [Pro derzhavnu sluzhbu, Zakon Ukrai'ny], Official text on state 21 may 2017 y. [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (21 may 2017 y.).

10. *Dictionary of the Ukrainian language (1970 – 1980)* [Slovnyk ukrains'koyi movy], Kyev [Electronic resource]. – Access mode : <http://sum.in.ua> (21 may 2017 y.).

В. Л. Шелудько,

*Институт украинского языка НАН Украины,
отдел стилистики, культуры речи и социолингвистики*

ОТОБРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЯ «СЛУЖБА» В СОЗНАНИИ ГОССЛУЖАЩИХ

На основе свободного ассоциативного эксперимента выяснены особенности вербализации понятия «служба» в сознании государственных служащих и библиотечных работников с разным уровнем образования. Проанализированы основные отличия украинскоязычного мировосприятия этих двух профессиональных групп на основе теории А. А. Потебни о ближайшем и дальнейшем значениях. Охарактеризовано отношение к службе со стороны государственных служащих. Обоснована разница между понятиями «служба», «робота», «праця» в сознании украинских госслужащих.

Ключевые слова: свободный ассоциативный эксперимент, стимул, реакция, понятие, государственная служба.

V. L. Sheludko,

*The National Academy of Science of Ukraine, Institute of Ukrainian Language,
Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics Department*

DISPLAYING THE CONCEPT OF «SLUZHBA» IN THE MINDS OF CIVIL SERVANTS

On the basis of a free associative experiment, the features of the verbalization of the concept of «sluzhba» in the minds of public servants and library workers with different levels of education are elucidated. The main differences between the Ukrainian-speaking worldview of these two professional groups are analyzed on the basis of O. O. Potebnia's theory of «closer» and «further» values. The attitude to the service on the part of civil servants is characterized. The difference between the concepts of «sluzhba», «robota», «pratsya» in the minds of Ukrainian civil servants is justified. The presence of estimated reactions in each professional group is analyzed.

Key words: free associative experiment, stimulus, reaction, concept, civil servants.

**«РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК СКЛАДНОЇ ЛЕКСИКИ»
С. КАРАВАНСЬКОГО ЯК ЕТАП НА ШЛЯХУ
ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ**

У статті розглянуто особливості структури лексикографічної праці С. Караванського, проаналізовано українські еквіваленти до російських іменників з процесуальним значенням, до дієприкметників на *-щий(ся)*, *-(в)ший(ся)*, *-мый*, до певних іменників, дієслів, прикметників (зокрема, із суфіксом *-очн-* та компонентами *-видный*, *-образный*, *-подобный*), займенників та зворотів з ними (фразем). Дослідження сприятиме популяризації поглядів ученого на проблему відродження українського слова.

Ключові слова: макро- і мікроструктура словника, словникова стаття, заголовне слово, калька.

Наразі загально визнано, що вирішальним у становленні національних держав є мовно-культурний чинник [10, с. 3], оскільки мова здатна об'єднати мовців «у окремий національний колектив» [15, с. 8]. Попри те що державна мова України зараз переживає етап інтенсивної стильової розбудови, чимала низка правописних, термінологічних і лексикографічних проблем й досі не розв'язана [10, с. 159], головною з яких є збереження національного духу української мови як на тлі глобалізаційних процесів, так і внутрішньої нестабільності, пов'язаної з діалектними та регіональними відмінностями в літературному мовленні. Відсутність єдиного літературного стандарту спричиняє непорозуміння і суперечки з мовних питань. Для покращення такого стану речей мають сконсолідувати свої зусилля лінгвісти, термінознавці, достойники, митці, науковці і практики з різних царин науки та, загалом, інтелігенція, свідомо покликання захищати мовну самобутність, щоб відстояти у світі свою національну ідентичність [15, с. 24].

С. Караванський, праця якого («Російсько-український словник складної лексики», далі – Словник [3]) перебуває у центрі нашої уваги, був саме тим науковцем-патріотом, мовознавцем, літератором..., що своє життя присвятив справі першорядного значення – повернути українській мові втрачену природність звучання, відродити притаманні їй словотвірні моделі й синтаксичні конструкції, переглянути морфологічні канони, а також відновити, користуючись здоровим глуздом, питомі напівзабуті шари лексики (і то термінної) і фразеологізми. Таке очищення української мови сприяло б вищанню її престижу у світі і в Україні. Попри те що С. Караванський народився в Одесі та деякий час вчився на літературному факультеті Одеського університету, навряд чи він належав до Одеської лінгвістичної школи, проте його мовознавчі праці, створювані упродовж життя, дають право писати про нього як про ученого, частина життя якого пов'язана з Одесою.

Отже, мета нашої статті – подати характеристику Словника як основи для подальшої розбудови української мови; завдання полягають у стислій характеристиці структурних елементів Словника, в оцінюванні особливостей українських еквівалентів, поданих до російських іменників на позначення процесу, дієприкметників на *-щий(ся)*,

(в)ший(ся), -емий, прикметників, займенників, а також фразеологізмів, бо ці проблеми наразі остаточно не розв'язані. Об'єктом нашого дослідження є моделі слів, словосполук, фразем, відтворених в інтерпретаційній частині словникової згідно із законами української мови. Предмет становлять українські еквіваленти, дібрані до російських іменників з процесуальним значенням, а також до російських активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часу, прикметників, займенників та зворотів з ними. Теоретичне значення роботи полягає у поширенні поглядів ученого на проблему відродження українського слова, практичне значення – у розмежуванні користувачем питомих мовних взірців і «прищеплених» через історичні обставини неокочирних кальок.

Опрацьовуючи матеріал, ми спиралися переважно на Словник та на інші праці ученого, як-то: «Секрети української мови» (2009) [4], «Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України» (2016) [5]. У дослідженні використано, крім загальнонаукових (індукція, дедукція, синтез, аналіз), описовий метод у його різновидах (лінгвістичне спостереження, порівняння й узагальнення).

Зауваги до структури Словника. Як відомо, макро-, медіо- та мікроструктура є елементами будови будь-якої лексикографічної праці. Макроструктуру (передмову, правила користування словником, список умовних скорочень тощо і загальний реєстр номінацій) репрезентовано у праці в повному обсязі. Реєстр номінацій становить понад 40 000 перекладів російських слів та фразем.

У «Передмові до другого видання» [3, с. III–IV] (перше видання – 1998 р.) автор докоряє сучасним словникам, що не позбулися рис меншовартості, оскільки, по-перше, у нових російсько-українських словниках ремарки подаються не українською мовою, як прийнято за правилами, по-друге, слово *пані* подано як невідмінюване, однак воно відмінюється («Гуляв з панею», «Писання чутливих пань»...), по-третє, допущено помилки у перекладі фразеологізмів (російському виразу *ставить в тупик* у значенні «приводить в крайнее затруднение» відповідає український вираз *зводити (виводити, заводити, заганяти) на слизьке* (а не *заганяти у безвихідь*), у значенні «приводить в крайнее недоумение, замешательство» – *збивати з пантелику, спантеличувати*). Отже, на погляд ученого, сучасні лексикографи копіюють українські еквіваленти з канонізованих «советських» видань, «не опрацьовують перекладану лексику», тому зрушення у словникарстві «не переважають успадкованої рутинності». Він покладає надію на те, що його робота зробить позитивний внесок у розв'язання цієї проблеми.

Словник у другому виданні оприлюднено в авторській редакції за правописом 1928 року, мабуть, через те що цей правопис С. Караванський вважає досконалішим порівняно із сучасним. Наприклад, у ремарці «*mim.* – мітологія (також народня)» [3, с. V] буквосполуку *th* як частину грецизму *mythos* передано літерою *t*, а прикметник *народній* має закінчення м'якої групи; послідовно додержано концепцію відсутності *-ia-*, що заступає природне *-ія-* (фіксуємо явище епентези, коли між двома голосними вставляється напівголосний *-j-* [6, с. 145]), «ав. – авіяція..., д. – діялектизм...», «абрєвіатурні засоби» [3, с. V–VI]; вилучення недоречного для української мови іншомовного прикметникового суфікса *-onal-*, приміром, «ок. – вжито okazійно...» [3, с. V] (прислівник є похідним від прикметника *оказійний*); в іменниках третьої відміни у формі родового відмінку реєструємо флексію *-и*, що було скасовано після 1933 року, – «суч. – ближче до сучасности» [3, с. VI]; у ремарці «*поб.* – побутовий вжиток...» [3, с. VI] використано *вжиток*, на відміну від *вживання*. Вищеописані заміни, безсумнівно, відповідають законам української мови, проте є і такі, що, на наш погляд, не очевидні, приміром, «*бар.* – барбаризм (варваризм)» [3, с. V; 5, с. 124] хоча і подано

за правописом 1928 року, проте цей грецизм (*barbarismos* < *barbarous*) можна кваліфікувати як давню запозичку, у якій відбулось чергування приголосних.

З-поміж традиційних, у «Списку скорочень» трапляються позначки, що нагадують про трагічні події в розвитку української мови, а саме: «б.з. – безпідставно забуте слово; з.г. – забута на Сході форма, збережена лише в Галичині; сов. – советизм» [3, с. V–VI].

До того ж порівняно з іншими словниками, відомими нам (понад 50), розглянуту лексикографічну працю складно зрозуміти, ігноруючи особливості розташування слів, будову словникової статті, тобто без елемента макроструктури – правила користування словником (формально такого заголовку немає, натомість є численні невеличкі підрозділи), що безпосередньо стосуються як медіоструктури (встановлення відношень між словниковими статтями [1, с. 335], тобто засад репрезентації слів та омонімії), так і мікроструктури Словника, яку побудовано з реєстрової частини, що охоплює заголовне (входове, заголовкове, ключове слово, або вокабулу, чи лему) слово, граматичну і стилістичну зони тощо, та з інтерпретаційної [1, с. 338–342], інакше, зони українських відповідників та лексико-семантичної валентності [8, с. 148].

Характеризуючи медіоструктуру Словника, зазначимо: слова розташовано в алфавітному порядку, однокореневі одиниці зазвичай вміщено в різні статті (**СУМАСБРОД...**, **СУМАСБРОДНЫЙ** [3, с. 488]), проте це не стосується дієслівних форм (дієприкметника, дієприслівника) з дієсловом-лемою. До того ж автор розрізняє гніздові і гаслові номінації («Термінологічна заувага»), які перебувають у різних позиціях (гніздове – у крайній лівій, гаслове – у некрайній) [3, с. VII], наприклад:

ГЛУПОСТЬ (гніздове слово – О. Ю.), *ще* нерóзум, недоўмство;

ГЛУПОСТИ (гаслове слово – О. Ю.), *д.* бздúри [3, с. 68].

Гніздовими і гасловими можуть бути дієслова різного виду (*объясняют* – гніздове, *объяснить* – гаслове [3, с. 247]), слова з нетотожним семним складом (*исполняются*, *исполниться* [3, с. 145]; *обходиться*, *обойтись* [3, с. 246]), незворотні і зворотні дієслова (*исправляют*, *исправляются* [3, с. 145]), семантично неоднакові іменники, вжиті в однині і множині (*коралл*, *кораллы* [3, с. 161]) тощо. (Омоніми не розглядаємо, оскільки їх, як звичайно, проіндексовано та вміщено у різні статті).

Словникова стаття, що є частиною мікроструктури цієї лексикографічної праці, має кілька зон: (1) обов'язкову зону заголовного російського слова; (2) обов'язкову зону українських еквівалентів; (3) зону ремарок (фонетичних (наголос), морфологічних (належність до певної частини мови, зазначення лексико-граматичних розрядів іменника тощо), лексико-стилістичних (архаїзм, «діалектне», галицьке..., «оказійне»), галузевих (царина науки)). Як звичайно, це обов'язкова зона («**НЕОТМЕНЯЕМЫЙ**, г. («слово галицького варіанту» – О. Ю.), невідклучний» [3, с. 221]).

Крім того, словникова стаття містить (4) ґрунтовно опрацьовану граматично-морфологічну зону, особливо у статтях із лемами-дієсловами, що дає змогу виснувати про авторський новаторський підхід в укладанні Словника (зокрема, від кожного дієслова утворено еквіваленти до російських активних і пасивних дієприкметників, про що йтиметься нижче); (5) зону синтаксичного керування, обов'язкову для дієслова та його форм, а також для поодиноких іменників, прикметників, прислівників, як-то: «**ПОГРУЖЁННЫЙ**: п. *во что*, *огóрнутий /огóрнений/ чим* (п. **во мрак** = о. мрякою)» [3, с. 314]; «**ПОДСИЖИВАТЬ**, (*кого*), *ще* *ка́постити кому* <...>» [3, с. 325]; (6) зону напіввільної лексико-семантичної сполучуваності, яку докладно подано майже у багатьох статтях на взірець «**КУРСЫ**: к. **кроя и шитья**, кравецькі *кúрси*» [3, с. 168]; «**ЛАВИНА**, *ще* *обвал снігу*; л. **войск**, *хма́ра /мо́ре/ війська*» [3, с. 169].

І врешті, (7) останній складник статті – зона фразеологізмів, – становить самобутню окрасу Словника, позаяк віддзеркалює світогляд, світорозуміння українського народу, як-то: «**КУЛЬ: кулём**, (все) на кúпу (**валу́ к.** = валу́ на к.); **валу́ - ём** – **потом разберём**, гату́ в тісто і кісле і прісне» [3, с. 168]; «**ЛАД: на л. их дело не пойдёт**, чобіт не вшіють ці шевці» [3, с. 169]; «**МОШНА́: м. пустá, ж.** (жартівливе слово – О. Ю.) купіло притупіло» [3, с. 189].

Іменники з процесуальним значенням. У Словнику, як і в інших працях ученого, російські віддієслівні іменники із суфіксом *-к-(а)*, *-ени-(е)*, *-ани-(е)* пропонувано перекладати українською за допомогою суфіксів *-ни-я*, якщо йдеться про дію (*асигнува́ння, відшкодува́ння, гаптува́ння, зачудова́ння, нашарува́ння, похова́ння, пошанува́ння, роздратува́ння, розмалюва́ння, розчарува́ння* [4, с. 60], *угрупува́ння, умеблюва́ння, устаткува́ння* [5, с. 45]), та якщо мають на увазі наслідок (результат) дії, треба вживати або «репресовану» форму на *-ова́нн-я* (*асигно́вання* (коштів), *відшкодо́вання* (певної суми), *гапто́вання* (як річ), *зачудо́вання* (про настрої), *нашаро́вання* (як результат нагромадження порід), *похо́вання* (могила), *пошано́вання* (у значенні «повага»), *роздрато́вання* (про настрої), *розмально́вання* (як розпис на стіні), *розчаро́вання* [4, с. 60], *угрупо́вання* (йдеться про певну групу), *умебльо́вання* (про меблі, якими обставлена кімната), *устатко́вання* (як обладнання) [5, с. 45]), або слово з усіченою твірною основою, проте усічення може бути морфним, як субститутивним (*корч-у[ва]-ти* – *корч-ун-ок*), так і несубститутивним (*обтиск, пере́кид*). У Словнику це подано у такий спосіб.

ГРУНТО́ВКА, (*дія*) ґрунтува́ння, (*наслідок дії, дія*) ґрунто́вання [3, с. 74].

РАСКЛА́ДКА, (*сил*) ро́зклад [3, с. 416].

РАСКОРЧЁ́ВКА, (*місце*) корчу́нок, *рк.* (реконструйована форма – О. Ю.) корчо́вання [3, с. 416].

УПАКО́ВКА, (*обгортка*) пако́вання, (*дія*) пакува́ння [3, с. 521; 5, с. 146].

ФОРМО́ВКА, (*річ*) ще формо́вання [3, с. 536; 5, с. 146].

ФОРМИРОВА́НИЕ, (*дія*) формова́ння..., (*з'єднання*) формо́ва- [3, с. 536].

Цю думку підтверджують й інші учені («Бо коли маємо дію тривалу в часі, то мусимо писати *-ни-я* (*доставля́ння, допра́вляння, перевезе́ння...*). Якщо ж ідеться про наслідок дії, тобто не про процес, а про предмет, то українською мовою краще сказати: *достава, допра́ва, пере́віз*» [11, с. 109]).

Наразі учені твердять про три форми віддієслівного іменника на позначення процесу, а саме: *змінюва́ння* (із семемою «незавершена дія») – *зміне́ння* (із семемою «завершена дія») – *зміна́* (із семемою «наслідок дії») [13, с. 84–104; 14, с. 74–79]. За спостереженнями автора статті, сьогодні існують дві лексикографічні праці в Україні, де послідовно подано дві форми іменників дієслівного походження із значенням незавершеної та завершеної дії [7], а також наслідку дії (способу дії) [2].

Унікальність Словника полягає також і в наведенні українських еквівалентів щодо російських дієприкметників, які, як відомо, вживані у чотирьох головних формах, проте мають набагато більше значень. Сучасні дослідники констатують, що російські дієприкметники активного стану теперішнього часу із суфіксами *-ущ-(ий)*, *-ащ-(ий)* пов'язані з перехідним і неперехідним незавершеним процесом; залежно від семантичних відмінностей їх перекладають українськими прикметниками, іменниками чи зворотами. Так, щодо перехідної дії російські дієприкметники вказують на «призначення бути суб'єктом дії» (рос. *регулирующий прибор* – укр. *регулюва́льний, регуля́ційний, регуляторний пристрій*), на «здатність бути суб'єктом дії» (рос. *разрушающий слой* – укр. *руйнівни́й шар*), на «перебування суб'єктом недоконаного

процесу» (рос. *регулирующий движение полицейский* – укр. *поліціант, що регулює рух*) та на «суб'єкт дії» (рос. *регулирующий* – укр. *регулювальник, регулятор*).

Неперехідний процес позначають російські дієприкметники із семемами «здатність бути учасником неперехідної дії» (*спостережливий, примітливий, уважливий*), «перебування учасником неперехідної дії» (*спостережливий, примітливий, уважливий*), позаяк форми на позначення здатності і перебування учасником неперехідної дії можуть збігатися, а семантична межа між ними буває вельми умовна) та «учасника неперехідної дії» (*спостерігач*) [13, с. 174; 14, с. 87–94; 11, с. 276–281].

Російські дієприкметники на *-щийся* перекладають залежно від змісту українськими віддієслівними прикметниками, дієприкметниками та описовими конструкціями. Наприклад, якщо йдеться про перехідну дію, російські дієприкметники можуть мати значення «здатності бути об'єктом дії» (рос. *поднимающаяся ось* – укр. *піднімна вісь*) або «перебування об'єктом незавершеного процесу» (рос. *продолжающееся издание* – укр. *продовжуване видання*). У разі неперехідної дії зміст російських дієприкметників означає «здатність бути учасником неперехідної дії» (рос. *движущийся предмет* – укр. *рухомий предмет*) або «здатність перебувати учасником неперехідного незавершеного процесу» (рос. *просачивающаяся вода* – укр. *просочувана вода*) [13, с. 216–236; 11, с. 281–285]. Існують правила перекладу і решти російських дієприкметників активного та пасивного станів теперішнього та минулого часу (*-(в)ший(ся), -нный, -ённый, -тый*) [13, с. 150–173, 239–249; 11, с. 285–289].

С. Караванський у своїх роботах [3; 4; 5] поданими прикладами, радше, інтуїтивно фактично ілюструє ці теоретичні положення. Він активно бореться з горезвісними українськими дієприкметникам теперішнього часу на *-учий, -ачий*, приміром, до кальки *запоминающий* (рос. *запоминающий*) дібрано *пам'яткій, пам'ятлівий, пам'ятүщий, здатний запам'ятати, (пристрій) запам'ятвчий* ... [3, с. 117; 4, с. 97–102; 5, с. 49–75]. Російські дієприкметники на *-щийся*, на думку ученого, не обов'язково перекладати описовою конструкцією на взір *який використовується*, оскільки існує дієприкметник *використовуваний* [3, с. 145]; те саме: *який займається – займистий* [3, с. 105], *який міняється – щораз інший* [3, с. 181], *який не розвивається – малорозвинений, у розвитку, під час розвитку, розвіваний* [3, с. 404], [4, 104–105; 5, с. 77]. Українські активні дієприкметники минулого часу на *-лий* не потребують заміни, тому *той, хто зріс, – зрослий* [3, с. 37]; *який захолов – захололий* [3, с. 268]; однак *той, хто втік, – втікач* [3, с. 506], [4, с. 105–106] і не *прибулий*, а *прибулець* [3, с. 361; 5, с. 78].

Зворотні активні за формою дієприкметники минулого часу характерні лише для російської мови, тому рос. *авансировавшийся* – укр. *авансований* [3, с. 1], *продававшийся* – *продávаний* [3, с. 382], *приблудившийся* – *приблудний* і *приблудлий* [3, с. 361], [4, с. 106–107; 5, с. 78–79]. Російські пасивні дієприкметники теперішнього часу (на *-мый*, семантично близькі до дієприкметників на *-щийся*) існують в українській мові, приміром, *той, що його виконують, – викóнуваний* [3, с. 145]; *той, що його поштурхують, – поштурхуваний*; *той, що розгулявся, – розсатанілий, розгуляний, д. розгуканий* [3, с. 406]; *розгулюваний* [4, с. 107; 5, с. 79] тощо. У словниковій статті це подано в інший спосіб.

НАБЛЮДАТЬСЯ, *фр.* (фразеологізм – О. Ю.) траплятися (**такие грехи -ются** = такі гріхі -ються), **ма́ти місце** (**-лся рост** = мав місце ріст); **-ается, -алось**, спостережено;

-а́ющий, що спостеріга- *тиц*, за́йнятий спостере́женням, спосте́рігач, спогляда́ч /на-, до-/, (*з вежі*) дозо́рець, *п-к* (прикметник – О. Ю.) спостере́жливий, примі́тливий, ува́жли-, обсерваці́йний, стежові́й, для на́гляду...;

-йся/а́емый, догляданий, спостере́жув-, *г.* (галицький «варіант» – О. Ю.) обсерво́в-; **-я**, що має місце *тиц*; **-я в действительности**, спостере́жуваний у природі /житті, світі/; **-ый**, (*зусебіч*) відќритий;

-а́вшийся, що мав місце *тиц*, спостере́жений, зафі́ксова-, *р.* (рідко – О. Ю.) спосте́ріга-, О.У. (скорочення свідчить про можливість утворення форм за стандартною схемою, тобто *що спостерігали або спостерегли*) [3, с. 192].

ОСУЖДА́ТЬ, ще гудити, огуджувати;

-ающий, що -ить *тиц*, зві́клий гудити, огу́дник, *по.* (поетична мова – О. Ю.) суді́тель, *с.* (підсилений ефект – О. Ю.) суддя, *п-к* осудливий /за-/, пересу́д-, огу́дний, огу́дливий;

--**ще**, осудливо, з о́судом;

--**йся/-аемый**, засу́джуваний /о-/, огу́джу- [3, с. 268].

Отже, залежно від форми і значення російський дієприкметник перекладають переважно українським віддієслівним прикметником, або іменником, рідше дієприкметником, або описовою конструкцією.

Загалом, вивчаючи праці С. Караванського, складно знайти питання про перекладання з російської українською мовою, яке б він обминув і докладно не висвітлив. Учений наводить власні контекстуальні варіанти дієприслівників (калькована форма «*До того ж вона поводитись багатообіцяюче для справи*» – правильний варіант «*До того ж її поведінка багато обіцяла для справи*» [5, с. 82–83]), замість накинутих форм дієслів він пропонує питомі і доречні (неправильно *віднікуватися* – правильно *відне́куватися* [3, с. 278], *відмага́тися*, *відхре́щуватися* [5, с. 87]), виправляє дієслівні керування (неправильно *стежити за ким/чим* – правильно *стежити кого/що* [3, с. 455; 5, с. 109]), подає відновлені форми займенників та зворотів з ними (неправильно *все, що завгодно* – правильно *будь-що* [5, с. 117]; рос. *какой угодно* – укр. *який хочеш (хочете)*, рос. *кому угодно* – укр. *хоч кому́*, рос. *где угодно* – укр. *будь-де*, рос. *когда угодно* – укр. *будь-коли*, рос. *кто угодно* – *будь-хто*, рос. *куда угодно* – укр. *будь-куди*, рос. *чего душе угодно* – укр. *чого душа забажає*, рос. *как угодно* – укр. (*довго*) *хоч як ...* [3, с. 509]).

Він не обходить увагою іменникові сполуки (неправильно *вантажопідіймальна споруда* (рос. *грузоподъёмное устройство*) – правильно *підойма* [5, с. 122; 3, с. 74]), прикметники та звороти з ними (неправильно *духовний, ємкий, живий і здоровий* – правильно *духо́вий, місткі́й, живий і неушкоджений* [5, с. 167])...

Автор Словника дає нам приклад, у який спосіб можна уникнути невинуватих прикметникових кальок загалом, з компонентами *-подібний, -видний* зокрема, впроваджених після 1933 року, проти яких виступали відомі українські мовознавці О. Курило [9, с. 147–148] та М. Гладкий [10, с. 42]. Так, форми складних російських прикметників з компонентом *-видний, -образный, -подобный* доречно передавати українськими прикметниками із суфіксами *-уват-* (*-юват-*), *-а(с)т-*, *-ист-*, *-ов-* тощо або конструкцією *на взір чого* або *у формі чого* [3, с. 148]. Прикладами слугують рос. *газообразный* – укр. *газовий* [3, 66], рос. *дождеобразный* – укр. *дощі́стий* [3, с. 87], рос. *зонтикообразный* – укр. *парасолькува́тий* [3, с. 130], рос. *клешиневидный* – укр. *клешнюва́тий*, як *клешня*, *у фо́рмі* або *на взір клешні* [3, с. 154], рос. *клубневидный* – укр. *бульба́стий* [3, с. 154], рос. *клювообразный* – укр. *дзюба́тий* [3, с. 154] тощо.

Проте не завжди доречно перекладати складні російські прикметники українськими відповідниками із зазначеними вище суфіксами або описовими конструкціями, тому автор вживає і форму з компонентом *-подібний* (рос. *человекоподобный* – укр. ... *людоподібний* [3, с. 546], що, на погляд інших учених, є цілком виправданим [11, с. 187–188].

У Словнику не зафіксовано українських прикметників із суфіксом *-очн-*, що є кальками з відповідної російської прикметникової моделі, а проте це одне з питань, яке є на часі і на яке й дотепер звертають увагу науковці, радячи вживати замість афікса *-очн-* природні їй наростки *-ов-*, *-н-*, *-льн-*, *-вч-* або слова з іншим коренем [14, с. 84–85], що відповідають духові мови, як-то: рос. *достаточный* – укр. *належний*... [3, с. 90], рос. *корообдирочный* – укр. *кородёрний*... [3, с. 161], рос. *раскладочный* – укр. *розкладовий* [3, с. 416], рос. *расфасовочный* – укр. *фасувальний*, *розфасовчий* [3, с. 426], рос. *съёмочный* – укр. *обмірний* (міряти), *фільмувальний* (у мистецтві) [3, с. 491] тощо.

І головне – кожна стаття Словника містить низку синонімів-варіантів, і то фразем, на підставі чого користувач має ще раз переконатися у багатстві і красі української мови, відчути образність і вишуканість українського слова, а також повному досягнути його.

Отже, на підставі вищезазначеного можна висновкувати, що «Російсько-український словник складної лексики» Святослава Караванського містить лексику, яку й дотепер переважно не подають систематизовано у словниках, зокрема, це стосується українських еквівалентів до російських іменників з процесуальним значенням, до дієприкметників на *-щий(ся)*, *-(в)ший(ся)*, *-емый* тощо, прикметників із суфіксом *-очн-*, з частинами *-видный*, *-образный*, *-подобный*, до численних зворотів з іменниками, дієсловами, прикметниками, займенниками, до фразеологізмів... Словник був і є взірцем для сучасних і майбутніх українських лексикографів, автор якого, обстоюючи позицію відродження й оновлення української мови, відкриває українські лексичні «криниці, що не мають дна», вчить берегти рідне слово, шанобливо ставитися до нього. Втішно, що матеріали Словника у тому чи тому обсязі вже стали частинами сучасних підручників [16] та академічних словників [12]. І попри те що мовне відродження відбувається не так активно, «як мало би бути» [3, с. III], хочеться вірити, що цей процес незворотний.

Література

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія [навчальний посібник] / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
2. Войналович О. Російсько-український словник наукової і технічної мови. Термінологія процесових понять / О. Войналович, В. Моргунюк. – К.: Вирій, 1977. – 256 с.
3. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / С. Караванський. – Львів : БаК, 2006. – XIV + 562 с.
4. Караванський С. Секрети української мови [монографія] / С. Караванський. – Львів : БаК, 2009. – 344 с.
5. Караванський С. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України [монографія] / С. Караванський. – Львів : БаК, 2016. – 224 с.
6. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства [підручник] / Ю. О. Карпенко. – К. : Академія, 2009. – 336. – (Серія «Альма-матер»).

7. *Кочерга О.* Англо-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки) / О. Кочерга, Є. Мейнарович. – Вінниця : Нова Книга, 2010. – Ч. II – українсько-англійська. – XXXIV + 1566 с.
8. *Крысин Л. П.* Слово в современных текстах и словарях: очерки о русской лексике и лексикографии [монографія] / Л. П. Крысин – М. : Знак, 2008. – 320 с.
9. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 303 с.
10. *Масенко Л.* Мова і суспільство. Постколоніальний вимір [монографія] / Л. Масенко. – К. : КМ Академія; Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 2004. – 163 с.
11. *Островський В. І.* А українською кажуть так... / В. І. Островський, Г. Ф. Островська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 400 с. – (Серія «Берег Овідія». Т. VIII).
12. *Російсько-український словник : у 4 т.* / П. Ю Гриценко, І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок та ін. – К. : Знання, 2011–2014.
13. *Фаріон І.* Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей) [монографія] / І. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 332 с.
14. *Українська ділова і фахова мова: практичний посібник на щодень* / М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська; за ред. М. Д. Гінзбурга. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Фірма «ІНКОС», Центр навчальної літератури, 2007. – 672 с.
15. *Чередніченко О.* Про мову і переклад [монографія] / О. Чередніченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
16. *Шевчук С. В.* Українська мова за професійним спрямуванням [підручник] / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2010. – 696 с.

References

1. Bondar, O. I., Karpenko, Yu. O., Mykytyn-Druzhynets M. L. (2006), *The Contemporary Ukrainian language. Phonetics. Phonology. Orthoepy. Script. Spelling. Lexicology. Lexicography* [Suchasna ukrayins`ka mova. Fonety`ka. Fonologiya. Orfoepiya. Grafika. Orfografiya. Leksy`kologiya. Leksy`kografiya], Akademiia, Kyiv, 368 p.
2. Voinalovych, O., Morguniuk V. (1977), *Russian-Ukrainian Dictionary of Scientific and Technical Language. Process notion terminology* [Rosijs`ko-ukrayins`ky`j slovny`k naukovoyi i texnichnoyi movy`. Terminologiya procesovy`x ponyat`], Vyrii, Kyiv, 256 p.
3. Karavanskyi, S. (2006), *Russian-Ukrainian Dictionary of Complicated Vocabulary* [Rosijs`ko-ukrayins`ky`j slovny`k skladnoyi lekspy`ky`], BaK, Lviv, XIV + 562 p.
4. Karavanskyi, S. (2009), *The Ukrainian Language Secrets* [Sekrety` ukrayis`koyi movy`], BaK, Lviv, 344 p.
5. Karavanskyi, S. (2016), *Idiocy of Stalinist Russification in the State Language of Ukraine* [Idioty`zmy` stalins`koyi yary`zhky` u derzhavnij movi Ukrayiny`], Bak, Lviv, 224 p.
6. Karpenko, Yu. O. (2009), *Introduction to Linguistics* [Vstup do movoznavstva], Akademiia, Kyiv, 336 p.
7. Kocherha, O., Meinarovych, Ye. (2010), *English-Ukrainian-English Dictionary of Scientific Language (Physics and Related Sciences)* [Anglo-ukrayins`ko-anglijs`ky`j slovny`k naukovoyi movy` (fyzy`ka ta sporidneni nauky`)], Nova Knyha, Vinnytsia, part 2 (Ukrainian-English), XXXIV + 1566 с.

8. Krysin, L. P. (2008), *Word in the Contemporary Texts and Dictionaries: Sketches on Russian Vocabulary and Lexicography* [Slovo v sovremennyh tekstah i slovarjah: ocherki o russkoj leksike i leksikografii], Znak, Moscow, 320 p.
9. Kurylo, O. (2008), *Notes on the Contemporary Ukrainian Literary Language* [Uvahy do suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy], Osnovy, Kyiv, 303 p.
10. Masenko, L. (2004), *Language and Society. Post-colonial Dimension* [Mova i suspil'stvo. Postkolonial'nyy vymir], Akademiia, Kyiv, 163 p.
11. Ostrovskiy, V. I., Ostrovska, H. F. (2008), *The Ukrainian for This Is...* [A ukrayins'koyu kazhut' tak...], Astroprint, Odesa, vol. VIII, 400 p.
12. Grytsenko, P. Yu., Hnatiuk, I. S., Holovaschuk, S. I., Zhaivoronok, V., et al. (2011-2014), *Russian-Ukrainian Dictionary in 4 vol.* [Rosiys'ko-ukrayins'kyu slovnyk: u 4 t.], Znannia, Kyiv.
13. Hinzburh, M. D., Trebuliova, I. O., Levina, S. D., Kornilovska, I. M. (2007), *Ukrainian Business and Professional Language: Practical Workbook for Every Day* [Ukrayins'ka dilova i fakhova mova: praktychnyy posibnyk na shchoden'], INKOS, Kyiv, 672 p.
14. Farion, I. (2013), *Standard Language: Destruction, Quest, Reconstruction (Speech Standards for Public People)* [Movna norma: znyshchennya, poshuk, vidnova (kul'tura movlennya publichnykh lyudey)], Misto NV, Ivano-Frankivsk, 332 p.
15. Cherednichenko, O. (2007), *On Language and Translation* [Pro movu i pereklad], Lybid, Kyiv, 248 p.
16. Shevchuk, S. V., Klymenko, I. V. (2010), *The Ukrainian Language with Respect to Occupational Orientation* [Ukrayins'ka mova za profesiynym spryamuvannyam], Alerta, Kyiv, 696 p.

Е. И. Южакова,

*Одесская национальная академия пищевых технологий,
кафедра украиноведения и лингводидактики*

«РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК СКЛАДНОЇ ЛЕКСИКИ» С. КАРАВАНСКОГО КАК ЭТАП НА ПУТИ К НАЦИОНАЛЬНОМУ ВОЗРОЖДЕНИЮ

В статье рассмотрены особенности структуры лексикографической работы С. Караванского, проанализированы украинские эквиваленты русских существительных с процессуальным значением, причастий на *-щий(ся)*, *-(в)ший(ся)*, *-мый*, определённых существительных, глаголов, прилагательных (в частности с суффиксом *-очн-* и компонентами *-видный*, *-образный*, *-подобный*), местоимений и оборотов с ними (фразем). Исследование должно способствовать популяризации взглядов ученого на проблему возрождения украинского слова.

Ключевые слова: макро- и микроструктура словаря, словарная статья, входное (заглавное) слово, калька.

**«ROSIISKO-UKRAINSKYI SLOVNYK SKLADNOI LEKSYKY»
BY S. KARAVANSKYI AS THE STAGE ON THE WAY
TO NATIONAL RENAISSANCE**

The article considers the structure peculiarities of lexicographical study by S. Karavanskyi. By means of general scientific and descriptive methods the article analyses the word, collocation and phraseme models formed in the interpretation part of the dictionary entry according to the Ukrainian language laws, i. e. the Ukrainian equivalents given to the Russian nouns with the meaning of process ending in *-ание, -ение, -ка*, to active and passive participles ending in *-щий, -щийся, -(в)ший, -вшийся, -мый*, to certain nouns, verbs, adjectives (in particular, the ones with the suffix *-очн-* and components *-видный, -образный, -подобный*), to pronouns and collocations with them (phrasemes). The investigation is to contribute to the scholars' comprehensive approach to the issue of the Ukrainian word revival as the abundant dictionary material is the basis for further development of the Ukrainian language in general which will in practice allow the user to distinguish between the indigenous language models and the awkward calques "cultivated" under various historical circumstances.

Key words: dictionary macro- and microstructure, dictionary entry, headword, calque.

УДК 81'373.612.2:811.161.2

Ясіновська О. В.,
*Львівський національний університет імені Івана Франка,
асистент кафедри загального мовознавства*

**НЕВИДИМЕ У ВИДИМОМУ: ОБРАЗИ ПРИРОДИ
В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТІВ СМЕРТНИХ ГРІХІВ
(на прикладі українського релігійного дискурсу)**

Статтю присвячено вивченню метафоричної концептуалізації категорій внутрішнього світу людини в християнській картині світу. Розглядається специфіка концептуальної метафори «гріхи – це коріння рослин» в українському релігійному дискурсі. Встановлюється її відповідність з концептуалізацією, наявною у книгах Святого Письма і працях екзегетів Церкви.

Ключові слова: концептуальна метафора, український релігійний дискурс, смертні гріхи, фітоморфний образ кореня.

Вступ. Традиційним етапом конструювання концептів-домінант будь-якої лінгвокультури є дослідження їх метафоричної репрезентації, що зумовлено здатністю цих ментальних сутностей (особливо абстрактних) обростати в індивідуальній і/або колективній мовній свідомості різноманітними образними асоціаціями. Значна увага когнітивістів до «предметної конкретики» зумовлюється важливістю цієї характеристики, що, як і номінативна щільність концептів, вказує на ціннісні

пріоритети мовно-культурної спільноти. Важливе місце вивчення образного ореолу займає при реконструкції релігійних концептів. Це пояснюється винятковою метафоричністю релігійної комунікації, що, як влучно зауважив Т. Лессл, «не зводиться до жодної форми нефігуративного вираження» [20, с.132].

Аналіз досліджень і публікацій. Початок і основні положення метафоричного моделювання як способу вивчення концептів поклала книга Дж. Лакоффа і М. Джонсона «*Metaphors we live by*» [19], що заслужено вважається «біблією когнітивного підходу до метафори» [2, с. 7]. Підставовими положеннями цієї праці, на які, розвиваючи їх, активно спираються когнітивісти, є *ідея про аналоговий механізм метафори* (уперше відзначив Аристотель) та *ідея про метафоричний характер мислення* (її висловлювали також М. Блек, Д. Віко, Дж. Джейнс, Ф. Ніцше, А. Річардс, К. Льюїс, Е. Кассіпер, Х. Ортега-і-Гассет, П. Рікер та ін.), завдяки яким метафора бачиться не просто образним засобом, що пов'язує два значення слова, а тлумачиться як «основна ментальна операція, яка об'єднує дві понятійні сфери і створює можливість для використання потенціалу сфери-джерела при концептуалізації нової сфери» [14, с. 36]. У сучасному мовознавстві поле практичного застосування положень когнітивної теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона є дуже широким, що зумовлено залученням до аналізу численних індивідуальних, національних і універсальних концептів, розглянутих у синхронії і діахронії на матеріалі різних типів дискурсів і великої кількості мов.

Вивчення метафоричних моделей дає плідні результати при реконструкції концептів релігійного дискурсу, особливо тих, які стосуються неспостережуваних (непредметних) сутностей, як напр., ключові категорії християнської культури – концепти-антицінності, що пов'язані зі смертними гріхами, для яких метафора – «єдиний спосіб втілити в чуттєвому образі безтілесну і важкоосяжну абстракцію» [3, с. 57]. Проведений нами аналіз численних різножанрових текстів християнського релігійного дискурсу (книг Святого Письма, писань отців і екзегетів Церкви) показує, що потужним джерелом метафоричного переосмислення релігійних понять є фітоморфні образи, за допомогою яких християнські письменники категоризують, структурують і оцінюють навколишній і свій власний світ, див. [16 та ін.]. Це робить згадану ділянку чуттєвого досвіду людини привабливим об'єктом для вивчення релігійних концептів, у т.ч. в аспекті виявлення своєрідності їх метафоричної репрезентації в національних мовних картинах світу.

Завдання і джерела дослідження. Об'єктом вивчення є способи вторинного переосмислення концептів смертних гріхів (гординя, задрість, блуд, гнів, грошолобство, обжерство, лінь) за допомогою фітоморфного образу кореня рослин (в основі такого метафоричного перенесення міститься базова когнітивна модель ГРІХ → КОРІНЬ). Мета розвідки полягає у виокремленні наявних у структурі смертних гріхів концептуальних ознак і структурних типів, пов'язаних з їх вегетативними характеристиками. Мовний матеріал добирався методом суцільної вибірки з різножанрових творів українського релігійного дискурсу ХХ-ХХІ ст. Основними джерелами дослідження стали гомілетичні, катехитичні, морально-богословські та інші праці митрополита Андрея Шептицького, кардинала Мирослава-Івана Любачівського, патріарха Філарета, архієпископа Ігоря Ісиченка, єпископа Софрона Мудрого, єпископа д-ра богословія Володимира Груци, д-ра богословія о. Ігоря Горошка, греко-католицьких і православних священників о. Володимира Андрейкова, о. Йосифа Будая, о. Юліана Катрія, о. Олега Кондратюка, о. Євгена Толочкевича, о. Володимира Шеремети, о. Михайла Чижовича. З метою виявлення специфіки аналізованої

концептуалізації в українському релігійному дискурсі враховувалося відповідне метафоричне перенесення в книгах Святого Письма і працях отців і екзегетів Церкви.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, корінь є важливим вегетативним органом рослини, що уможливорює її закріплення в ґрунті, живлення, розвиток і розмноження. Вагомість цих функцій для переважної більшості представників рослинного світу забезпечило йому роль стереотипного образу, за допомогою якого переосмислюються внутрішні якості людини. Архетипно корінь символізує джерело сили. Це один із найдавніших символів, що трапляються в міфології більшості народів. Разом зі стовбуром і листям він становить одну з трьох найважливіших частин світового дерева, яке зазвичай представляється зануреним своїм корінням у води земних надр, а в деяких культурах навіть бачиться пророслим крізь землю у небосхил [17, с. 347].

Згаданий вегетативний образ регулярно використовується в метафоричній мові християнських письменників для концептуалізації категорій морально-етичної системи християнства, в т.ч. групи антицінностей. Різнобічні асоціативні зв'язки гріхів і грішників з образом кореня трапляються в книгах як Старого Завіту, так і Нового Завіту, де актуалізуються такі концептуальні ознаки кореня переосмислених в образі рослин гріхів, як 'напря́м' і 'спосі́б' росту (проростає вниз, росте вгору), його 'сила' або 'слабкі́сть' (сприяє розвитку рослини або унеможливорює її подальший рі́ст), 'вибагли́вість' (нездатність рости в несприятливих умовах), 'зовні́шній ви́гляд', 'смако́ві яко́сті' (гіркі́сть), 'шкі́дливі́сть' (про коріння небезпечних і некорисних рослин), 'небезпе́ка', 'можли́вість та спосо́би зни́щення' (засихає саме або зникає за чийого́сь посере́дництва) та деякі ін.

Ще активніше до цього образу звертаються отці Церкви (II–VIII ст.) та пізніші християнські екзегети. На це вказує значна кількість контекстів у їхніх творах, у яких, крім концептуальних ознак гріхів-рослин, наявних і у Святому Письмі, а також деяких інших характеристик, як напр., 'фізичні параметри' (товщина, розмір), 'кольористична гама', 'функції', більшого різноманіття 'способів знищення' та ін., міститься ціла низка асоціацій, що уможливають виокремлення семи структурних типів (або субмоделей) когнітивної моделі ГРІХ → КОРІНЬ: 1) коренем наділяється гріх загалом (без вказівки на його різновид); 2) з вегетативним органом асоціюється конкретний смертний гріх (відповідно, наявно сім субмоделей); 3) надземна частина гріха-рослини у її підземній частині (корені) пов'язується з іншим гріхом; 4) один гріх проростає з кількох рівноправних коренів-гріхів; 5) декілька гріхів (від двох до кількох десятків) і навіть їх симбіоз мають один корінь-гріх; 6) кущ різноманітних гріхів-рослин у надземній частині співвідноситься з кущем інших коренів-гріхів; 7) гріх-рослина асоціюється з конкретним коренеплодом. Таке різноманіття образів кореневих систем вказує на ґрунтовні фонові знання в ділянці їх будови (стрижнева, мичкувата), видозмін коренів (коренеплід, коренебульба), їх видів (підземні, повітряні, присоски (рослини-паразити)), а також вигляду рослин загалом, що в загальних рисах збігається з сучасним знанням про вегетативні органи вищих рослин. Уцілому ретельне «опредмечування» ранньохристиянськими авторами і екзегетами абстрактних категорій за допомогою фітоморфного образу кореня показує, що дана метафорична концептуалізація, хоч і відбувається з оперттям на Святе Письмо, здійснюється на підставі їх власних спостережень за рослинами, і, ймовірно, практичного досвіду їх вирощування. Така концептуалізація до того ж засвідчує, що згаданий напрям метафоричного переосмислення у цей період був надзвичайно актуальним, детальніше див. [15].

Інший принцип репрезентації концептів смертних гріхів через їх метафоричну проекцію на вегетативний орган рослин простежується в сучасному релігійному дискурсі, зокрема в мові українських проповідників і богословів. До образу кореня вони найчастіше звертаються, наводячи відповідні місця з канонічних текстів Нового Завіту, а також цитуючи екзегетичні твори отців Церкви. Подібного роду витримки подаються, як правило, з посиланням на джерело – згадується ім'я християнського автора (зрідка також його твір) або ж, якщо цитується Святе Письмо, вказується на конкретне місце біблійного тексту, пор.: (1) *Гарну науку дає св. апостол Павло ...Тимотею: «Ми бо не принесли на світ нічого, та й винести нічого не можемо. ...А ті, що хочуть багатіти, впадають у спокусу... Бо **корінь** усього лиха – **грошолюбство**» (1Тим. 6:7-10) (Будай); (2) *Ця пристрасть вміє сховатись під прикриттям чесноти. «**Гордість** – це вершина зла, **корінь** і джерело всякого нещастя...» – навчав св. Іван Золотоустий (Бесіда 15) (Будай); (3) *«Коренем усього злого є грошолюбство... (1Тим. 6,10). ...Лакіство чи грошолюбство піддає чоловікові змогу допускатись усіх гріхів, змогу вдовольняти всі пристрасті. **Тому й коренем його називає Апостол**, бо як корінь дає цілому дереву соки, якими воно кормиться, так і жадний гроша в ньому шукає корму своїх пристрастей (Шепт.), див. також (12), (18), (27), (52) та ін. Інколи цитоване висловлювання подається без чіткого атрибування (напр.: як каже Святе Письмо, *святі отці говорять*), що, ймовірно, розраховано на впізнаваність реципієнтами автора чи фрагменту цитованого тексту на підставі їхніх спеціальних знань і/або на їх активну позицію в процесі смислового сприйняття тексту. Як видається, такі цитати з канонічних і екзегетичних творів використовуються з метою актуалізувати в реципієнтів не тільки власне значення того чи іншого фрагменту авторитетного християнського джерела, а й сприяти створенню в них відчуття важливості інформації, яку їм виголошують.***

Вплив ранньохристиянських учителів на дискурс українських проповідників і церковних діячів виявляється й у настанові промовляти до адресатів доступною для них мовою. На необхідності цього наголошував ще апостол Павло, стверджуючи: *...В Церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів чужою мовою! (1Кор.14:19); Бо коли сурма звук невиразний дає, хто до бою готуватись буде? Так і ви, коли мовою не подасте зрозумілого слова, як пізнати, що кажете? Ви говоритимете на вітер! (1Кор.14:8-9).* Про доцільність проповідування християнського вчення зрозумілою мовою говорили й отці Церкви (зокрема, Макарій Єгипетський, Йоан Золотоустий, Василій Великий), які при цьому акцентували на потребі використання зрозумілих образів, що ними, згідно з християнськими вчителями, мають бути об'єкти навколишньої дійсності (світ рослин, тварин, нежива природа, зокрема небесні світила, явища природи та ін.), звертатись до яких належить тому, що й сам Бог повчає «за допомогою голосу природи» [8]. Прикладом метафоричного осмислення істин християнського віровчення є, зокрема, такі аналогії з фітоморфними образами: *Коли чоловік занедбає поле своє, чи не заросте воно? І чи не ще більше поросте воно терням та бур'яном, якщо взагалі не дбати про нього? Коли ж потім і захоче він очистити поле своє від усякої поганої трави, котрій дав розростися за недбалства свого, то чи не закривавляться руки його? Бо йому доведеться не тільки скосити траву, але й з корінням виривати її, інакше вона далі буде рости й ширитися. Так і з душею нашою (Доротей) [4, с. 76].*

В українській гомілетичі згаданих вимог одним із перших став дотримуватися митрополит Андрей Шептицький, який, починаючи зі свого служіння на єпископській кафедрі в Станіславові, цілеспрямовано виголошував проповіді та писав пастирські

послання зрозумілою адресатам мовою. Таку позицію високо оцінював Іван Франко, який підкреслював, що Шептицький, замість «заплісненої псевдоцерковщини» його попередників, промовляє до пастви Галичини чистою галицько-руською народною мовою (у зверненнях до гуцулів послуговується діалектом), ілюструючи свої промови і послання «прикладми з життя, фактами з власної обсервації, ...[що] дає його посланням те "живе дихання", без якого всяка моралізація завсігди лишається мертвою» [12, с. 378-379]. Про важливість доступного пояснення християнських істин говорить і сам А. Шептицький, згідно з яким у проповідницькій діяльності слід «уживати способу говорення, образів і доказів, якнайприступніших для простих людей» [13, с. 175]. Докази належить обирати популярні, хоч би вони й видавалися багатьом «слабими» [13, с. 175], а образи найкраще черпати з природи, яку, услід за Василієм Великим, твори якого перекладав [1], він вважає великою вчителькою, що провадить до пізнання Бога [13, с. XV].

Одним із таких образів власне і є корінь рослини, що його українські проповідники та богослови, як і автори книг Святого Письма й екзегети Церкви, успішно вживають з метою концептуалізації чеснот і гріхів, пор.: (4) **Добро не виникає само з себе, а впливає з нашої душі і проявляється у конкретних вчинках, а його коріння є у нашій душі: це любов, милосердя, прощення, правда, справедливість, співчуття і інше** (Чижович); (5) **Любов є коренем всіх інших духовних дарів: терпеливість, покора, лагідність, правда, повага, пошана, доброта, як навчає святий Павло у своєму листі до Коринтян (13:4-7)** (Чижов.); (6) **Коренем цієї вади [боягузства] є недовір'я до Бога, недостатнє старання, брак рівності і прихована гордість, яка боїться можливої ганьби** (Софр. Мудр.); (7) **Якщо хочемо встановити мир, потрібно насамперед викоренити причини незгод між людьми** (Горошок).

За нашим спостереженням, частіше до цього образу вони вдаються з метою переосмислення гріхів, що пояснюється важливістю місця, яке у християнстві відводиться ідеї гріховності, а у зв'язку з нею – ідеям спасіння і спокути. Окрім того, з давніх часів відомо (і це неодноразово підкреслюють ранньохристиянські автори), що погані навички вкорінюються швидше і глибше западають у душу людини, цілковито заволодіваючи нею. Яскравим підтвердженням цього є фітоморфна метафора, яку використовує християнський екзегет IV ст. Макарій Єгипетський: *Тож і душу, і гріх, що прилип до неї, уподібнюємо до великого дерева, на якому багато віття, а коріння – в земних глибинах. Гріх, увійшовши до душі й заволодівши нею, став звичкою – чимсь ніби природним – з дитинства в кожному зростає, виховується і вчить усього поганого* [11, с. 29]. Чимало прикладів ототожнення грішників з деревами, які мають «погане» коріння, знаходимо й у Святому Письмі: *Ти насадив їх [безбожників], і вони коріння пустили, вони ростуть і дають плоди* (Єр.12:2); *Внизу його [безбожника] коріння засихає, угорі ж його гілляки в'януть* (Йов.18:16); *Вони [грішники] – ...дерева, що пізно восени безплідні, двічі померлі, вирвані з корінням* (Юд.1:12); *Сокира вже при корінні дерев: кожне дерево, що не приносить доброго плоду, зрубають і в вогонь кинуть* (Мт.3:10) та багато ін.

Подібні переосмислення трапляються і в українському релігійному дискурсі, пор.: *Родина без приватної власності наче дерево без коріння або листок, відірваний від дерева, який розвіює вітер* (Катрій), див. також (3), (33), (39), (40). Цікаві приклади знаходимо в посланнях митрополита Андрея Шептицького: (8) *Як в родині все в ладі, то і в цілм життю християнськім майже нема лиха. Як в деревині корінь, так в життю християнина лад, що в родині. Корінь здоров, а в добрій землі деревина буде красно розвиватися: легко буде її очистити, вовчки пообтинати, гусениці знищити. А*

не дай, Боже, **корінь хробаки їдять – всяка праця буде пуста, як не зачнешь від коріння.** Так і в життю християнина; (9) *Дивіться ось на ту деревину: сохне, нидіє, плодів не дає... Чому-то на ній або вже цвіт відпадає, або плоди ще не достиглі? Певно, в корінню причина лиха, якісь хробаки, або тертиці, або миші... корінь нищать, та й з того походить усе зло.* Наведені цитати відзначаються особливою образністю, що досягається вказівкою на добре відомі адресатам реалії світу природи, зокрема на шкідників, які псують дерева і їх корені. На відміну від екзегетичних і, услід за ними, українських гомілетичних творів, де в цьому випадку згадуються здебільшого черв'яки (пор.: **Бо як міль в одежі, та черв'яки в дереві: так печаль серця шкодить мужеві** (Касіян) [10, с. 70]; **Як черв'як, точачи дерево, нищить його, так злоба губить душу людини** (Ісаїя) [9, с. 34]; **Чим буває хвороба для тіла, ...іржа для заліза, міль для вовни, черв'як для дерева, ...тим же є і гріх для душі** (Золотоуст) [7]; **Отже, будь, як квітуче дерево, охороняй плоди своїх чеснот, щоб не підкралась черва гордині й не підточила в тобі плоду смиренномудрости...** (Єфрем Сирий) [6, с. 68]; приклад такого переосмислення в українському проповідницькому дискурсі: (10) **Як у м'якому дереві зазвичай заводяться хробаки, так і смуток добирається до людей м'якого серця** (Горошок), див. також (40)), Шептицький, окрім цих безхребетних, називає гризунів, що завдають шкоди корінню дерев у сільському і лісовому господарстві саме в цьому регіоні. Така яскрава образність, як показує аналіз значного об'єму українських гомілетичних та релігійних творів інших жанрів, трапляється досить рідко.

Не є розгалуженою й система концептуальних ознак переосмислених в образі коріння гріхів. На відміну від численних і різноманітних характеристик вегетативних органів гріхів-рослин у дискурсі ранньохристиянських письменників, див. [15], у творах сучасних українських проповідників і релігійних діячів фіксується бідніший їх набір і суттєво нижча частотність.

Здебільшого тут вказується на властивість гріхів проростати (в т.ч. дуже глибоко) в благодатний ґрунт єства людини, завдаючи непоправної шкоди її психічному та фізичному здоров'ю: (11) **Зневіра сьогодні глибоко пустила свої корені у людські серця, тож прикладаймо свої християнські зусилля, щоб на нашій прекрасній планеті Земля, якнайскоріше зник бур'ян гріховного життя, а між людьми запанувала сильна і тверда віра до Господа Бога** (Чижович); (12) **Він [Ісус] говорить ...про глибинний корінь усіх хвороб – первісний гріх, спричинений сатаною...** (Ісіченко); (13) **Завдання гріха – людину заманити, трохи потішити і зранити. Що більше гріх закоренився в нашій душі, то більші є зранення** (Груца), див. (40). Відзначається міцність такого коріння: (14) **Не відразу явний грішник... Почекаймо, хай звичка пустить міцне коріння** (Шимчій). Особливо це стосується за давнених гріхів, тобто тих, які давно не сповідані, пор.: (15) **Гріх за давнений, довго несповіданий, до якого чоловік привик, який став налогом, другою натурою, може запустити в душі таке глибоке коріння, що вже на нього не знайде ніхто заради. В якомусь ступні можна про кожний смертельний гріх казати, що на нього люди не знайдуть заради...** (Шепт.); (16) **Гріх, невикинений із душі зараз на початку, запускає чимраз глибше коріння, чимраз більше в'їдається в душу, чимраз гірше з'їдає її снаги, з'їдає її силу, з'їдає навіть ту змогу бажати вилікування і просити о світло потрібне до покаяння...** (Шепт.).

Вмістилищем при цьому постає як людина загалом, в т.ч. окремі частини й органи її тіла, як наприклад, душа, серце, а також її вольова і ментальна сфери. Пор.: (17) **Наша любов виявляється у тому, щоб силою стримати ворога від чинення зла, допомогти йому долати корені гріха у собі** (Ісіч.); (18) **Усяке зло, яке існує у світі, часто має своє джерело в серці людини, як каже Христос: «З повноти серця уста**

промовляють». *А коренем цього зла є гріх* (Чижович); (19) *Ми так зрослися з нашим способом поведінки; наші гріхи, ухилення, слабости – то така частка нашої душі, що вирвати з нашого серця то, що перед Богом єсть гріхом – то так, як би власне серце з грудей вирвати...* (Шепт.); (20) *Початок і корінь гріха лежить таки в нас самих і в нашій волі* (Горошок); (21) *«Думай про себе, борись за своє майбутнє, випереджай конкурентів» – саме в такому способі мислення й коріниться небезпека нашого перетворення на Ірода* (Ісіченко), див. також (11), (13), (15), (16), (28), (40), (53) та ін. Зрідка називаються інші локуси, в яких проростають корені гріхів, як наприклад, природа, життя, пор.: (22) *І хоч пристрасті мають своє коріння в природі, диявол кидає іскру, щоб зробити великий вогонь* (Горошок), див. (24), (25).

Українські проповідники і богослови, як і автори Святого Письма й отці та екзегети Церкви, вдаються до аналізованого образу також з метою вказати на спосіб знищення коріння гріхів-рослин, які в контексті вегетативної метафори рекомендується виривати, викорінювати, рідше – випалювати (зауважимо, що в канонічних і екзегетичних творах перелік маніпуляцій із корінням з метою знищення гріхів-рослин є довшим), пор.: (23) *...Ми повинні прийти до висновку, що немає для нас безпеки, аж доки не викорінимо, або принаймні зможемо контролювати ті невідповідні схильності й пристрасті, що є наслідками первородного гріха* (Любач.); (24) *Покаяння потрібне нам для того, щоб ми, оцінивши себе критично і тверезо, ...відчули ...бажання викорінювати зло у житті і допомагати утверджувати справедливість* (Ісіченко); (25) *Чому люди миряться з порушенням їхніх прав і не боряться? Бо їм бракує християнського радикалізму, вміння цілковито і послідовно викорінювати зло із нашого життя* (Ісіченко), див. (46–50).

Інколи цей процес може бути досить тривалим і виснажливим: (26) *Потрібно деколи багато років, багато упадків для викорінення цієї зарозумілості* (Будай); (27) *Св. Іван Золотоустий, перестерігаючи нас перед пустою славою говорить: «Страшна любов слави, страшна й повна багатьох зол. Це терня, що з трудом виривається... Тому мусимо докласти великого старання, щоб цю пристрасть із себе викорінити»* (Катрій). Поясненням важкості знищення коренів-гріхів є їх непомітність (бувають добре захованими в людині), а також неретельна ліквідація, внаслідок чого рослини-гріхи здатні швидко відростати, як це притаманно бур'янам: (28) *Подібно багато людей намагаються змити гріхи зі своєї душі лише на рівні вчинків. Але забувають, що гріхи часто залишають свої приховані корені всередині нас, у вигляді думок і бажань. Тому християнин повинен очищатися не тільки на зовні, а також з середини, очищати душу з грішних думок, почуттів і бажань* (Чижович); (29) *Найчастіше християни борються з проявами свого гріха – з гріховними фактами. Це подібно до зривання бур'яну, коли залишається корінь. Спочатку на городі все чисто, але потім з'являються нові пагінці бур'яну, маленькі гріхи* (Кондратюк), див. також (11), (35).

Не такими радикальними способами викорінення гріхів, однак затратними в плані духовних зусиль людини, є вияв щирої любові ближньому та роблення йому добра: (30) *Той, хто хоче викорінити зі свого серця корінь заздрості, не потребує ні меча, ні щита, ані шолому; вистачить, щоб його серце розгорілося любов'ю* (Горошко); (31) *Найлегше викорінимо в собі заздрість тоді, коли будемо робити добро нашим ближнім* (Горошко).

Називаються й інші дії, скеровані на ліквідацію коріння гріхів, яке українські проповідники і богослови закликають долати, усувати, знищувати, поборювати, викидати, очищати тощо: (32) *Потребуємо особливої Божої ласки, щоб завдяки їй ми намагалися поборювати цей корінь усякого зла, тобто гордість* (Будай); (33) *Певне не*

одне закореніле зло, з котрим ми не могли дати собі ради... буде так легко усунене тим звичаєм [частіша сповідь] (Шепт.), див. також (17), (28),(35), (43). Такі метафори, втім, є «стертими» (у мовознавстві їх називають ще загальнономовними). Використовуючи їх, мовці не відчують належного асоціативного зв'язку, оскільки свідомість не активізує очікуваного переосмислення; ідея руйнування гріхів-коренів з'являється тут тільки завдяки внутрішній формі дієслів. За нашим спостереженням, стерті метафори є непоодинокими й у багатьох інших випадках аналізованої концептуалізації в українському релігійному дискурсі, коли аналогія гріха і кореня виявляється невиразною, хоч назва вегетативного органу рослин або та чи інша його ознака вказується, пор.: *Але ось в Україні трапилася трагедія. І сусідній народ раптом ніби божеволіє, він починає війну проти нашого народу. І скільки жертв, скільки коштів для відновлення понівеченого Донбасу треба буде для того, щоб принаймні повернутися до того стану, який був перед початком іноземної агресії! А де корені цього?* (Ісіченко) та ін. Як видається, поясненням нечіткості подібних метафор є їх висока вживаність у мовленні, що перетворює їх, за вдалим порівнянням Дж. Джейнса, на «давні монети, чиє зображення стерлося від частого використання» [18, с. 51].

Загалом усі згадані концептуальні ознаки гріхів-коренів – їх 'живучість', 'напряму росту', 'сила', 'локалізація', 'небезпека', 'знищення' – трапляються й у творах ранньохристиянських авторів та отців і екзегетів Церкви, де засвідчено, як уже згадувалося, більше різноманіття таких ознак, а самі вони використовуються значно частіше. Це підводить до висновку про зменшення уваги українських проповідників і богословів до вегетативної метафори для концептуалізації з її допомогою смертних гріхів.

Щодо структурних типів когнітивної моделі ГРІХ → КОРІНЬ, наявних у аналізованих творах, то й тут не спостерігається значної варіативності її видів, порівняно з виокремленими нами відповідними субмоделями у працях отців і екзегетів Церкви [15]. Як показує аналіз численних українських морально-богословських творів різних жанрів, згадана метафорична проекція зі світу духовних категорій у світ вегетативних коренів рослин, має три структурних типи.

Перший із них вказує на співвіднесення з коренем представленого в образі рослини гріха, різновид якого не конкретизується. У цьому випадку йдеться про різні види порушення Божих норм, що їх грішники здійснюють думкою, словом, ділом, або мається на увазі гріх загалом. На мовному рівні такі порушення іменуються рядом загальних номінацій (*гріх, пристрасть, порок, вада, лихо, зло, беззаконня, ухиблення, неміч, слабості, гріховні схильності* та ін.), які або безпосередньо порівнюються з коренем, або наділяються його ознаками (найчастіше вказується на їхню здатність вкорінюватися чи, навпаки, можливість бути викоріненими), пор.: (34) *Всяке падіння людини, всякий гріх має свою історію в особистому житті людини і свої корені в первородному гріху* (Андрейків), див. також приклади (13–20) та ін. За нашими спостереженнями, в українському релігійному дискурсі така субмодель є найчатотнішою.

Другим способом реалізації когнітивної моделі ГРІХ → КОРІНЬ, є співвіднесення з вегетативним органом всієї групи смертних, або, як їх нерідко називають в українських гомілетичних, катехитичних, богословських та ін. творах, головних гріхів, пор.: (35) *Гріхи – це такі собі плоди на злому дереві гріховного життя. От, скажімо, росте якийсь отруйний кущ, і на ньому з'являються отруйні ягоди. Якщо ми їх навіть усі обірвемо, а кущ залишимо, то наступного року на ньому виростуть такі ж самі отруйні плоди. Треба знищити корінь гріховний, але його спочатку треба знайти.*

Таким коренем є пристрасті. Ось приблизний список пристрастей: обжерливість, блуд, грошолобство, гнів, печаль, смуток, марнославство і гордість (Толочкев.); (36) *Розважаємо над гріховними схильностями нашої людської природи, зіпсутої первородним гріхом, а передусім над головними гріхами, що є наче коренем кожного гріха* (Любач.); (37) *Головними гріхами називають ті, що є неначе джерелами та корінням інших гріхів і пороків* (Шепт.); (38) *...Про всі головні гріхи можна сказати, що вони є початком і корінням інших гріхів* (Шепт.) та ін. Як видно, образ кореня тут використовується з метою вказівки на живлення та розмноження з допомогою ототожнюваних з коренем смертних гріхів усіх інших порушень Божих норм.

Згідно з третім структурним типом, з вегетативним органом співвідноситься конкретний смертний гріх, а отже, асоціативні образи пов'язуються з видом останнього (дотримуємося думки, що у свідомості мовців уявлення про рід і вид не становлять єдиного когнітивного цілого, а є принципово різними когнітивними одиницями). У християнській релігійній картині світу стосовно смертних гріхів така субмодель, закономірно, може мати сім різновидів. Усі вони трапляються й у гомілетичних творах українських проповідників, де смертні гріхи або самі наділяються вегетативним органом, або представляються корінням інших гріхів. Найчастіше в таких контекстах йдеться про грошолобство (для позначення цього гріха українські проповідники, крім згаданої номінації, використовують лексеми *користолюбство, багатство, захланність, лакізмство, жадібність*), яке, услід за апостолом Павлом, тлумачиться як корінь, що сприяє виникненню та живленню решти гріхів: (39) *...Захланність є дійсно коренем гріха, бо як корінь тягне з землі поживу для дерева, так і з прив'язанням до дочасних речей виростає усякий гріх* (Шепт.); (40) *Пристрасть до багатства глибоко вкорінюється в серці людини і непомітно підточує її духовне життя, як точить черв'як дерево... Багатство – корінь усякого гріха і беззаконня* (Філарет), див. також (3).

Такою ж функцією нерідко наділяється вживлена у єство грішників гординя (або *гордість, самолюбство*): (41) *...Корінь і джерело будь-якого зла – гордість, егоїзм, самість* (Андрейків); (42) *Потребуємо особливої Божої ласки, щоб завдяки їй ми намагалися поборювати цей корінь усякого зла, тобто гордість* (Будай); (43) *Самолюбство – це корінь, з якого проростають інші хиби, що затемнюють душу* (Горошко); (44) *Молитва полегшує почуття відрази до ближнього, бо в ній легше пізнаємо корінь відрази, який є нашим самолюбством* (Горошко). Цей смертний гріх, у свою чергу, також має корінь, яким, згідно з Ігорем Ісіченком, постає сам сатана: (45) *...Немовлята позбавлені гріха, вони відкриті до світу, вони вільні від гордині, коренем якої і є Люцифер, сатана* (Ісіченко), див. (12). Така думка, втім, не є оригінальною. З сатаною цей гріх пов'язували християнські автори, починаючи з Нового Завіту, де гординя іменується «диявольським гірким корінням» (Євр.12:15). Причина такого зв'язку міститься в переконанні, що саме Люцифер, в минулому ангел, був першим, хто здійснив такий гріх, спробувавши вивищитися перед Богом, за що і був скинутий з неба. Думка про гординю як «перше диявольське породження» (Евагрій) [5, с. 231] активно розвивається й отцями та екзегетами Церкви, пор.: *Такі наспіви [прославлення Бога] породжують смиренність і викорінюють гордість – те стародавнє зло, яке скинуло на землю Люципера, вранішню зорю* (Евагрій) [5, с.169]. Зрештою, вони вказують на закоріненість у нечистій силі також інших гріхів: *Тож проливаймо сльози, щоб звільнитись від оков ненависти, заздрости, гордині й усіякої іншої диявольської скверни. Бісівське це діло – заздрити успіхам інших. Ненависть закорінена в бісах; над усе вони бажають, щоби всі загинули* (Єфрем Сирин) [6, с. 186].

Доволі часто в аналізованих творах з вегетативним органом рослин співвідноситься смертний гріх розпуста. Чимало подібних асоціацій трапляється в пастирських посланнях Андрея Шептицького, виголошених ним до гуцулів. Згаданий гріх він іменує *блудство, нечистота, нехарство* або й узагалі спеціально оминає назву цього гріха («*страшний, браття сердешні, цей гріх... (годі єму уже дати назву!)*» [13, с.78]), а також хвороби, яку він може спричинити («*я її й назвати соромлюси*» [13, с.79]), підкреслюючи цим повне несприйняття даного порушення християнських норм співжиття, що відповідає настанові апостола Павла: *А розпуста та нечисть усяка й зажерливість нехай навіть не згадуються поміж вами, як личить святим* (Еф.5:3). Напр., (46) *Блудство – найнибезпечніший гріх. ...Є поміж Вами один гріх, найбириший і найнибезпечніший, який лиш є на світі, що єго мусите доконче **вірвати та викоренити** з-помежи себе, ек Вам лиш миле дочесне шісте і спасеніє вічне. Тим страшним гріхом є **блудство** і усі гріхи що си против'ють шестій заповіді Божій;* (47) *Сами знасти, що це лиш потрібне, аби **заразу нехарста з коріннем вірвати тай віпалити** – так аби з неї й сліду ни лишилося та ін. Особливу небезпеку цього гріха Шептицький пов'язував зі здатністю доводити до духовної смерті не тільки самого грішника, а й всю його родину і навіть – цілу громаду:* (48) *Єк ни **вікоренит блудства** – згине, пропаде!;* (49) *Єк ни озметиси усіма силами, аби **вікоренити з-помежи себе цей гріх**, то багато з Ваших родин марне згине; а лишітси по них хіба сама ганьба»;* (50) *Тиму-то й я, аби з **коріннем вирвати цес гріх** [розпусту] **з-помежи Вас**, закликаю Вас усіх: усі громади взиваю, усіх по громадах вітів і старишину громацку, усіх старших людей у селі тай старишу челідь, усіх таздів і таздинь, усіх летінів і тівчет, аби Ви дбали за славу Божу і самі **вікорювали з-помежи себе заразу блудства**. Це Ваша робота. Єк Ви цього не зробите, марно пропадуть Ваші села! І Ваша свѣта земля перейде у чюжї руки! (Шепт.).*

Наділяють корінням гріх розпусти й інші сучасні священики й богослови, пор.: (51) *...Як і кожен з головних гріхів, також і **нечистота** згубно впливає на всю створену Богом дійсність і є **коренем** інших гріхів* (Шеремета); (52) ***Нечистота є закорінена в сутності гріха** як такого, як екзистенційної постави перед Богом, коли, спокушена брехливою обіцянкою нечистого, людина зачинає перед Богом двері своєї душі і, таким чином, поринає в болото душевних та тілесних нечистот* (Шеремета); (53) *З релігійної точки зору **одностатева сексуальність** є наслідком особистого вільного, але помилкового, вибору людини та **проявом глибоко вкоріненого у ній гріха**. Тому, як і всякий гріх, цей гріх, з Божою допомогою, людиною може бути подоланий* (Філарет) та ін.

Коренем багатьох інших гріхів називається обжерство (в українському релігійному дискурсі нерідко іменується також лексемою *непоміркованість*), що традиційно ототожнюється з надмірністю у їді та питті алкогольних напоїв, а в останні роки – ще й з уживанням наркотиків та тютюнопалінням: (54) ***Непоміркованість** – це один з головних гріхів, які загрожують вічному життю людини, згубно впливають на суспільну та природну дійсність і лежать в корені інших гріхів* (Шеремета). З вегетативним органом асоціюються або він приписується також смертним гріхам заздрості й ліні: (55) *Найлегше **викорінимо в собі заздрість** тоді, коли будемо робити добро нашим ближнім. Той, хто хоче викоренити зі свого серця корінь заздрості, не потребує ні меча, ані щита, ані шолому; вистачить, щоб його серце розгорілося любов'ю* (св. Григорій Великий) (Горошок); (56) *Лінощі є гріхом. Це вдоволення тіла, вільність від турбот, вигідництво до тієї міри, що людина забуває про свої матеріальні й духовні обов'язки. Лінощі – це найгірша вада... **Лінощі – корінь лиха*** (Горошок), див. (30), (31).

Висновки. Спостереження за реалізацією когнітивної моделі ГРІХ → КОРИНЬ у дискурсі сучасних авторів українських морально-богословських творів показує, що при концептуалізації смертних гріхів за допомогою образу кореня вони в основному спираються на готові переосмислення, наявні в Новому Завіті та творах отців і екзегетів Церкви, які зрідка несуттєво розширюють. Проведений нами аналіз об'ємного джерельного матеріалу демонструє, що в українському християнському релігійному дискурсі вегетативна метафора трапляється нечасто й має небагатий набір концептуальних ознак. Тут використовуються головним чином «стерті» метафори (гріх *вкорінюється*, *пускає коріння*, *запускає чимраз більше коріння*, *його виривають*, *викорінюють*, *випалюють* та ін.), які вже усталилися в культурно-мовній традиції суспільства, відтак мовці не усвідомлюють вторинної номінації багатьох слів, що поєднуються з абстрактними категоріями смертних гріхів. Це свідчить про маргінальність вегетативної сфери для концептуалізації згаданих понять-антицінностей християнства. З цією метою, як буде показано в наступних публікаціях, українські проповідники і богослови більшою мірою послуговуються іншими реаліями. Їх виявлення й аналіз становить **перспективну ділянку** для подальшого вивчення метафоризації концептів смертних гріхів у сучасному українському релігійному дискурсі.

Література

1. Аскетичні твори св. Василя Великого / Переклав Андрій Шептицький. – Рим: Видавництво ОО Василян, 1989 (Львів, 1929). – 490 с.
2. *Баранов А. Н.* Предисловие редактора. Когнитивная теория метафоры почти 20 лет спустя / А. Н. Баранов // Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С. 7–22.
3. *Воркачев С. Г.* Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) / С. Г. Воркачев. – Волгоград: Перемена, 2003. – 164 с.
4. *Авва Доротея.* Поучення і послання / Доротея Авва. – Львів: Свічадо, 2005. – 156 с.
5. *Евагрій Понтійський.* Настанови про подвижництво / Євгарій Понтійський // Св. Макарій Великий. Настанови про християнське життя; Евагрій Понтійський. Настанови про подвижництво. – Львів: Місіонер, 2002. – С. 160–257.
6. *Св. Єфрем Сирійський.* Подвижницькі настанови.. –Львів: Місіонер, 2001. – 238 с.
7. *Свт. Іоан Золотоустий.* Листи до різних осіб [Електр. ресурс] // [Режим дост.]: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/zlatoust/lysty-do-riznyh-osib/>
8. *Свт. Іоан Золотоустий.* Бесіди та слова [Електр. ресурс] // [Режим дост.]: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/zlatoust/besidy-ta-slova/slovo-do-tyh-scho-spokushayutsya/>
9. *Блаженний авва Ісая.* Слова до своїх учнів. Блаженний авва Зосима. Бесіди. – Львів: Місіонер, 2006. – С. 3–87.
10. *Св. Йоан Касіян.* Огляд духовної боротьби // Св. Йоан Касіян. Огляд духовної боротьби. Преподобний Ніл Синайський. Аскетичні настанови. – Львів: Місіонер, 2004. – С. 9–163.
11. *Св. Макарій Великий.* Настанови про християнське життя // Св. Макарій Великий. Настанови про християнське життя; Евагрій Понтійський. Настанови про подвижництво. – Львів: Місіонер, 2002. – С. 15–159.

12. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм Митроп[олита] А. Шептицького «О квестії соціальній» // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Київ, 1986. – Т. 45. – С. 377–400.
13. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр. / Андрей Шептицький – Т. 1. – Львів: «Артос», 2007. – L + 1014 с.
14. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) / А. П. Чудинов. – Екатеринбург: УрГПУ, 2001. – 238 с.
15. Ясіновська О. Radix malorum omnium: фітоморфний образ кореня у структурі смертних гріхів / О. Ясіновська // *Studia ukrainica poznaniensia*. – Zeszyt V. – Poznan, 2017. – С. 61–71.
16. Ясіновська О. Фітоморфна метафора у структурі концепту ЗАЗДРИТЬ у релігійному дискурсі отців Церкви / О. Ясіновська // *Scientific Journal «ScienceRise»*. – №1 (5). Філологічні науки. – 2014. – С. 91–97.
17. Cirlot J. E. A Dictionary of symbols / J. E. Cirlot. – New York: Routledge & K Paul, 1971. – 2 ed. ed. – lv, 419 p., [16] p. of plates : ill.
18. Jaynes J. The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind / J Jaynes.. – Boston: Houghton Mifflin, 1976. – 467 pp. (Reviewed by Charles M. Fair)
19. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 2 ed. – 242 p.
20. Lessl Tomas M. Toward a Definition of Religious Communication: Scientific and Religious Uses of Evolution / Tomas M. Lessl // *Journal of Communication & Religion*. – *Journal of Communication & Religion* . Sep 1993, – Vol. 16. – Issue 2. – P. 127–138.

References

1. *Ascetic Works of St. Basil of Caesarea*, (1989), [Asketychni tvory sv. Vasyliya Velykoho], Vydavnytstvo OO Vasyliyan, Rym, 490 pp. (trasl. by Andrei Sheptytsky)
2. Baranov, A. N. (2004), *Editor's Foreword. Cognitive Theory of Metaphor after Almost Twenty Years* [Predyslovye redaktora. Kohnytyvnaya teoryya metafory pochyty 20 let spustya, Lakoff Dzh., Dzhonson M. Metafory, kotorymy my zhyvem], Edytoryal URSS, Moskow, pp. 7 – 22.
3. Vorkachev, S. H. (2003), *Comparative ethnosemantics of the Teleonomic Concepts “Love” and “Happiness” (Russian – English Parallels)* [Sopostavytel'naya etnosemantyka teleonomnykh kontseptov «lyubov'» y «schast'e» (russko-anhlyyskye parallely)], Peremena, Volhohrad, 164 pp.
4. Dorotheus of Gaza (2005), *Preachings and Epistles* [Pouchennya i poslannya], Svichado, L'viv, 156 pp.
5. Evagrius Ponticus (2002). *Exhortations to Monks* [Nastanovy pro podvyzhnytstvo], Sv. Makariy Velyky. Nastanovy pro khrystyans'ke zhyttya; Evahriy Pontiys'ky. Nastanovy pro podvyzhnytstvo, Misioner, L'viv, pp. 160 – 257.
6. St. Ephrem the Syrian (2001), *Spiritual Instructions* [Podvyzhnyts'ki nastanovy], Misioner, L'viv, 238 pp.
7. St. John Chrysostom, *Sermons and Discourses* [Lysty do riznykh osib], <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/zlatoust/lysty-do-riznyh-osib/>
8. St. John Chrysostom, *Discourses to His Disciples* [Besidy ta slova], <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/zlatoust/besidy-ta-slova/slovo-do-tyh-scho-spokushayutsya/>

9. Isaiah of Gaza, (2006), *Discourses to His Disciples* [Slova do svoiykh uchniv], Misioner, L'viv, pp. 3 – 87.
10. Saint John Cassian, (2004), *Review of spiritual onfrontation* [Ohlyad dukhovnoyi borot'by], Sv. Yoan Kasiyan. Ohlyad dukhovnoyi borot'by. Prepodobnyy Ezykhiy, presviter Yerusalym's'kyy. Slovo pro tverezinnya i molytvu. Prepodobnyy Nil Synays'kyy. Asketychni nastanovy, Misioner, L'viv, pp. 9 – 163.
11. Macarius of Egypt, (2002), *Spirituos Homilies* [Nastanovy pro khrystyyans'ke zhyttya], Sv. Makariy Velykyy. Nastanovy pro khrystyyans'ke zhyttya; Evahriy Pontiys'kyy. Nastanovy pro podvyzhnytstvo, Misioner, L'viv, pp. 15 – 159.
12. Franko, I., (1986), *Social Action, Social Question and Socialism. Remarks on the Pastoral Epistle "On Social Issues" by Metropolitan A. Sheptytsky* [Sotsial'na aktsiya, sotsial'ne pytannya i sotsializm. Uvahy nad Pastyrs'kym poslaniyem Mytrop. A. Sheptyts'koho «O kvestiyi sotsial'niy»], Franko I. Zibrannya tvoriv u p'yatdesyaty tomakh, Kyiv, Vol. 45, pp. 377 – 400.
13. Andrei, Sheptytsky, (2007), *Pastoral Epistles (1899–1914)* [Pastyrs'ki poslannya 1899–1914 rr], Vol. 1, Artos, L'viv, L + 1014 p.
14. Chudinov, A. P., (2007), *Russia in the Metaphoric Mirror: A Cognitive Study of Political Metaphor (1991–2000)* [Rosyya v metaforycheskom zerkale: Kohnytyvnoe yssledovanye polytycheskoy metafory (1991–2000)], UrHPU, Ekaterynburh, 238 p.
16. Yasinovska, O., (2017), *Radix malorum omnium: phytomorphic image of root in the structure of deadly sins* [Radix malorum omnium: fitomorfnyy obraz korenya u strukturi smertnykh hrikhiv], Studia ukrainica poznaniensia, Poznan, № V, pp. 61 – 71.
16. Yasinovska, O., (2014), *Phytomorphic metaphor in the concept ENVY in the religious discourse of the Church Fathers* [Fitomorfna metafora u strukturi kontseptu ZAZDRIST' u relihiynomu dyskursi ottsiv Tserkvy], Scientific Journal «ScienceRise», № 1 (5), Filolohichni nauky, pp. 91 – 97.
17. Cirlot, J. E. (1971), *A Dictionary of symbols*, Routledge & K Paul, New York, 2nd. ed, lv + 419 pp., [16] p. of plates : ill.
18. Jaynes, J., (1976), *The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind*, Houghton Mifflin, Boston, 467 pp. (Reviewed by Charles M. Fair)
19. Lakoff, G., Johnson, M., (1980), *Metaphors we live by*, University of Chicago Press, Chicago, 2 ed., 242 pp.
20. Lessl, Tomas M., (1993), *Toward a Definition of Religious Communication: Scientific and Religious Uses of Evolution*, Journal of Communication & Religion, Journal of Communication & Religion, Sep 1993, Vol. 16, Issue 2, pp. 127 – 138.

О. В. Ясиновская,

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка,
кафедра общего языкознания*

**НЕВИДИМОЕ В ВИДИМОМ:
ОБРАЗЫ ПРИРОДЫ В РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТОВ
СМЕРТНЫХ ГРЕХОВ**

(на примере украинского религиозного дискурса)

Статья посвящена изучению метафорической концептуализации категорий внутреннего мира человека в христианской картине мира. Рассматривается специфика концептуальной метафоры «грехи – это корни растений» в украинском религиозном

дискурсе. Устанавливается ее соответствие с концептуализацией, имеющейся в книгах Священного Писания и трудах экзегетов Церкви.

Ключевые слова: концептуальная метафора, украинский религиозный дискурс, смертные грехи, фитоморфный образ корня.

O. V. Yasinovska,

Lviv National University named by Ivan Franko,

General Linguistics Department

**INVISIBLE IN THE VISIBLE:
IMAGES OF NATURE IN THE REPRESENTATION OF MORTAL SINS
(the Case of Ukrainian Religious Discourse)**

This article deals with the metaphoric conceptualization of human internal mental sphere categories in the Christian religious discourse. The object of this study are mortal sins, dominant Christian anti-values as they have been verbalized in Ukrainian religious discourse. The purpose of the article is to point out the conceptual characteristics and structure types of mortal sins associated with their vegetative characteristics. Language material was selected by continuous sampling of works belonging to Ukrainian religious discourse of different genres: homilies, catechetical texts, moral theology, dogmatics, etc. In order to identify the specific features of conceptualization in Ukrainian religious discourse, appropriate metaphorical conceptualization in the Holy Scripture and writings of the Church Fathers has been taken into account. Observations on the implementation of the cognitive model SIN→ROOT in contemporary Ukrainian discourse of moral theology reveal that the conceptualization of deadly sins using the image of the root they mostly rely on ready reconsiderations available in the New Testament and writings of the Fathers of Church with only slightly expanding. Analysis of numerous contexts demonstrates that in Ukrainian religious discourse mainly “erased” metaphors are present (sin is rooting, taking roots, launching more and more roots, it has been teared out, eradicated, burnt out, etc.) which has strengthened in linguo-cultural traditions of society. Therefore, speakers do not realize the secondary nomination of many words which are associated with abstract categories of deadly sins. This points on marginality of vegetative area for conceptualizing these antivalues of Christianity. For this purpose, as will be shown in the following publications, Ukrainian preachers and theologians rather use other realities. Their identification and analysis appears to be a promising area for further study of the concepts of mortal sins metaphorization in modern Ukrainian religious discourse.

Key words: conceptual metaphor, Ukrainian religious discourse, mortal sins, phytomorphic image of root.

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'22/23:159.964

Т. Ю. Ковалевська,

*д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри української мови*

НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНА МІЛТОН-МОДЕЛЬ У СИСТЕМІ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СУГЕСТІЇ

З огляду на комплексний підхід до поняття комунікації у статті виокремлено базові складники комунікативної сугестії, до яких уналежнено нейрофізіологічні, психоментальні, загальносеміотичні та власне мовні фактори. У межах останніх розглянуто актуальні методи нейролінгвістичного дослідження мовленнєвого впливу, де акцентовано на науковій релевантності методу Мілтон-модельної ідентифікації, запропонованому у парадигмі НЛП. Акцентовано на синкретичному характері Мілтон-моделі, у якій на ґрунті метамодельних показників систематизовано вербальні й невербальні сугестогени, та на її функційній специфіці, що полягає у здійсненні комунікативного впливу на особистісну / колективну психоструктуру. Встановлено, що застосування зазначених методів уможлиблює прогнозовану ініціацію комунікативного впливу.

Ключові слова: сугестія, нейролінгвістичне програмування, метамодель, Мілтон-модель, мовленнєвий вплив.

Дослідники сучасного комунікативного простору наголошують на зростанні його агресивності (див. праці Ф. Бацевича, Р. Берона, Б. Грушина, О. Добровича, В. Корнієнка, Б. Потятинника, Г. Почепцова, Д. Річардсона та ін.), що зокрема виявляється наслідком деструктивного інформаційного впливу, який формує т.зв. «мозаїчно-кліпово-міфологічну масовокомунікаційну свідомість» [10]. Дискутуються питання про руйнівний вплив ЗМІ на психічне здоров'я, моральність і світогляд особистості. Проте, на думку вчених, «такі дискусії та заяви найчастіше мають емоційно-розшарований характер, не спираються на правильно зібрані й проаналізовані факти, не використовують сучасних наукових підходів» [1] (пор., наприклад, тлумачення мовленнєвого впливу у «вузькому розумінні» в [12]), що і зумовлює необхідність ретельного аналізу складників і природи комунікативного впливу для ідентифікації його психолінгвістичних та нейрофізіологічних структур з метою коректної побудови відповідних контекстів, з одного боку, й уміння виокремлювати некоректні випадки використання таких комплексів – з іншого.

З огляду на те, що «питання комунікаційного впливу на маси у наш час є надзвичайно гострим» [11, с.80], а також на недостатність наявних мовознавчих методів, скерованих на з'ясування й прогнозування сприйняттєвих процесів у межах потенційно впливових дискурсів, пропонуємо звернутися до аналізу методів нейролінгвістичного програмування (НЛП), ефективність та екологічність якого

доведено в багатьох комунікативних жанрах (див. праці А. Баранова, В. Белянїна, Р. Дїлтса, Н. Непийводи, Г. Почепцова, І. Черепанової та ін.), проте на вітчизняному ґрунті ці методи лише починають упроваджуватися. Наведене визначає загальну мету статті й зумовлює її конкретні **завдання**, пов'язані з науковою кваліфікацією феномену впливу в цілому та реконструкцією методологічної бази дослідження сугестогенних дискурсів у всьому комплексі їхніх складників у цілому та відповідних вербалізованих сегментів – зокрема, оскільки усвідомлення «лінгвістичної механіки» впливу максималізує адресантно-адресатну конекцію, зумовлюючи високий рівень моделювальної активності всього спектру різноманітних дискурсивних жінрів. З огляду на зазначене **об'єктом** статті виступає феномен дискурсивної сугестії, **предметом** – актуальні методи ідентифікації відповідних лінгвальних маркерів, представлені в царині нейролінгвістичного програмування (НЛП) як базової парадигми дослідження комунікативного впливу. Основну увагу зосереджено на систематиці Мілтон-моделі, у межах якої виокремлено універсальні вербальні та невербальні сугестогени.

У межах НЛП інваріантні ознаки комунікації співвідносять із факторами формальної екстерналіки (поверхневі формотворчі елементи дискурсу – учасники, актуальний контекст та ін.) й інтернальними латентними домінантами, які корелюють із площинами етнокультуральних та психолінгвістичних когніцій індивіда, до них уналежнено особистісну презентацію, актуалізацію диференційних ознак як детермінант його ідентифікаційно-ототожнювальних характеристик, співвідносних з оригінальністю раціонально-аксіосистемних репрезентацій в інформаційному кодуванні, та, з іншого боку, декодувальні, перцептивні особливості, пов'язані з вибіркоким характером діакритизованих сенсових сегментів у загальній значеннєвій континуальності комунікативного простору. Усвідомлення ж стрижневої природи комунікативної сугестії (див. праці Л. Мурзіна, Б. Поршнева, І. Черепанової та ін.) дало підстави виокремити відповідні психоментальні, нейрофізіологічні, лінгвальні та загальносеміотичні (структурування інформації, локально-темпоральні характеристики комунікації та ін.) складники цього явища, що уможливило не лише власне ідентифікацію лінгвальних сугестогенів, а й надало змогу виявити універсальний субстрат впливових ефектів, їхні імпліковані характерологічні ознаки й узагальнену системну архітектоніку, що в подальшому прислужиться в опрацюванні теоретичних підвалин та розробці прикладних аспектів проблематики комунікативної сугестії.

Отже, дослідження психоментальних складників сугестії орієнтує на виокремлення узагальнених імплікатур, зумовлених психологічними особливостями адресата і сконцентрованих у площині філософського усвідомлення національної ментальності як інтеріоризованих домінант концептуального буття людини. Це, у свою чергу, фокусує увагу зокрема на врахуванні автостереотипних уявлень, асоціативній віртуалізації актуальних сегментів буття адресата та пріоритетах його психоповедінкових констант. Такий підхід передбачає використання спеціальних експериментальних методів, скерованих на реконструкцію інваріантів особистісно-колективного сприйняття. Результати проведених нами досліджень почасти відбито в матеріалах «Асоціативного словника української рекламної лексики» [5] та «Короткого асоціативного словника рекламних слоганів» [8]. Так, експериментальна кваліфікація національних автостереотипів засвідчує культурологічну орієнтованість її представників до метисованого типу з «гарячою» домінантою, що дає підстави фіксувати психосемантичну і психолінгвістичну динаміку аудиторії, яку в більшості попередніх досліджень ототожнювали з лінгвокультурною спільнотою т.з. «холодного» типу, не схильною до інноваційних природень. Наявність певних зрушень в

автостереотипній ідентифікації підтверджує і зафіксована пріоритетність тяжінь до самовизначення, універсалізму та гедоністичних мотивів порівняно з невисоким рівнем конформності, традиційності та безпеки. Крім того, доведено перевагу екстернальних альтернатив, щоправда, за певної актуальності інтернальних тенденцій. Отримані результати засвідчують і доцентрове скерування, виявлене в перевазі проактивних настанов порівняно з відцентровими тощо [6], що акцентує на відповідному корегуванні актуальних контекстів (пор. рекламні дискурси з перевагою “уникання” проблемної ситуації). Асоціювання рекламних слоганів також уможливило отримання цікавих результатів, які засвідчили аксіологічні тенденції декодування відповідних впливових контекстів та виявили моделі психосемантичної лакуарності в інтерпретації таких текстових масивів (див [9]).

Ураховуючи зазначене, можна припустити, що психіка людини, насамперед її підсвідомі, глибинні масиви, підлягають впливу через наявність певних внутрішніх механізмів, настанов, метапрограм, які, орієнтуючись на певні універсальні поведінкові закони, спрямовані на апріорне, позараціональне (найчастіше) засвоєння зовнішніх сугестивно маркованих комплексів. Р.Чалдіні серед таких механізмів виокремлює т. зв. «психологічні принципи» взаємного обміну, послідовності, соціального доказу, авторитету, доброзичливості та принцип дефіциту [14], розглядаючи їх як психологічне підґрунтя впливу на емоційноцентричний, суперечливий феномен індивідуальної та масової свідомості. Верифікація цих принципів, здійснена нами за допомогою методів НЛП (насамперед – Мілтон-модельних маркерів – див. нижче), дала змогу виявити відповідні вербальні маркери та пояснити їхню нейролінгвістичну природу, увиразнюючи наукову релевантність методологічної бази НЛП [7].

Виокремлені психологічні стереотипи й індивідуалізації становлять нерозривну єдність із фізіологією людини (див. праці Б. Ананьєва, В. Бехтерева, В. Данилевського, Т. Доброхотова, В. Лобзіна, А. Лурії, К. Платонова, І. Сеченова, О. Ухтомського), на чому наголошено й у вченні І.Павлова - Р.Орнстайна про міжпівкульну асиметрію головного мозку, інтегративну діяльність якого забезпечують дві системи: «система чуттєвого сприйняття («правопівкульна психіка») та система знакового опису довкілля в елементах природної мови (ліва півкуля)» [4, с. 11], що мають симультанно-сукцесивний характер психічної активності. Усвідомлюючи динаміку роботи мозкових системних аналізаторів, а також природність гетерогенної сумачії сприйняття генетичними матричними структурами мозку, можна оптимізувати прогнозований впливовий ефект як наслідок продуктивного сприйняття, співвідносного із «системою реалізації перцептивних гіпотез, утворених на симбіозі детерміністських настанов, програм розумових дій та настанов імовірнісного прогнозування, поєднаних з активно-продуктивною функцією кори великих півкуль головного мозку» [13, с. 298]. В інтерпретаціях НЛП ці положення зокрема репрезентують т. зв. предикати – лексеми зі специфічною семантикою, орієнтованою на «увиразнення» інформації через активацію всього спектра сприйняткових систем або ж – у випадках субмодальнісного «якоріння» – на створення нейролінгвістичних пріоритетних констант; сенсова об’єктивація референтної та нереферентної лексики; маркери «трансової спіралі» тощо (докладніше див. у [6]). Додамо, що більшість зазначених елементів має універсальний характер, що дає підстави вважати їх базовими сугестогенами у межах практично будь-якої лінгвоментальної спільноти, проте, з відкритими перспективами розширення представленої амплітуди для врахування специфічних етнокультурних констант.

Нейрофізіологічні та психоментальні механізми особистостісного / колективного сприйняття актуалізуються у стереометричному розмаїтті вербальних варіацій. У

вітчизняній лінгвістиці проблема комунікативної й зокрема вербальної сугестії лише починає розроблятися (Ф. Бацевич, О. Климентова, Н. Кондратенко, Н. Кутуза, Г. Почепцов, В. Різун, Н. Слухай, Г. Чуба та ін.) попри її актуальність у світовій гуманітарній парадигмі (див. праці Х. Алдера, Р. Бендлера, Д. Гріндера, М. Еріксона, С. Кара-Мурзи, Г. Клауса, Л. Мурзіна, Б. Поршнева, Й. Стерніна, Г. Франке, І. Черепанової та ін.), що пояснюємо не лише складністю власне феномену мовленнєвого впливу, відсутністю адекватних методів його дослідження, а й етичними аспектами, у межах яких ставлення до свідомого використання сугестивних потенцій мови майже завжди є знегативованим, оскільки співвідноситься з фактом втручання в зону особистісної психоструктури, з маніпулятивним впливом на адресата, «який відбувається поза його волею та бажанням» [11, с. 81], хоч «це не може слугувати причиною відмови від визнання реального існування проблеми» [15, с. 3], зумовлюючи нагальну необхідність опрацювання цього наукового напрямку.

Дослідники сугестії підкреслюють, що загальна мета комунікації полягає не у власне передаванні інформації, а насамперед у здійсненні впливу на співрозмовника. В цьому аспекті у межах НЛП застосовують конструктивні методи метамодельної ідентифікації, предикатних характеристик, метапрограмних рецепцій (див. вище) та ін. Проте, на особливу увагу заслуговує т. зв. Мілтон-модель як системний комплекс вербальних і невербальних сугестогенів, почасти створений на основі нейролінгвістичної метамоделі. Нагадаємо, що метамодель являє собою концептуальну структуру мовленнєвих репрезентацій, експлікованих у гетерогенних ситуаціях, де вони виступають маркерами психосемантичного імплікаціоналу особистості, відбиваючи її комплексні характеристики. Проте функційне завдання Мілтон-моделі є протилежним щодо метамодельного, оскільки має на меті не смислову конкретизацію мовлення, а оптимізацію його сугестивних властивостей, спрямованих переважно на підсвідомість, що зближує її з гіпнотичними технологіями, увиразнюючи актуальність відповідних досліджень, оскільки феномен гіпнозу становить найвищий ступінь впливу як такого. Мілтон-модель мови становить гетерогенний комплекс із релевантними метамодельними елементами, ускладненими номенами/сигнатурами гіпнотичних стратегій, тобто «вербальні патерни гіпнозу, які містять процесуальні інструкції, – це інверсія метамоделі» [2, с. 122].

Так, для Мілтон-моделі пріоритетними виступають метамодельні репрезентанти процесів упущення, генералізації й викривлення, оскільки саме вони ілюструють явище семантичної дифузності як інваріантної ознаки мовленнєвого впливу, активізуючи субдомінантне позарациональне сприйняття. У межах процесу упущення для Мілтон-моделі актуальними є, по-перше, *номіналізації*, представлені у більшості випадків віддієслівними іменниками, для яких характерна зміна процесуальної динаміки, властивої дієслівним категоріям, на статичну денотацію, що і зумовлює загальну деструкцію процесуальних характеристик події, а нерідко – й актуальних об'єктів та суб'єктів дії. По-друге, для Мілтон-моделі є актуальною і *неспецифічна лексика*, зокрема дієслова та іменники зі специфічним сенсовим наповненням. До таких контекстуальних компонентів можуть належати будь-які морфологічні класи слів, мовленнєва реалізація яких передбачає багатоаспектність декодування через те, що їхня семантична структура містить розмаїття дистрибутивних операторів, актуалізація чи редукція яких у мовленні спричиняє акцентованість або маргіналізацію семантичного імплікаціоналу. Природа таких маркерів дає змогу наголосити на семантичній специфіці складників актуалізованого висловлення, яка спричиняє його загальну сенсову редукцію, уможливаючи некритичне сприйняття, співвідносне з початковим етапом гіпнозу (див. праці М. Еріксона, В. Кандиби,

І.Черепанової та ін.). По-третє, відзначимо і впливовий потенціал *компаративних комплексів*, які ілюструють штучну експансію маргінальної семантичної ознаки в поле архісеми, спричиняючи сприйняття попередньої як константної характеристики денотата. У межах процесу генералізації чільне місце належить *універсальним квантифікаторам* і *модальним операторам* як стрижневим сугестогенам, лінгвістична природа яких пов'язана зі створенням локально-темпоральної континуальності, що, у свою чергу, корелює з гіпнотичними стратегіями фомування даунтайму (див. праці Р.Бендлера, Д.Гріндера, М.Еріксона, В.Кандиби, Б.Карвасарського, В.Ташликова, Л.Гримака, записи сеансів А.Кашпіровського, О.Довженка тощо). Розрізнення ж типів дисторціальных виявів (процеси викривлення) переважно пов'язане із семантичними характеристиками мовленнєвих сигнатур. Так, *комплексну еквівалентність* характеризує ототожнення семантики складників висловлення на основі латентного каузального зв'язку між елементами сигнатури; *пресупозиції* – маркери імпліцитної інформації; *каузальні комплекси* – причиново-наслідкові відношення; *читання думок* (апріорне моделювання) виявляється в експансії суб'єктивного декодування в площину об'єктивної дійсності та ін.

Проте Мілтон-модель передбачає і використання власне гіпнотичних стратегій, що започатковуються встановленням невербального рапорту, уможливлуючи поступове впровадження мовленнєвих конекторів, застосовуваних для приєднання і подальшого «ведення» співрозмовника. Обов'язковим є використання предикатів – репрезентативно (візуально-аудіально-кінестетично) маркованих слів, що унаочнюють комунікативну реальність, чітко спрямовують психічні механізми слухача у фіксованому напрямі і, нівелюючи актуальність власних інтерпретацій ситуації, сприяють утворенню комунікативного рапорту, бо ж «перш ніж повідомити інформацію, вони (професійні комунікатори – Т.К.) здобували симпатію цільової аудиторії» [14, с. 16] як основу результативної сугестії (Ч.Сендідж, О.Ульяновський, О.Сичов, В.Зазикін, І.Вікентьев, Г.Почепцов, О.Лебедев, Л.Хромов). Так, для коректного переходу до власне гіпнотичних індукцій до кількох сенсорнообґрунтованих елементів додають одну неспецифічну лексему (див. метамодель мови), яка в низці попередніх сприймається апріорі та спричиняє інтернальну переорієнтацію слухача, пов'язану з особливостями семантики мовних одиниць, зумовлюючи суб'єктивну інтерпретацію почутого, його «співвіднесення» з індивідуальною картою.

Ефективним вважаємо і т.зв. розвинені індукції Мілтон-моделі, зокрема, переривання патера, яке «позначає віднайдення... єдиного елемента повторюваної поведінки, який потім неочікувано переривається» [3, с. 92], спричиняючи майже шоківий стан через незбіг прогнозованої реакції співрозмовника з програмним «пакетом» комунікатора; процес «перевантаження», пов'язаний із феноменом утримання свідомістю людини до 7+-2 елементів інформації (див. праці Дж.Міллера), де сугестивний ефект співвідносний з поданням інформаційного надміру. В такому разі, «коли свідомі процеси людини перевантажені, ви можете надсилати інформацію прямо до підсвідомості, і людина на неї відреагує» [2, с. 99]. До комплексу Мілтон-моделі входять також прості та складні патерни гіпнотичного спілкування, непрямі гіпнотичні патерни, до яких зокрема належать а) розмовні постулати як запитання, що імплікують потрібну реакцію без прямого прохання щодо неї, тобто містять приховану команду, реалізовану в «пом'якшеному» варіанті. Слухачеві в такому разі фоново надано змогу самостійного «розгортання» сенсу отриманого висловлення, але розгортання в напрямі, запрограмованому мовцем, бо «метою будь-якого суб'єкта впливу є корекція, зміна поведінки об'єкта через вплив на світ його особистісних

смишлів» [16, с. 25]; б) вмонтовані команди – приховані накази, які можна назвати евфемізованими примушуваннями; в) аналогове маркування, використовуване паралельно з умонтованими командами, насамперед передбачає супрасегментне акцентування повідомлення (тон, інтонація тощо) в поєднанні з власне паралінгвістичним виділенням (жест, мімічна реакція), що використовують і для підсилення (непрямого) актуальних сегментів повідомлення, та ін.

Наведене характеризує особистісно-колективні психолінгвальні й нейрофізіологічні ознаки, врахування яких уможливорює ініціацію комунікативного впливу та почасти – розпізнавання маніпулятивних стратегій. З огляду на зазначене вважаємо, що методологічна база НЛП, насамперед ідентифікація Мілтон-модельних складників, дає підстави для якнайширшого використання його наукових здобутків у галузі сугестивної й комунікативної лінгвістики, психо- та нейролінгвістики, медіалінгвістики тощо. Спираючись на відповідні методи НЛП, можемо констатувати синестезію різновекторних характеристик впливу, реалізованих через поєднання власне лінгвістичних аспектів, особливостей психолінгвістичних і нейрофізіологічних структур індивідуально-масової свідомості та екстралінгвальної специфіки, зокрема пояснюваної ситуативно-контекстуальними та структурно-інформаційними особливостями, скерованими на редукцію об'єктивної фактуальності, що в цілому визначає високий ступінь наукової релевантності нейролінгвістичних методів дослідження комунікативного впливу в цілому.

Література

1. *Аврамцев В. В.* Труднее жить после “Полдня” и “Вечера трудного дня” / В. Аврамцев, Е. Н. Волков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://people.nnov.ru/volkov/>
2. *Бэндлер Р.* Паттерны гипнотических техник Милтона Эриксона / Р. Бэндлер., Д. Гриндер. – Сыктывкар: Флинта, 2000. – 184 с.
3. *Бэндлер Р.* Трансформэйшн / . Р. Бэндлер., Д. Гриндер. – Сыктывкар: Флинта, 1999. – 296 с.
4. *Кандыба В. М.* Триста техник глубокого гипноза / В. М. Кандыба.. – СПб.: Питер, 2001.-Т.1. – 165 с.
5. *Ковалевська Т.* Асоціативний словник української рекламної лексики / Т. Ковалевська, Г. Сологуб, О. Ставченко.. – Одеса: Астропринт, 2008. – 116 с.
6. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: [монографія] / Т. Ю. Ковалевська.. – Одеса: Астропринт, 2001. – 326 с.
7. *Ковалевська Т. Ю.* Нейролінгвістична ідентифікація метапрограмних стратегій особистості / Т. Ю. Ковалевська // // Записки з української мови: Вип. 23 : 3б. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana : Fascicullum 23 / Головний ред. Т. Ю. Ковалевська. – Одеса: «ПолиПринт», 2016. – С. 219 -228.
8. *Кутуза Н. В.* Короткий асоціативний слвник рекламних слоганів / Н. В. Кутуза, Т. Ю. Ковалевська – Одеса: Астропринт, 2011. – 80 с.
9. *Кутуза Н. В.* Сугестивна ефективність рекламних слоганів: експериментальне дослідження / Н. В. Кутуза // Записки з української мови: Вип. 22 : 3б. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana : Fascicullum 22 / Головний ред. Т. Ю. Ковалевська. – Одеса: «ПолиПринт», 2015. – С. 102-114.
10. *Ольшанский Д. В.* Психология масс / Д. В. Ольшанский. – СПб: Питер, 2001.- 298 с.

11. Різун В. В. Маси. Тексти лекцій / В. В. Різун – К.:Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. – 56 с.
12. Сорокіна Л. С. Мовленнєва маніпуляція та інші види мовленнєвого впливу: термінологічне розмежування понять / Л. С. Сорокіна // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. – № 8. – Т. 2. – Одеса, 2014. – С. 157 – 159.
13. Хромов Л. Н. Рекламная деятельность: искусство, теория, практика / Л. Н. Хромов. – Петрозаводск, 1994. – 312 с.
14. Чалдіні Р. Переконавання: революційний метод впливу на людей / Р. Чалдіні. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 382 с.
15. Черепанова І. Ю. Дом колдуньи. Суггестивная лингвистика / І. Ю. Черепанова. – СПб.: КСП+, 1996. – 416 с.
16. Черепанова І. Заговор народа. Как создать сильный политический текст / І.Ю. Черепанова. – М.: КСП+, 2002. – 464 с.

References

1. Avramcev, V.V., Volkov, E.N. *Trudnee zhyt` posle “Poldnya” y` “Vechera trudnogo dnya”*, [Elektronny`j resurs]. – rezhy`m dostupu:http://people.nnov.ru/volkov/
2. Вэндлер, Р., Грындер, Д. (2000), *Паттерны гыпноты`chesky`x texny`k My`ltona Эры`ksona*, Fly`nta, Сыктывкар, 2000, 184 p.
3. Вэндлер, Р., Грындер, Д. (1999), *Transformэjshn*, Fly`nta, Сыктывкар, 296 p.
4. Кандыба, V.M. (2001), *Try`sta texny`k glubokogo gy`pnoza*, Py`ter, SPb, T.1., 165 p.
5. Kovalevs`ka, T., Sologub, G., Stavchenko, O. (2008), *Asociaty`vny`j slovny`k ukrayins`koyi reklamnoyi leksy`ky`*, Astropry`nt, Odesa, 116 p.
6. Kovalevs`ka, T. Yu. (2008), *Komunikaty`vni aspekty` nejrolingvisty`chnogo programuvannya*: [monografiya], Astropry`nt, Odesa, 326 p.
7. Kovalevs`ka, T. Yu. (2016), *Nejrolingvisty`chna identy`fikaciya metaprogramny`x strategij osoby`stosti*, Zapy`sky` z ukrayins`koyi movy`: Vy`p. 23 : Zb. nauk. pracz` = Opera in linguistica ukrainiana : Fascicullum 23 / Golovny`j red. T.Yu. Kovalevs`ka, «Poly`Pry`nt», Odesa, pp. 219 -228.
8. Kutuza, N. V., Kovalevs`ka, T. Yu. (2011), *Korotky`j asociaty`vny`j slvny`k reklamny`x sloganiv*, Astropry`nt, Odesa, 80 p.
9. Kutuza, N. V. (2015), *Sugesty`vna efekty`vnist` reklamny`x sloganiv: ekspery`mental`ne doslidzhennya*, Zapy`sky` z ukrayins`koyi movy`: Vy`p. 22 : Zb. nauk. pracz` = Opera in linguistica ukrainiana : Fascicullum 22 / Golovny`j red. T.Yu. Kovalevs`ka, «Poly`Pry`nt», Odesa, pp. 102-114.
10. Ol`shansky`j, D. V. (2001), *Psy`xology`ya mass*, Py`ter, SPb, 298 p.
11. Rizun, V. V. (2003), *Masy`. Teksty` lekcij*, :Vy`davny`cho-poligrafichny`j centr “Ky`yivs`ky`j univerty`tet”, K., 56 p.
12. Sorokina, L. S. (2014), *Movlennyeva manipulyaciya ta inshi vy`dy` movlennyevogo vply`vu: terminologichne rozmezhuвання ponyat`*, Naukovy`j visny`k mizhnarodnogo гуманітарного univerty`tetu. Seriya : Filologiya, # 8, T. 2, Odesa, pp. 157 – 159.
13. Xromov, L. N. (1994), *Reklamnaya deyatel`nost` : y`skusstvo, teory`ya, prakty`ka*, Petrozavodsk, 312 p.
14. Chaldu`ny`, R. (2017), *Perekonannya: revolyucijny`j metod vply`vu na lyudej*, Klub simejnogo dozvillya, X., 382 p.
15. Cherepanova, Y`. Yu. (1996), *Dom koldun`y`. Sugesty`vnaya ly`ngvy`sty`ka*, KSP+, SPb, 416 p.

16. Cherepanova, Y. (2002), *Zagovor naroda. Kak sozdat` sy`l`nyj poly`ty`chesky`j tekst*, KSP+, M., 464 p.

Т. Ю. Ковалевская,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ МИЛТОН-МОДЕЛЬ В СИСТЕМЕ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ СУГГЕСТИИ

На основе комплексного подхода к понятию коммуникации в статье определены базовые составляющие коммуникативной суггестии, представленные нейрофизиологическими, психоментальными, общесемиотическими и собственно языковыми факторами. Для реконструкции языковой специфики использованы нейролингвистические методы, особое внимание уделено методу Милтон-модельной идентификации, предложенному в парадигме НЛП. Акцентировано на синкретическом характере Милтон-модели, где на основе метамодельных показателей систематизированы вербальные и невербальные суггестогены, и на её воздействующей функциональной специфике.

Ключевые слова: суггестия, нейролингвистическое программирование, метамодель, Милтон-модель, речевое воздействие.

T. Y. Kovalevska,

*Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department*

NEUROLINGUISTIC MILTON-MODEL IN THE COMMUNICATIVE SUGGESTION RESEARCH METHODS SYSTEM

In view of a complex approach to the concept of communication, the basic elements of communicative suggestion are singled out in the article, including the neurophysiological, psychomental, general semiotic and proper lingual factors. In the network of the latter ones, the relevant verbal influence neurolinguistic research methods are considered, and the relevance of Milton-model identification method having been introduced in NLP paradigm is emphasized. The author pays special attention to the syncretic nature of the Milton-model, where verbal and non-verbal suggestogenes are systematized basing on the metamodel indexes, and to its functional specificity, which (unlike the metamodel identification) is manifested in carrying out communicative influence onto the personal / collective psychostructure. The respective metamodel elements (non-specific lexics, nominalizations, comparative constructions, universal quantifiers, complex equivalency, modal operators, presuppositions etc) are highlighted, as well as the hypnotic techniques' components (predicate lexics, overload technique, built-in commands etc). It is elicited that utilizing these methods allows to acquire predictable initiation of communicative influence in the multi-genic discourses sphere.

Key words: suggestion, Neuro-Linguistic Programming, metamodel, Milton-model, verbal influence.

ПРИНЦИПИ ТЕКСТОТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМИ ЯК МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено аналізу політичної програми як одного із мовленнєвих жанрів українського політичного дискурсу. Окреслено поняття мовленнєвого жанру, представлено класифікації мовленнєвих жанрів політичної комунікації, запропоновано авторський підхід до визначення типів політичних мовленнєвих жанрів. Доведено перформативний характер політичної програми та виокремлено в ній риси інформативних та іміджевих мовленнєвих жанрів. Представлено основні принципи побудови тексту політичних програм.

Ключові слова: політичний дискурс, мовленнєвий жанр, політична програма, інформативність, фатичність, політичний перформатив.

Актуальність теми та формулювання проблеми в загальному вигляді. Розроблення типології жанрів політичного дискурсу (далі – ПД) належить до дискусійних питань сучасної політичної лінгвістики: основна проблема полягає у виборі визначального критерію розподілу політичних текстів за жанрами. Домінування лінгвопрагматичного підходу під час дослідження політичної комунікації зумовлює залучення теорії мовленнєвих жанрів (далі – МЖ), що ґрунтується на виокремленні й потраткуванні МЖ як особливого «сталого типу висловлення за тематичною, композиційною та стилістичною ознакою» [2, с. 198]. Розрізнення типів політичних текстів за жанровим критерієм спричиняє актуалізацію таких лінгвопрагматичних параметрів, як комунікативної інтенції, перлокутивного ефекту, комунікативних позицій мовця та адресата тощо, проте вважаємо засадничим функційний критерій, що залежить від ілокутивної сили висловлення. У межах політичної комунікації МЖ жанри виконують функції інформування, ритуалізації, заклику та формування й підтримання іміджу. Остання функція – іміджева – є підставою для формування таких МЖ, як політичний слоган, політична біографія та політична програма, кожний з яких скеровано на модифікацію окремих іміджевих характеристик політичних суб'єктів – окремих політиків і політичних об'єднань. Серед зазначених МЖ особливе місце належить політичній програмі, оскільки цей жанр поєднує функції інформування та іміджетворення, однак у політичній комунікації актуалізовано саме функцію формування іміджу. І цей факт уможливорює використання політичних програм у маніпулятивних мовленнєвих технологіях та визначає актуальність нашої наукової розвідки.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Питання теорії МЖ висвітлено в працях українських (Ф. Бацевич, О. Дерпак, О. Почепцов, С. Шабат-Савка, Т. Яхонтова та ін.) і зарубіжних (А. Вежбицька, В. Дементьев, М. Кожина, Ю. Краснопорова, К. Сєдов, Дж. Сьорль, О. Сиротініна, М. Федосюк, Т. Шмельова та ін.) учених, проте жанрологія ПД представлена лише поодинокими мовознавчими розвідками, присвяченими окремим групам МЖ політичного тексту (О. Білінська, Л. Завальська, Л. Стрій та ін.). Іміджеві МЖ певною мірою описано в дослідженнях з іміджелогії, однак

мовні особливості політичних програм як іміджевого МЖ залишаються не визначеними в лінгвістиці.

Мета статті полягає в дослідженні специфіки політичної програми як МЖ, скерованого на створення й підтримання політичного іміджу. Мета визначила розв'язання таких завдань: схарактеризувати політичну програму як МЖ; виявити структурно-композиційні особливості політичних програм; визначити вербальну специфіку політичних програм; проаналізувати реалізацію іміджевої функції в політичних програмах.

Об'єктом дослідження є український ПД у лінгвопрагматичному аспекті, а *предметом* – МЖ політичної програми. *Матеріалом* слугували тексти офіційних і рекламних політичних програм відомих українських політиків і політичних партій (2004–2016 роки).

Викладення основного матеріалу дослідження.

1. Жанрові особливості політичної програми. Типології жанрів ПД мають дискусійний характер. Так, О. Кривонос пропонує поділяти жанри PR-текстів на оперативно-новинні, досліджувально-новинні, досліджувальні, фактологічні та образно-новинні [5, с. 127], що корелює із класифікаціями медійних жанрів комунікації. А. Чудінов виокремлює мовленнєві жанри за різними критеріями: за формою репрезентації; за функціями; за обсягом малі, середні і великі; за метою [6, с. 38]. О. Алтунян називає такі жанри політичного тексту, як реклама, гасла; листівки; політичні промови; політичні статті; політична публіцистика; інформаційні статті; політичні новини [1, с. 21], проте вважаємо цю типологію логічно не виправдану і суперечливою, тому що вона не підпорядкована єдиному критерію, хоч принцип поділу і визначений як збільшення об'єктивності подання інформації в тексті. О. Шейгал вважає, що ПД, «незалежно від мовної особистості політика, характеризується інваріантною мовленнєвоактною специфікою (набором мовленнєвих актів), яка перетинається з мовленнєвоактним представленням, зумовленим мовною особистістю того чи того політика» [7, с. 217]. При цьому мовленнєві акти мають виражений перформативний характер і як «політичні перформативи» ідентичні відповідним політичним діям.

Ми пропонуємо поділяти мовленнєві жанри ПД на іміджеві, інформативні, ритуальні та агітаційні, при цьому виокремлюючи проміжні типи синкретичного характеру, що мають ознаки різних жанрових різновидів. Серед іміджевих жанрів основна роль належить слоганам, біографіям та програмам, останні поєднують риси іміджевих й інформативних жанрів. Програма як політичний текст має на меті сформулювати в стислій і зрозумілій формі основні пріоритети та пропозиції політика чи політичної сили. Насамперед потрібно виявити специфіку мовленнєвих актів, представлених в мовленнєвому жанрі політичної програми. Ф. Бацевич зазначає, що потрібна типологія мовленнєвих актів, «зорієнтована не лише на абстрактні умови успішності комунікації, а й на класи конкретних мовленнєвих жанрів, які формують дискурси спілкування» [3, с. 136]. З огляду на це політична програма ґрунтується на комісивах, оскільки в її основі мовленнєвий акт обіцянки: політичний суб'єкт надає власні пропозиції та обіцяє їх виконати в разі свого обрання на відповідну посаду, напр.: *Гарантую, що пропоновані перетворення, які забезпечать справжнє народовладдя і перехід України на соціалістичний шлях розвитку, пройдуть мирно, демократично* (Передвиборна програма П. Симоненка, 2010).

Політичні програми мають дві репрезентативні форми: перша – це офіційна програма, затверджена Міністерством юстиції та представлена на сайті політика чи

партії; друга – політична програма рекламного характеру, репрезентована в політичних листівках, буклетах, брошурах тощо. У першому випадку йдеться про визначену стратегічну лінію поведінки політичного суб'єкта, тому такі програми окреслюють основні напрями майбутніх дій. Офіційні політичні програми представлені на сайтах партій та політиків, містять вичерпну інформацію, проте характеризуються багатослівністю і мають великий обсяг, через що не сприймаються читачами.

Крім того, офіційні програми характеризуються наявністю суспільно-політичної лексики, стандартизованістю та клішованістю тексту, що здебільшого відповідає офіційно-діловому стилю мовлення, представленому в офіційних документах, напр.: *Українській владі бракує стратегічного бачення щодо необхідності проведення політики підтримки незалежного громадянського суспільства. З боку влади відсутнє усвідомлення того, що результативність та ефективність політики значною мірою пов'язана з її підтримкою з боку суспільства* (Політична програма партії УДАР, 2010). За таких умов адресат сприймає текст як документ, а значення суспільно-політичної лексики і фразеологія часто залишається поза його увагою. Наповнення тексту лексемами цієї групи підпорядковано і маніпулятивній меті: читачі сприймають текст некритично, а за нашаруванням економічно-політичної семантики не розпізнають комунікативну інтенцію мовця. У наслідку маємо комунікативні невдачі, яким сприяє й активне використання абстрактної лексики та слів з широкою семантикою.

Інша репрезентативна форма політичної програми корелює з рекламним дискурсом, оскільки реалізована в рекламних листівках і буклетах, адресованих потенційним виборцям. Звідси – доступність викладу, лаконічність, афористичність і простота, що зумовлює не дублювання офіційної програми, а подання її положень у сконцентрованій формі. Завдяки актуалізації чинника адресата, політичні програми створюються за одним з трьох наступних структурно-композиційних принципів: 1) тезовим (блоковим), 2) контрастним або 3) питально-відповідальним. Ці принципи здебільшого є формальними, ніж змістовими, оскільки відрізняються виключно характером репрезентації інформації.

Тезовий (блоковий) принцип передбачає репрезентацію основних програмних пропозицій політичного суб'єкта у вигляді змістово та формально виокремлених текстових фрагментів, кожний з яких містить лише одне програмне положення. За змістом політичні блоки висвітлюють такі питання, як економіка, сільське господарство, внутрішня і зовнішня політика, культура, охорона довкілля, здоров'я тощо. Кількість і перелік програмних блоків залежить від ідеологічних пріоритетів політичного суб'єкта, але здебільшого це від трьох до десяти семантичних блоків, серед яких обов'язковими є такі, що присвячені економічним, політичним і культурним питанням.

Яскравим прикладом тезового принципу, що є адаптованим варіантом офіційної програми, вважаємо «Десять кроків назустріч людям» В. Ющенко: *1. Створити п'ять мільйонів нових робочих місць. 2. Забезпечити пріоритетне фінансування соціальних програм. 3. Збільшити бюджет – зменшенням податків. 4. Змусити владу працювати для людей, повести рішучу боротьбу з корупцією. 5. Створити безпечні умови для життя людей. 6. Захистити цінність сім'ї, повагу до батьків і права дітей. 7. Сприяти духовності, зміцненню моральних цінностей. 8. Сприяти розвитку українського села. 9. Підвищити боєдатність армії, повагу до людей у погонах. 10. Проводити зовнішню політику в інтересах народу України.* Кожна теза ґрунтовно розкрита у вигляді низки дрібніших тез, що деталізують пропозиції політика. Незважаючи на абстрактний характер цієї програми та відсутність конкретних

пропозицій, в ній охоплено майже всі галузі політичної діяльності, а наприкінці свого президентського терміну В. Ющенко виступив із відомим політичним звітом, що містив перелік виконаних позицій виборної програми. При цьому цей звіт мав чіткий і конкретний характер, а кожне положення підтверджено фактами і цифрами.

У політичних програмах не лише мінімізовано інформативний компонент, а й актуалізовано фатичний. Фатика в ПД протиставляється інформативності як банальність змісту та відсутність новизни [7, с. 45], а в політичних програмах посилюється й актуалізацією іміджевої функції. Річ у тому, що потенційні адресати політичних програм не очікують від текстів новизни або конкретики, оскільки всі програми ґрунтуються на двох пріоритетах: по-перше, домінування загальнолюдських цінностей, здебільшого етичного характеру (повага до старшого покоління, життя і здоров'я людини, справедливість і чесність тощо); по-друге, обіцянки кращого майбутнього в різних сферах життєдіяльності. Очікування виборців реалізовані в програмних текстах як порівняння чинного стану речей з тим, який буде в майбутнього з незмінними позитивними оцінками останнього і порівнянням не на користь чинного. Зважаючи на це, інформативність програм не належить до їх ключових ознак, а на перше місце виходить обрання пріоритетів, що характеризує не реальні пропозиції, а ціннісні орієнтири політичного суб'єкта, тобто працює на його іміджеві ознаки. Фатичність політичних програм зумовлює використання в програмах загальних тверджень, зокрема афористичного типу, напр.: *Ми прагнемо побачити, що: Київ – місто, комфортне для життя. Київ – місто, де владою є громада. Київ – місто, де економіка є основою добробуту людини. Київ – місто, де історія та сучасність перебувають у гармонії. Для цього ми ставимо перед собою такі орієнтири й здійснюємо такі дії* (Передвиборна програма В. Кличка кандидата на посаду Київського міського голови, 2015).

Отже, програми, створені за тезовим принципом, не відрізняються різноманітністю та мають виражений фатичний характер, а вибір ідеологічних пріоритетів характеризує політичний імідж, а не реальні настанови політичних суб'єктів.

Контрастний принцип репрезентації політичних програм передбачає подання інформації як антитези, із протиставленням та актуалізацією основних семантичних опозицій у ПД: *своє / чуже, старе / нове, ми / вони* тощо. На рівні загальних характеристик політичних пріоритетів це переважно реалізовано у протиставленні чинної політичної влади, що сприймається як «теперішнє» та політичного суб'єкта, що вносить пропозиції до «майбутнього», напр.: *Кожному зрозуміло, що сьогоднішні керівники країни не спроможні виконати це відповідальне завдання, використати надані їм повноваження на користь держави та людини. (...) Після рішучого подолання наслідків кризи, спричиненої непрофесіоналізмом помаранчевої влади, буде створено необхідні умови для системного оновлення суспільних відносин, підвищення дієвості державної влади, забезпечення прогресивного розвитку держави, гідного рівня життя її громадян* (Передвиборна програма В. Януковича, 2010). У такий спосіб протиставлено негативно оцінену діяльність чинної влади та щасливе майбутнє, яке обіцяє політичний суб'єкт.

Контрастний принцип реалізовано в програмах не лише на змістовому, а й на формальному рівні, що посилюється графічними засобами. Так, напр., частина політичної програми В. Ющенка була побудована на протиставленні тверджень і заперечень у вигляді двох блоків інформації під заголовками «ЗА» і «ПРОТИ»: «ЗА». *Державу, яка захищає інтереси простих громадян, а не прислуговує купці олігархів.*

Зменшення податків, стимулювання виробництва. Обмежене втручання держави в життя громадян. Незалежний суд, що надійно захищає права простих людей. «ПРОТИ». Зловживання владою. Обмеження прав і свобод простих громадян. Корупції і хабарництва, на чому тримається нинішня влада (Політична програма В. Ющенко, 2004). Семантичне протиставлення підкреслено на формальному рівні різними структурними частинами: блоки представлені злито і дистанційно, група позитивно оцінних тверджень передуює негативним програмним положенням.

На контрастному принципі побудовано і передвиборну програму кандидата в президенти України О. Пабата (2010), при цьому програма представлена окремими тематичними блоками, поділеними на три частини, обидві мають однакову назву: «Я представляю інтереси народу, а це означає»: у першій частині кожний блок має заголовки заперечного характеру, напр.: **В Україні не буде безробіття! Україна не буде годівничкою олігархів! Україна не буде сировинним додатком! В Україні не буде панування негідницької корупційної системи! В Україні не буде безвідповідальної влади!**; у другій частині на противагу заголовки мають стверджувальний характер, однак вони сформульовані як мовленнєві акти-комісиви від 1-ої особи: **Я забезпечу чесність влади! Я припиню роз'єднання України! Я припиню безглузді мовні конфлікти! Я поверну Україні землю!**; у третій частині фіксуємо також стверджувальні конструкції, однак вони є контрастним до першого тематичного блоку, оскільки побудовані за принципом синтаксичного паралелізму та суперечать положенням першої частини: **Україна буде по-справжньому розвиватися! Україна буде по-справжньому рости! Україна буде по-справжньому дружельною! Україна буде по-справжньому справедливою! Україна буде по-справжньому народною!** (Передвиборна програма кандидата в президенти О. Пабата, 2010). Кожний тематичний блок з відповідним заголовком містить деталізацію, що уможливорює спрощення і розтлумачення поданої інформації для пересічного реципієнта. Композиційний принцип контрасту тут має як семантичне, так і формальне втілення: на рівні змісту протиставлено заперечення негативного майбутнього країни та фіксація майбутніх позитивних змін (перша і третя частини), а на формальному рівні контраст забезпечено синтаксичним паралелізмом, синтаксичними анафорами і повторами. Центральний композиційний компонент, що характеризується особливою лінгвопрагматичною силою, поєднує між собою протиставлені частини: між негативним і позитивним майбутнім України у такий спосіб постають пропозиції та обіцянки політика, тому те, яким буде наше майбутнє, залежить від вибору цього політика на посаду президента.

Діалогічний принцип створення політичної програми нечастотний на противагу тезовому та контрастному, він по суті є варіантом тезового: лише замість окремих блоків інформацію поділено на питально-відповідні єдності, де питання ідентичні заголовкам, а відповіді розкривають ідеологічні пріоритети політичного суб'єкта. Так, політична програма О. Богомолець представлена у вигляді питань і відповідей: **Чому ви балотуєтесь в Президенти, навіщо це Вам? Я хочу змінити життя людей в цій країні. Хочу змінити не обличчя в системі, а саму систему. Хочу щоб Україна стала справедливою, без корупції, без брехні. Розумію, що Україна наша зараз тяжко хвора корупцією та відсутністю справедливості. Я хочу вилікувати нашу країну так, щоб вона стала здоровою і люди могли бути щасливими** (Політична програма О. Богомолець, 2010). Специфікою подання інформації в такому разі є відповідь, що подана від імені адресата – політичного суб'єкта, тому має форму 1-ої особи однини. Програма за таких умов має вигляд інтерв'ю з політиком, який нібито відповідає на непідготовлені питання, однак порядок їх представлення і змістове наповнення

ідентичні основним програмним положенням. Хоч діалогічний принцип не настільки популярний, як інші, він актуалізує чинник адресата: «привабливість діалогічного принципу в тому, що вони створюють ефект розмови з читачем, людина відчуває, що політики звертаються до неї особисто» [4, с. 66]. Інтимізація викладу інформації привалює реципієнта, для якого політик постає як реальна людина, учасник комунікативної взаємодії.

Програма Українського Народного блоку Костенка і Плюща також побудована як перелік запитань і відповідей, але відповіді тут не мають інтимізованого характеру: *Чим особливий Український Народний Блок Костенка і Плюща?; Як Блок ставиться до депутатської недоторканості?; Як ви ставитеся до рейтингів, які регулярно видають соціологи?; Як подолати корупцію?; Що треба зробити, щоб не повторювалися проблеми з газом, як цієї зими, та з підвищенням цін на паливо – як влітку?; Хто повинен хазяйнувати на селі?; Що саме пропонує наш Блок, чого б не обіцяли інші?; Якою має бути міжнародна політика України?*. Відповіді подано узагальнено, від імені 3-ої особи, тому ефект реальної комунікації тут відсутній. Однак діалог у будь-якому разі є вдаваним, це квазідіалог, що за змістом становить викладення програмних положень, а не відповіді на питання. Головна умова діалогічної взаємодії – зняття неозначеності та пошук й отримання нової інформації тут не виконується, оскільки переважає фатичний компонент, а інформативність показова, але не реальна.

Отже, діалогічний принцип використовують не так часто, як тезовий та контрастний, проте він уможлиблює посилення комунікативної взаємодії з реципієнтом та усуває дистанційність між політичним суб'єктом та виборцем.

Висновки і перспективи дослідження. Політична програма має ознаки двох типів мовленнєвих жанрів ПД – інформативних та іміджевих, проте через домінування фатики в програмних текстах уналежнюємо їх до іміджевих. Вони скеровані на викладення ідеологічних орієнтирів та пропозицій політичного суб'єкта, ґрунтуються на політичних перформативах та підпорядковані трьом текстотвірним принципам – тезовому, контрастному та діалогічному. Перспективи дослідження полягають у подальшому розробленні типології мовленнєвих жанрів ПД.

Література

1. Алтунян А. Г. Анализ политических текстов : [учебн. пособие] / А. Г. Алтунян. – М. : Университетская книга ; Логос, 2006. – 384 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.
4. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
5. Кривоносов А. Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций / А. Д. Кривоносов. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2002. – 288 с.
6. Чудинов А. П. Политическая лингвистика : [учебн. пособие] / А. П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 256 с.
7. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

References

1. Altunyan, A. G. (2006), *Analysis of political texts* [Analiz politicheskikh tekstov], Moscow, Universitetskaya kniga, Logos, 384 p.
2. Bakhtin, M. M. (1979), *Aesthetics of verbal creativity* [Estetika slovesnogo tvorchestva], Iskusstvo, Moscow, 424 p.
3. Batsevich, F. S. (2011), *Introduction to linguistic pragmatics* [Vstup do lingvistichnoi pragmatiki], Academia, Kyiv, 304 p.
4. Kondratenko, N. V. (2007) *Ukrainian Political Discourse : Textualization of Reality* [Ukrainskyi politichnyi diskurs : textualizaciya realnosti], Black Sea, 156 p.
5. Krivonosov, A. D. (2002), *PR-text in the public communications system* [PR-tekst v sisteme publichnykh komunikatsiy] / A. D. Krivonosov. – SPb, Peterburgskoe vostokovedenie, 288 p.
6. Chudinov, A. P. (2007), *Political Linguistics* [Politicheskaya lingvistika]. Flinta, Nauka, Moscow, 256 p.
7. Sheygal, E. I. (2004), *The Semiotics of Political Discourse* [Semiotika politicheskogo diskursa]. Gnozis, Moscow, 326 p.

Кондратенко Н. В.,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

ПРИНЦИПЫ ТЕКСТООБРАЗОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПРОГРАММЫ КАК РЕЧЕВОГО ЖАНРА ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена анализу политической программы как одного из речевых жанров украинского политического дискурса. Определены понятия речевого жанра, представлены классификации речевых жанров политической коммуникации, предложен авторский подход к определению типов политических речевых жанров. Доказан перформативный характер политической программы и выделены черты информативных и имиджевых речевых жанров в жанре программы. Представлены основные принципы построения текста политических программ.

Ключевые слова: политический дискурс, речевой жанр, политическая программа, информативность, фатичность, политический перформатив.

N. V. Kondratenko,

*Odesa National I. I. Mechnykov University,
Applied Linguistics Department*

PRINCIPLES OF TEXT-MAKING OF A POLITICAL PROGRAM AS A SPEECH GENRE OF POLITICAL DISCOURSE

The article is devoted to the analysis of the political program as one of the language genres of Ukrainian political discourse. The purpose of the paper is to study the specifics of a political program as a speech genre at creating and maintaining a political image. The goal has determined the solution of the following tasks: to characterize the political program as speech genre; to discover the structural and compositional features of political programs; determine the verbal specificity of political programs; analyze the implementation of the image function in political programs.

The object of research is Ukrainian political discourse in the linguistic and pragmatic aspect, and the subject is the speech genre of the political program. The material was the texts of official and promotional political programs of well-known Ukrainian politicians and political parties (2004-2016).

The concept of the speech genre is outlined, classifications of speech genres of political communication are presented, author's approach to definition of types of political speech genres is proposed. The performative nature of the political program is proved and the features of informative and image speech genres are singled out in it. The basic principles of constructing the text of political programs are presented.

The political program has signs of two types of speech genres of political discourse – informative and imaginative, but due to the dominance of the facts in software texts, we assign them to the image. They are aimed at presenting ideological landmarks and proposals of a political subject, based on political performances and subject to the three text-based principles – the thesaurus, the constrastic and the dialogic. Prospects for the study are the further development of the typology of speech genres of political discourse.

Key words: political discourse, speech genre, political program, informative, factual, political performer.

УДК 811.161.1'23: 316.48

Т. В. Романова,

д-р филол. наук, проф.,

*Нижегородский филиал Национального исследовательского университета,
«Высшая школа экономики», профессор кафедры прикладной лингвистики и
межкультурной коммуникации (Нижний Новгород, Россия)*

СОВРЕМЕННАЯ ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛИНГВОКОНФЛИКТОЛОГИИ

Статья посвящена лингвопсихологическому анализу конфликтных, агрессивных, деструктивных тенденций в речевом поведении современной языковой личности. Рассматривается фактический речевой материал, «живая речь» молодого россиянина.

Ключевые слова: языковая личность, лингвоконфликтология, ассоциативный эксперимент, речевые стратегии и тактики.

Специалисты отмечают повышенную агрессивность современной речи, в том числе активное использование конфронтационных стратегий и тактик речевого поведения: угрозы, игнорирование, дискредитация, брань, ложь, наклеивание ярлыков, оскорбления и т.д. (см. работы А. Н. Баранова, Н. Э. Гронской, М. Р. Желтухиной, В. И. Жельвиса, О. С. Иссерс, Н. А. Купиной, А. М. Майдановой, Н. Б. Руженцевой, А. Б. Ряпосовой, В. И. Шаховского, Е. И. Шейгала и др.) [1; 2; 3, с. 220-254]. В нарушении принципов и правил бесконфликтного общения находят свое отражение все более усложняющиеся психологические, социальные и другие стороны межличностных отношений. Для речевого поведения современного носителя русского языка все более и более характерны такие качества, как категоричность, неуважение к чужому мнению, непризнание принципов плюрализма в оценках и мнениях. **Целью** данной статьи является лингвопсихологическое обоснование сказанного выше с опорой на фактический речевой материал, «живую речь».

На сегодняшний день представляется важным при опоре на методологические принципы антропоцентрического анализа языка и когнитивную теоретическую модель описания языковых явлений в новой социолингвистической обстановке произвести мониторинговый анализ тенденций развития языка и языковой личности, выявить и систематизировать основные экстралингвистические и собственно лингвистические закономерности формирования языковой личности.

При анализе речевых ситуаций, отмеченных проявлениями вербальной агрессии, необходимо знать и учитывать уровни речевого общения и типы языковой личности в ситуации конфликта.

К. Ф. Седовым были выделены и описаны три типа языковой личности, по-разному проявляющие себя в различных ситуациях конфликтного общения [4, с. 191].

1. **Инвективная личность (ИЛ)**, коммуникативные проявления которой – отражения эмоционально-биологических реакций. Эмоциональность достигается преимущественно при помощи вербальной агрессии.

2. **Куртуазная личность (КЛ)** отличается тяготением к этикетизации – стремлением говорящего к этикетным формам социального взаимодействия.

3. **Рационально-эвристическая личность (РЭЛ)** опирается на рассудочность, здравомыслие, заставляющее проявлять негативные эмоции в непрямых, косвенных формах и достигать разрядки чаще всего через иронию.

Если же рассматривать выделенные типы языковой личности с точки зрения видов и форм проявления вербальной агрессии, то можно сказать, что ИЛ, как правило, использует открытую и достаточно сильную вербальную агрессию в форме оскорблений, прямых угроз, грубых требований, враждебных замечаний.

КЛ чаще демонстрируют более слабую речевую агрессию – скрытую, косвенную, иногда непреходную, которая может реализовываться в скрытом упреке, косвенном осуждении, враждебном намеке, реже – через насмешку.

РЭЛ тяготеет преимущественно к открытой, но не очень сильной речевой агрессии, которая выражается чаще всего в насмешках.

Необходимо рассмотреть традиционно выделяемые в психологии уровни речевого общения, имеющие отношение к вербальной агрессии [5, с. 89-91]: примитивный, манипулятивный и оппозиционный или конвенциональный.

1. **Конвенциональный уровень** можно считать своеобразным образцом, эталоном для осуществления коммуникации, оптимальным для разрешения личных и межличностных проблем общения. Общение на этом уровне предполагает следующие особенности речевого поведения участников речевой ситуации:

- равноправие, взаимоуважение и этическую состоятельность партнеров при четком осознании коммуникантами собственной актуальной (реализуемой в настоящий момент) роли и актуальной роли партнера;
- высокую культуру речевого контакта, употребление необходимых формул этикета;
- симметричное положение коммуникантов (каждый выступает поочередно то в роли говорящего, то в роли слушающего);
- адекватный тон (спокойный, нейтральный) и темп речи (ровный);
- уместность сообщаемой информации (ее соответствие времени, месту и целям общения).

В случае конфронтации (когда не было достигнуто единства взглядов), общение на конвенциональном уровне может завершиться либо репликой, информирующей, что говорящий остается при своем мнении (например: «Знаете, я все же остаюсь при своем

мнении...») либо предложением при случае продолжить контакт (например: «Давайте завтра обсудим это еще раз»).

Однако в обоих случаях коммуникаты стараются максимально сдерживать агрессивные побуждения, демонстрируя друг другу искренние дружеские чувства, взаимное расположение, стремление найти в споре положительные моменты: «Интересно было побеседовать»; «Эта беседа побудила меня к размышлениям»; «Постараюсь воспользоваться вашим советом» и т.п.

2. Примитивный уровень характеризуется низкой речемыслительной культурой коммуниканта (-ов), что проявляется в следующих особенностях речевого поведения:

- в неуважении к партнеру, ярко выраженном стремлении к доминированию (собеседник воспринимается как «враг»);
- отсутствии осознанного представления об актуальной роли собеседника («навешивание словесных ярлыков»);
- недостаточном использовании (или полном отсутствии использования) этикетных средств;
- склонности перебивать собеседника; отсутствии достаточной аргументации;
- затрагивании тем, употреблении слов и выражений, неуместных в данной ситуации общения или при общении с данным собеседником (т. н. «табу» – темы, запретные темы).

Речевая агрессия воплощается на этом уровне чаще всего в открытых, явных формах (угрозы, иронические и враждебные замечания, оскорбления и т. п.) и выступает чаще как примитивное речевое поведение, реже – как целенаправленная речевая деятельность. В случае конфронтации со слабейшим партнером она может приобретать крайние формы по «шкале интенсивности» (крик, брань, открытые угрозы).

3. Манипулятивный уровень занимает промежуточную позицию между конвенциональным и примитивным:

- говорящий, избирающий отношения на этом уровне, по своему подходу к собеседнику близок к примитивному участнику диалога, но по исполнительским возможностям приближается к конвенциональному уровню общения;
- собеседник воспринимается как «соперник», что чаще всего проявляется не внешне (в речи участников ситуации общения), а во внутреннем плане (на уровне представлений и намерений манипулятора);
- «манипулятор» достаточно хорошо осознает актуальную роль собеседника, адекватно на нее реагирует и в соответствии с этим выбирает стратегию речевого поведения, которая характеризуется использованием как психологических, так и речевых средств.

Если соотнести типы языковой личности с рассмотренными уровнями речевого общения, то можно сделать вывод, что инвективная личность тяготеет к примитивному уровню; куртуазная часто общается на уровне манипуляции; рационально-эвристическая – приближается к конвенциональному, но не достигает его, поскольку допускает в речи проявления агрессии.

Студенты III – IV курсов филологического факультета Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добролюбова, Россия (70 человек) оценили свой тип языковой личности в ситуации конфликта и изложили свои наблюдения в аналитическом эссе. По данным самонаблюдения, студенты проявляют себя в ситуации конфликтного общения чаще как РЭЛ, реже как КЛ, редко

как ИЛ. Вероятно, это объясняется высокой степенью социализации у них вербальной агрессии и снижением конфликтности, свойственной данному возрасту, под влиянием гуманитарного образования, условий обучения, домашнего воспитания. По наблюдениям студентов, они общаются чаще всего на манипулятивно-конвенциональном уровне, примитивное агрессивное речевое поведение менее распространено в коммуникативной среде студентов-гуманитариев, чем манипулятивная его разновидность.

Кроме того, тем же студентам было предложено оценить по пятибалльной шкале свои психологические умения и конфликтные параметры речи.

Умения:	Средний балл (70 опрошенных):
умение прощать другого человека за грубые и резкие слова	4
умение проявлять спокойствие и выдержку в ситуации обидного общения	3
умение быть снисходительным к чужим ошибкам	4
умение контролировать свою речь в конфликтной ситуации	3
Конфликтные параметры речи:	
употребление бранной лексики	3
инвективное словоупотребление	3
использование отрицательно-оценочных слов	3
использование этикетных формул	4,5

Обращает на себя внимание осознание студентами определенного несоответствия своих психологических характеристик и умений (высокий балл) и речевого поведения, речевой культуры (низкий балл).

Для сбора и анализа фактического материала о речевой агрессии важно применять разные методы и методики, комплексное использование которых обеспечит надежность и достоверность получаемых данных и проверку выдвинутых гипотез. В частности, нами были использованы метод ассоциативного эксперимента (АЭ) и методика незаконченных фраз (МНФ).

АЭ – проективный тест, впервые предложенный в 1919 году швейцарским психологом и философом Карлом Густавом Юнгом для выявления скрытых влечений. В русской психолингвистической науке АЭ наиболее полно и последовательно был разработан школой А. Н. Леонтьева и А. А. Леонтьева. Сущность АЭ состоит в следующем: испытуемому предлагают как можно быстрее отреагировать на слова экспериментатора первым пришедшим на ум словом. Из возможностей АЭ укажем возможность диагностики как общего уровня вербальной агрессии (в нашем случае в студенческой среде), так и исследования конкретных ее проявлений в речи; возможность получения некоторых опосредованных данных о подсознательных мотивах, основных тенденциях речевого поведения личности, уровне понимания и оценке вербальной агрессии.

Так, для изучения агрессии в студенческой речевой среде мы предложили филологам IV курса (30 человек) дать ассоциации на следующие слова [9]:

разъяренный, обижен, разозлиться, оскорбление, ругань, сплетня, угрожать, ссора, агрессия, спорить. Полученные реакции:

разъяренный – бык (9), человек (3), в гневе, гнев (2), неадекватный, злобный, ярость, гнев, пар из ушей, перекошенное лицо, бешеный, неадекватный в поведении, злой, зверь (2), человек, белка, бык, вепрь, тигр (2), лев, животное, политик, гневный, пышущий от злости, буря, ругань, крик, негодование, разгневанный, властный, демон, непонимание, бешенство, глупость, несправедливость, немедленно;

обижен – на всех, на всех на свете (3), на весь мир (3), обманут всеми, угрюм, обществом, грусть, одиночество, кем-то, людьми, унижен, замкнут в данный момент, затаивший что-либо неприятное, зря, эгоизм, малыш, ребенок, ослик, слезы, на обиженных воду возят, другом, на весь свет, меланхолик, замкнут в себе, не может решить вопрос, ссора, оскорбление, слезы, плач, отвернулся, горести, оскорбление, невыслушанность, досада, горько, жалко;

разозлиться – негодовать, бушевать, скандалить, впасть в истерику, из-за ерунды, из-за пустяка (3), на судьбу, страх за других, жар, на себя, на несправедливость, успокоиться, на кого-то, моментально, вспылить, выйти из себя (2) наговорить лишнего, претензии, пинок, зубки, подзатыльник, ярость, бешенство, на водителя маршрутки, пробки, маршрутное такси (2), несправедливость, потерять контроль, злость, ненависть, сила, месть, несогласие, глубоко вздохнуть, кричать, свирепствовать, общение, нормальное проявление недовольства без причины;

оскорбление – унижение, унижать (3), обзывать, личности, человека, в адрес кого-то (5), подсудимого, неприязнь, противно, дальше безразличие, от начальника, насмешка, ужасное, моральное оскорбление, обидное замечание, упрек, невоспитанность, хамство, козел, личность, честь, уязвлен, в его сторону, публичное; самая последняя вещь, к чему можно прибегнуть (3); обида (3), сплетни, ссора, дуэль, перчатка, насилие, экстремизм, террор, невежество, некорректность, субъективизм неуважение, жестокость, опускаться, сила;

ругань – крики (5), брань (3), ругательство, разбирательство, шум соседей (2), ссора (2), неприязнь, в транспорте (3), покой (2), неприятно присутствовать при чужой ругани, семейные «разборки», необоснованные оскорбления друг друга, общественный транспорт, базар, торговля, склока, кухня, громко, в доме, рыночная ругань (базарная баба), «кухонный боевичок», выход за рамки приличия, невоспитанность, грубость, ссора, спор, громко, брань, драка, дискомфорт, обида, плохое настроение, непонимание, неприятие, ответ;

сплетня подлость (2), склока, слух(и) (2), байка, утка, опять кому-то нечего делать, шоу-бизнеса, безразличие, глупые слова, на лавочке у подъезда (2), бабушек, новости; неинтересно слушать про кого-то непроверенную информацию, тем более распространять дальше; т.н. «сарафанное» радио, желание навредить другому человеку, женщины, перемывание костей, безобидно, уши, длинный язык, общество, конфуз, в обществе, быстро расходятся, негатив, за чашкой чая, обсуждения, мерзко, некорректно, глупость, оскорбление, бабки, интерес;

угрожать – компрометировать, убеждать, вымогать, расправой (2), заявой, страх(2), поиск выхода, жертва, убийством (4), пугать (2), стараться, запугать, ложно, страх vs уверенность, побоями, смерть, кулак (2), оружием, бандитизм, безвыходная ситуация, давление, опасность, заказное убийство, террор, шантаж, насилие, телевизор, новости, политика (2), зло, агрессия;

ссора – склока, по любому поводу, государств, крик, разлука, одиночество, соседская, между врагами, между супругами, в семье;

агрессия – террор, теракт (2), жестокость, негатив, со стороны людей друг к другу, общества, сила, протест, везде, постоянная, по отношению к близкому;

спорить – упрямо, дискутировать, рассуждать, говорить на повышенных тонах, ни о чем, о мнениях, гнев, неприязнь, переубедить кого-нибудь, убеждать, доказывать свою точку зрения, о чем-то, по пустякам, не зная.

МНФ использовалась нами для изучения ответных реакций на проявления вербальной агрессии. Студентам предлагалось спонтанно продолжить предложенные фразы, содержащие модели агрессивных ситуаций:

- *Я могу повысить голос на того, кто...*
- *Когда на меня кричат, то я...*
- *Мне особенно противно, если мне говорят...*
- *Если все против меня, то я...*
- *Меня очень раздражает человек, который...*

Полученные реакции:

Я могу повысить голос на того, кто...: тупо продолжает упрямоствовать; очень сильно разозлил меня; повысил голос на меня (2); меня раздражает (2); меня раздражает, плохо относится ко мне, меня не уважает, кто ведет себя глупо в важных для меня ситуациях; неадекватно себя ведет, особенно если человек в истерике, и надо привести его «в чувство»; этого не заслуживает, если я раздражен или чем-то расстроен; кто груб, кричит;

Когда на меня кричат, то я...: кричу в ответ или ухожу; злюсь и негодную («внутри, про себя»); не всегда могу ответить тем же; стараюсь думать, что это очередной человек с психическими проблемами; стараюсь понять этого человека, посмотреть на дело с его точки зрения или просто обидеться; какое-то время терплю, пытаюсь уйти от конфликта (от человека), а если не получается, то тоже начинаю повышать голос; теряю контроль; стараюсь понять, почему; могу накричать в ответ, если человек не понизит тон; я бешусь;

Мне особенно противно, если мне говорят...: гадости про человека, которого я уважаю, про близких людей; что-то неприятное в адрес моих родных и близких; гадости незаслуженно, несправедливо; мне говорят неправду (3); мне говорят постоянно неправду с целью меня использовать; то, что мне именно в этот момент не хочется слышать; что нужно делать, когда я знаю это лучше сама, когда меня критикуют; что-либо (особенно личные вещи) указательным тоном, с раздражением или пренебрежением в голосе, когда «бросаются словами»; то, чего мне не хотелось бы знать;

Если все против меня, то я...: то мне на них наплевать; все равно пытаюсь доказать, что я права, но постепенно теряю позиции; видимо, неправильно делаю что-то; стараюсь относиться к этому равнодушно, не забивать этим голову; пытаюсь бороться с обстоятельствами и искать выход, быть позитивной; ухожу от этих «всех» и продолжаю делать то, что хочу или считаю нужным; то я против всех; стараюсь расположить их к себе, иначе ухожу, раздражаюсь, думаю, как это исправить; задумаюсь, права ли я; остаюсь один;

Меня очень раздражает человек, который...: упрямо; который агрессивен и ругается в моем присутствии; все время на что-то жалуется; унижает и упрекает людей, но сам не лучше; двуличный: со мной ведет одним образом, при мне с другими совершенно по-другому; агрессивен, нетерпимо относится к мнениям других людей; делает подлости; ставит себя выше других без всяких на то оснований; не может спокойно выслушать чужую точку зрения, противоречащую его собственной;

лицемерит, носит постоянно социальные маски, неискренен; который пытается меня контролировать и ущемлять свободу выбора; который выдает себя за того, кем на самом деле не является; который говорит, но не слушает; который лезет (вмешивается) не в свое дело; который учит меня жить; высказывает презрение к другим людям; позволяет себе унижать кого-либо; ругается матом; предъявляет требования к другим, но не к себе; который думает, что он умнее всех (3); который оскорбляет и не мотивирует свою точку зрения; мелочен, глуп; повышенно эмоционален, если это не соответствует (в моем понимании) ситуации; который говорит только о себе (2); ограничен в своих взглядах на жизнь.

Результаты проведенного ассоциативного эксперимента показывают достаточно высокий уровень потенциальной агрессивности исследуемой возрастной группы. Большинство отвечающих, судя по реакциям, не готово к бесконфликтному, неагрессивному урегулированию конфликтов, к гармоничному речевому общению, напротив, демонстрирует явную склонность к ответной речевой агрессии, готовность отреагировать грубостью на грубость, несмотря на рациональное осуждение такого поведения. Причиной тому являются внутренние факторы (психофизиологические), так и внешние (социальные), например: борьба за лидерство в группе. Причиной такого поведения может быть борьба за лидерство в группе сверстников, подчинение социальным стереотипам и т. д.

В качестве собственно лингвистического механизма интерпретации степени и типа конфликтности языковой личности нами были использованы модусные категории [6, с. 64-70]. С модальными стратегиями и тактиками связан мотивационный аспект языковой личности. Модусы *утверждения / отрицания, возражения / согласия, уяснения, уверенности / убежденности, определенности / неопределенности, возможности, кажимости* эксплицируют определенный психо- и социотип языковой личности, разный способ концептуализации и категоризации действительности. Средством характеристики языковой личности служат и эмоции (эмотивно-оценочные стратегии и тактики) [7, с. 151-157; 8, с. 26-32]. Анализ мотивационного уровня языковой личности позволяет проследить, как развивается языковая личность в историческом времени, как взаимосвязаны жизненные идеалы, иерархия ценностей в картине мира и речевые способы их презентации.

Литература

1. *Грачев М. А.* Культура речи современного города. Лингвистический ландшафт Нижнего Новгорода / М. А. Грачев, Т. В. Романова. – Нижний Новгород, 2006. – 261с.
2. *Грачев М. А.* Лингвистический ландшафт Нижнего Новгорода: Язык молодежи / М. А. Грачев, Т. В. Романова. – Нижний Новгород, 2008. – 255с.
3. *Иссерс О. С.* Паша – «Мерседес», или речевая стратегия дискредитации // Мир русского слова / О. С. Иссерс. – [http://www / rusword.com.ua](http://www.rusword.com.ua).
4. *Седов К. Ф.* Типы языковых личностей и стратегии речевого поведения (о риторике бытового конфликта) // Вопросы стилистики. Язык и человек. Вып.26 / К. Ф. Седов. – Саратов, 1996.
5. *Добрович А. Б.* Воспитателю о психологии и психогигиене общения / А. Б. Добрович. – М., 1987.
6. *Романова Т. В.* Русская языковая личность и ее «модальные» варианты (по данным исповедально-мемуарной прозы современной творческой интеллигенции) /

Т. В. Романова // Русский язык как иностранный. Теория. Исследования. Практика. Вып. IX. – СПб., 2007.

7. Романова Т. В. Особенности эмотивно-оценочной интерпретации действительности в современной исповедальной прозе / Т. В. Романова // Известия Самарского научного центра Российской Академии Наук. Специальный выпуск «Актуальные проблемы гуманитарных наук», 2004. – № 1. Самара, 2004.

8. Романова Т. В. Тип языковой личности и лингвистический механизм его интерпретации / Т. В. Романова // Материалы научно-методологического семинара молодых ученых «Традиции и новации в университетском образовании в условиях модернизации высшей школы в России», Поморский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 21 ноября 2008г. – Архангельск, 2008.

9. Щербинина Ю. В. Вербальная агрессия в школьной речевой среде. Автореф. дис...канд.пед.наук / Ю. В. Щербинина. – М., 2002.

References

1. Grachev, M. A. (2006), *Kul'tura rechi sovremennogo goroda. Lingvisticheskij landshaft Nizhnego Novgoroda*, Nizhnij Novgorod, 261 p.

2. Grachev, M. A. (2008), *Lingvisticheskij landshaft Nizhnego Novgoroda: Jazyk molodezhi*, Nizhnij Novgorod, 255 p.

3. Issers, O. S. *Pasha – «Mercedes», ili rechevaja strategija diskreditacii*, Mir russkogo slova, <http://www/rusword.com.ua>.

4. Sedov, K. F. (1996) *Tipy jazykovyh lichnostej i strategii rechevogo povedenija (o ritorike bytovogo konflikta)*, Voprosy stilistiki. Jazyk i chelovek, Saratov, Vyp. 26.

5. Dobrovich, A. B. (1987), *Vospitatelju o psihologii i psihogigijene obshhenija*, M.

6. Romanova, T. V. (2007), *Russkaja jazykovaja lichnost' i ee «modal'nye» varianty (po dannym ispovedal'no-memuarnoj prozy sovremennoj tvorcheskoj intelligencii)*, Russkij jazyk kak inostrannyj. Teorija. Issledovanija. Praktika, SPb., Vyp. IX.

7. Romanova, T. V. (2004) , *Osobennosti jemotivno-ocenochnoj interpretacii dejstvitel'nosti v sovremennoj ispovedal'noj proze*, Izvestija Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj Akademii Nauk. Special'nyj vypusk «Aktual'nye problemy gumanitarnyh nauk», Samara, № 1.

8. Romanova, T. V. (2008), *Tip jazykovej lichnosti i lingvisticheskij mehanizm ego interpretacii*, Materialy nauchno-metodologicheskogo seminaru molodyh uchenyh «Tradicii i novacii v universitetskom obrazovanii v uslovijah modernizacii vysshej shkoly v Rossii», Pomorskij gos. un-t im. M. V. Lomonosova, 21 nojabrja 2008g, Arhangel'sk.

9. Shherbinina, Ju. V. (2002), *Verbal'naja agressija v shkol'noj rechevoj srede*. Avtoref. dis...kand.ped.nauk, M.

Т. В. Романова,

Нижньоновгородська філія Національного дослідницького університету «Вища школа економіки», кафедра прикладної лінгвістики та міжкультурної комунікації (Нижній Новгород, Росія)

СУЧАСНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ ІЗ ПОГЛЯДУ ЛІНГВОКОНФЛІКТОЛОГІЇ

Стаття присвячена лінгвопсихологічному аналізу конфліктних, агресивних, деструктивних тенденцій в мовній поведінці сучасної мовної особистості.

Розглядається фактичний мовний матеріал, «живе мовлення» молодого росіянина. Гіпотеза наукового дослідження полягає в аргументації домінантних моделей поведінки сучасного носія російської мови, для якого характерні такі властивості, як категоричність, неповага до чужої думки, невизнання принципів плюралізму в оцінках та ставленнях. Для верифікації основних позицій статті було застосовано асоціативний експеримент, результати якого засвідчують доволі високий рівень потенційної агресивності досліджуваної вікової групи.

Ключові слова: мовна особистість, лінгвоконфліктологія, асоціативний експеримент, мовленнєві стратегії й тактики.

T. V. Romanova,

*Nizhniy Novgorod Branch of "Higher School of Economic"
National Research University,
Applied Linguistics and Intercultural Communication Department
(Nizhniy Novgorod, Russia)*

THE MODERN LANGUAGE PERSONALITY IN THE ASPECT OF LINGUAL CONFLICTOLOGY

The article is devoted to the lingual-psychological analysis of conflict provoking, aggressive, destructive tendencies in the speech of the modern language personality. The scientific research's hypothesis is the argumentation of the dominant behavior models of the modern Russian language speaker, which is characterized with categoricalness, disrespect towards the others' opinion, non-recognition of the principles of pluralism in evaluations and opinions. In order to verify the basic statements of the article, an associative experiment has been carried out, and its results demonstrate a rather high level of potential aggression of the age group having been analyzed. Most of the respondents demonstrate an explicit aptitude towards reciprocal verbal aggression, readiness to react with brutality towards brutality, in spite of rational prejudice towards such a behavior. This is caused by internal factors (psychophysiological ones), as well as external ones (social ones).

Key words: language personality, linguoconflictology, associative experiment, speech strategies and tactics.

УДК 81'373.47+81'42+159.964.21

С. В. Форманова,

*д-р філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української мови*

СЦЕНАРІЙ 'СВАРКА' В АСПЕКТІ КОНФЛІКТНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено комунікативно-прагматичному аналізу сварки як у сучасних наукових інтерпретаціях, так і за результатами фактичного матеріалу. Подано різні дефініції цього поняття в мовознавстві; зазначено параметри сварки й прагматична настанова; проаналізовано конфліктні сценарії 'сварки', які є результатом конфліктного дискурсу й агресії; описуються мовленнєві особливості конфліктної інтеракції між комунікантами, пропонується типологія сценаріїв 'сварка'.

Метою статті є визначення характерних особливостей 'сварки' як чинника конфліктного дискурсу. Мета передбачає вирішення таких завдань: 1) систематизувати й узагальнити теоретичні засади дослідження конфліктного дискурсу; 2) визначити характерні особливості 'сварки'; 3) проаналізувати конфліктні сценарії 'сварки'; 4) описати мовленнєві особливості конфліктної взаємодії між комунікантами. Об'єктом аналізу є сценарії сварки в конфліктному дискурсі. Предметом дослідження є конфліктний дискурс.

Ключові слова: конфлікт, конфліктний дискурс, сценарій, сварка, інвектива, комунікативна інтеракція, прагматична настанова.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовленнєві конфлікти починають входити у сферу досліджень науковців, але, з огляду на це, з'являються поняття, пов'язані з новими аспектами дослідження мови. Тому в умовах сучасних реалій посилився інтерес до проблем конфліктології взагалі та до мовної конфліктології зокрема. Вивчення мовної поведінки, у тому числі стратегічної, сприяє розвитку інтеграції гуманітарних дисциплін, про що свідчать дослідження кінця ХХ – початку ХХІ століття: Н. Арутюнова; А. Баранов; Ф. Бацевич; О. Іссерс; К. Сєдов; Й. Стернін; С. Сухих та ін.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідженням **аномальних конфліктних ситуацій** в українському мовознавстві займався Ф. Бацевич, у російському і зарубіжному – лінгвісти Н. Арутюнова, Б. Городецький, В. Дем'янков, І. Кобозєва, О. Мартинова, О. Падучева, О. Романов, Л. Семененко, Дж. Остін, Дж. Сьорль, Т. А. ван Дейк, Дж. Ліч, Г. Грайс та ін., **феномену комунікативного конфлікту та конфліктної ситуації спілкування** присвячені роботи Н. Білоус, Л. Білоконенко, І. Горєлова, Н. Кневої, К. Сєдова та ін., більшість робіт належить **соціологам і психологам** Е. Берну, Н. Гришиній, Л. Цой та ін. Дослідження лінгвокогнітивного аспекту мовлення в конфліктній інтеракції не знайшло зацікавленості у мовознавчій науці, тому наше дослідження є актуальним.

Формулювання мети й завдань дослідження. Метою статті є визначення характерних особливостей 'сварки' як чинника конфліктного дискурсу. Мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) систематизувати й узагальнити теоретичні засади дослідження конфліктного дискурсу; 2) визначити характерні особливості 'сварки'; 3) проаналізувати конфліктні сценарії 'сварки'; 4) описати мовленнєві особливості конфліктної взаємодії між комунікантами. **Об'єктом** аналізу є сценарії сварки в конфліктному дискурсі. **Предметом** дослідження є конфліктний дискурс.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сучасний стан лінгвістики характеризується спрямуванням поглядів дослідників на комунікативний бік мови, який вони розглядають як форму життєдіяльності людини, спосіб вираження особистості та організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей [9, с. 9]. Антропоцентричність такого підходу визначила перехід від актуалізаційної моделі структурної лінгвістики до контекстуалізаційної моделі мови в русі [1, с. 4], що дозволило переключити акцент дослідження з мовної системи на продукти комунікативної діяльності [8, с. 298]. Сучасне мовознавство визначається також вирішенням різноманітних проблем теорії і практики знань, представлених у мові. Відбувається співвідношення когнітивних і мовних структур (М. Болдирєв, А. Вежбицька, О. Кубрякова, О. Селіванова і т. ін.). У такий спосіб одним з найважливіших завдань постає виокремлення закономірностей мовленнєвих вчинків індивідуумів у запропонованих комунікативних ситуаціях, які

відбивають специфіку мовленнєвого існування мовного колективу у певному суспільному устрої [6, с. 5], що зумовлює актуальність комунікативно-прагматичного підходу, представленого у працях Н. Арутюнової, Ф. Бацевича, В. Богданова, І. Борисової, А. Вежбицької, Є. Верещагіна, Т. А. ван Дейка, М. Макарова, М. Олешкова, О. Селіванової, Й. Стерніна, С. Сухих, Н. Формановської, Дж. Остіна, У. Чейфа та ін. Оскільки у центрі уваги сучасної лінгвістики перебувають і проблеми мови як загального пізнавального механізму, то відбувається репрезентація і трансформування різноманітної інформації з використанням специфічних мовних знаків. Саме тому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної діяльності, в основі якої лежать концепт, схема, поняття, фрейм, сценарій. Сценарій 'сварка' – це результат подій, динаміки розвитку подій у часі, певних ролей між учасниками цих подій, тому назва статті цілком виправдана, оскільки ми розглядатимемо сварку як конфліктний мовленнєвий акт.

У світлі сучасного антропоцентричного підходу в лінгвістиці значне місце посідають дослідження контекстів конфліктного дискурсу та їхнього прагматичного використання. **Під конфліктним дискурсом** розуміється ставлення конфліктуючих осіб один до одного та до ситуації. Він визначається завершеністю, цільністю й зв'язністю. Його слід розглядати і як процес (з урахуванням соціокультурних, екстралінгвістичних і комунікативно-прагматичних чинників), і як результат (у вигляді фіксованого тексту). У конфліктний мовленнєвий акт вплетено багато чинників, які супроводжують не лише висловлювання в цілому, а й його фрагменти.

Будь-який конфлікт можна порівняти із суперечкою, в якій має місце спортивне змагання або суд, де головуючий починає і закінчує дискусію, слідкує за регламентом, «гасить» конфліктні ситуації, дає слово, як того вимагають правила, різним учасникам комунікативного акту. Це допомагає уникнути словесної бійки, але, зазвичай, вона перетворюється саме на бійку невербального характеру.

Розглянемо дефініції 'суперечка'/'сварка' в лексикографічних джерелах: «**Суперечка**, -и, ж. Словесне змагання між двома або кількома особами, при якому кожна зі сторін обстоює свою думку, правоту; спір // Широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання; дискусія. // Сварка, чвари. // Звучання голосів людей, які сперечаються, сваряться» [5, с. 1216]; «**Сварка**, -и, ж. (з нім. schimpfwort) 1. Гостра суперечка, що супроводиться взаємними докорами, образами // Голоси людей, що сваряться. *Заводити сварку*. 2. Грубі, образливі слова; лайка» [5, с. 1105]. Отже, **сварка** – це словесна сутичка, яка може перетворитися на бійку. Учасниками сварки можуть бути двоє і більше осіб; **суперечка** – це процес обміну думками. Обов'язковими учасниками суперечки є опоненти й аудиторія. Стосовно політичного дискурсу використовуємо поняття суперечка, а все решта – то сварка.

Розглянемо, як у конфліктній ситуації реалізується сценарій *сварка, суперечка, розбіжність/розходження у думках*. Річ у тім, що конфлікт виникає тоді, коли людина чекає від іншої того, що хоче почути, тобто, об'єктивність відходить на другий план, а на поверхні лежить суб'єктивність. Адресант висловлює свої міркування і свою думку, а адресат сприймає лише те, що хоче почути. Проте слід відстежувати весь хід думок опонента, а не ту частину, яка є близькою для себе. Відбувається змішування напруги й агресії; конфлікт переноситься в галузь міжособистісних стосунків, але має абсолютно реальний характер боротьби за владу, власні інтереси й цінності.

Інвективи в сценарії сварки носять допоміжний характер, вони підвищують негативні емоції, нерідко стають причиною сварки, але сварка не вичерпується використанням інвектив. Одним із яскравих прикладів сценарію сварки є

нерівноправний соціальний статус партнерів. Наприклад, коли горе-керівник користується своїм становищем і весь час чіпляється до підлеглого, сварить його, знущається над ним, ображає. На думку М. Сарновського, вербальна інтеракція входить у простір негативної комунікації, що передбачає сварку або бійку [11, с. 21].

Як слушно зауважує В. Шляхов, необхідною умовою суперечки мають бути: рівноправність партнерів, однаковий соціальний статус тощо [10, с. 20]. Коли люди сваряться, то однією з умов є бажання вивести партнера з рівноваги. Під час суперечки переважають негативні емоції, домінує бажання докорити партнерові. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано такі тлумачення: «**Сваритися**, сварюся, сваришся, *недок.* 1. Вступати в сварку з ким-небудь; сперечатися один з одним. *Образно.* У порівн. 2. *на кого і без додатка.* Висловлювати своє невдоволення, осуд (іноді образливо); лаяти. *У порівн. 3. *на кого, рідше кому.* Робити погрозовий жест чим-небудь. *У порівн. // *рідко.* 3 погрозою говорити що-небудь, нахвалятися зробити щось, погрожувати [5, с. 1105]; «**Сперечатися**, -аюся, -аєшся, *недок.* 1. Вести суперечку (в 1 знач.), доводячи що-небудь. // Заперечувати проти чого-небудь, не давати своєї згоди на щось. 2. Обстоювати своє право на що-небудь, на володіння чимсь. // *чому, рідко.* Чинити опір чому-небудь; противитися. 3. *перен.* Не поступатися перед ким-, чим-небудь якимись якостями, властивостями; суперничати [5, с. 1167]. Як зазначає М. Сарновський, суперечка є діалогом, який шукає правду і заснований на аргументації. Кожний учасник суперечки намагається обґрунтувати свою точку зору й висловити правдивість (істинність) позицій [11, с. 22–23]. На думку А. Вежбицької, мистецтво проведення суперечки сформувалось у Давній Греції і було набором рекомендацій, добрих порад і стратегій мовленнєвих дій, які мали переконати співрозмовника у правдивості і справедливості власного погляду й оцінки окресленої проблематики [4, с. 131]. Як бачимо, семантика дієслова «**сваритися**» цілком відповідає його призначенню, оскільки, коли людина має намір вступити в конфлікт, то вона починає погрожувати опонентові, висміювати його зовнішність, звинувачує в поганих намірах, у дурницях та ін. Усе це і реалізується у побутовій конфліктній інтеракції. Семантика дієслова «**сперечатися**» означає *‘полемізувати, вести полеміку, дискутувати, здійснювати протидію кому-, чому-небудь’*.

Суперечка є результатом конфлікту інтересів, адже причини конфлікту бувають різні: від побутових, які закінчуються сваркою знайомих, родичів до зіткнення наукових або політичних. Втім слід розрізняти наукову дискусію і суперечку. Справа в тому, що в практиці наукових дебатів використовуються правила ведення наукової і політичної дискусії. Побутова сварка супроводжується погрозами, звинуваченнями, підвищеним емоційним напруженням. У ній домінують негативні емоції: роздратування, злість, бажання заподіяти моральної шкоди опонентові. Тому, зазвичай, у таких ситуаціях використання інвективи є процесом нормальним.

Розглянемо фактичний матеріал:

P1: (Дзвінок у двері кв. № 35, 4 поверх 5-типоверхового будинку, м. Одеса).

(зародження конфліктної ситуації)

– *Здрастуйте!* – говорить головна по під’їзду Марія Іванівна. – *Сьогодні ваша черга мити майданчик на вашому поверсі і на першому.*

P2: – *Здрастуйте!* – відповідає молодиця років 20–22. – **Ви що, знущаєтесь знову?** Я що, одна на майданчику живу, інших квартир більше немає? Ну гаразд, майданчик свого поверху. А перший поверх нехай мють інші.

P1: – *Я вам як головна по під’їзду говорю, ваша черга!*

P2: – *Але я ж цього тижня мила! І взагалі, чому я щосуботи повинна вигрібати чуже лайно. До мене не ходять п'яні хлопці і не палять на майданчику, у мене є чоловік. Поки немає дітей, які притягали б з вулиці брудні коробки, коли будуть, і слова не скажу, мовчки усе прибиратиму. У мене немає ні кішок, ні собак, які паскудять по кутках, так чому ви постійно приходите до мене і примушуєте прибирати цю гидоту?*

(інцидент)

P1: – *Інші сусіди платять бабі Олі, щоб вона прибирала, тому я до них не ходжу.*

P2: – *Це означає, що тепер черга вашої баби Олі прибирати, а не моя. Я минулого разу прибирала!!!*

(зародження конфлікту)

P1: – *Ні, черга ваша!* – каже Марія Іванівна підвищеним тоном и тупотить ногою.

(передумова конфлікту)

P2: – *Ви знуцаетесь? Ви мене не чуєте чи ні?* (молодиця продовжує говорити спокійно). *Взагалі давайте зберемо із сусідів гроші, поставимо залізні двері в під'їзді, все чистіше буде. А то прохідний двір якийсь!!!*

(розвиток конфлікту)

P1: – *Ви від теми не відходьте. Ви митимете чи ні?* (Марія Іванівна починає виходити з себе).

P2: – *Ні! Якщо я молода, то можна примушувати мене мити за усіх? Не дочекається! До побачення!*

наслідки – (Молодця зачиняє двері).

(Роздратована Марія Іванівна грюкає кулаком їй у двері з усієї сили) (Записано автором).

У цій ситуації спостерігається конфлікт, викликаний порушенням максими такту. Марія Іванівна вдається до невербальної агресії – грюкає у двері сусідці, тим самим порушуючи міжособистісну дистанцію через те, що молодиця обґрунтувала їй свою відмову мити під'їзд.

Конфліктна тональність спостерігається у випадку, коли опоненти мають намір заподіяти шкоди один одному. Комуніканти можуть розмовляти на підвищених тонах, навіть кричати, використовуючи інвективу, оцінну лексику, жаргонізми тощо.

Розглянемо таку ситуацію:

У переповненій маршрутці (Біляївка – Одеса) на задньому сидінні сидять хлопець і дівчина. Дівчина (P1) – на колінах у хлопця (P2). Над ними стоїть чоловік (P3) і щось бурмотить. Від нього несе перегаром.

P1: Дівчина не витримує. Вона звертається до свого хлопця:

– *Пупсику, скажи цьому чмурику, щоб він відвернувся і перестав на мене дихати.*

P2: Хлопчина звертається до п'яниці:

– *Гей, дядю! Чуєш, відверни харю, від тебе смердить!*

P3: Чоловік почервонів від його нахабства:

– *Ти що сказав, щеня?*

P2: – *То ти ще й глухий, дядю?*

P3: – *А ти наражаєшся, пацаня!*

«Пацаня» (P2) підвівся. Дівчина (P1) заверещала:

– *Пупсику, любчику, котику, не треба!*

Хлопець (P2), не звертаючи увагу на дівчину, почав розштовхувати натовп у маршрутці. Розпочалась бійка. Люди (P4) почали обурюватися.

P5: – *Люди добрі, що ж це відбувається?* – заголосила літня жінка. – *Водію, зупиніть маршрутку, нехай вимітаються з громадського транспорту, якщо не вміють себе поводити.*

P6: Водій загальмував:

– *Усе, розбишаки! Стулили пельки, зібрали манатки і швиденько пішли дихати свіжим повітрям!*

Натовп натхненно підштовхував правопорушників до дверей, і за мить вони опинились на вулиці (Записано автором).

Конфліктну ситуацію спровокувала дівчина. Мовлення комунікантів перенасичене згрубілостями, лайкою, соціальними діалектами. Це вид фамільярної конфліктної тональності, оскільки опоненти розмовляють на «*ти*» і використовують образливі лексеми, неетикетні звертання: *чмурик; відверни харю, від тебе смердить; щеня; пацаня; розбишаки; стулили пельки*. Мовлення хлопця починається агресивно, що й спричинює бійку.

Цільовий характер акту актуалізації мовленнєвої інтеракції P1 розрахований на оцінне сприйняття слухача P2, на якого воно і спрямоване з метою отримати підтримку за дискомфорт у маршрутці; P3 намагається отримати сатисфакцію за несправедливе зауваження, виражене вигуком, що йде від молодого хлопця; хоча когнітивний досвід P1 і підказує, що зауваження про стан P3 стане причиною конфліктних дій.

У політичній інтеракції, як і в рекламі, нерідко використовується стратегія нав'язування (персуасивності, тобто стратегія домінування) і стратегія неприйняття опонентом запропонованих смислів, рішень, точок зору, ось чому важко передбачити можливий вихід з такого сценарного конфлікту.

Існує ще стратегія спротиву вербальному тиску. В. Шляхов пропонує можливі результати застосування стратегії нав'язування (персуасивності) у сценаріях:

1. Стратегія нав'язування матиме успіх і співрозмовник виконуватиме те, чого від нього хочуть, він починає діяти в потрібному адресантові напрямку, його емоції та настрої змінюються. З точки зору ініціатора спілкування, стратегія приводить до перемоги.

2. Стратегія наштовхується на відповідні дії або співрозмовник байдужий до слів та емоцій опонента, у цьому випадку можлива «нічия».

3. Перемагає реципієнт, якщо йому вдається переконати співрозмовника, який «почав першим».

4. Співрозмовник піддався персуасивному натиску, але робить вигляд, що його переконали слова опонента, але насправді залишається при своїй думці [10, с. 43–44].

Іноді аргументи не знаходять відповідної реакції, тому зазначені стратегії не можна оцінювати з позиції етики. Тоді на поверхню виходить інвектива. Річ у тім, що мовленнєва поведінка осіб спрямована тією стратегією, яку вони обрали. Зазвичай відбувається інсценування бесіди, яка переходить у сварку.

Отже, структура конфлікту може мати різну конфігурацію: від двостороннього конфлікту до розширеної чи зменшеної кількості учасників, як безпосередніх, так і опосередкованих. Можуть мінятися й ролі учасників. Усе залежить від висунутої проблеми та ставлення до неї опонентів.

Розв'язання політичного конфлікту залежить від того, як адресат будує своє мовлення, яку силу мають його слова, яким важелем вони наділені, який він має інтелект, чи зрозумілі його думки, відштовхують чи приваблюють його слова.

Політики використовують терміни ‘сценарій конфліктів’, ‘сценарій розв’язання конфліктної ситуації’. І все залежить від того, як опоненти готові сприймати і висловлювати те, що вони мають на меті. Гійом, міркуючи про глибинні структури підсвідомості, зауважує, що «думка в момент свого відображення звертається до мови, яка знаходиться у постійному розпорядженні мислення. Таке постійне розпорядження (а саме у цьому полягає основна функція мови) звільняє його від необхідності вигадувати засоби вираження в той момент, коли це потрібно» [7, с. 81].

На поверхню виходять комунікативні невдачі, тобто невміння і не бажання пристосуватися до мовленнєвих тактик співрозмовника. На думку Ф. Бацевича, «комунікативний конфлікт викликається самим процесом спілкування» [2, с. 21].

Структура конфліктного дискурсу є двокомпонентною, перший компонент – самі учасники інтеракції, другий компонент – умови мовного і немовного середовища. Отже, взаємодія опонентів конфліктного дискурсу розгортається в тій чи іншій ситуації, або фрейму.

Н. Білоус зауважує, що когнітивний агент конфліктного дискурсу має специфічні характеристики. У межах дослідження когнітивних структур авторкою виявлені девіаційні й нормальні когнітивні структури, характерні для опонентів конфліктного дискурсу. Рольовий статус сторін, що конфліктують, знаходиться у межах «той, що нападає – той, що захищається». При аналізі типової структури конфліктного дискурсу Н. Білоус розглядає когнітивний аспект аналізу мовної конфліктної поведінки і когнітивну структуру конфліктного дискурсу і засвідчує, що когнітивна структура конфліктного дискурсу є ключовим елементом комунікативно-соціальної поведінки, на яку здійснюють вплив три аспекти діяльності мовця: когнітивна діяльність; компетенція – здатність інтерпретувати акти свідомості; конкретне знання/результат когнітивної діяльності та його соціальне пізнання. Опоненти конфліктного дискурсу мають характерні типи індивідуального пізнання, обумовлені відмінностями в системах потреб, які впливають на формування компонентів когнітивної структури конфліктного дискурсу [3, с. 17–18].

Конфліктна інтеракція є особливим типом мовленнєвої поведінки комунікантів, яка визначається певним типом поведінки, зазвичай агресією, тиском, інвективною функцією, метою спілкування, куди і входять інвективні компоненти, що є основою спілкування, і відбувається це через комунікативні девіації, комунікативний дискомфорт, комунікативну тональність тощо. У конфліктній інтеракції основна увага приділяється відбору мовленнєвих засобів, які визначають стратегії і тактики мовної поведінки особистостей, сценарій мовленнєвих дій, згідно з яким учасники реалізують свої комунікативні наміри.

Конфліктні ситуації, які виникають між комунікантами, дають можливість найповніше розкрити комунікативну специфіку інвектив. Вживання інвективи у мовленнєвій конфліктній інтеракції призводить до психологічного напруження, агресивності, що порушує конвенцію спілкування і призводить до комунікативних девіацій і конфліктності.

Висновки. В реалізації сценарію ‘сварка’ беруть участь певні тактики і мовні засоби, які позначаються інвективною. Інвектива в конфліктному тексті створює відповідну агресивну атмосферу спілкування, що проявляється в емоційному стані комунікантів і провокує опонента до певних дій. Вербальна агресія, яка втілюється в інвективі, спрямована на конкретного адресата. Опоненти використовують агресію тоді, коли не вистачає аргументів і у суперечці/сварці домінують емоції. У

такому контексті інвектива виконує функцію образи і має на меті свідомо принизити, дискредитувати й деморалізувати супротивника.

Література

1. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста : теорет. основания и практика : [учеб. пособие] / А. Н. Баранов ; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 591 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2011. – 304 с. – (Серія “Альма-матер”).
3. Белоус Н. А. Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве : семантические и прагматические аспекты : автореф. дис. ... докт. филол. наук / 10.02.19 / Наталья Анатольевна Белоус. – Краснодар, 2008. – 40 с.
4. Вежбицка А. Культурно-обусловленные сценарии : новый подход к изучению межкультурной коммуникации // Жанры речи : сборник научных статей / А. Вежбицка. – Саратов : Издательство государственного учебно-научного центра “Колледж”, 1999. – С. 112–132.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
6. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий : Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : Либроком, 2009. – 172 с.
7. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики : сборник неизданных трудов, подготовленный под руководством и с предисловием Рока Валена / Г. Гийом. – М. : URSS, 2004. – 224 с.
8. Седов К. Ф. Нейропсихолінгвістика / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2007. – 224 с.
9. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – М. : [б.и.], 2006.
10. Шляхов В. И. Сценарная основа речевого общения : Технология обучения / В. И. Шляхов. – М. : КРАСАНД, 2010. – 136 с.
11. Sarnowski Michal. Przestrzen komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Kłotnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej / Michal Sarnowski. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999. – 158 p.

References

1. Baranov, A. N. (1997), *A linguistic examination of the text is theoretical. reason and practice* : [proc. textbook], A. N. Sheep ; ROS. Acad. nauk, In-t Rus. yaz. them. V. V. Vinogradov,; Flinta : Nauka, M., 591 p.
2. Bacewicz, F. S. (2011), *Introduction to pragmatics* : [tutorial], VC “Academy”, K., 304 p.
3. Belous, N. A. (2008), *Conflict discourse in the communicative space : a semantic and pragmatic aspects* : Avtoref. dis. ... doctor. filol. Sciences / 10.02.19, Krasnodar, 40 p.
4. Vezhbitska, A. (1999), *Culturally based scenarios : a new approach to the study of intercultural communication*, speech Genres : collection of scientific articles, Publishing house of state educational and scientific center “College”, Saratov, pp. 112-132.
5. *Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language*, [ed. and chapters. edited by V. T. Busel], Irpin : WTF “Perun”, K., 1440 p.
6. Vinokur, T. G. *Speaker and the listener : Variants of speech behaviour*, KD “Librokom”, K., 172 p.

7. Guillaume, G. (2004), *Principles of theoretical linguistics : a collection of previously unpublished works, prepared under. guide Preface Rock Valena*,: URSS, M., 224 p.
8. Sedov, K. F. (2007), *Neuropsychologist*, The Labyrinth, M., 224 p.
9. Susov, I. P. (2006), *Linguistic pragmatics*, [b.and.], M.
10. Shlyakhov, V. I. (2010), *Scenario-based speech communication education Technology*, KRASANG, M., 136 p.
11. Michal, Sarnowski (1999),. *A place of communication negatiwnej English, Polish And Russian. Quarrel, as the particular situation of verbal communication*, Publishing House Of The Wrocław Uniwersitetu, Wrocław, 158 p.

С. В. Форманова,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

СЦЕНАРИЙ ‘ССОРА’ В АСПЕКТЕ КОНФЛИКТНОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена коммуникативно-прагматическому анализу ссоры как в современных научных интерпретациях, так и по результатам фактического материала. Представлены различные дефиниции этого понятия в языкознании; определены параметры ссоры и ее прагматическая направленность; проанализированы конфликтные сценарии ссоры, которые являются результатом конфликтного дискурса и агрессии; описаны языковые особенности конфликтной интеракции между коммуникантами, предложена типология сценария ‘ссора’. Установлено, что основным средством ссоры является инвектива, которая показывает негативное отношение к адресату, презирует его как личность, способствует установлению психологического, морального, эмоционального и коммуникативного дискомфорта.

Ключевые слова: конфликт, конфликтный дискурс, сценарий, ссора, инвектива, коммуникативная интеракция, прагматическая установка.

S. V. Formanova,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department Ukrainian Language*

SCENARIO «QUARREL» IN THE ASPECT OF CONFLICT DISCOURSE

The article is devoted to analysis of communicative-pragmatic argument as in modern scientific interpretations and the results of the actual material. Posted different definitions of the term in linguistics; the option to quarrel and pragmatic attitude; conflict analysis scenarios ‘quarrel’, resulting discourse of conflict and aggression; speech features described conflict interaction between communicants proposed typology scenarios ‘quarrel’.

The article **is to determine** the characteristics of the ‘quarrel’ as a factor in conflict discourse. **The objective involves** solving the following tasks: 1) organize and summarize theoretical background studies conflict discourse; 2) determine the characteristics of ‘argument’; 3) analyze conflict scenarios ‘quarrel’; 4) describe the speech features of conflict interaction between communicants. **The object** of analysis is in conflict scenarios quarrels discourse. **The subject** of the research is conflicting discourse.

For any conflict, including interpersonal, verbal form is characterized by aggression that is manifested in the form of charges, image, reproaches, lies undertaken to discredit

opponents and implemented in the script 'quarrel'. The quarrel is a natural phenomenon in many countries, even with high ethnic culture. The quarrel caused by several reasons, the main of which is insulting, fighting, swearing - all that discredits opponent humiliates his honor and dignity. The quarrel destroy the opponent, puts him out of emotional balance.

Typically, a quarrel provokes the opponent to perform certain actions aimed at the destruction of linguistic identity and behavior contrary to etiquette; has a negative impact on the interlocutor, designs contempt for the enemy manipulates them.

The primary means of argument is invective, which demonstrates a negative attitude to the recipient, despises him as a person contributes to the psychological, moral, emotional and communicative discomfort.

Key words: conflict, conflict discourse scenario quarrel, invective, communicative interaction, pragmatic attitude.

УДК 811.161.2'42:323.23

О. С. Билінська,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
викладач кафедри прикладної лінгвістики*

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ МОВЛЕННЕВОГО ВПЛИВУ В СИНКРЕТИЧНИХ ЖАНРАХ ПОЛІТИЧНОГО АГІТАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

У статті представлено аналіз мовних засобів реалізації сугестивного впливу в агітаційних жанрах українського політичного дискурсу. Виокремлено основні лексичні мовні засоби та репрезентовано їх впливовий потенціал у політичних текстах, зокрема в мовленнєвих жанрах синкретичного типу, що дозволяє використання різноманітних мовних засобів та одиниць завдяки великому обсягу та поліфункційності. Основну увагу зосереджено на лексичних маркерах сугестивності в агітаційних текстах, репрезентованих в передвиборних кампаніях за період останніх 10 років (2006-2016).

Ключові слова: лексичні засоби, мовленнєвий вплив, синкретичний жанр, політичний дискурс, агітація, політичні афективию.

Актуальність статті. Інтенсивне українське політичне життя останніх років зумовило активний розвиток теоретико-методологічних досліджень з політичної лінгвістики, а також спричинило зростання інтересу науковців до вивчення новітніх проблем політичної комунікації (далі – **ПК**). Загострення політичної боротьби в країні ілюструє наявність низки політичних агітаційних текстів, в яких активно використовуються різні засоби, тактики і прийоми комунікативного впливу на свідомість і поведінку громадян. Питання масової комунікації, статусу мовної особистості в дискурсі та дослідження тексту та дискурсу як мовленнєвої реалізації індивіда належать до провідних сфер інтересів і уваги новітньої антропологічної лінгвістики (див.: В. П. Беянін, А. О. Бондаренко, І. О. Мазірка та ін.).

У дискурсі політиків-мовців виокремлюють особливу сферу – мовленнєвий жанр (далі – **МЖ**) – суб'єктами яких, на думку І. Черської, можуть бути лише особи, що займають головні місця в політичній ієрархії, – керівники держави, міжнародних об'єднань, політики установ та партій [7, с. 57]. МЖ – це єдність змісту, стилю,

композиції та ряду позамовних чинників. У процесах міжособистісного спілкування вони складно взаємодіють, формуючи різноманітні типи дискурсів.

Проблемами дослідження МЖ займалися такі вчені, як Н. Арутюнова [1], Г. Вежбицька [3], Ф. Бацевич [2], Т. Шмельова, О. Селіванова, С. Гайда, Г. Гачев. Кожен з них давав дефініцію жанрів, описував їх ознаки та характеристики, класифікував за різними критеріями. Проте, МЖ як одне із засадничих понять сучасної політичної лінгвістики досі залишається не достатньо розробленим і таким, що не має загальноприйнятої типології. Окремі питання з предметного поля політичної лінгвістики (зокрема агітаційного політичного дискурсу) розробляються в дисертаційних дослідженнях за філологічними, політологічними, соціологічними спеціальностями. Однак на сьогодні вона не є розробленою у достатній мірі і залишається одним із пріоритетних напрямів наукових розвідок.

Стан розроблення проблеми. Проблематика політичної лінгвістики в українській науці досить масштабна та охоплює як загальнотеоретичні питання, так і вивчення окремих аспектів ПК. Дослідження, пов'язані з теоретичними основами політичної лінгвістики, передбачають аналіз конкретних одиниць у межах політичних текстів (див. праці: А. Баранова і Ю. Караулова, Н. Купіної, А. Михальської, Н. Мухарямова та М. Мухарямової, П. Паршина, А. Чудінова, О. Шейгал та ін.). Дослідженням політичного дискурсу і дискурсології присвячені публікації В. Дем'янова, М. Китайгородської та М. Розанової, П. Паршина та ін. В українському мовознавстві – це значущі монографії Л. Нагорної «Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики»; Н. Кондратенко «Український політичний дискурс: Текстуалізація реальності»; А. Литовченко «Пануючий дискурс і основні політичні міфи сучасної України». Дослідженню жанрів і стилів політичної мови присвячені наукові розвідки А. Баранова і Ю. Караулова, А. Романова та ін. Специфіку різноманітних жанрів політичних текстів досліджує О. Алтунян. Ідіостилію окремих політиків присвячено роботи А. Башук, Т. Дедушкіної та ін.

Одним із найбільш розвинених серед напрямів українських політико-лінгвістичних досліджень залишається дискурсивне дослідження комунікативних ролей, ритуалів, стратегій і тактик, що представлено в працях О. Іссерс, І. Імшинецької, Л. Стрій, Л. Завальської та ін. Проте проблема синкретичності мовленнєвих жанрів досі є не достатньо окресленою в українському мовознавстві і потребує більш ґрунтовного і методологічного дослідження.

Мета статті – визначити і проаналізувати особливості функціонування лексичних засобів мовленнєвого впливу в українському політичному дискурсі, зокрема в мовленнєвих жанрах синкретичного типу. Мета зумовила розв'язання наступних **завдань**: окреслити основні проблеми і напрями розвитку сучасної генристики, проаналізувати будову агітаційних текстів синкретичного типу, визначити основні стилістичні прийоми і вербальні маркери сугестивності у політичних передвиборчих текстах, представлених за час останніх передвиборчих політичних перегонів.

Об'єктом дослідження слугував український агітаційний політичний дискурс, а **предметом** – агітаційні тексти, що функціонують в українській політичній комунікації. **Матеріалом** для аналізу було обрано політичні тексти агітаційного спрямування, що належать до мовленнєвих жанрів синкретичного типу, – передвиборчі листівки і програми; загальна кількість склала 120 одиниць.

Агітаційні МЖ українського ПД демонструють впливовий потенціал насамперед через реалізацію сугестивності мовних засобів, серед яких основне місце належить лексичним. В. Чернявська зазначає, що існує ціла низка засобів – «і лексичного, і

граматичного, і стилістичного рівнів мови, що мають потужний впливовий потенціал і здатні висувати ті чи інші пов'язані з ними смисли в центр уваги» [6, с. 29].

Насамперед до лексичних засобів сугестії уналежнюємо слова, що мають абстрактну семантику, завдяки чому використовуються без конкретизації і можуть позначати різні смисли. Такі лексеми мають емоційно-експресивне позитивне забарвлення та апелюють до ідеологічних цінностей – свободи, справедливості, чесності тощо. Г. Копніна називає їх «словами-афективами», що «втрачають конкретне історичне, ідеологічне значення і в різних політичних системах можуть мати різний зміст» [4, с. 84]. Зважаючи на це, абстрактна лексика сприймається реципієнтами по-різному і не має однозначного змістового наповнення, що уможливорює її використання в маніпулятивних текстах, де значення «розмивається», а слова позначають те, що потрібно маніпулятору в певному тексті, напр.: **Стабільність і добробут! Голос за нашу партію – це голос на користь стабільності, добробуту і свободи. Ми здатні це забезпечити, якщо отримаємо мандат Вашої довіри** (Партія регіонів, 2014); **Я вірю в установавання справедливості і порядку. Без створення чесних, судочинних судів жодні зміни у країні неможливі. Суди будуть виведені з-під політичного, адміністративного і корупційного впливу** (Ю. Тимошенко, 2010); **Україні потрібна сьогодні економічна воля! Воля на подолання, на прорив, на велику загальну роботу! Щоб у Країні був зліт! І щоб діти жили у достатку у багатій Україні!** (А. Кінах, 2007); **Ми – нащадки слави батьків! Партія регіонів завжди стояла і стоїть на захисті пам'яті героїв Великої вітчизняної війни, на захисті історичної правди, і ми, одесити, завжди підтримували цю позицію. Наше покоління несе відповідальність за збереження пам'яті про Великий Подвиг Воїнів – Визволителів Батьківщини, за те, щоб ми своїм життям бути гідні їх безсмертя** (Партія регіонів, 2014); **Є лише одна перспектива у нашій державі – це воля, свобода і демократія!** (Наша Україна); **Лідерство, компетентність, результат! Щаслива родина – успішна країна! Стабільність і добробут! Переможемо, щоб стати сильніше!** (Партія регіонів, 2012) тощо.

Політичні афективи реалізують аксіологічний компонент картини світу носіїв мови, вони розраховані на актуалізацію ціннісних орієнтирів людини, тому вживаються в агітаційних текстах як сугестивні маркери, що «запускають» механізм ціннісних орієнтацій. З огляду на це, політичні афективи поширені і в агітаційно-іміджевих текстах на позначення особистісних рис політиків, напр.: **Наш вибір – Анатолій Кінах! Чесність. Порядність. Принциповість. Він не заплямував своє ім'я нічим!** (Політична листівка Партії промисловців і підприємців України, 2007); **Для того, щоб боротися з усім цим, нам потрібні здоровий, тверезий розум, залізні нерви, сила волі, рішучість і глибоке відчуття відповідальності – ті якості, які серед лідерів країни притаманні лише Віктору Федоровичу Януковичу** (Політична листівка В. Януковича, 2010).

При цьому політичні афективи виступають і своєрідним ідентифікатором аудиторії за принципом «свій – чужий». Цю семантичну опозицію О. Михальова вважає базовою для ПД і зазначає, що вона реалізується експліцитно, за допомогою спеціальних маркерів [5, с. 77]. Виконуючи функцію ідентифікації, політичні афективи допомагають адресатам визначитися, чи підтримувати політика або політичну силу, чи ні. З цією ж метою вживають й лексеми абстрактної семантики негативно оціненого значення, напр.: **Наш уряд зробить все можливе, щоб життя змінювалось лише на краще, щоб хаос, потрясіння і кризи назавжди залишились у минулому – як і ті політичні банкрути, які вмють лише говорити, ніколи не відповідаючи за свої слова** (В. Янукович, 2010); **Не допустимо повернення до влади ідейних нащадків нацизму!** (Партія регіонів, 2014). Лексеми з абстрактною семантикою додають текстам

особливого політичного пафосу, проте не передають конкретного значення, а подібні заклики не мають достатніх підстав.

Серед основних груп лексичних одиниць, що беруть участь у вираженні мовленнєвого впливу, також розглядаємо загальнооцінну лексику – прикметники та прислівники із аксіологічною семантикою, переважно позитивно забарвленою, напр.: *Я гарантую, Україна стане **надійним** партнером, **сильною** і **авторитетною** державою на міжнародній арені* (В. Янукович, 2010); *Сьогодні я звертаюсь до Вас як до своєї команди і хочу підкреслити: від Майдану нас веде одна велика мета – зробити Україну **квітучою** європейською державою, дати кожному українцю **гідне**, у статках, життя* (В. Ющенко, 2010); *Україна має **найкращі** у світі чорноземи. Але влада руйнує село відсутністю державної підтримки сільгоспвиробництва. УНП розробила програму відродження українського землеробства, реалізація якої за 2-3 роки забезпечить повністю потреби громадян **високоякісними** і **смачними** продуктами харчування, збільшить вдвічі доходи бюджету за рахунок експорту сільгосппродукції та змінить **на краще** життя на селі* (Українська Народна партія, 2006) тощо.

Г. Копніна зазначає, що «самі по собі слова з емоційно-оцінною конотацією не є маніпулятивними. Такими вони стають лише у вживанні з метою впровадження у свідомість адресата певного (позитивного або негативного) ставлення до елемента дійсності» [4, с. 87]. Фіксуємо прикметники аксіологічної семантики, форми ступенів порівняння (компаративи) та прислівники, тобто слова, що виражають якісну чи відносну ознаку аксіологічного типу.

Завдяки можливості використання слів аксіологічної семантики в ПД, лексика, що не виражає оцінки, вживається в непрямому значенні для вираження позитивних оцінок, напр.: *Чекаємо **професійних, авторитетних, чесних** патріотів України в наших штабах! Євросоціалізм – наша стратегія для України!* (Політична листівка партії «Народна влада»); *Я також знаю, що тільки від нас з Вами залежить, наскільки **відповідальною** і **ефективною** у своїх діях буде міська влада* (Політична листівка В. Сметанюка, 2014); ***Безкоштовну** і **якісну** медицину, **доступні** вітчизняні ліки. **Гідні** пенсії – на 20% вищі від прожиткового мінімуму. **Справедливе** правосуддя та виборність суддів громадянами України* (Політична листівка В. Януковича, 2010). Оцінне значення наявне в ад'єктивах, похідних від політичних афективів – слів абстрактної семантики, що мають загальну оцінну семантику, але разом з тим характеризуються семантичною порожністю. Основні значення таких прикметників не передають оцінної семантики, а є характеристиками певних якісних ознак суб'єкта або об'єкта.

Негативні оцінки також представлені в агітаційних МЖ, проте фіксуємо в матеріалі здебільшого протиставлення негативно оцінної лексики та позитивно оцінної, напр.: *Дорогі жінки! Розумію, як **непросто** вам живеться в ці **складні** дні. Особливо сьогодні, коли у країні йде війна, день на день зростають ціни, на пенсію і зарплату можна придбати все **менше** і **менше**... Ви прожили **гідне** життя і заслуговуєте **кращої** долі, ніж жити під час руйнування і змін на **гірше!*** (Політичний буклет Опозиційного блоку, 2014); *На нас очікує **важка**, але **прекрасна** робота* (Ю. Тимошенко, 2010); *Скажи помаранчевим **«СТОП!»**. Вони вміють лише брати і руйнувати. Скільки разів вже ВОНИ отримували від Януковича країну зі зростаючою економікою, з надією, і, як могли, швидко перетворювали **побудоване** в **зруйноване*** (Політична листівка Партії регіонів, 2012); *Україні потрібна не **вчорашня** влада, а **нова, міцна** система господарювання – **сучасна, інноваційна, надійна!*** (Політична листівка А. Кінаха, 2010). Імплицитна антитеза, наявна в цих текстах, допомагає потенційним адресатам розставити ці акценти, що передбачені автором. Сугестивний

вплив тут здійснюється саме через поєднання негативних та позитивних лексем аксіологічної семантики в межах одного тексту та протиставлення їх в межах семантичної опозиції «свій – чужий».

До лексичних засобів сугестивного впливу уналежнюємо й політичну метафору. А. Чудінов вважає, що «метафорична аргументація постійно використовується в політичному мовленні як спосіб зміни політичних уподобань адресата» [8, с. 128]. Дослідник наголошує на тому, що метафора дає змогу звернутися до спільного для мовця та реципієнта фонду знань та створити завдяки цьому спільну платформу, ґрунтуючись на якій, мовець розвиває власну точку зору. Агітаційні тексти мають яскраво виражену метафоричність, при цьому метафори представлені різного типу, напр.: *Я зроблю все для того, щоб органи самоуправління стали фундаментом народовладства, помічником у вирішенні повсякденних проблем територіальних громад* (В. Янукович, 2010); *На н'єдесталах та меморіальних дошках ми хочемо бачити справжніх героїв, а не катів та культових постатей, нав'язаних нам радянською пропагандистською машиною* (Політична листівка партії «ПОРА», 2006); *Дорогі одесити! Ви вже вневнились, що партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна» є політичним клоном і молодшим партнером біло-блакитних?* (Політична листівка «Блоку Юлії Тимошенко», 2012); *Ми разом з вами повністю перезавантажимо країну та зробимо все, щоб вона стала процвітаючою мирною європейською державою* (Політична листівка партії «Батьківщина», 2014).

Метафоричність ПТ апелює до образної сфери реципієнтів, впливає на емоції та почуття. Учасники політичного спілкування, які звикли до політичних кліше та штампів, реагують на політичні метафори активно, оскільки сприймають їх за принципом «розриву шаблону»: замість очікуваного офіційно-ділового стилю та стандартних фраз, насичених політичними афективами, метафоричні тексти вражають оригінальністю та своєрідністю.

Зважаючи на це, в агітаційних МЖ спостерігаємо й таке явище, як «метафорична мозаїка» [8, с. 123], напр.: *Сьогодні наша країна опинилась у найбільшій за всі роки незалежності небезпеці! Продажні політики і ЗМІ, які належать олігархату, отруюють народ вірусом зневіри і розпачу. Суспільство перебуває у стані апатії, розгубленості, відчаю. Скориставшись важкою ситуацією, зlodії та олігархи підняли голови. Вони рвуться до абсолютної влади, об'єднавшись довкола Януковича. Їхня мета – роздерти Україну на шмаття заради власної наживи...* (Політична листівка партії «Батьківщина», 2014). У наведеному фрагменті тексту представлені метафори різної семантики і природи, але всі вони скеровані на негативні характеристики дій політичних опонентів. Негативні оцінки, подані в метафоричній формі, виконують роль сугестивних маркерів, що фіксуються у підсвідомості та пам'яті адресатів й закріплюються як «ярлики» з образом певної політичної сили. О. Михальова зазначає, що використання метафор сприяє тому, що «мовець здатний побудувати вигідну йому картину світу у свідомості реципієнта» [5, с. 95].

Метафорична мозаїка здебільшого використовується для характеристики негативно оціненого типу, напр.: *Сьогодні ярмо надягли на Дюка, завтра надягнуть на тебе! Знесення пам'ятників, перепис історії, знищення історичної мови одеситів – російської, – все це свідомі дії помаранчевої влади, спрямовані на руйнування одеської культури і історичної пам'яті. Не дозволимо помаранчевій владі розтоптати одеську самобутність!* (Політична листівка партії «Громадянська ініціатива, 2007). Якщо прямі негативні оцінки в ПТ трапляються зрідка, то імпліцитні та метафоричні дають змогу сформуванню потрібний образ політичних опонентів в адресата.

Наступна група вербальних маркерів сугестії представлена термінами, що мають «магічний вплив на свідомість завдяки авторитету науки» [4, с. 89]. В агітаційних текстах частотні суспільно-політичні терміни, напр.: *Ідеологічною засадою наших дій має стати економічний прагматизм* (Політична листівка партії «Наша Україна», 2006); *Треба працювати в одному напрямку, завершивши революції і контрреволюції, реприватизацію та перерозподіл ринку* (В. Литвин, 2007); *Я подолаю економічний спад, досягну зростання національної економіки, що призведе до створення нових робочих місць, збільшенню реальної заробітної плати. Це підтримка базових галузей економіки. Розвиток імпортозамінних виробництв. Забезпечення енергетичної незалежності. Реалізація інфраструктурних проектів* (В. Янукович, 2010). При цьому політики-мовці, які використовують термінологію, часто не обізнані з її семантикою, оскільки терміни здебільшого стосуються економічної теорії або політології. Проте наявність запозиченої лексики термінологічного характеру додає тексту не лише науковості, а й езотеричності, тому що не кожний адресат здатний його зрозуміти. А той, хто певен, що зрозумів зміст тексту, відчуває свою причетність до спільних дій і планів політика чи політичної партії.

Термінологізація політичного мовлення часто поєднується із метафоричністю та використанням ідеологічних штампів, що дає змогу створити впливовий текст із вербальними маркерами лексичного рівня, які сприймаються реципієнтами як «ярлики» та створюють в їх свідомості «дискредитивний образ» політика чи політичної сили [4, с. 87], напр.: *П'ять років правління помаранчевих, і особливо останній рік, коли у їх руках зосереджена безмежна влада, принесли багато лиха народу України. Українська економіка знаходиться у глибокому занепаді. Постійно збільшуються розмір невиплачених зарплат, безробіття. Для мільйонів людей недосяжними опинились ліки і медикаменти, нестерпним стає життя. Помаранчевий політичний режим в Україні впроваджує політику войовничого націоналістського екстремізму. Вивчення історії і літератури у школі проводиться за підручниками, що зомбують наших дітей в націонал-шовіністичному дусі. В цих підручниках посібники фашистів – бандерівці, у яких руки по лікоть у крові власного народу, оспівуються як єдині герої України* (Політична листівка Партії регіонів, 2010). Цей текст створений за основними принципами персуазивності: спочатку вербальними маркерами сугестії виступають економічні та політичні терміни, поєднані із загально вживаною лексикою; потім додано низку метафор негативно оцінного типу, що реалізують прийом «навішування ярликів», характерний саме для сугестивного впливу.

Сугестивний потенціал демонструє і стилістично знижена лексика, розрахована на масового пересічного адресата, що дозволяє актуалізувати прийом «свого хлопця»: реципієнти сприймають політика або політичну силу як «свою», що є народною, простою, тому і буде захищати народ, напр.: *Я просто впевнений – для того, щоб зробити кращим наше життя, нам з Вами необхідно все ж таки прийти на вибори і зробити свідомий і, напевно, непростий вибір. Це вибір не на користь принизливих одноразових «подачок» і пустих обіцянок з боку чинних політиків, а на користь реального розвитку нашого району і улюбленого міста Одеси* (Політична листівка В. Сметанюка, 2014); *Під прикриттям політичного невдахи Костусева, владу в місті хочуть прибрати собі «Донецькі» угруповання. Що це означає – нікому не треба пояснювати. Достатньо пригадати, як йшли справи ще 5 років тому. Ми пам'ятаємо, як грабували Одесу, як знищувались санаторії і занепадали заводи. Ми не хочемо «відстьогувати» братаві. Ми не хочемо нести хабарі чиновникам, яких призначили в Одесу «на годування»* (Політична листівка партії «Батьківщина», 2012). Залучення

розмовно-побутового стилю із порушенням публіцистичності та офіційності викладу розраховане саме на те, щоб адресат сприймав політичну силу як «народну», а не офіційну. Лише використання маркерів розмовного характеру або просторіччя дозволяє переконати реципієнтів у доступності та простоті політиків. Г. Копніна вказує на те, що прийом ідентифікації пов'язаний із «уподібненням до аудиторії» [4, с. 91], тобто комунікативну ситуацію розглядають не як офіційну, а як побутову, звичайну, а маніпулятивним стає не зміст, а саме форма подання інформації про ситуацію.

Вважаємо, що більшість лексичних маркерів сугестивності мають спільним завданням створення «семантичних ярликів» або «якорів», що закріплюють у підсвідомості адресатів потрібні оцінки – позитивні або негативні. Такі ярлики мають характер ідеологем – лексичних «згорток» аксіологічного змісту, що гальмують раціональне сприйняття змісту тексту та експлікують ірраціональне, емоційне сприйняття. Останнім часом такими ідеологемами стають лексеми номінативного типу, напр.: *Як символ вічної пам'яті занепалих відомих і невідомих Героїв Війни у 2010 році, у рік визволення України від помаранчевої чуми знову, як і в далекому 1945 році на будинках одеситів з'явилися прапори Перемоги* (Політична листівка Партії регіонів, 2010). Такими ідеологемами, актуальними останнім часом в агітаційних текстах, є *георгієвська стрічка, велика перемога, бандерівські прибічники, правосеки* тощо. Подібні семантичні маркери визначають ідеологічні пріоритети політичних сил та орієнтують адресата за принципом «свій – чужий» у політичному просторі.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, серед лексичних одиниць потужний сугестивний потенціал реалізують політичні афективи – абстрактні лексеми позитивно оцінної семантики; аксіологічна лексика переважно ад'єктивної природи та позитивної семантики; різноманітні метафори та їх комплекси; термінологічна та розмовна і стилістично знижена лексика. Більшість з цих одиниць впливають на підсвідомість адресатів, виконуючи роль «ярликів» та «якорів» у репрезентації політичних суб'єктів. З огляду на те, що абстрактна лексика сприймається реципієнтами по-різному і не має однозначного змістового наповнення, це уможливорює її «широке» використання в маніпулятивних текстах, де значення «розмивається», а слова позначають те, що потрібно маніпулятору в певному тексті.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології : [навч. посібник]. / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 248 с.
3. Вежбицка А. Речевые жанры (в свете теории элементарных смысловых единиц) / А. Вежбицка // Антология речевых жанров : повседневная коммуникация. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 68–80.
4. Копнина Г. А. Речевое манипулирование : [учеб. пособ.] / Г. А. Копнина. – М. : Флинта, 2008. – 176 с.
5. Михалева О. Л. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалева. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
6. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса : Проблемы речевого воздействия : [учебн. пособие] / В. Е. Чернявская. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 136 с.

7. Черская И. Н. Установка и убеждение как доминирующий признак политического дискурса / И. Н. Черская // Вестник Харьковского университета. – Харьков, 2001. – № 520. – Сер. филология. – Изд. 33. – С. 57–60.

8. Чудинов А. П. Современная политическая коммуникация : [учебн. пос.] / А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Уральский гос. пед. ун-т, 2009. – 292 с.

References

1. Arutiunova, N. D. (1990), *Diskurs* [Dyskurs // Lnhvystycheskyi entsyklopedycheskyi slovar / [hl. red. V. N. Yartseva], Sovetskaia entsyklopedyia, Moskva, pp.136–137.

2. Batsevych, F. S. (2006), *Introduction to linguistic genology* [Vstup do lnhvystychnoi henolohii : [navch. posibnyk]] Akademiia, Kyiv, 248 p.

3. Vezhbytska, A. (2007), *Speech genres in the light of theory of elementary semantic units* [Rechevye zhanry (v svete teoryy elementarnykh smyslovykh edynyts) // Antolohyia rechevykh zhanrov : povsednevnaia kommunykatsyia], Labyrynt, Moskva, pp. 68–80.

4. Копына, Н. А. (2008), *Speech manipulation* [Rechevoe manipulyrovanye : [ucheb. posob.]], Flynta, Moskva, 176 p.

5. Mykhaleva, O. L. (2009), *Political diskurs* [Polytycheskyi dyskurs : Spetsyfyka manipulyatyvnoho vozdestvyia] , LYBROKOM, Moskva, 256 p.

6. Cherniavskaia, V. E. (2006), *Diskurs of power and power of diskurs* [Dyskurs vlasty y vlast dyskursa : Problemy rechevoho vozdeistvyia : [uchebn. posobye]] , Flynta ; Nauka, Moskva, 136 p.

7. Cherskaia, Y. N. (2001), *Setting and persuasion as a dominant sign of political diskurs* [Ustanovka y ubezhdenye kak domynuruiushchyi pryznak polytycheskoho dyskursa], Vestnyk Kharkovskoho unyversyteta, Kharkov, № 520, Ser. Fylolohyia, pp. 57–60.

8. Chudynov, A. P. (2009), *Modern political communication* [Sovremennaia polytycheskaia kommunykatsyia : [uchebn. pos.]], Uralskyi hos. ped. un-t Ekaterynburh, 292 p.

А. С. Былинская,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В СИНКРЕТИЧЕСКИХ ЖАНРАХ ПОЛИТИЧЕСКОГО АГИТАЦИОННОГО ДИСКУРСА

В статье представлен анализ языковых средств реализации суггестивного воздействия в агитационных жанрах украинского политического дискурса. Определены основные лексические языковые средства и представлен их воздействующий потенциал в политических текстах, в частности в речевых жанрах синкретического типа, что обеспечивает использование разнообразных языковых средств и единиц благодаря большому объему и полифункциональности. Основное внимание направлено на лексические маркеры суггестивности в агитационных текстах, представленные в предвыборных кампаниях за период последних 10 лет (2006-2016).

Ключевые слова: лексические средства, речевое воздействие, синкретический жанр, политический дискурс, агитация, политические аффективы.

LEXICAL MEANS OF SPEECH INFLUENCE IN A SYNCRETIC GENRE OF POLITICAL CAMPAIGN DISCOURSE

The article presents the analysis of the language means of realization of suggestive impact in the promotional genres of the Ukrainian political discourse. Defines the basic lexical language resources and their potential impact in political texts, in particular in the speech genres of a syncretic type, which enables the use of various linguistic means and units thanks to a large capacity and multifunctional nature. The focus is on lexical markers of suggestively in the promotional texts presented in the election campaigns during the last 10 years (2006-2016).

The majority of lexical markers of suggestibility share a common goal of creating a "semantic tags" or "anchors", reinforcing in the subconscious mind of the addressees needs assessment – positive or negative. Such labels have the character of ideologies – lexical "bundle" axiological contents that inhibit the rational perception of the text content and exploit irrational, emotional perception.

Key words: lexical means of speech influence, syncretic genre, political discourse, propaganda, political affective.

УДК 811.161.2' 271

Л. А. Білоконенко,
канд. філол. наук, доц.,
Криворізький державний педагогічний університет,
доцент кафедри української мови

ЛІНГВОКУЛЬТУРНЕ ПОЛЕ КОНФЛІКТУ

У статті схарактеризовано лінгвокультурне поле конфлікту, проаналізовано базові поняття, які використовують науковці для характеристики конфлікту; умотивовано наукове потрактування конфліктного спілкування як комунікативного явища, що становить певний сегмент української лінгвокультури. Фокусується увага на міжпредметних, міжмовних, внутрішньомовних аспектах тлумачення конфлікту у площині українською лінгвокультури.

Ключові слова: конфліктна комунікологія, лінгвокультура, конфлікт, конфліктна взаємодія, конфліктна комунікація.

Сучасна наукова думка визнає: вивчення конфліктів зумовлене реальністю явища. Власне уявлення про конфлікт є в кожній людині, яка має щодо нього свої переконання, погляди. Усе, що його супроводжує (причини, умови виникнення, стадії розвитку, способи врегулювання, тактики сторін), – у сфері особливої уваги дослідників. Тривалий час (до середини ХХ ст.) конфлікт не визначали як окремий об'єкт дослідження, нерідко був лише частиною інших філософсько-соціологічних і психологічних концепцій.

Першою працею з конфліктології в пострадянській Україні є навчальний посібник О. Бандурки та В. Друзя «Конфліктологія» [3]. Важливою подією стало видання підручників «Загальна конфліктологія» (І. В. Ващенко, С. П. Гиренко, Р. А. Хамаліян [5]) та «Конфліктологія» за ред. проф. Л. М. Герасіної, М. І. Панова [6]. Значна кількість праць вітчизняних і зарубіжних конфліктологів, зосередження уваги наукової громади на психологічних, політичних, юридичних, філософсько-соціологічних аспектах доводять важливість упорядкованого розуміння його сутності, законів буття.

Основа будь-якого конфлікту – неузгодженість, протистояння, зіткнення інтересів сторін. Поняття «конфлікт» співвідноситься з широким колом подій і не належить певній галузі знань. Конфлікт є явищем міждисциплінарним, актуальним для багатьох наукових сфер, він належить до числа значущих факторів людського життя, тож результати його вивчення можуть бути узагальнені й об'єднані в широку систему конфліктологічних знань.

Нові ідеї зумовили розбудову теоретичних засад аналізу конфлікту у площині поєднання лінгвістики з іншими науками. Конфліктна комунікація відтепер посідає важливе місце в системі понять, пов'язаних з оцінкою результативності комунікативного процесу. Проте рівень її усвідомлення ще недостатній для формування чіткої концепції.

Актуальність дослідження зумовлена потребами розбудови української конфліктної комунікології, а саме: окреслення зв'язку конфліктної комунікації з українською лінгвокультурою. **Мета:** схарактеризувати лінгвокультурне поле конфлікту. **Завдання:** 1) проаналізувати базові поняття, які використовують науковці для характеристики явища; 2) дослідити концептуальне поле конфлікту в українській мові.

До сьогодні кількість досліджень конфлікту в різних сферах науки має нерівномірний характер. У західній конфліктології особливо ретельний аналіз проводять соціологи, психологи, філософи, вони активно звертаються до питань закономірностей його розвитку, співвідношення категорій «суперечність» і «конфлікт», до понять «моральний конфлікт», «конфлікт як естетична категорія», «концепція соціального конфлікту». У радянській психології приділяли увагу суб'єктивному оцінюванню, переживанням людини як складникам конфлікту. Аналізуючи сучасні тенденції у вивченні конфлікту, психологи роблять висновок: сьогодні психологія є розгалуженою системою різних знань, тож намагатися осягнути цей стан справ – спроба, приречена на критику, а провідні дослідження конфліктів орієнтовано на практичну роботу з ними.

Умови радянської дійсності гальмували як теоретичні дослідження, так і практичну роботу з ними. Зараз в Україні конфліктологічна наука активно організовується. Формування вітчизняної конфліктології відбувається внаслідок розвитку її різних напрямів. Цей процес супроводжує проведення міжнародних конференцій, симпозіумів, тренінгів; створення аналітичних центрів (у 1993 році розпочав роботу Київський центр політичних досліджень і конфліктології); моніторингові розвідки науковців Інституту соціології НАН України, Інституту психології НАПН України, підготовка фахівців із проблем прогнозування й розв'язання конфліктів. Сучасний розвиток української науки про конфлікт базується на результатах досліджень багатьох галузей знань. Праці вітчизняних психологів спрямовані на усвідомлення практичних проблем виникнення й розв'язання міжособистісних конфліктів у різних сферах життєдіяльності особи (Г. В. Антонов [1], О. П. Макаревич [15], Г. А. Пальм [16]), психології індивіда з позиції вияву

внутрішньоособистісного конфлікту (Т. Ю. Гущина [8], О. І. Савін [17]), фахівці зосереджені й на питаннях психологічного консультування, психотерапії (Н. Ф. Каліна [13]) тощо. Публікація монографій, підручників, посібників заповнює поле вітчизняної системи конфліктологічних знань.

На початку ХХІ ст. соціологи заговорили про лінгвоконфліктологію, пояснюючи: це новий напрям соціолінгвістичних досліджень, він вивчає взаємовідношення мов, розглядає мовні риси міжкультурних конфліктів. Соціолог О. А. Даниленко зазначає: «Мова конфлікту потребує комплексного дослідження з позицій лінгвоконфліктології, лінгвосоціології, соціолінгвістики. Завдяки аналізу мови конфлікту ми можемо виявити узгодженість або неузгодженість інституціональної й повсякденної площини соціальних взаємодій. При цьому лінгвоконфліктологічний підхід реалізують у рамках лінгвосоціології, виходячи за її межі в область конфліктології» [9, с. 91]. Лінгвоконфліктологія виявляє цілісну картину комунікативної поведінки людини й людської спільноти. Нова наукова область на стику соціології, культурології, психології, теорії комунікації і власне лінгвістики сприймається як новий напрям, затребуваний життєвою практикою. Вона проходить у вітчизняній науці етап формування й дає поштовх до нових наукових теорій.

Складним є питання про тлумачення явища. Дослідники А. Я. Анцупов, А. І. Шипілов, проаналізувавши понад 50-ти визначень, у своїй праці «Конфліктологія» зробили спробу узагальнити його трактування різними науковцями, але були змушені визнати: значна кількість формулювань демонструє або вузькість, або уразливість, тому не задовольняє опис усіх різновидів [2, с. 31–35]. Про це говорять і Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова, пояснюючи: основа будь-якого конфлікту – суперечність, що має системотворче значення як для окремих видів конфлікту, так і для різних рівнів їх вивчення, і таке розуміння спричиняє проблеми у тлумаченні [6, с. 6].

Не можна заперечувати доцільність спроб науковців використовувати для характеристики явища різні базові поняття. Адже сучасна теорія конфлікту ґрунтується на тому, що природі, людині, суспільству властиві біологічні, психологічні, соціальні чинники, вони породжують різноманітні конфлікти. У психологічному словнику зазначено, що конфлікт є широким поняттям, воно активно експлуатується у психології, соціології, філософії, конфліктології, інших галузях знань і тлумачиться як «актуалізована суперечність, зіткнення протилежно спрямованих інтересів, позицій, думок, поглядів суб'єктів взаємодії чи опонентів. Складність точної дефініції конфлікту пов'язана не тільки з відмінностями дисциплінарних підходів, але й із широкою системою самих конфліктів» [4, с. 212].

Філософи, соціологи, психологи, конфліктологи акцентують увагу на різних сторонах явища. По-перше, зазначають: **конфлікт – це боротьба, бій, війна, зіткнення**. Донедавна філософи, соціологи трактували конфлікт саме як результат соціальної напруженості, деструктивний вияв, для якого характерний стан боротьби, зіткнення. Наприклад, Л. А. Козер описує явище як «поведінку, що спричиняє боротьбу між протиборчими сторонами через дефіцитні ресурси й містить спроби нейтралізувати, заподіяти шкоду або усунути супротивника» [14, с. 173]. Психолог Б. І. Хасан визнає як взаємодію, коли дії, що не можуть співіснувати в незмінному вигляді, взаємно детермінують і взаємно заміняють одна одну, зумовлюючи спеціальну організацію [19, с. 33]. У такому разі увага дослідників не сфокусована на особливостях порушення міжособистісних зв'язків.

По-друге, висловлюють думку: **конфлікт – це стан дисгармонії між людьми** (групами людей). Саме ця дефініція з II пол. ХХ ст. є провідною: вона пояснює конфлікт

як стан дисонансу, неузгодженості між людьми і протиставляє згоді, гармонії, інколи консенсусу. Тлумачення конфлікту, запропоноване К. Боулдінгом, ґрунтоване безпосередньо на тому, що він є дисонансом, а протилежне йому поняття – це гармонія [21, с. 32]. О. М. Бандурка, В. А. Друзь вважають: основним результатом конфлікту є дисгармонізація стосунків індивідів [3, с. 42]. Соціолог А. Г. Здравомислов зазначає, що «конфлікт – це найважливіша сторона взаємодії людей у суспільстві <...> це форма стосунків між потенційними або актуальними суб'єктами соціальної дії, мотивація яких зумовлена суперечливими цінностями й нормами, інтересами й потребами» [12, с. 94]. На нашу думку, актуалізація такої дефініції відкриває перед дослідниками перспективний напрям для визнання взаємозалежності чинників соціально-психологічного плану, вони зумовлюють прагнення осіб співпрацювати, бачити конструктив, нові підходи до розв'язання конфліктів.

По-третє, конфлікт – *це психологічний план функціонування взаємно унеможливлених імпульсів і бажань осіб*. Зокрема, С. М. Ємельянов говорить: «Конфлікт – це стосунки між суб'єктами соціальної взаємодії, для них характерне протиборство за наявності протилежних мотивів (потреб, інтересів, мети, ідеалів, переконань) чи суджень (думок, поглядів, оцінок тощо)» [10, с. 24]. Ми розуміємо: така характеристика посилює роль внутрішніх, психологічних чинників, що провокують і поглиблюють конфлікт. Через це конфліктність особи передовсім визначають психологічні фактори, тоді як соціальні, ситуативні, характерологічні є не такими вагомими.

По-четверте, звертають увагу на конфлікт як *спосіб вияву реальних або уявних суперечностей між людьми*. Зокрема, А. Я. Анцупов та А. І. Шипілов визначають конфлікт як найгостріший спосіб розвитку суперечностей, що виникає у процесі взаємодії сторін, виявляється у протидії суб'єктів конфлікту й супроводжується негативними емоціями [2, с. 88]. Суголосною є позиція психолога Н. В. Гришиної, вона стверджує: конфлікт виникає через значущі для людей аспекти, що порушують нормальний зв'язок, а тому учасники конфлікту вдаються до певних дій для розв'язання проблеми у своїх інтересах [7, с. 9]. Політолог М. В. Цюрупа говорить: «Конфлікт – це спосіб розв'язання реальних або уявних суперечностей у процесі людської взаємодії, він формується за протидії суб'єктів конфлікту й супроводжується напруженнями емоційно-вольової сфери учасників» [20, с. 45–46]. У такому разі визначення конфлікту через категорію «суперечність» частково не враховує специфіку різних конфліктних зв'язків, різноманітність вияву явища.

Отже, конфлікт (як соціально-філософське, психологічне, етичне поняття) науковці розуміють по-різному. У цьому разі явище отримує неоднорідне усвідомлення, з інтерпретацією відповідно до спрямованості його дослідження. Ґрунтуючися на сказаному вище, висновуємо: 1) у конфлікті повинен бути перший обов'язковий компонент – це стан (або ситуація) зіткнення (протидії, протиборства); 2) для розвитку стану (або ситуації) потрібні сторони конфлікту; 3) сторонами (учасниками, конфліктантами, опонентами) можуть бути різні суб'єкти – індивіди, групи людей; 4) сторони конфлікту мають несумісні інтереси, погляди, мету тощо; 5) одна зі сторін має бажання з користю для себе змінити поведінку іншої сторони, тобто вплинути на стан (ситуацію), через що починає діяти всупереч опонентові, у чомусь зашкоджуючи йому – конфлікт виникає; 6) інша сторона, усвідомлюючи утиск своїх інтересів першою, удається до відповідних дій – конфлікт розвивається; 7) для реалізації конфліктної комунікації потрібно, аби сторони позначали свою позицію

щодо цього стану (ситуації), своє ставлення до опонента резервами мови й позамовними виявами.

Конфлікт – це стан (або ситуація) зіткнення сторін (учасників конфлікту), які мають несумісні інтереси, погляди, мету тощо, через що кожна з них діє всупереч іншій, послуговується мовними та / або позамовними засобами. З огляду на зазначене **конфліктну взаємодію** сприймаємо як процес, де відбувається мовна та / або позамовна, випадкова або спланована, прихована або відкрита, тривала або короткочасна, активна або пасивна боротьба між суб'єктами, коли вони відстоюють власні потреби. Конфліктна комунікативна взаємодія (**конфліктна комунікація**) є складником конфліктної взаємодії поряд із докомунікативною реальністю, соціально-психологічними й етно- та лінгвокультурними аспектами.

Із позиції лінгвістики поняття «конфлікт» також є багатошаровим і недостатньо чітко окресленим. Його змістова складність виявляється, з одного боку, у різноманітності парадигматичних зв'язків цієї лексичної одиниці, з іншого боку, у семантичній нечіткості лексичного значення. В українській мові ще відсутнє концептуальне поле цього поняття: воно тільки формується, ототожнюючись (нерідко безпідставно) із близькими поняттями, залежними від соціокультурного контексту.

У межах сформульованої проблеми, по-перше, звернемося до етимології слова «конфлікт». В етимологічному словнику української мови зазначено: слово «конфлікт» походить із латинської мови, де іменник *cōnflīctūs* «зіткнення, удар; боротьба, бій» є похідним від дієслова *cōnflīgo* «стикаюся; борюся, б'юся; зіштовхую, з'єдную; зіставляю», утвореного за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *flīgo* «ударяю, зіштовхую» [11, т. 2, с. 560].

По-друге, не зайве буде зосередити увагу на витлумаченні слова в лексикографічних джерелах. Наприклад, у Британському словнику англійської мови вказано: **конфлікт** – це «серйозні тривалі розбіжності або суперечки; збройне протистояння; душевний стан, у якому людина відчуває зіткнення протилежних почуттів і потреб» [22]. Одинадцятитомний Словник української мови подає значення лексеми «конфлікт» як «зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка» [18, т. 4, с. 274].

У словникових дефініціях слово «конфлікт» розкривають через певні синонімічні ряди, їхні члени вирізняються семантичними відтінками і через це позбавляють єдності це поняттєве поле. У такому разі постає ще одне природне питання: як концепт «конфлікт» співвідноситься з іншими близькими поняттями і явищами життя людини: бійка, ворожнеча, незгода, протистояння, сварка тощо. Відповідь на нього доволі складна й потребує корекції розуміння змісту концептуального явища.

Структурування значень слів, які окреслюють поняття «конфлікт», між ними й тих, завдяки яким укладачі словників подають тлумачення цього слова, підводить нас до певних висновків.

По-перше, у мові є слова, які **суміщають поняття «конфлікт» та «конфліктний ризик»** (під останнім розуміємо певні непорозуміння між сторонами, вони можуть не перейти у стан конфлікту). Це «колізія» (зіткнення протилежних поглядів, прагнень, інтересів [18, т. 4, с. 223]), «незгода» (відсутність взаєморозуміння, мирних стосунків, злагоди між ким-небудь; розлад [18, т. 5, с. 314]), «нелад» (2. недружні стосунки; непорозуміння. 3. Відсутність злагодженості у чому-небудь; розлад [18, т. 5, с. 330]), «непорозуміння» (2. Взаємне нерозуміння; незгода, суперечка [18, т. 5, с. 362]), «несхвалення» (вираження осуду, заперечення чого-небудь; відсутність схвалення [18, т. 5, с. 393]), «протистояння» (дія за

значенням «протистояти», тобто бути протилежним до кого-, чого-небудь, суперечити комусь, чомусь [18, т. 8, с. 321]), «розбрат» (розлад між ким-небудь // Розбіжності в чому-небудь між кимсь, відсутність взаєморозуміння; незгода // Недружні, неприємні стосунки між ким-небудь [18, т. 8, с. 615]), «розлад» (відсутність згоди в стосунках між ким-небудь; нелад [18, т. 8, с. 721]), «тертя» (3. перев. мн., перен. незгоди, суперечки, сутички, що заважають нормальним взаєминам [18, т. 10, с. 100]).

По-друге, мова містить і слова, що **визначають певну конфліктну поведінку**. Наприклад, «бійка» (взаємне завдання ударів, побоїв [18, т. 1, с. 179]), «боротьба» (сутичка, бійка, у якій кожний із учасників намагається подужати супротивника [18, т. 1, с. 220]), «зіткнення» (дія за значенням «зіткнутися», тобто сходяться, вступати в сутичку, у бій; сходиться в бою [18, т. 9, с. 695]), «ворожнеча» (відносини й дії між ким-небудь, пройняті ненавистю, недоброзичливістю [18, т. 1, с. 740]), «війна» (організована збройна боротьба між державами, суспільними класами і т. ін. [18, т. 1, с. 669]), «протидія» (дія, спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [18, т. 8, с. 317]), «протиборство» (дія за значенням «протиборствувати», тобто боротися проти кого-, чого-небудь, протидіяти комусь, чомусь; боротися одне проти одного [18, т. 8, с. 315]), «удар» (3. Стрімкий напад, атака / перен. Рішучі дії, спрямовані проти кого-, чого-небудь [18, т. 10, с. 385]).

По-третє, є слова, які **характеризують явище у площині саме процесу комунікації** (логічно говорити про конфлікт, що має комунікативний вияв). Зокрема, це «сварка» (гостра суперечка із взаємними докорами, образами [18, т. 9, с. 65]), «суперечка» (словесне змагання між двома або кількома особами, при якому кожна сторона обстоює свою думку, правоту [18, т. 9, с. 845]), «сутичка» (суперечка, сварка [18, т. 9, с. 860]), «чвари» (суперечки, сварки, що виникають між людьми через розбіжність у думках, поглядах [18, т. 11, с. 287]).

Висновуємо: поняття «конфлікт» є ядром лінгвокультурного поля, яке містить слова, семантично й асоціативно пов'язані з цим явищем. В українській мові поняттєве поле конфлікту можна розглядати у двох аспектах. Перший: конфлікт усвідомлюють як явище, що обов'язково породжене впливом (позамовним, мовним) на опонента («бійка», «боротьба», «зіткнення», «ворожнеча», «війна», «протидія», «протиборство», «сварка», «суперечка», «сутичка», «чвари»). Ці слова є близькою (адже іменник *conflictus* трактується саме як «зіткнення, удар, боротьба, бій») навколоядерною зоною лінгвокультурного поля «конфлікт». Другий аспект: частково у змістовому плані збігаються з концептом «конфлікт» поняття «колізія», «незгода», «нелад», «непорозуміння», «несхвалення», «протистояння», «розбрат», «розлад», «тертя», вони визначають невідповідності в інтересах, позиціях сторін, фіксують певні непорозуміння між ними, проте цей стан не обов'язково є чи буде конфліктним. Це слова віддаленої (периферійної) зони поняттєвого поля.

Перспективи дослідження. Одним із новітніх спільних об'єктів лінгвокультурології є мовна поведінка в національній культурі. Це широке поняття, проте науковці та фахівці з теорії літературної мови, теорії комунікації, соціолінгвістики сходяться в тому, що всі їх можна типологізувати. У такому разі дослідникам ще належить вивчати складники цих ситуацій, узагальнені моделі, що орієнтовані на певний лінгвокультурний стереотип конфлікту. Усі ці ситуації наповнені своїми лінгвокультурними конотаціями – співвідношеннями денотативного та образно-мотивувального аспектів значення, активізованими певними ціннісно-аксіологічними складниками комунікації.

Література

1. Антонов Г. В. Педагогічні засади запобігання і розв'язання конфліктів у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Г. В. Антонов. – Х., 2005. – 198 с.
2. Анцупов А. Я. Конфликтология : [учебн. для вузов] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ – Дана, 2001. – 591 с.
3. Бандурка А. М. Конфликтология : учеб. пособ. для вузов / А. М. Бандурка, В. А. Друзь. – Х. : Фортуна-пресс, 1997. – 356 с.
4. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – М. : Прайм-Евроник, 2003. – 672 с.
5. Ващенко И. В. Общая конфликтология : [учеб. пособ.] / Ващенко И. В., Гиренко С. П., Хамалян Р. А. – Х. : Модель Вселенной, 2000. – 512 с.
6. Герасіна Л. М. Конфліктологія : [підруч. для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец.] / [Герасіна Л. М., Панов М. І., Осіпова Н. П. та ін.]. – Х. : Право, 2002. – 256 с.
7. Гришина Н. В. Психология конфликта : [монография] / Н. В. Гришина. – СПб : ПИТЕР, 2005. – 464 с.
8. Гущина Т. Ю. Внутрішньоособистісний конфлікт як фактор соціалізації студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна психологія» / Т. Ю. Гущина. – К., 2008. – 20 с.
9. Даниленко О. А. Язык конфликта как объект лингвосоциологии / О. А. Даниленко // Социологические исследования. – 2006. – № 4. – С. 89–98.
10. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 400 с.
11. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / голов. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка. – Т. 2. – 1985. – 572 с.
12. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта / А. Г. Здравомыслов. – М. : «Аспект пресс», 1995. – 261 с.
13. Каліна Н. Ф. Лінгвістична психотерапія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія; історія психології» / Н. Ф. Каліна. – К., 2000. – 32 с.
14. Козер Л. А. Завершение конфликта / Л. А. Козер // Социальные и гуманитарные науки. Серия 11: Социология. – 1992. – № 4. – С. 169–179.
15. Макаревич О. П. Стиль індивідуальної поведінки військовослужбовців у міжособистісних конфліктах : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / О. П. Макаревич. – К., 1996. – 192 с.
16. Пальм Г. А. Психология личности в конфликтных ситуациях : [учеб. пособ.] / Г. А. Пальм. – Днепропетровск, 2012. – 160 с.
17. Савін О. І. Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник делінквентної поведінки неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. І. Савін. – К., 2012. – 20 с.
18. Словник української мови : в 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
19. Хасан Б. И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность / Б. И. Хасан. – Красноярск : ИЦ «Красноярский госуниверситет», 1996. – 157 с.
20. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів : [навч. посіб.] / М. В. Цюрупа. – К. : Кондор, 2004. – 172 с.

21. *Boulding K. E. Conflict and defence: A general theory* / K. Boulding. – New York : McGraw-Hill, 1982. – 213 p.

22. *British Dictionary* [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу: <http://dictionary.reference.com/browse/conflict>.

References

1. Antonov, G. V. (2005), *Teaching principles of prevention and resolution of conflicts in the educational environment of a higher educational institution* : Author's thesis [Pedagogichni zasady zapobigannya i rozv'yazannya konfliktiv u navchalno-vy`hovnomu seredovy`shhi vy`shhogo navchal`nogo zakladu : dys. ... kand. ped. nauk], Kharkiv, 198 p.

2. Antsupov, A. Ya. and Shypylov, A. Y. (2001), *Conflictology* [Konfliktologiya], YuNITI–Dana, Moskva, 591 p.

3. Bandurka, A. M. and Druz', V. A. (1997), *Conflictology* : textbook for high schools [Konfliktologiya : ucheb posob. dlja vuzov], Fortuna-press, Khar'kov, 356 p.

4. *Great psychological dictionary* [Bol'shoj psihologicheskij slovar'] (2003), Meshcheryakova, B. G., Zinchenko, V. P. (Ed.), Prajm-Evroznak, Moskva, 672 p.

5. Vashhenko, I. V., Girenko, S. P. and Hamaljan, R. A. (2000), *General Conflictology* : schoolbook [Obshhaja konfliktologija : uchebnoe posobie], Model' Vselennoj, Khar'kov, 512 p.

6. Herasina, L. M., Panov, M. I., Osipova, N. P. and other (2002), *Conflictology* : textbook for university students of legal specialties [Konfliktologiya : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. yuryd. spets.], Pravo, Kharkiv, 256 p.

7. Hryshyna, N. V. (2005), *The psychology of conflict* : monograph [Psihologija konflikta : monografiya], PITER, Sankt Peterburg, 464 p.

8. Hushchyna, T. Yu. (2008), *Interpersonal conflicts as the factor of socialization of students* : Author's thesis [Vnutrishnoosobystisnyi konflikt yak faktor sotsializatsii studentskoi molodi : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk], Kyiv, 20 p.

9. Danilenko, O. A. (2006), The language of conflict as an object of linguosociology [Jazyk konflikta kak ob#ekt lingvosociologii], Sociologicheskie issledovanija, Moskva, No. 4, pp. 89–98.

10. Emel'janov, S. M. (2004), *Workshop on conflictology*, 2-nd ed. [Praktikum po konfliktologii, izd. 2], PITER, Sankt Peterburg, 400 p.

11. *Etymological dictionary of Ukrainian language in 7 vols. Vol. 2* [Etymologichnyj slovnyk ukrajinskoji movy u 7 t. T. 2] (1985), Melnychuk, O. S. (Ed.), Naukova dumka, Kyiv, 572 p.

12. Zdravomyslov, A. G. (1995), *Sociology of conflict* [Sociologija konflikta], Aspekt press, Moskva, 261 p.

13. Kalina, N. F. (2000), *Linguistic psychotherapy* : Author's thesis [Linhvistychna psykhoterapiia : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora psykhol. nauk], Kyiv, 32 p.

14. Kozor, L. A. (1992), *Ending the conflict* [Zavershenie konflikta], Social'nye i gumanitarnye nauki, Ser. 11, Sociologija, Moskva, No. 4, pp. 169–179.

15. Makarevych, O. P. (1996), *Style individual behavior troops in interpersonal conflicts* : Author's thesis [Styl indyvidualnoi povedinky viiskovoslužbovtsiv u mizhosobystisnykh konfliktakh : dys. ... kand. psykhol. nauk], Kyiv, 192 p.

16. Pal'm, G. A. (2012), *Psychology of personality in conflict situations* : schoolbook [Psihologija lichnosti v konfliktnyh situacijah : uchebnoe posobie], Dnepropetrovsk, 160 p.

17. Savin, O. I. (2012), *Interpersonal conflict as a factor in juvenile delinquent behavior* : Author's thesis [Vnutrishnoosobystisnyi konflikt yak chynnyk delinkventnoi povedinky nepovnolitnikh : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk], Kyiv, 20 p.

18. *Ukrainian dictionary in 11 vols.* [Slovnyk ukrainskoi movy v 11-ty t.] (1973), AN URSS, Instytut movoznavstva, Bilodid, I. K. (Ed.), Naukova dumka, Kyiv, 840 p.

19. Hasan, B. I. (1996), *Conflict psychotechnics and conflict competence* [Psihotehnika konflikta i konfliktnaja kompetentnost'], Krasnojarskij gosuniversitet, Krasnojarsk, 157 p.

20. Tsiurupa, M. V. (2004), *Basics and Theory of Conflict negotiations* : schoolbook [Osnovy konfliktolohii ta teorii perehovoriv : navch. posib.], Kondor, Kyiv, 172 p.

21. Boulding, K. E. (1982), *Conflict and defence: A general theory*, McGraw-Hill, New York, 213 p.

22. *British Dictionary* (2010), available at: <http://dictionary.reference.com/browse/conflict>.

Л. А. Белоконенко,

*Криворожский государственный педагогический университет,
кафедра украинского языка*

ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЕ ПОЛЕ КОНФЛИКТА

В статье охарактеризовано лингвокультурное поле конфликта, проанализированы базовые понятия, используемые исследователями для характеристики конфликта; мотивировано научное истолкование конфликтного общения как коммуникативного явления, которое представляет определенный сегмент украинской лингвокультуры. Фокусируется внимание на межпредметных, межъязыковых, внутриязыковых аспектах толкования конфликта в плоскости украинской лингвокультуры.

Ключевые слова: конфликтная коммуникология, лингвокультура, конфликт, конфликтное взаимодействие, конфликтная коммуникация.

L. A. Bilokonenko,

*Kryvyi Rig State Pedagogical University,
Ukrainian Language Department*

LINGUOCULTURAL FIELD OF THE CONFLICT

The article describes the linguistic and cultural field of conflict, analyzes the basic concepts used by researchers to characterize the conflict; the scientific interpretations of conflict communication as a communicative phenomenon, which is a certain segment of Ukrainian lingvoculture, are motivated. The author has established that the concept of "conflict" is the core of a linguistic cultural field, which in Ukrainian can be viewed in two aspects. First: the conflict is perceived as a phenomenon that necessarily correlates with linguistic and extralinguistic influence on the opponent. Secondly: practically, in the content plan, it is close to the understating of concept "conflict" of coincides, that define inconsistencies in the interests, positions of the parties, fix misunderstandings between them, but this state will not necessarily be conflictual. The article focuses attention on interdisciplinary, interlinguistic, intralanguage aspects of the interpretation of the conflict in the plane of Ukrainian lingvoculture.

Key words: conflict communicology, lingvoculture, conflict, conflict interaction, conflict communication.

ТИПОЛОГІЯ КОНФЛІКТНИХ СТРАТЕГІЙ В ІНТЕРАКТИВНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИКІВ

Статтю присвячено дослідженню українського політичного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті. Окреслено поняття комунікативної стратегії як одного з основних параметрів спонтанної мовленнєвої взаємодії та виявлено особливості комунікативного конфлікту під час спілкуванні політиків у телевізійних ток-шоу. Розглянуто основні конфліктні стратегії інтерактивному політичному спілкуванні та запропоновано класифікацію конфліктних стратегій. Матеріалом для аналізу слугували тексти виступів українських політиків у відомих телевізійних ток-шоу.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний інтерактив, мовленнєва взаємодія, комунікативна стратегія, комунікативна тактика.

Актуальність вибору теми. Дослідження політичної комунікації (далі – ПК) передусім передбачає виокремлення комунікативних стратегій і тактик, використовуваних у політичному дискурсі (далі – ПД). Такий підхід уможливило вивчення специфіки мовленнєвої поведінки політиків, що послуговуються різними механізмами впливу на співрозмовників та аудиторію загалом. Особливого значення лінгвопрагматичний підхід набуває в умовах спонтанної політичної комунікації, де вибір комунікативних стратегій (далі – КС) і комунікативних тактик (далі – КТ) визначає вектор розгортання мовленнєвої взаємодії та її кооперативний чи конфліктний тип, зумовлений специфікою комунікативних ролей учасників політичного дискурсу.

Ступінь розроблення проблеми. Дослідження КС і КТ представлено насамперед теоретичними працями, що містять розроблені типології стратегій і тактик у різних типах дискурсів (Ф. С. Бацевич, Т. А. ван Дейк, О. С. Іссерс, А. Ю. Маслова, Г. Г. Почепцов, Н. І. Формановська, Т. Є. Янко та ін.), серед яких особливе місце належить політичному (А. І. Башук, О. В. Карякін, О. М. Паршина, Л. Л. Славова, В. Є. Чернявська, О. О. Чорна та ін.). В українському мовознавстві дослідження політичного інтерактиву представлено поодинокими науковими працями (Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, А. П. Мартинюк, С. Т. Онуфрієв, Н. В. Петлюченко, І. С. Шевченко та ін.), що увиразнює необхідність подальшого поглибленого опрацювання цього комунікативного сегмента.

Мета статті – розробити типологію конфліктних КС, представлених в українському ПД в інтерактивному спілкуванні політиків. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: визначити поняття комунікативного конфлікту і окреслити специфіку політичних конфліктів; розглянути основні мовленнєві стратегії конфліктної взаємодії в українському ПД; визначити типи КС в політичному інтерактиві.

Об'єкт дослідження – інтерактивне спілкування політиків в ситуації телевізійного ток-шоу; предмет – мовні засоби реалізації конфліктних КС в політичному інтерактиві.

Матеріалом дослідження слугували текстові записи українських політичних ток-шоу «Шустер Live», «Свобода слова», «Дуель» за період 2012–2016 років.

Викладення основного матеріалу дослідження. Конфліктна комунікативна взаємодія протиставлена кооперативній за результативним чинником, оскільки не передбачає розв'язання спільного комунікативного завдання співрозмовниками. О. О. Селіванова вважає, що конфлікт «визначений неузгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричними відношеннями між ними, дисбалансом статусів обличчя, результатом чого є переважно припинення спілкування, небажання подальшого продовження комунікації» [Селіванова, с. 604]. Зважаючи на це, лінгвопрагматичний аспект конфліктної взаємодії скерований на виокремлення КС і КТ, що ведуть до припинення спілкування, до «розірвання» спілкування. Свідоме налаштування на конфліктну взаємодію передбачає й вибір мовленнєвих засобів, а також КС і КТ спілкування. Зважаючи на це, конфліктна взаємодія в ПК зумовлює асиметричні комунікативні ролі учасників спілкування та відсутність спільної комунікативної мети, що реалізується за допомогою вербальної агресії, відповідних лексико-граматичних засобів, невербальної поведінки. На думку дослідників, конфлікт – це «стан (або ситуація) зіткнення сторін (учасників конфлікту), які мають несумісні інтереси, цілі, погляди, через що кожна з них діє на шкоду іншій, послуговуючись мовними та / або позамовними засобами» [Білоконенко, с. 20]. КС конфліктного типу, зважаючи на це, демонструють відсутність спільної мети та налаштованості на успішність вирішення комунікативного завдання. Ми уналежнюємо до конфліктних КС дискредитаційну, маніпулятивну та захисну стратегії.

КС дискредитації є основною в ПД, тому має різноманітні засоби вираження та форми втілення. О. С. Іссерс називає основною рисою стратегії дискредитації її перлокутивний ефект: «адресат звинувачений, причому несправедливо, принижений, відчувається об'єктом висміювання» [Іссерс, с. 161]. Дискредитування політичного опонента становить одну з визначальних стратегій ПД загалом і виборного дискурсу зокрема. Мовець не представляє власні політичні погляди і не аргументує свою політичну позицію, а замість цього негативно оцінює погляди свого політичного опонента, використовуючи критику, приниження, образи тощо, напр.: **В. Литвин, звертаючись до головного редактора комуністичної газети «Товариш» В. Криворучка, принижує його в такий спосіб: Я не дякую за запитання. Очевидно, це Ви свою життєву філософію демонструєте. Я хотів би Вам радити читати не тільки газету «Товариш», а читати все, що пишуть нормальні видання** (Дуель. 20.03.2008). У цьому фрагменті мовець, відповідаючи на поставлене запитання, починає з прихованої образи: він принизливо коментує питання як віддзеркалення життєвої філософії співрозмовника, після чого дає негативну оцінку газеті, яку той очолює. Після такого вступу до відповіді подальша промова вже сприймається співрозмовником й аудиторією крізь призму суб'єктивного ставлення одного комуніканта до іншого. При цьому прямих образ і звинувачень у тексті немає, вони мають характер імплікатур.

КС дискредитації характерна не лише для діалогічного спілкування, а й для розгорнутих монологічних виступів на політичних ток-шоу, напр.: П. Порошенко: *Я думаю, що слово «Чуркін»... прізвище вже стало символом. Символом брехні. Чуркін настільки вдало презентував позицію Російської Федерації на засіданні Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй, що примудрився добитися того, що залишився один. Усі країни – члени Ради безпеки заявили про те, що Чуркін бреше і що довіри його словам немає ніякої* (Свобода слова. 22.04.2014). Наявність образ, навіть імпліцитного характеру, становить один із виявів КС дискредитації. О. М. Паршина навіть стверджує, що різновидом стратегії дискредитації є стратегія нападу, яка, крім мети

нівелювання політичного опонента, передбачає й «завдання вивести його з рівноваги образами, брехнею, неклепами, зачепити його почуття і тим самим позбавити можливості висловити свою позицію» [Паршина, с. 56].

Стратегія дискредитації може бути реалізована за допомогою нападу навіть у мовленні неагресивних політиків, напр., П. Порошенко: *А для цього потрібно одне: кому із сидячих у цьому залі ці чиновники потрібні? Нехай ідуть і працюють у реальний сектор! Не треба нам їх. Нічого від них не залежить. Будуть вони ставити ту печатку, не будуть вони ставити цю печатку... Інтереси кожного із сидячих у цьому залі й кожного, який сидить перед телевізором, вони не представляють: вони працюють лише на власну кишеню. І це сьогодні відомо всім* (Свобода слова. 11.04.2012). Такий напад не має конкретного адресата, він скерований загалом на політичних опонентів, але одночасно з дискредитацією переслідує мету позитивного позиціонування мовця. Тотальна критика з елементами вербальної агресії та нападу може не лише принижувати співрозмовника, а й працювати на позитивний імідж мовця.

Отже, КС дискредитації яскраво виражена в усному діалогічному мовленні політиків у ситуації спонтанного спілкування.

Маніпулятивна стратегія є риторичною за своєю сутністю, вона протиставлена в ПД риторичній стратегії аргументації, яка має логічно-раціональне підґрунтя і розрахована на адекватність учасників спілкування й аргументовану полеміку в межах ПК. Маніпулятивна стратегія так само використовується в аргументації, однак тут ідеться не про доведення істинності своєї позиції, а виключно про переконування аудиторії. О. Л. Михальова наводить таке визначення маніпуляції, релевантне для ПД: «Маніпуляція – це різновид психологічного впливу, скерованого на спонукання адресата до здійснення визначених адресантом дій за допомогою прихованого структурування світу у свідомості адресата в результаті майстерного впровадження в його психіку цілей, бажань, намірів, настанов, що не збігаються з тими, які об'єкт впливу міг би сформулювати самостійно» [Михалева, с. 77]. Маніпуляція в ПД має різноманітні засоби репрезентації, проте в політичному інтерактиві насамперед фіксуємо специфічне подання інформації: перекручування, приховування інформації, маніпулювання зі способом і часом її подання, підпорогове подання інформації [різун, с. 49]. Переважно в ПД має місце поєднання кількох маніпулятивних прийомів, напр.: О. Ляшко: *...мені важко коментувати питання про політичний популізм, бо я якраз цим ніколи і не займаюся. Мети я завжди досягаю. А чому? Тому що із дитдома, із інтернату пройшов аж до самого верху. Чому? Тому що пахав, пахав і пахав. І ті люди, які зі мною багато років, – вони знають: якщо я за щось беруся, я завжди доведу це до пуття* (Свобода слова. 8.08.2014). У наведеному прикладі представлено вибіркоче подання інформації, її семантичний зсув та підпорогова репрезентація інформації, що впливає на підсвідомість адресатів.

Н. В. Слухай виокремлює прийоми маніпулятивного впливу: нав'язування інформації; узагальнення, або генералізація; викривлення інформації; незгадування інформації; впровадження псевдоінформації; роздмухування інформації і створення інформаційного шуму; примітивізація інформації; структурування інформації; мінімізація інформації; надання або акцентування емоційно-оцінного статусу інформації [слухай, с. 88]. усі ці прийоми пов'язані зі способом репрезентації інформації, тобто насамперед стосуються мовленнєвої форми подання інформації, напр.: Ю. Тимошенко: *А те, що сьогодні відбувається на східних кордонах України, в Луганській, Донецькій області, де вже загинули сотні українців, де, наприклад, мирні*

родини просто розстрілюються в упор на блокпостах, як це було в Луганську? У нас практично кожен день там гинуть люди. Це що, **громадянська війна**? Ні. Нам треба чесно визнати, що це **неоголошена війна**, яку веде проти нас сьогодні Російська Федерація (Шустер Live. 19.05.2014). Використання номінацій «громадянська війна», «неоголошена війна», «гібридна війна» «антитерористична операція» тощо визначають політичну позицію мовця та є репрезентантами КС маніпуляції, оскільки тут реалізовано прийоми контрасту та суперечливих сигналів, на вербальному рівні представлених уживанням оцінних лексем з протилежною семантикою.

Ми характеризуємо маніпулятивну КС у співвідношенні з аргументативною, кваліфікуючи обидві як риторичні: маніпулятивна скерована на ірраціональний вплив, а аргументативна – на раціональний. Риторичний характер маніпулятивної КС в ПД зумовлений тим, що мовець не стільки впливає на опонента та аудиторію, скільки ухиляється від прямих відповідей, заплутує співрозмовника, створює ефект «паралельної» комунікації, тобто різними способами будує квазідіалог, напр.: О. Царьов: *Я вважаю, що влада, яка привела до того, що зараз відбувається в країні, не може бути успішною.* А. Куликов: *Зрозуміло.* О. Царьов: *Є декілька критеріїв успішності...* А. Куликов: *Зрозуміло. Ми почули...* О. Царьов: *Будь ласка, **Ви мені рота не закривайте. Дайте я закінчу. Що значить «зрозуміло»? Я продовжує відповідати, а Ви мені рота замуляєте!*** А. Куликов: *Але Ви ж відповіли на питання.* О. Царьов: *Ви так вважаєте? А я вважаю, що ні. Дасте мені відповісти? Андрію, Ви дасте мені відповісти? Або тут така ж свобода слова, як і свобода пересування? **Я не знаю, як я звідси вийду.** Але повірте мені...* (Свобода слова. 14.04.2014). Політик-мовець, намагаючись переконати аудиторію у своїй правоті, не наводить аргументи, а впливає на підсвідомість, «розхитуючи» емоції непрямих адресатів. Зокрема, такою апеляцією до емоцій адресата є вказівка на погрози і небезпеку, коли О. Царьов заявляє, що він не знає, як вийде із студії. Безпідставні, неаргументовані заяви становлять маніпулятивну сутність його реплік.

Отже, маніпулятивна КС скерована на ірраціональне сприйняття адресатами, на активацію правої півкулі головного мозку, тому що передбачає вплив на підсвідомість, що в ПД виражено через використання лексичних і граматичних засобів маніпулятивного характеру.

Захисна КС пов'язана з комунікативною поведінкою адресата політичного конфлікту, який має слабшу позицію, менш переконливу для аудиторії, але захищає свої переконання, опонуючи до позиції мовця. За таких умов адресат реагує на агресивну мовленнєву поведінку мовця, але не погоджується з ним, не прагне порозумітися, а навпаки – роздмухує конфлікт і виступає в позиції політичного опонента. Приміром, діалог Ю. Тимошенко з М. Добкіним: А. Куликов: *Пане Добкін, я прошу Вас утриматися від образ. Тим більше, що Ваша візаві цього не говорила.* М. Добкін: *А в чому образа? Поясніть мені, будь ласка. Я не розумію.* Ю. Тимошенко: *Ну, я точно можу сказати, що Добкін не роковий чоловік.* М. Добкін: *У чому я когось образив? Адрію, скажіть...* А. Куликов: *«Людина-війна», «людина-руйнування» – я вважаю, це сильно.* М. Добкін: ***Ну, добре. вважайте. Це Ваша думка.** (...) Але у Вас у студії щойно 40 хвилин звучать заклики до війни: «війна», «війна», «війна», «переможемо», «зруйнуємо», «не будемо ні з ким об'єднуватися» «усіх завоюємо»* (Свобода слова. 5.05.2014). Полілог із ведучим та політичним опонентом – Ю. Тимошенко – мовець М. Добкін будує як КС захисту: спочатку нібито погоджується з позицією ведучого, проте одразу починає нападати і критикувати позицію опонента. Такий захист через напад і становить сутність конфліктної КС захисту, що скерована на

те, щоб через відповідь висловити власну позицію та одночасно критикувати позицію співрозмовника. Такий захист через напад передбачає й використання відповідних мовних засобів: риторичних питань, питально-відповідних комплексів, зустрічних питань, оцінної лексики, напр.: О. Ляшко: *Ну спочатку починали з цього: із того, що на Донеччині, на Луганщині, коли ти говориш українською, то ти **нацист, фашист і бандеровець**. А я вважаю, що коли ти говориш українською, то ти українець. І ти маєш право говорити українською не лише на своїй рідній землі, а по всьому світу. Але питання: коли і як долати агресію? Ніхто нічого нового в історії не видумав: тільки боротьба, тільки боротьба* (Свобода слова. 8.09.2014). Тут представлено й заклики до активних дій. і репрезентацію власної політичної позиції. Загалом КС захисту характерна не для мовця, а для адресата, який займає активну позицію в діалогічній взаємодії і використовує свою комунікативну платформу для критики опонента. Захист за таких умов перетворюється на конфліктний тип спілкування, тобто на розгорнуті відповіді програмного характеру.

Висновки і перспективи дослідження. Конфліктна інтерактивна взаємодія представлена трьома основними КС – дискредитації, маніпуляції та захисту. У КС дискредитації мовець не представляє власні політичні погляди і не аргументує свою політичну позицію, а негативно оцінює погляди свого політичного опонента, використовуючи критику, приниження, образи. Маніпулятивна КС скерована на ірраціональний вплив: мовець не стільки впливає на опонента та аудиторію, скільки ухиляється від прямих відповідей, заплутує співрозмовника, створює ефект «паралельної» комунікації, тобто різними способами будує квазідіалог. Захисна КС пов'язана з комунікативною поведінкою адресата політичного конфлікту, який має слабшу позицію, менш переконливу для аудиторії, але захищає свої переконання, опонуючи до позиції мовця. За таких умов адресат реагує на агресивну мовленнєву поведінку мовця, але не погоджується з ним, не прагне порозумітися, а навпаки – роздмухує конфлікт і виступає в позиції політичного опонента. Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні теорії КС в інших різновидах українського ПД.

Література

1. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт : [монографія] / Л. А. Білоконенко. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 335 с.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : КомКнига, 2006. – 288 с.
3. Михалева О. Л. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалева. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
4. Паршина О. Н. Российская политическая речь : Теория и практика / О. Н. Паршина. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 232 с.
5. Різун В. В. Лінгвістика впливу : [монографія] / В. В. Різун, Н. Ф. Непийвода, В. М. Корнеєв. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 148 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія : Напрями та проблеми : [підручник]. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
7. Слухай Н. В. Суггестия и коммуникация: лингвистическое программирование поведения человека : [учебно-методическое пособие]. – К. : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2012. – 319 с.

References

1. Bilokonenko, L. A. (2015), *Ukrainian-language interpersonal conflict* : [Ukrayins'komovnyy mizhosobystisnyy konflikt], Interservice, Kyiv, 335 p.
2. Issers, O. S. (2006), *Communicative strategies and tactics of Russian speech* [Kommunikatyvnye stratehyy y taktyky russkoy rechy], KomKniga, Moscow, 288 c.
3. Mikhaleva, O. L. (2009), *Political discourse: Specificity of manipulative action* [Polytycheskyy diskurs : Spetsyfyka manyulyatyvnoho vozdestvyaya], LIBROKOM, Moscow, 256 p.
4. Parshina, O. N. *The Russian political speech: Theory and practice* [Rosyyskaya polytycheskaya rech' : Teoryya y praktyka], LKI, Moscow, 232 p.
5. Rizun, V. V., Nepivoda, N. F., Korneev, V. M. (2004), *Linguistics of influence*: [Linhvistyka vplyvu], Kyiv University, Kyiv, 148 p.
6. Selivanova, O. O. (2008), *Modern linguistic encyclopedia : Directions and problems*: [Suchasna linhvistychna entsyklopediya : Napryamy ta problemy], Environment-K, Poltava, 712 p.
7. Slukhay, N. V. (2012) *Suggestion and communication: linguistic programming of human behavior* [Suhhestyya y kommunykatsyya: lnhvystycheskoe prohrammyrovanye povedenyya chloveka], Kiev University, Kiev, 319 p.

Л. В. Завальская,

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
кафедра прикладной лингвистики*

ТИПОЛОГИЯ КОНФЛИКТНЫХ СТРАТЕГИЙ В ИНТЕРАКТИВНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ПОЛИТИКОВ

Статья посвящена исследованию украинского политического дискурса в лингвопрагматическом аспекте. Определено понятие коммуникативной стратегии как одного из основных параметров спонтанного речевого взаимодействия и выявлены особенности коммуникативного конфликта во время общения политиков в телевизионных ток-шоу. Рассмотрены основные конфликтные стратегии в интерактивной политической коммуникации и предложена классификация конфликтных стратегий. Материалом для анализа послужили тексты выступлений украинских политиков в известных телевизионных ток-шоу.

Ключевые слова: политический дискурс, политический интерактив, речевая взаимодействие, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика.

L. V. Zavals'ka,

*National University "Odessa Law Academy",
Applied Linguistics Department*

TYPOLOGY OF CONFLICT STRATEGIES IN INTERACTIVE INTERACTION OF POLICY

The article is devoted to the study of Ukrainian political discourse in the linguistic and pragmatic aspect. The concept of communicative strategy as one of the main parameters of spontaneous speech interaction is outlined and features of communicative conflict are revealed during communication of politicians in television talk shows.

The study of political communication primarily involves the separation of communicative strategies and tactics used in political discourse. Such an approach makes it possible to study the specifics of the speech behavior of politicians who use different mechanisms of influence on the interlocutors and the audience as a whole. Of particular importance is the linguistic-pragmatic approach in the context of spontaneous political communication, where the choice of communicative strategies and communication tactics determines the vector of the deployment of speech interaction and its cooperative or conflict type, due to the specific communicative roles of participants in political discourse.

The purpose of the article is to develop a typology of conflict strategies presented in the Ukrainian political discourse in the interactive communication of politicians. Object of research – interactive communication of politicians in a situation of television talk show; subject – language means for the implementation of conflict strategies in political interactivity.

The main conflict strategists are considered in interactive political communication and the classification of conflict strategies is proposed. The materials for the analysis were texts of speeches of Ukrainian politicians in well-known television talk shows. Conflict interactive interaction is represented by three main strategies - discredit, manipulation and protection. In the strategy of discrediting speeches, he does not represent his own political views and does not argue his political position, and negatively assesses the views of his political opponent, using criticism, humiliation, insults. The manipulative strategy is directed at an irrational impulse: the spokesman not only influences the opponent and the audience, but avoids direct answers, confuses the interlocutor, creates the effect of "parallel" communication. The protective strategy is related to the communicative behavior of the addressee of the political conflict, which has a weaker position, less convincing for the audience, but defends its beliefs, opposed to the speaker's position. Under such conditions, the addressee reacts to the aggressive speech behavior of the speaker, but does not agree with him, does not seek to understand, but vice versa – fueled conflict and stands in the position of a political opponent. Prospects for further research are the development of the theory of communicative strategies in other forms of Ukrainian political discourse.

Key words: political discourse, political interactive, speech interaction, communicative strategy, communicative tactics.

УДК 811.161.2'367.52

А. М. Кіщенко,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ В КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено висвітленню проблем дослідження художнього тексту в комунікативно-прагматичному аспекті. Окреслено домінування комунікативного підходу до визначення поняття художнього тексту та обґрунтовано необхідність використання терміна «художній дискурс». Доведено діалогічну сутність художньої комунікації, що зумовлює актуалізацію ролі мовця та адресата у створенні та сприйнятті художнього тексту. Розглянуто методи і прийоми аналізу художнього дискурсу як компонента взаємодії між автором і читачем.

Ключові слова: художній дискурс, художня комунікація, мовленнєва взаємодія, мовець, адресат, метод.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Мовознавчі дослідження художнього тексту мають давні традиції та насамперед передбачають опертя на традиційний текстоцентричний підхід, у межах якого розвинулися лінгвостилістичні методи. Наслідком використання цих методів стало розроблення теорії ідіостилю письменників, особливостей функціонування мовних одиниць у текстах різних типів, функціональна стилістика, лінгвістичний аналіз тексту та інтерпретація тексту (Н. Бойко, М. Брандес, В. Дроздовський, А. Коваль, І. Білодід, С. Єрмоленко, Г. Солганик, Н. Сологуб, В. Чабаненко та ін.). Проте на межі XX і XXI століть у мовознавстві відбувся перехід від текстоцентричного підходу, цілком логічного в межах системно-структурної лінгвістики, до дискурсоцентричного, що зумовлено актуалізацією чинника людини в мові та потрактуванню художнього тексту як компонента комунікативної взаємодії мовця (автора) і адресата (читача). Перед дослідниками постали нові питання щодо методів і прийомів аналізу художнього дискурсу, серед яких почали домінувати лінгвопрагматичні та дискурсивно-комунікативні, що потребують додаткового обґрунтування, зважаючи на невизначеність методологічної бази аналізу художньої комунікації з новітніх позицій.

Ступінь дослідження питання в мовознавстві. Поняття художнього дискурсу почали активно використовувати в останнє десятиліття (Дж. Сьорль, В. Борботько, Н. Кондратенко, К. Кулібіна, Т. Плеханова та ін.), проте методи вивчення художнього тексту в комунікативно-прагматичному аспекті потребують уточнення. Насамперед у сучасній лінгвістиці представлено аспекти міжтекстової комунікативної взаємодії – висвітлення категорії інтертекстуальності (Ю. Крістева, І. Арнольд, Г. Денисова, І. Ільїн, Л. Біловус, Н. Фатеева, В. Чернявська та ін.), а також текстова категорія адресатності (Н. Арутюнова, М. Венгринюк, О. Воробйова, К. Олексій та ін.). У літературознавстві навіть було розроблено теорію читацької рецепції, в межах якої обґрунтовано домінуючу роль читача як інтерпретатора художнього тексту (Н. Зборовська, М. Зубрицька, О. Поліщук, Г. Соловій, Н. Шляхова та ін.) і навіть зменшено роль автора (Р. Барт запропонував термін «смерть автора» на позначення цього явища [1]). Окремі наукові розвідки представляють витлумачення тексту в комунікативному аспекті (В. Богданов, О. Каменська, М. Макаров, Є. Реферовська, К. Седов та ін.). Що стосується образу автора, реалізованого в текстовій категорії адресантності, то ця категорія найменшою мірою репрезентована в комунікативно-прагматичному аспекті. Вважаємо, що це зумовлено потужними традиціями системно-структурного мовознавства, що передумовили вивчення категорії автора в художньому тексті (В. Виноградов). Єдиний виняток становить сучасна теорія наратології, розроблена в межах літературознавства (Р. Барт, Ж. Дерріда, Б. Корман, В. Тюпа, В. Шмід та ін.), де автор художнього тексту представлений як суб'єкт мовлення в ланці автор – оповідач – персонаж. В українському мовознавстві комунікативно-прагматичний підхід представлено в наукових розвідках Ф. Бацевич, Н. Кондратенко, Т. Радзієвської, О. Селіванової, С. Шабат-Савки, І. Шевченко та ін.

Мета статті – визначити основні методи і прийоми аналізу художнього дискурсу в межах комунікативно-прагматичного підходу дослідження. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: визначити поняття художнього дискурсу; виявити особливості комунікативної природи та діалогічності художнього дискурсу; обґрунтувати доцільність залучення комунікативно-прагматичного підходу до аналізу

художнього тексту; представити основні методи та напрями лінгвістичних досліджень художнього дискурсу.

Об'єкт дослідження – художній дискурс сучасної української прози; **предмет дослідження** – комунікативно-прагматичні методи і прийоми дослідження художнього дискурсу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Виокремлення категорії адресантності пов'язано з потрактуванням художнього тексту як компонента мовленнєвої взаємодії, де активними учасниками є мовець і реципієнт. Позиція мовця, яку в художній комунікації займає автор (оповідач) або персонаж у художньому тексті, реалізована саме в межах категорії адресантності. Перші наукові розвідки, де було представлено новітній підхід до вивчення текстових одиниць, ще пов'язані із вивченням тексту як об'єкта лінгвістичних досліджень (А. Баранов, Г. Богін, Н. Валгіна, І. Гальперін, О. Залевська та ін.), проте у функційному аспекті.

Внеском у формування новітньої теорії художнього тексту, що стала підґрунтям для художньої дискурсології, зробили і вчені одеської лінгвістичної школи (Л. Лосєва, В. Кухаренко, І. Колегаєва та ін.). Л. Лосєва, перебуваючи під впливом текстоцентричного підходу, виявила особливості текстових зв'язків у текстовій тканині [8]; В. Кухаренко започаткували таку галузь лінгвістики тексту, як інтерпретація тексту (К. Долінін, О. Домашнев, І. Шишкіна, О. Гончарова та ін.) та ґрунтовно проаналізувала образ автора в художньому тексті [6], І. Колегаєва описала різні види текстової гетерогенності, зумовленої комунікативної сутністю тексту [4]. Харківська школа дискурсології продовжує активно розвивати цей напрям досліджень (А. Мартинюк, Л. Солощук, І. Фролова, І. Шевченко та ін.). Новітня парадигма дослідження художнього дискурсу має синергетичний характер (І. Герман, Т. Домброван, Р. Піотровський, Л. Піхтовнікова, В. Пищальникова, О. Семенець та ін.).

Сучасні лінгвісти, які розглядають чинник адресанта в художньому тексті ґрунтуються на виокремленні категорії діалогічності як текстово-дискурсивного параметру текстотворення та визнанні діалогічної природи тексту. Цей підхід перебуває під впливом ідей М. Бахтіна, який сформулював теорію текстового діалогізму та актуалізував чинник адресата як визначальний в інтерпретації змісту тексту: «...слухач, сприймаючи та розуміючи значення мовлення, водночас займає щодо нього активну відповідну позицію: погоджується або не погоджується з ним (повністю або частково), додає, використовує його, готується до виконання; і ця відповідна позиція слухача формується протягом усього процесу слухання та розуміння із самого початку, іноді буквально з першого слова того, хто говорить» [2, с. 167]. Під впливом ідей М. Бахтіна було розроблено загальну теорію текстової діалогічності та інтертекстуальності.

В. Борботько визначає діалогічний різновид дискурсу, основною одиницею якого вважає «діалогічну єдність» або «діалогічну синтагму», та вказує, що діалог є первинним щодо монологу як типу мовлення та тісно пов'язаний із ситуацією спілкування, тому «діалог можливий і за умови суттєво редукованого мовного компонента, коли, приміром вступають у дію паралінгвальні засоби комунікації» [3, с. 37]. Первинність діалогу зумовлює й потрактування художнього тексту в діалогічному вимірі: як діалогічної взаємодії між автором і читачем.

О. Селіванова пропонує для аналізу тексту використовувати авторську методичку «діалогічної інтерпретації» [10], що передбачає сім поетапних дій: 1) встановлення діалогічності певного тексту із системою інших текстів у текстовій синтагматиці та парадигматиці; 2) визначення діалогічності тексту з особистістю адресанта в

соціокультурному контексті доби створення тексту; 3) встановлення діалогічності тексту в аспекті особистості адресата; 4) опис відповідності описаних у тексті подій певній добі у співвідношенні з добою породження тексту та сприйняття; 5) дослідження діалогічності тексту зі «семіотичним універсумом»; 6) звернення до діалогічності внутрішнього семіотичного простору тексту на концептуальному рівні; 7) характеристика основних текстово-дискурсивних категорій [11, с. 533]. Цей метод має універсальний характер і не стосується виключно художнього дискурсу.

Дослідники художнього тексту також наголошують на його діалогічному характері. Так, А. Мойсієнко зазначає: «Сприймаючи текст як специфічну мовну реальність, варто розглянути його як не менш специфічний процес, що протікає між свідомістю того, хто творить, і свідомістю того, хто сприймає» [9, с. 22]. Н. Кондратенко вважає діалогічність є принципом текстотворення, який «передбачає настанову на інтерактивну взаємодію на всіх рівнях: автор – текст, читач – текст, автор – читач, текст – текст тощо. Така взаємодія помножує зміст та інтерпретації тексту, кожна взаємодія тексту з іншими текстами або суб'єктами породження чи сприйняття занурює його в суцільний простір інтерпретацій» [5, с. 58]. Дослідниця розмежовує такі типи діалогічності, як суб'єктно-текстову і міжтекстову. З огляду на це міжсуб'єктна текстова взаємодія реалізує комунікативні ролі мовця (автора) та адресата (читача).

На нашу думку, для дослідження ролі мовця в художній комунікації доцільно ґрунтуватися на лінгвопрагматичному підході, основними напрямками якого є вивчення комунікативних стратегій і тактик учасників комунікації та виявлення їх комунікативних позицій. Зважаючи на те, що «...в комунікативному аспекті вихідним є положення про те, що текст зберігає у собі інформацію не тільки про фрагмент картини світу, а й про комунікативну ситуацію, яка йому відповідає як засобові комунікації» [12, с. 8], ми пропонуємо досліджувати художній дискурс за допомогою таких методів, як нарративний аналіз, дискурс-аналіз та прагматичний аналіз.

1. Наративний аналіз (Р. Барт, Ж. Женнет, К. Леві-Стросс, В. Пропп, П. Рікер, В. Шмід) – це «якісний метод дослідження, скерований на інтерпретацію оповіді та орієнтований на часову послідовність, що встановлюють люди, розповідаючи про своє життя та інші події» [7, с. 92]. Наративний аналіз використовують щодо оповіді будь-якого типу, зокрема й художньої. Нарівні конкретних прийомів він передбачає встановлення типу / характеру дискурсу (особливості викладу інформації, монолог / діалог, специфіка оповіді тощо); характеристика оповідача (автора, мовця), від імені якого ведеться розповідь; характеристика персонажів (ролі і функції персонажів у наративі); характеристика часу оповіді (розмежування дискурсивного і наративного часу); характеристика подій (взаємозв'язки подій та їхня часова послідовність); характеристика простору; характеристика відношень між категоріями (аналіз бінарних семантичних опозицій); характеристика культурних пресупозицій і фонових знань. Застосування нарративного аналізу актуально під час дослідження текстів постмодерністської літератури, де виявлення реалізації ролі мовця є проблемним і суперечливим.

2. Дискурсивний аналіз (З. Харрис, Т. ван Дейк, В. Дем'янков, М. Макаров, О. Селіванова та ін.) належить до найпоширеніших методів дослідження комунікативної взаємодії. Якщо раніше його використовували виключно для розгляду усних текстів, то тепер межі застосування методу розширено, тому немає жодних обмежень щодо вибору матеріалу аналізу. Основними параметрами дискурс-аналізу є визначення специфіки комунікативної взаємодії на підставі культурного контексту, місця і часу, складу учасників взаємодії, мети та форми інтеракції, тональності

спілкування, типу дискурсу [7, с. 110]. Для дискурсивного аналізу релевантні такі одиниці дослідження, як комунікативна ситуація, мовленнєва подія, мовленнєвий акт, комунікативний хід, репліки. Основну увагу приділяють конститuentам інтеракції у комунікативній взаємодії, що зумовлює її виявлення особливостей мовної реалізації подій мовця (автора) та адресата (читача) в художньому дискурсі.

3. Лінгвопрагматичний аналіз (Дж. Остін, Дж. Сьоль, Г. П. Грайс, Н. Формановська та ін.) визнається як окремий метод не всіма дослідниками, проте його активне використання в наукових працях дає підстави стверджувати, що цей метод має власні прийоми вивчення комунікативної взаємодії, що не збігаються з методологічними засобами інших наук. насамперед це виявлення комунікативних стратегій і тактик (О. Іссерс та ін.) і комунікативних ролей (Й. Стернін). У художньому дискурсі цей метод не мав комплексного використання, проте він має ґрунтовні перспективи: аналіз комунікативних ролей мовця-автора та адресата-читача, характеристика стратегій їхньої мовленнєвої поведінки, виокремлення комунікативних ролей і стратегій поведінки персонажів, розгляд моделей текстотворення в художньому дискурсі. Вважаємо саме цей підхід актуальним для сучасного постмодерністського художнього дискурсу, для якого роль автора-оповідача, що часто реалізовано в мовленнєвій поведінці різних персонажів, є досить специфічною і потребою лінгвопрагматичного висвітлення.

Висновки та перспективи дослідження. На сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень художнього тексту особливої актуальності набуває комунікативно-прагматичний підхід до аналізу художнього тексту, що передбачає потрактування об'єкта аналізу як дискурсу. Основними методами аналізу художнього дискурсу є наративний, дискурсивний і лінгвопрагматичний види аналізу. Перспективи дослідження полягають в опрацюванні конкретних прийомів реалізації визначених методів та у використанні їх під час дослідження художнього дискурсу.

Література

1. *Барт Р.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс ; Универс, 1994. – 615 с.
2. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. *Борботько В. Г.* Принципы формирования дискурса : От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – [2-е изд.]. – М. : КомКнига, 2007. – 288 с.
4. *Колегаева И. М.* Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. – Одесса : ОГУ им. И. И. Мечникова, 1991. – 122 с.
5. *Кондратенко Н. В.* Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко; [за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
6. *Кухаренко В. А.* Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
7. *Леонтович О. А.* Методы коммуникативных исследований / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2011. – 224 с.
8. *Лосева Л. М.* Как строится текст / Л. М. Лосева. – М. : Просвещение, 1980. – 94 с.
9. *Мойсієнко А. М.* Текст як аперцепційна система / А. М. Мойсієнко // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 3–9.

10. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учебн. пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ ; Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

12. Радзієвська Т. Текст як засіб комунікації / Т. Радзієвська. – К. : НАН України, Інститут української мови, 1998. – 191 с.

References

1. Bart, R. (1994) *Selected works. Semiotics. Poetics* [Izbrannyye raboty. Semiotika. Poetika], Progress, University, Moscow, 615 p.

2. Bakhtin, M. (1979) *Aesthetics of verbal creativity* [Estetika slovesnogo tvorchestva], Art, Moscow, 424 p.

3. Borbotko, V. (2007) *Principles of the formation of discourse: From psycholinguistics to linguosynergetics* [Printsipy formirovaniya diskursa : Ot psikholingvistiki k lingvosinergetike], KomKniga, Moscow, 288 p.

4. Kolegaeva, I. (1991) *Text as a unit of scientific and artistic communication* [Tekst kak yedinita nauchnoy i khudozhestvennoy kommunikatsii], ODU by Mechnikova, Odessa, 122 p.

5. Kondratenko, N. (2012) *Syntax of the Ukrainian modernist and postmodern literary discourse* [Syntaksys ukrayins'koho modernist-s'koho i postmodernist-s'koho khudozhn'oho dyskursu], Publishing House Dmitry Burago, Kyiv, 328 p.

6. Kukharenko, V. (1988) *Interpretation of the text* [Interpretatsiya teksta], Enlightenment, Moscow, 192 p.

7. Leontovich, O. (2011) *Methods of communicative research* [Metody kommunikativnykh issledovaniy], Gnosis, Moscow, 224 p.

8. Loseva, L. (1980) *How the text is constructed* [Kak stroitsya tekst], Moscow, Enlightenment, 94 p.

9. Moisienko, A. (1996) *Text as an aperceptive system* [ekst yak apertseptsiyna systema], Movoznavstvo, № 1, P. 3-9.

10. Selivanova, E. (2002) *Basics of the linguistic theory of text and communication* [Osnovy lingvisticheskoy teorii teksta i kommunikatsii], Phytocenter, 2002, Kyiv, 336 p.

11. Selivanova, O. (2008) *Modern linguistics: directions and problems* [Suchasna lnhvistyka : napryamy ta problemy], Dovkillia-K, Poltava, 712 p.

12. Radziyevska, T. (1998), *Text as a means of communication* [Tekst yak zasib komunikatsiyi], Institute of the Ukrainian Language, Kyiv, 191 p.

А. М. Кищенко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА В КОММУНИКАТИВНО- ПРАГМАТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Статья посвящена освещению проблем исследования художественного текста в коммуникативно-прагматическом аспекте. Определены доминирующие принципы коммуникативного подхода к определению понятия художественного текста и

обоснована необходимость использования термина «художественный дискурс». Доказана диалогическая природа художественной коммуникации, детерминирующая актуализацию роли говорящего и адресата в создании и восприятии художественного текста. Рассмотрены методы и приемы анализа художественного дискурса как компонента взаимодействия автора и читателя.

Ключевые слова: художественный дискурс, художественная коммуникация, речевое взаимодействие, говорящий, адресат, метод.

A. M. Kishchenko,

*Odesa National I. I. Mechnykov University,
Applied Linguistics Department*

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE LITERARY DISCURS INVESTIGATION IN THE COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ASPECTS

The article is devoted to the study of the problems of the study of literary text in the communicative and pragmatic aspect. The domination of the communicative approach to the definition of the concept of literary text is outlined and the necessity of using the term "literary discourse" is substantiated.

Concepts of artistic discourse began to be actively used in the last decade, but the methods of studying the literary text in the communicative-pragmatic aspect need to be clarified. First of all, modern linguistics presents aspects of intertextual communicative interaction – the coverage of the category of intertextuality, as well as the text category of addressee. As for the author's image, which is implemented in the text content category, this category is, to a lesser extent, represented in the communicative-pragmatic aspect. We believe that this is due to the powerful traditions of systematic structural linguistics, which predetermined the study of the author's category in the literary text. The only exception is the modern theory of naratology, where the author of the literary text is presented as the subject of speech in the line of the author – narrator – character.

The purpose of the article is to determine the main methods and techniques for analyzing artistic discourse within the framework of the communicative-pragmatic approach of the study. The purpose led to the solution of the following tasks: to define the concept of literary discourse; to find out the features of the communicative nature and dialogicity of literary discourse; to substantiate the feasibility of involving a communicative-pragmatic approach to the analysis of literary text; to present the basic methods and directions of linguistic studies of literary discourse.

The object of the research is the literary discourse of contemporary Ukrainian prose; subject of research – communicative-pragmatic methods and techniques of study of literary discourse.

At the present stage of the development of linguistic studies of literary text, a communicative-pragmatic approach to the analysis of literary text acquires a special significance, which involves interpreting the object of analysis as a discourse. The main methods of analysis of literary discourse are the narrative, discursive and linguistic and pragmatic types of analysis.

Key words: literary discourse, literary communication, speech interaction, speaker, recipient, method.

СУГЕСТІЯ І МАНІПУЛЯЦІЯ: СПІЛЬНІ Й ВІДМІННІ ОЗНАКИ РІЗНОВИДІВ (ВИДІВ) КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ

Статтю присвячено теоретичному огляду різновидів комунікативного впливу – сугестії та маніпуляції, розглянуто їхні специфічні риси та наявні класифікації. Зроблено спробу розмежування цих різновидів комунікативного впливу з виокремленням диференційних ознак. Акцентовано на деструктивності та наскрізній негативності маніпуляції.

Ключові слова: сугестія, маніпуляція, негативність, комунікативний вплив, диференційні ознаки.

Явище маніпуляції, що реалізується у всіх сферах людського життя, зацікавлювало велику кількість як зарубіжних, так і українських учених, зокрема, в аспекті політичної комунікації (Є. М. Богданов, О. Д. Бойко, Г. В. Грачов, С. Г. Кара-Мурза, Н. В. Кондратенко, А. Д. Кривонос, М. М. Малишевський, І. К. Мельник, В. А. Мойсєєв, Д. В. Ольшанський, А. П. Чудінов), реклами різних жанрів (Д. Аакер, Р. Бартра, Дж. Брайант, Дж. Бернетт, А. В. Ковалевська, Т. Ю. Ковалевська, Л. Ф. Компанцева, Дж. Майєрс, С. Моріарті, В. Л. Музикант, Н. В. Слухай, С. Томпсон, О. О. Феофанов, І. Ю. Черепанова), міжособистісного та ділового спілкування (М. Боденхаммер, М. Р. Душкіна, В. Г. Зазикін, Д. Карнегі, А. П. Мельников, А. А. Осипова, В. М. Панкратов, К. Ф. Седов, У. Уеллс, Ф. І. Хміль, М. Холл, Г. Л. Чайка, Р. Чалдіні, Т. К. Чмут та ін.). Проте детального теоретичного огляду видів комунікативного впливу з виокремленням чітких критеріїв розмежування, диференційних ознак власне маніпуляції та сугестії майже немає, що увиразнює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – виявити диференційні ознаки сугестії та маніпуляції як різновидів (видів) комунікативного впливу. Мета передбачає розв'язання таких завдань: розглянути поняття маніпуляції та сугестії; дослідити класифікаційні ознаки сугестивного та маніпулятивного впливу; з'ясувати диференційні ознаки маніпуляції та сугестії. Об'єктом є комунікативний вплив, предметом – сугестія та маніпуляція як різновиди (види) комунікативного впливу.

У процесі роботи ми використали низку загальних та лінгвістичних методів, серед яких описовий – для характеристики природи сугестивного та маніпулятивного впливу, методи аналізу та синтезу дали змогу з'ясувати складники аналізованого явища та поєднати їх у цілісність, методи асоціативного експерименту і семантичного диференціалу уможливили ідентифікацію мовних сугестогенів.

Перш, ніж розглядати поняття маніпуляції як різновиду впливу, потрібно звернутися до його етимологічного значення. Термін «маніпуляція» походить з лат. *manus* – рука (*manipulus* – жменя, від *manus* і *plere* – наповнювати) [6, с. 15]. Учені В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко та В. В. Остроухов репрезентують таке походження: *manipulare* – *manipulatio* – *manipulus* – жменя, що запозичила французька мова (*manipulation*), й первинне значення цього

поняття є позитивним – «управляти», «управляти зі знанням справи», «надавати допомогу» тощо [21, с. 8]. Витлумачуючи власне термін «маніпуляція» зазвичай подають такі його визначення: 1) рух рук, пов'язаний із виконанням певного завдання; 2) демонстрація фокусів, заснована на спритності рук, умінні відвернути увагу глядачів від того, що має бути прихованим від них; 3) махінація, шахрайська витівка [17, с. 339; 21, с. 8], де останнє значення покладено в основу сучасного трактування терміна «маніпуляція» з «метафоричним значенням (пор.: вправність рук – вправність в управлінні людьми) і використовується на позначення впливу на людину» [26, с. 15]. На сьогодні це поняття остаточно набуло негативного значення, що вживається в контексті впливу на індивідуальну чи суспільну свідомість: «Маніпулювання – це вплив на людину з метою спонукати її повідомити інформацію, здійснити вчинок, змінити свою поведінку тощо несвідомо або всупереч її власній позиції, наміру» [19, с. 56] за допомогою «прихованого структурування світу у свідомості адресата внаслідок майстерного вкарбовування у психіку» [10, с. 77]. Метафора маніпуляції у сучасному смислі – «програмування думок і прагнень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечити таку їхню поведінку, котра потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції» [6, с. 16]. Сугестію дефінують як «подання інформації, що сприймається адресатом без критичного оцінювання, латентне (приховане) навіювання на людину, що впливає на протікання нервово-психічних процесів» [24, с. 23].

Зазвичай поняття маніпуляції розглядають у протиставленні з таким різновидом комунікативного впливу, як сугестія, вирізняючи спільні й відмінні ознаки сутностей та механізму цих явищ. Проте фіксуємо плутанину загалом у відмінностях цих різновидів комунікативного впливу чи наведення диференційних ознак, які можна уналежнити до обох різновидів впливу. Наприклад, Г. О. Данилова принципову розбіжність між поняттям сугестії та маніпуляції вбачає в тому, що «сугестивний вплив за своєю природою є більш глибинним, оскільки спричиняється біопсихологічним стимулом, у той час як мовленнєва маніпуляція не пригнічує раціональне мислення, а лише скеровує його в потрібному для маніпулятора напрямі» [3, с. 25]. Наведене твердження засвідчує не лише зміну авторкою місцями завдання та мети сугестії і маніпуляції, залишаючи поза увагою негативний, деструктивний характер маніпуляції, що визнано беззаперечним фактом і доведено багатьма вченими, а й сутності цих феноменів, оскільки і маніпуляція, і сугестія скеровані на ірраціональне сприйняття, а раціональне – характеризує процес переконання.

Досліджуючи поняття сугестії та маніпуляції українські та зарубіжні вчені В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко та В. В. Остроухов [21, с. 12], І. М. Дзялошинський [4, с. 422], Є. Л. Доценко [5, с. 638–669], Т. Ю. Ковалевська [7], О. Л. Михальова [10, с. 76–77], О. С. Попова [13, с. 8], Ю. В. Станкевич [18, с. 20–25] та ін. подають їхні класифікації та характерологічні ознаки. Зазвичай виокремлюють такі класифікаційні ознаки маніпулятивного впливу: 1) родова ознака; 2) мета впливу; 3) характер взаємодії, об'єктно-суб'єктних відносин; 4) прихованість; 5) оперування інформацією: а) подвійний вплив; б) викривлення (введення в оману, неправильна імпліфікація чи хибний висновок, ілюзорність); в) інформаційне структурування (спосіб та момент подання, компонування тем); б) інтенційність (контроль і спонукання до дії); 7) «мішені» впливу (психічні структури, на які здійснюється вплив); 8) майстерність виконання; 9) характерні вербальні засоби.

Отже, розглянемо детальніше кожну з цих ознак і простежимо відповідність цих ознак власне феномену маніпуляції порівняно з сугестією.

1). Родова ознака. Багато авторів родовою ознакою маніпулювання визнають, що це вид психологічного впливу. Це твердження не викликає сумнівів, проте сугестія так само є різновидом впливу, і, на нашу думку, більш точному визначенню відповідає комунікативний вплив, який містить, зокрема, і психологічний складник.

2). Мета впливу. Метою маніпулювання є досягнення певного результату, позитивного для маніпулятора та обов'язково негативного для об'єкта маніпуляції на противагу навіюванню, де наголошується на досягненні позитивного для об'єкта впливу стану (наприклад, психотерапевт і пацієнт, аутосугестія) [18, с. 20–21]. Критерієм розрізнення вчені вважають цілі, які ставить перед собою суб'єкт впливу, та результат впливу [26, с. 16; 13], а саме маніпулювання характеризується егоїстичними, непристойними цілями маніпулятора, які наносять шкоду (матеріальну або психологічну) своїй жертві [25, с. 6], отримуючи при цьому вигоду, просуваються інтереси маніпулятора переважно за рахунок інтересів інших людей за допомогою прихованої, обманної або насильницької тактики [22, с. 5–6]. Тобто в такому різновиді впливу наявна маніпулятивна ситуація (маніпулятивний намір) [5, с. 660] прагнення отримати односторонню перевагу [21, с. 12].

Маніпуляція, скерована на здійснення певної дії, яка потрібна маніпулятору, може безпосередньо й не передбачати зміну цінностей, смислів, тобто внутрішнього світу людини. Однак, систематичність попадання під вплив маніпуляцій змінює ціннісно-сміслову ставлення людини до світу, інших людей й до самої себе. В цьому вбачають найбільшу шкоду [16, с. 17], деструктивність, руйнівну експансію та патогенність такого різновиду комунікативного впливу. Дослідники Б. В. Потятиник і М. М. Лозинський патогенність визначають як явище / текст, що «завдає, чи, на думку експертів, спроможний завдати шкоди моральному та психічному здоров'ю окремої особи, нації, держави, людства» [14, с. 209]. Серед важливих симптомів патотексту, який є носієм патогенного впливу, є: 1) погіршене сприйняття нової, особливо суперечливої інформації, зациклення на певній інформації як єдино правильній; параноїдальна одержимість певним текстом; 2) зниження морально-психологічного рівня функціонування особистості [там само].

Проте вчені К. Ф. Сєдов, І. В. Ткаченко та І. Ю. Шкіцька вважають, що, окрім негативної маніпуляції (яку називають непродуктивною), наявна ще позитивна маніпуляція, наголошуючи на її продуктивності, «оскільки в її основі лежить гармонізація стосунків зі співрозмовником, використання позитивної інформації для здійснення впливу» [26, с. 18]. І. В. Ткаченко також оперує поняттями позитивна / негативна маніпуляція, акцентуючи увагу на тому, що маніпуляція може «як бути людині корисною, так і нанести шкоду» [22, с. 171]. Ми категорично не згодні з такими положеннями, оскільки у власне значенні терміна «маніпуляція» покладено ознаку негативності, що апріорі не може позначати позитивне явище. Для кваліфікування впливу, котрий здійснюється з позитивною метою, відповідає такий різновид, як сугестія. Отже, однією із основних диференційних ознак при розмежуванні різновидів комунікативного впливу сугестія / маніпуляція вважаємо саме мету, яку ставить перед собою суб'єкт впливу.

3). Характер взаємодії, об'єктно-суб'єктних відносин. Процес маніпуляції асиметричний – є сторона, яка впливає, і є сторона, на яку впливають (суб'єкт і об'єкт) [4, с. 422]. Характер взаємодії учасників цієї комунікації відзначається «ставленням маніпулятора до іншого як до об'єкта чи засобу досягнення власних цілей» [10, с. 76].

Причому найчастіше до людей, на яких впливають, ставляться не як до особистостей, а як до об'єктів, своєрідних речей [4, с. 422], за допомогою яких можна дослідити своїх цілей. Проте С. Г. Кара-Мурза відзначає, що об'єкт маніпуляції не пасивно сприймає цей процес, а стає її співавтором, співучасником: «Тільки якщо людина під впливом отриманих сигналів перебудовує свій світогляд, думки, настрої, цілі – і починає діяти за новою програмою, – маніпуляція відбулась. А якщо вона піддалась сумнівам, захистила свою духовну програму, то жертвою не стає. Маніпуляція – це не насилля, а спокуса» [6, с. 19]. Ми не зовсім погоджуємося з автором, оскільки контрманіпуляція можлива лише в тому випадку, якщо реципієнт обізнаний з прийомами маніпуляції, вміє їх розпізнати й нейтралізувати. У такому разі маніпуляція не відбувається як така, оскільки мета маніпуляції як дії не може бути досягнута. До того ж, маніпуляцію багатьма дослідниками визнано духовним насиллям над людиною, а спокуса використовується як один із достатньо дієвих прийомів маніпулятивного впливу.

4). Прихованість. Ця ознака, на думку Є. Л. Доценка, О. Л. Михальнової, В. М. Петрика, М. М. Присяжнюка, Л. Ф. Компанцевої, Є. Д. Скулиша, О. Д. Бойка, В. В. Остроухова та ін., визначає власне характер маніпулятивного впливу. Більшість вчених визначають її за головну при кваліфікації маніпулятивного впливу (див. праці Є. Л. Доценка, С. Г. Кара-Мурзи, Г. Франке, Г. Шиллера та ін.). Наприклад, В. В. Різун, Н. Ф. Непійвода, В. М. Корнєєв відзначають, що «маніпулятивний вплив є неконтрольований, пасивний, неусвідомлюваний, стихійний, прихований для адресата процес впливу на нього, який відбувається поза його волею та бажанням. Маніпуляція – це завжди приховування й самого впливу, і його результатів, і намірів маніпулятора» [15, с. 37]. І. М. Дзялошинський підтримує це положення, відзначаючи, що «для будь-якого маніпулювання характерна деяка закритість, ілюзія, прихований механізм, психологічний вплив на свідомість з метою формування тих чи інших переконань чи переваг» [4, с. 422].

Проте ми поділяємо думку дослідників О. С. Попової, Н. Д. Субботіної та І. Ю. Шкіцької, які вважають, що «не будь-який прихований вплив є маніпулятивним» [26, с. 16], а поняття прихований і маніпулятивний вплив – не ідентичні [13, с. 9]. Основну відмінність можна простежити, згідно з позицією О. С. Попової, звернувшись до типу дискурсу, а саме до сформованої мети суб'єкта впливу: «якщо він переслідує свої особистісні, корисні цілі, котрі можуть нанести шкоду об'єкту впливу, – це маніпуляція; якщо ж суб'єкт ставить перед собою мету допомогти реципієнту так, щоб він цього не усвідомлював, не помічав способів цього впливу (наприклад, на сеансі у психотерапевта), – це неманіпулятивний прихований вплив. Так, у педагогічному дискурсі (при виховуванні та навчанні дітей), у діловому дискурсі (при спілкуванні начальник та підлеглими) у більшості випадків мова йде про прихований вплив, а не про маніпуляцію» [там само]. Н. Д. Субботіна вважає, що це поняття потрібно розглядати ширше, бо наявне словосполучення «приховане маніпулювання» передбачає, що є відкрите маніпулювання. Тоді, головне не прихованість (хоча вона найчастіше наявна), а намагання маніпулятора досягти своїх цілей. Прикладом відкритого маніпулювання може слугувати шантаж [20, с. 72].

Отже, маніпулювання може бути відкритим і прихованим, як і інші різновиди впливу, а головною диференційною ознакою маніпулятивності є власне мета маніпулятора (див. вище ознаку 2).

5). Оперування інформацією. Ще однією із головних ознак, яка дефінує маніпуляцію, є оперування інформацією, де вказують на такі складники: а) подвійний вплив, б) викривлення, в) інформаційне структурування.

А). Подвійний вплив. Є. Л. Доценко зазначає, що ознакою маніпуляції є наявність подвійного впливу, а саме – одночасно з висловлюваним вголос висловленням адресант впливу має досить конкретні очікування стосовно дій партнера, але через якісь причини не має наміру оприлюднювати їх [5, с. 641], й може корелювати з ознакою прихованість. Л. І. Рюмшина пояснює таку специфіку внутрішньою природою (структурою) маніпуляцій, яка має два смислових рівня: один – прозорий, другий – прихований [16, с. 43]. До того ж, цей прихований вплив здійснюється з опертям на певний зміст («асоційоване знання»), відомий комунікантам, проте не згадується маніпулятором [5, с. 641], тобто «одночасно з відкритим повідомленням маніпулятор посилає адресату “закодований” сигнал, сподіваючись на те, що цей сигнал викличе у свідомості ті образи, які потрібні маніпулятору» [6, с. 99]. Такий вид впливу отримав назву «зомбування» [20, с. 73].

Аналізуючи вищенаведене, можна стверджувати, що ці ознаки характеризують окремий метод (вид) маніпулювання свідомістю – латеральне програмування психіки, де наголошено на опосередкованому впливі (латеральний – боковий, горизонтальний, побічний, другорядний)» [11, с. 121]. Суть латерального програмування полягає в тому, що головна інформація, яка нав’язується реципієнтові, виступає другим планом, котрий практично не сприймається й не усвідомлюється, оминаючи свідомість людини, не піддається рефлексії, у той час як до основної теми розмови людина ставиться суб’єктивно, переважно погоджуючись зі співбесідником [11, с. 121; 27, с. 145–146].

Якщо представити схематично механізм латерального програмування, то, на нашу думку, найкраще цьому відповідають техніки еріксонівського гіпнозу, а саме їхнє синтезоване сполучення: трюїзм + припущення (пресупозиція). Трюїзм (англ. загальновідома істина, твердження, яке суворо відповідає дійсності) – узагальнене або супергенералізоване висловлення, тобто трюїзм є гіпнотичною заміною команди, описує її як властивість, що притаманна всім чи більшості. Мета трюїзму – викликати згоду [25, с. 295]. У стратегії припущення (пресупозиції) потрібна команда подається як попередня дія або умова для виконання дії, менш вагомої, ніж потрібна команда. Ця дія легко піддається свідомому контролю, при цьому власне команда уникає цензури свідомості. У побудові пресупозиції особливе значення має послідовність складників висловлення: зворот, який вказує на час, послідовність або умову здійснення дії → гіпнотична команда, інструкція → менш вагома порівняно з командою дія, виконання якої можна проконтролювати усвідомлено [2, с. 446].

Сутність такого впливу можна пояснити, на нашу думку, й у такий спосіб. Згідно з позицією Б. Ф. Поршнева, розповсюдження інформації проходить через своєрідний «фільтр» «довіри» чи «недовіри», що діє так: абсолютно істинна інформація може бути непринятною, а хибна – прийнятною. За певних обставин за допомогою певних засобів той чи інший канал інформації, що блокується цим фільтром, може забезпечити прийняття інформації чи послаблення дії фільтрів. Сукупність цих засобів А. А. Брудний називає фасцинацією, в ролі яких виступають різні супроводжувальні основній інформації засоби, що виконують функцію «трансплантації», супроводжувача інформації, створюють деяке додаткове «тло», на якому основна інформація стає виграшною, оскільки «тло» частково долає фільтр недовіри. Прикладом фасцинації може бути музикальне, просторове або кольорове супроводження інформації (цит. за [16, с. 64–65]), актуалізація різного спектру емоцій, їхнє інтенсифіковане подання.

Б). Викривлення (введення в оману, неправильна ампліфікація чи хибний висновок, ілюзорність). Викривлення інформації репрезентує введення в оману, неправильну імпліфікацію чи хибний висновок, ілюзорність. Маніпулятор може так

оперувати поданням інформації, яка в результаті піддається вагомим змінам (дезінформація, селекція, замовчування тощо) [13, с. 8]. Ретельно сконструйоване маніпулятором повідомлення скеровує сприйняття людини саме в такий спосіб, саме в тому напрямі, яке є потрібним, тобто спонукає «до здійснення певних дій, зміни ціннісних настанов, уявлень та думок і т. ін.» [16, с. 16], пор. з негативацією / позитивацією інформаційного простору [9, с. 84].

Маніпулятор має створити у свідомості своїх жертв таку подвійну ілюзію, що пропонує зображена маніпулятором дійсність є апіорієдино правильною, і сприйняття реакція на цю дійсність є власним сприйняттям реципієнта [1, с. 216], а не впровадженою ззовні, чим і створюється ілюзія незалежності, самостійності прийнятих рішень або дій [16, с. 16], що призводить до неправильної імплікації: із повідомлення робиться хибний висновок, причому не через застосування неправди (оскільки це звичайний обман), а завдяки тонкій експлуатації необізнаності реципієнта, застосовуючи такі прийоми, як гра на почуттях, посилення на авторитет, популістські заклики та ін. [23, с. 18].

В). Інформаційне структурування (спосіб і момент подання, компонування тем). Автор фундаментальної праці з маніпулятивного впливу Є. Л. Доценко серед ознак / прийомів / умов маніпуляції називає такі складники, умови та особливості маніпуляції як феномена: спосіб і момент подання (у тому числі підпорогове), компонування тем, інформаційно-силове забезпечення (психологічний тиск, інформаційне оформлення) [5, с. 638–669]. Спосіб подання інформації нерідко відіграє вирішальну роль у тому, щоб повідомлювальний зміст був сприйнятий необхідним його відправнику чином. Наприклад, насичення інформації у несистематизованому вигляді дає змогу заповнювати ефір потоками непотрібної інформації, яка ще більше ускладнює пошуки смислу індивідом. Так само й інформація, що подається маленькими порціями, не дає змоги ефективно нею скористатися [5, с. 639].

Вагому роль відіграє й момент подання інформації. Найбільш відомий прийом – показ у найбільш (т. зв. прайм-тайм – Н. К.) чи найменш зручний для телеглядача час. Ще один розповсюджений прийом підпорогове подання інформації: у слуховій модальності – зміна музикальної теми у фонограмі в той момент, коли в дикторському тексті подається матеріал, на який необхідно звернути увагу аудиторії. Мимовільна реакція глядача на зміну фону підвищує пропускну здатність також і смислового каналу [там само]. Маніпулятивний потенціал притаманний і такому прийому, як компонування тем, що ніби наводить адресанта на досить однозначні висновки [див. там само]. На інформаційному рівні відбувається реалізація (втілення) таких факторів: організація простору взаємодії, отримання доступу до мішеней впливу, вчинення психологічного тиску, програмування тощо [5, с. 664].

б). Іntenційність (контроль і спонукання до дії). Прораховуючи можливі реакції людини в тій чи іншій ситуації, маніпулятор створює власне ці ситуації, очікуючи спрогнозовані реакції, що переважно відзначається стереотипністю та автоматичністю (див. праці О. Д. Бойка, Є. Л. Доценка, С. Г. Кара-Мурзи, Т. Ю. Ковалевської, Л. Ф. Компанцевої, В. В. Остроухова, В. М. Петрика, О. С. Попової, М. М. Присяжнюка, Є. Д. Скулиша та ін.). У такий спосіб відбувається не лише сформування «викривлених» уявлень про дійсність у потрібному напрямі, яке С. Г. Кара-Мурза називає «звуженням свідомості», що характеризує однозначне, і єдино можливе сприйняття повідомлення, причому як інструкцію до дії [6, с. 30], але й «контроль над думками, почуттями, поведінкою, ставленнями та життєвими настановами об'єкта маніпуляції» [13, с. 8]. На думку В. М. Петрика,

М. М. Присяжнюка, Л. Ф. Компанцевої, Є. Д. Скулиша, О. Д. Бойка й В. В. Остроухова, таке провокування необхідної реакції відбувається з метою подальшого подання справжнього змісту комунікації [21, с. 60], що корелює з ознаками прихованість та подвійність. Відзначимо, що при сугестивному впливі так само можуть відбуватися ці процеси, проте з позитивною метою, точніше – без нанесення моральної шкоди об'єктові.

7). «Мішені» впливу (психічні структури, на які здійснюється вплив). З метою прогнозованого ефективного маніпулятивного впливу чітко виокремлюються т. зв. «мішені» впливу, що визначають як своєрідну «кнопку», натискання на котру приводить до очікуваного результату [5, с. 660]; це ті особливості особистості адресата, слабкості, потреби та бажання, впливаючи на які, ініціатор стимулює його до прийняття потрібного рішення [25, с. 7]. Мішені впливу мають бути універсальними, як-от: потреба в безпеці, їжі, жага до влади, інстинкти, емоції та ін., а оскільки уся діяльність індивіда полімотивована, то маніпулятивний вплив переважно скерований на багато мішеней адресата [5, с. 643–660].

Учені В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко та В. В. Остроухов мішені маніпулятивного впливу розподіляють на п'ять груп: 1) збуджувані активності людини: потреби, інтереси, схильності; 2) регулятори активності людини: групові норми; самооцінка (відчуття власної гідності, самоповага, гордість); суб'єктивні відносини; світогляд; переконання; вірування; смислові, цільові, операційні установки тощо; 3) когнітивні (інформаційні) структури (зокрема інформаційно-орієнтовна основа поведінки людини в цілому) – знання про навколишній світ, людей та інші різноманітні відомості, які є інформаційним забезпеченням активності людини; 4) операційний склад діяльності: спосіб мислення, стиль поведінки та спілкування, звички, уміння, навички та ін.; 5) психічні стани: фонові, функціональні, емоційні [21, с. 12].

Дослідник нейролінгвістичного програмування, сугестивного та гіпнотичного впливів О. В. Котлячков стверджує, що основа будь-яких маніпулятивних дій між людьми – це вплив на людські психокомплекси [8, с. 118], де психокомплекс витлумачує як «стійке психологічне явище, помилкове уявлення людини про свої психічні й психологічні якості, у тому числі про переваги й недоліки, їхнє перебільшення, що супроводжується переважно прихованими переживаннями» [8, с. 119]. Можемо простежити, що психокомплекси відповідають деяким «мішеням» впливу, використання яких у процесі комунікативного впливу можуть бути як з позитивною, так і з негативною метою, тобто відповідають і маніпуляції, і сугестії.

8). Майстерність виконання. Витонченість «аранжування» психологічного впливу, зокрема маніпулятивного, найбільшою мірою залежить саме від майстерності маніпулятора у використанні засобів комунікації – як вербальних, так і невербальних [5, с. 664; 21, с. 10–11]. Точне, чітке конструювання будь-якого впливу подає прогнозований результат, відзначається ефективністю. Майстерне поєднання декількох прийомів у разі підвищує впливогенність повідомлень.

9). Характерні вербальні засоби. Будь-який маніпулятивний прийом має свої характерні вербальні засоби. У цьому аспекті дослідники Г. А. Копніна, П. Б. Паршин, І. А. Стернін та ін. розмежовують психологічну маніпуляцію й мовленнєве маніпулювання (вплив). Мовленнєвий вплив – це вплив на людину за допомогою мовлення з метою переконати її свідомо прийняти нашу точку зору, свідомо прийняти рішення про якусь дію, переданні інформації та ін. [19, с. 56]. Інструментом мовленнєвої маніпуляції виступає значеннєве варіювання [7, с. 187], тобто «вибір із

багатьох можливих мовних засобів описування деякої події саме тими способами описування, які несуть необхідні мовцю-маніпулятору відтінки значення, асоціації, представляють ситуацію у вигідному для мовця світлі, викликають потрібний мовцю відгук у душі слухача тощо» [12, с. 56]. Таким чином, зосереджуючи увагу на мовленнєвому аспекті маніпулювання, застосовується поняття мовленнєвий вплив, мовленнєва маніпуляція.

Ю. В. Станкевич розглядає вербальні засоби маніпуляції та навіювання у порівнянні. Навіювання, на думку авторки, відрізняється ритміко-мелодійними особливостями (фонетичний рівень), не референтна, багатозначна лексика, що характеризується процесами упущення, викривлення чи граничного розширення [7, с. 193] (лексико-семантичний рівень), складносурядні та складнопідрядні з кількома підрядними, нашарування питальних речень, а також складних «вбудованих метафор», наприклад, подвійної та потрійної спіралі Мілтона Еріксона, де навіюваний смисл міститься в середині складної розповіді (синтаксичний рівень) [18, с. 24]. Маніпулюванню притаманне: евфемізми, перенос значення слова на більш широке коло понять, каламбури, алегорії, матафори (лексико-семантичний рівень), займенники «ми» та «вони», що характеризує розподіл на «своїх» та «чужих» (морфологічний рівень), прості речення, риторичні питання (синтаксичний рівень) [18, с. 24–25].

Ми ж підтримуємо положення І. М. Дзялошинського про те, що ті ж самі комунікативні прийоми (та додамо – й мовленнєві засоби – Н. К.) в одних випадках слугують для того, щоб з їх допомогою уміло вводити в оману, а в інших – просто для того, щоб зробити повідомлення більш коротким, легким для сприйняття або більш виразним та естетичним [4, с. 427]. У такому разі «маніпулятивним є не прийом сам по собі, а його впливове навантаження в конкретній ситуації: які умовиводи на його основі може побудувати адресат, чи буде він при цьому введений в оману стосовно важливих для адресата характеристик рекламованого (або за допомогою PR-просування) об'єкта, чи будуть використані задля шкоди адресата властивості його психічної чи когнітивної організації» [там само].

Таким чином, ті ж самі прийоми можуть використовуватися з метою сугестії та маніпулювання. Головною ознакою маніпулювання вважаємо не прихованість, а деструктивність, патогенність, негативність стосовно реципієнта, тобто реалізація мети, оскільки прихованим може бути й сугестивний вплив, а безпосередня погроза (наприклад, залякування, шантаж та ін.), має неприхований маніпулятивний характер. Негативними наслідками маніпуляцій також є те, що нав'язують переважно непотрібне, некорисне людині, наносячи шкоду, в тому числі й моральну, і навіть психофізіологічну – викликається штучно стан тривоги, нагнітання страху, роздратованості, й подальше подання позитивної інформації не сприяє стовідсотковому збалансуванню, гармонійності психологічного стану.

Отже, головною диференційною при розрізненні таких різновидів комунікативного впливу, як маніпуляція і сугестія, є мета впливу, яку переважно можна визначити з позицій маніпулятора (суб'єкта), який в результаті отримує свою вигоду, наносячи шкоду об'єкту. Інші наведені ознаки можуть характеризувати обидва різновиди комунікативного впливу.

Подальше поглиблене дослідження комунікативного впливу значно розширить відомості про інші його різновиди, а також про прийоми та засоби реалізації у різній жанровій амплітуді.

Література

1. *Войтасик Л.* Использование психологии в системе пропаганды / Л. Войтасик // Реклама: внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход : учеб. пособ. для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики. – Самара : Издательский дом «Бахрах-М», 2001. – С. 208–285.
2. *Горин С. А.* НЛП : Техники россыпью / С. А. Горин. – М. : КСП+ , 2001. – 576 с.
3. *Данилова А. А.* Манипулирование словом в средствах массовой информации / А. А. Данилова. – М. : «Добросвет» ; Изд-во «КДУ», 2009. – 234 с.
4. *Дзялошинский И. М.* Коммуникативное воздействие: мишени, стратегии, технологии : монография / И. М. Дзялошинский. – М. : НИУ ВШЭ, 2012. – 572 с.
5. *Доценко Е. Л.* Манипулятивные технологии / Е. Л. Доценко // Реклама: внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход : учеб. пособ. для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики. – Самара : Издательский дом «Бахрах-М», 2001. – С. 637–702.
6. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 832 с. – (Серия «История России. Современный взгляд»).
7. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія / Т. Ю. Ковалевська. – Вид. 2-ге, випр. і доповн. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.
8. *Котлячков А.* Двери вовнутрь / А. Котлячков. – М. : Профит Стайл, 2009. – 176 с.
9. *Кутуза Н. В.* Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу : збірник статей / Н. В. Кутуза. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 288 с.
10. *Михалёва О. Л.* Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалёва. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
11. *Мокшанцев Р. И.* Психология рекламы : учеб. пособ. / Р. И. Мокшанцев. – М. : ИНФРА-М ; Новосибирск : Сибирское соглашение, 2000. – 230 с. – (Серия «Высшее образование»).
12. *Паршин П. Б.* Речевое воздействие: основные сферы и разновидности / П. Б. Паршин // Рекламный текст: семиотика и лингвистика / сост. Ю. К. Пирогова, П. Б. Паршин. – М. : ИД Гребенщикова, 2000. – С. 53–73.
13. *Попова Е. С.* Рекламный текст и проблема манипуляции : автореф. дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01 / Елена Сергеевна Попова. – Екатеринбург, 2005. – 27 с.
14. *Потятиник Б.* Патогенный текст : [монографія] / Б. Потятиник, М. Лозинський. – Львів : Місіонер, 1996. – 296 с.
15. *Різун В. В.* Лінгвістика впливу : монографія / В. В. Різун, Н. Ф. Непийвода, В. М. Корнєєв. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 148 с.
16. *Рюмина Л. И.* Манипулятивные приёмы в рекламе : [учеб. пособ.] / Л. И. Рюмина. – М. : МарТ ; Ростов н/Д : МарТ, 2004. – 240 с. – (Серия «Журналистика и реклама»).
17. *Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкаранута.* – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).
18. *Станкевич Ю. В.* Мовні сугестогени в текстах політичної реклами : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Юлія Володимирівна Станкевич. – Одеса, 2011. – 234 с.
19. *Стернин И. А.* Основы речевого воздействия : учеб. изд. / И. А. Стернин. – Изд. 2-ое, испр. – Воронеж : Истоки, 2012. – 178 с.

20. Субботина Н. Д. Суггестия и контрсуггестия в обществе / Н. Д. Субботина. – М. : КомКнига, 2006. – 208 с.
21. Суггестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – 2-ге вид. – К. : ВІПОЛ, 2011. – 248 с.
22. Ткаченко И. В. Стоп! Манипуляции. Как распознать и остановить манипулятора / И. В. Ткаченко. – Харьков : Виват, 2014. – 224 с. – (Мой мир).
23. Хазагеров Г. Г. Риторика для делового человека : учеб. пособ. / Г. Г. Хазагеров, Е. Е. Корнилова. – 2-е изд. – М. : Флинта, Московский психолого-социальный институт, 2003. – 136 с.
24. Черепанова И. Ю. Заговор народа. Как создать сильный политический текст / И. Ю. Черепанова. – М. : КСП+, 2002. – 464 с.
25. Шейнов В. П. Психотехнологии влияния / В. П. Шейнов. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. – 448 с.
26. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект : монографія / І. Ю. Шкіцька. – К. : Видавничій дім Дмитра Бураго, 2012. – 440 с.
27. Шуванов В. И. Психология рекламы / Шуванов В. И. – Ростов н/Д. : Феникс, 2003. – 320 с.

References

1. Voytasik, L. (2001), *Use of psychology in system of promotion* [Ispol'zovanie psihologii v sisteme propagandy], Reklama: vnushenie i manipuljacija. Media-orientirovannyj podhod : ucheb. posob. dlja fakul'tetov psihologii, sociologii, jekonomiki i zhurnalistiki, Bakhrakh-M, Samara, pp. 208–285.
2. Gorin, S. A. (2001), *NLP: Technicians in bulk* [NLP : Tehniki rossyp'ju], KSP+ , Moscow, 576 p.
3. Danilova, A. A. (2009), *A manipulation the word in mass media* [Manipulirovanie slovom v sredstvah massovoj informacii], Dobrosvet, KDU, Moscow, 234p.
4. Dzyaloshinsky, I. M. (2012), *Communicative influence: targets, strategy, technologies* [Kommunikativnoe vozdejstvie: misheni, strategii, tehnologii], NIU VShJe, Moscow, 572 p.
5. Dotsenko, E. L. (2001), *Manipulative technologies* [Manipuljativnye tehnologii], Reklama: vnushenie i manipuljacija. Media-orientirovannyj podhod, Bakhrakh-M, Samara, pp. 637–702.
6. Kara-Murza, S. G. (2002), *Manipulation with consciousness* [Manipuljacija soznaniem], EKSMO-Press, Moscow, 832 p.
7. Kovalevskaya, T. Y. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming* [Komunikativni aspekty neyrolinhvistychnoho prohramuvannya], Astroprint , Odessa, 324 p.
8. Kotlyachkov, A. (2009), *Doors inside* [Kotljachkov A. Dveri vovnutr'], Profit Stayl, Moscow, 176 p.
9. Kutuz, N. V. (2015), *Advertising and PR-discourse: aspects of impact* [Reklamnyy ta PR-dyskurs: aspekty vplyvu], Dmitry Burago Publishing House, Kiev, 288 p.
10. Mikhalyova, O. L. (2009), *Political discourse: Specifics of manipulative influence* [Politicheskij diskurs : Specifika manipuljativnogo vozdejstvija], LIBROKOM, Moscow, 256 p.
11. Mokshantsev, R. I. (2000), *Advertisng psychology* [Psihologija reklamy], INFRA-M, Moscow, Siberian agreement, Novosibirsk, 230 p.

12. Parshin, P. B. (2000), *Speech influence: main spheres and versions* [Rechevoe vozdejstvie: osnovnye sfery i raznovidnosti], Advertising text: semiotics and linguistics, Grebenshchikov's IDES, Moscow, pp. 53–73.
13. Popova, E. S. (2005), *Advertizing text and problem of manipulation* [Reklamnyj tekst i problema manipuljacji], Yekaterinburg, 27 p.
14. Potyatynk, B., Lozinskii, M. (1996), *Pathogenic Text* [Patohennyj tekst], Missionary, Lviv, 296 p.
15. Rizun, V.V., Nepyvoda, N. F., Korneev, V. M. (2005), *Linguistics influence* [Linhvistyka vplyvu], Publishing and printing center "Kyiv University", Kiev, 148 p.
16. Ryumshina, L. I. (2004), *Manipulative receptions in advertizing* [Manipuljativnye prijomy v reklame], Mart, Moscow, Rostov-on-Don, 240 p.
17. *The dictionary of foreign words* [Slovyk inshomovnykh sliv] / Morozov S. M., Shkaraputa L. M. (2000), Scientific Thought, Kiev, 680 p.
18. Stankevich, J. V. (2011), *Language suhestoheny texts political advertising* [Movni suhestoheny v tekstakh politychnoyi reklamy], Odessa, 234 p.
19. Sternin, I. A. (2012), *Bases of speech influence* [Osnovy rechevogo vozdejstvija], Sources, Voronezh, 178 p.
20. Subbotina, N. D. (2006), *Suggestiya and a kontrsuggestiya in society* [Suggestija i kontrsuggestija v obshhestve], Komkniga, Moscow, 208 p.
21. *Suggestive technology manipulative influence, teach. guidances* [Suhestyvni tekhnolohiyi manipulyatyvnoho vplyvu], Petrick, V. M., Prysyzhnyuk, M. M., Kompantseva, L. F., Skulysh, E. D., Boyko, O. D., Ostroukhov, V. V. (2011), VIPOL, Kiev, 248 p.
22. Tkachenko, I. V. (2014), *Stop! Manipulations. How to distinguish and stop the manipulator* [Stop! Manipuljacji. Kak raspoznat' i ostanovit' manipuljatora], Long live, Kharkiv, 224 p.
23. Hazagerov, G. G., Kornilova E. E. (2003), *Rhetoric for the businessman* [Ritorika dlja delovogo cheloveka], Flint, Moscow psikhologo-social institute, Moscow, 136 p.
24. Cherepanova, I. Yu. (2002), *People plot. How to create the strong political text* [Zagovor naroda. Kak sozdat' sil'nyj politicheskij tekst], KSP+, Moscow, 464 p.
25. Sheynov, V. P. (2005), *Psikhotekhnologiya of influence* [Psihotehnologii vlijanija], AST, Moscow, Harvest, Minsk, 448 p.
26. Shkitska, I. J. (2012), *Manipulative tactics positivity: linguistic aspect monograph* [Manipulyativni taktyky pozytyvu: linhvistychnyy aspekt], Dmitry Burago Publishing House / IY Shkitska, Kiev, 440 p.
27. Shuvanov, V. I. (2003), *Psychology Advertising* [Psihologija reklamy], Feniks, Rostov-on-Don, 320 p.

Н. В. Кутуза,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

СУГГЕСТИЯ И МАНИПУЛЯЦИЯ: ОБЩИЕ И ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ РАЗНОВИДНОСТЕЙ КОММУНИКАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Статья посвящена теоретическому обзору разновидностей коммуникативного воздействия – суггестии и манипуляции, рассмотрены их специфические черты и классификации. Сделана попытка разграничения этих разновидностей

коммунікативного впливу з виділенням диференціальних ознак. Акцентовано на деструктивності і підвищеній негативності маніпуляції.

Ключевые слова: сугестія, маніпуляція, негативність, коммунікативне вплив, диференціальні ознаки.

N. V. Kutuza,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Applied Linguistics Department

SUGGESTION AND MANIPULATION: COMMUNICATIVE INFLUENCE TYPES' COMMON AND DIFFERENT CHARACTERISTICS

The article provides a theoretical review of suggestion and manipulation being the communicative influence types, including data on their specific characteristics and current classifications. The author attempted to differentiate these communicative influence types and isolate their particular features. The article is aimed at isolating the differential characteristics of suggestion and manipulation as the communicative influence types. The aim having been set defines the need to find a solution for the following specific tasks: considering the very concept of suggestion and manipulation; investigating the classification characteristics of suggestive and manipulative influence; isolating the differential characteristics of suggestion and manipulation. Communicative influence is the object of the article, while suggestion and manipulation as the communicative influence types are the subject.

The author has utilized a wide variety of common, linguistic and psycholinguistic research methods. The descriptive method allowed to explain the nature of suggestive and manipulative influence, as well as their special features. Analysis and synthesis methods make it possible to unveil the elements of the analyzed phenomena, and unite them into an integral one. The aim of influence is the main differential feature for distinguishing such communicative influence types as suggestion and manipulation, and it could usually be defined from the view of the manipulator (subject), who gains one's benefit causing damage to the object. All the other features might characterize the both communicative influence types. The further communicative influence research would significantly improve the information on its other types, as well as its realization ways and means.

Key words: suggestion, manipulation, negativity, communicative influence, differential characteristics.

УДК 811.161.2'373

I. В. Лакомська,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
аспірантка кафедри української мови

АДВЕРБІАЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКАХ: ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто специфіку використання адвербіальних (прислівникових) фразеологічних одиниць, що вживаються у газетних заголовках. Виокремлено основні лексико-граматичні групи та проаналізовано їхню продуктивність. Також визначено експресивний потенціал таких одиниць, що оптимізує вплив на читача.

Ключові слова: газетний заголовок, фразеологічні одиниці, прислівникові фразеологізми.

Останнім часом особливу увагу вчені приділяють дослідженню функціонування фразеологізмів у засобах масової інформації (С. Коновець [6], А. Марковська [9]), де особливу позицію займає медійний заголовок, що посідає важливе місце в системі масової комунікації, оскільки його призначення – не тільки бути скомпресованим репрезентантом змісту/ головної думки опублікованих матеріалів [11, с. 323], а й привертати увагу та впливати на читача [2], [5],[6], [9]. З огляду на це, фразеологічні одиниці все частіше стають заголовковими компонентами, оскільки «їхні виразні семантико-стилістичні якості, образність, картинність, жива внутрішня форма – відсвіжують мовлення, роблять його невимушеним, соковитим, містким, дотепно-влучним, що й приваблює майстрів художнього слова, журналістів, публіцистів» [13, с. 250]. Оскільки вчені зазначають, що саме семантична наповненість, частиномовна належність лексем заголовка вельми часто є рушійною силою його впливовості й дієвості [8, с. 260], в зазначеному аспекті набуває актуальності визначення семантико-граматичних особливостей фразеологізмів, які функціонують у заголовках ЗМІ, зокрема преси.

Дослідженням семантико-граматичних властивостей фразеологізмів займалися Л. Авксентьєв, В. Архангельський, М. Демський, В. Жуков, О. Кунін, І. Лепешев, О. Молотков, О. Федоров та ін.). Вчені зазначають, що класифікувати фразеологізми за граматичним принципом є важким завданням, що зумовлюється їх генезою і структурно-семантичними ознаками: фразеологізм є результатом переосмислення вільного словосполучення, надслівною структурою, у якій особливим способом поєднуються семантико-граматичні ознаки всіх компонентів. Нарізнооформленість фразем зумовлює суттєві розбіжності в класифікації ФО. Дехто взагалі не визнає граматичних категорій у ФО (М. Копиленко, В. Рудов), інші вчені класифікують їх за формально-граматичними ознаками стрижневого компонента. М. Шанський вважає фразеологізми еквівалентними граматичним розрядам слів (тій чи іншій частині мови) [15]. О. Молотков наголошує на необхідності враховувати морфолого-синтаксичні ознаки ФО, серед яких сполучуваність фразеологізмів, однотипний для кожного розряду ФО набір граматичних категорій і можливість вияву парадигматичних форм для вираження відношень та зв'язків зі словами [10, с. 127].

Як бачимо, у дослідженнях, присвячених класифікації ФО за граматичним принципом, немає однастайності щодо критеріїв їх виділення в ту чи іншу групу. Жодний з названих підходів не містить вичерпного розв'язання цієї проблеми: залишається багато ФО, які не можна віднести до якоїсь конкретної групи тільки за одним параметром – семантичним, морфологічним чи синтаксичним.

Отже, семантика та частиномовна характеристика фразеологічних одиниць визначається специфікою фразеологічного значення, їхньою синтаксичною функцією, а також морфологічними властивостями слів, з яких складається фразеологізм.

Серед українських учених найбільш ґрунтовно частиномовна належність ФО опрацьована М. Алефіренком [1], М. Демським [3], Ю. Прадідом [12]. Більшість дослідників класифікують фразеологічні одиниці на субстантивні, дієслівні, ад'єктивні, адвербіальні та інтер'єктивні (вигуківі) фразеологічні одиниці.

Виокремлюючи відповідні розряди фразеологічних одиниць, що вживаються в газетних заголовках, у пропонованій розвідці зосереджуємо увагу на адвербіальних (прислівникових) фраземах, оскільки цей сегмент складає дуже великий пласт

фразеологічного фонду української мови та порівняно з іншими граматичними різновидами, за нашими спостереженнями, досліджено найменше, що і визначає необхідність зазначеної проблематики.

Дослідженню деяких аспектів адвербіальних фразеологізмів присвячено роботи М. Алефіренка, О. Куніна, О. Жукова, А. Емірової, Н. Кулик, В. Ужченка, С. Циганкова та ін.. Відмітимо також поодинокі розвідки прислівникових ФО у пресі, наприклад, І. Мариненко у статті «Прислівники в пресових заголовках: семантика і структура» зазначає, що ці одиниці є вагомим семантичним і структурним компонентом медіа-назв. Крім того, у статті розглядаються й ФО, до складу яких входять прислівники, де в основному увага зосереджується на структурі, а не на загальній семантиці таких сполучень [8]. Проте, окремого дослідження адвербіальних фразеологічних одиниць саме у газетних заголовках як впливових концентрах повідомлення так і не проводилося, що визначає актуальність пропонованої розвідки.

Розглядаючи обсяг і межі адвербіальної фраземіки, М. Алефіренко зауважує, що єдиного, загальноновизнаного погляду у мовознавців не існує та пояснює це тим, що серед фразем чи не найбільше одиниць проміжного і перехідного характеру, які перебувають на межі між синтаксисом і фразеологією. Вчений зазначає, що у зв'язку з цим, одні лінгвісти (О.Тихонов, П.Лекант) звужують об'єм адвербіальної ідіоматики, залишаючи за її межами значний пласт стійких прийменниково-відмінкових утворень типу *по вінець, на око, до зарізу, з серцем, з руки*. Тоді такі одиниці відносять до прислівників. Інші вчені (О. Бабкін, Л. Ройзензон) значно розширюють межі і фраземотвірні можливості цієї моделі, вважаючи адвербіальними фраземами і відтворювані нефразеологічні сполуки слів з прислівниковим значенням, такі, як *на диво, на рідкість, з охотою* та ін [1]. У нашому дослідженні ми дотримуємося думки останніх, оскільки вважаємо зазначений підхід багатовекторним і таким, що значно максималізує поле дослідницької діяльності у цьому аспекті.

Отже, об'єктом нашої роботи є ФО в заголовках української преси, предметом – прислівникові моделі фразеологічних одиниць та їхня впливова потужність.

Фактичним матеріалом є заголовки суспільно-політичних газет "Голос України", "Демократична Україна", "День", "Україна молода", "Урядовий кур'єр" (за 2009 – 2017 роки). Вибір відповідних джерел зумовлений їхньою загальнонаціональною спрямованістю, що охоплює більший масштаб подій та явищ політичного, культурного й економічного життя країни порівняно з регіональною пресою. Важливим чинником стала також загальна доступність та поширеність газет, доведена їхніми великими накладками.

Мета статті – визначити специфіку актуалізації прислівникових фразеологізмів у газетних заголовках. Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі завдання: виокремити масив заголовків із прислівниковими ФО; розмежувати такі ФО за лексико-граматичними розрядами; визначити найуживаніші різновиди прислівникових ФО та пояснити впливовий ефект таких фразеологізмів у медійних заголовках.

Для досягнення поставленої мети у роботі використано такі методи, як описовий, що слугував для визначення характеристик і властивостей предмета дослідження; елементи компонентного аналізу (за допомогою якого встановлювалася семантична структура значення прислівникових фразеологізмів), контекстуально-інтерпретаційний, що дав можливість простежити особливості вживання ФО у заголовкових конструкціях; та кількісний, який дає змогу порівняти й узагальнити отримані результати.

Отже, за Є. Конопленко, прислівникові фраземи характеризуються спільним категорійним значенням – прислівниковою семантикою ознаки, тобто якісною характеристикою дії; в морфологічному плані – незмінністю форми; щодо синтаксичних властивостей – роллю обставини в реченні. Синтаксична функція адverbіальних фразем різної структури здебільшого визначається їхньою цілісною семантикою, рідше – значенням граматично стрижневого компонента – прислівника. Такі фраземи насамперед вказують на характер здійснення дії, процесу, цілеспрямованість дії, її причину, місце, час і взагалі умови, за яких відбувається дія [7].

Також Є. Конопленко зазначає, що семантична і стилістична своєрідність прислівникових фразеологізмів зумовлюється їх граматичною природою. На відміну від інших типів фразеологічних одиниць (субстантивних, дієслівних), до складу фразеологізмів, співвідносних за значенням з прислівниками, входять різні частини мови. Прислівникові стійкі комплекси не мають стрижневого слова, що виражалось б певною частиною мови, як це спостерігається в інших фразеологічних одиницях (у дієслівних – дієслово, у субстантивних – іменник): *у жменю не вбереш* – «багато», *повна торба, хоч греблю гати*— «дуже багато», *рано чи пізно* – «коли-небудь», *з сивини віків*— «дуже давно», *плече в плече* – «дружно» та ін [7]. Автор зазначає також, що частина фразеологізмів, співвідносних з прислівником, втілюється у реченнях (*Комар носа не підточить. Хоч греблю гати*); інші передаються словосполученнями (*день і ніч, в один голос, з ніг до голови, до сивої коси* тощо) та сполученням повнозначного й службового слів (*до ниточки, до шерстиночки*).

За типом семантико-граматичної домінанти М.Алефіренко адverbіальні фраземи членує на якісно-означальні, кількісно-означальні, способу дії та обставинні: місця, часу, міри і ступеня. Крім того, вчений зауважує, що і в означальних, і в обставинних фраземах лексичні і граматичні значення тісно переплітаються, що часто приводить до синкретизму означальної й обставинної семантики. Так, наприклад, значення місця у фраземі за *тридев'ять земель* поєднується із кількісно-означальним, значення причини фраземи з *легкої руки* – із значенням способу дії і т. д. [1, с. 66].

Наш фактичний матеріал уможливив розподіл адverbіальних фразем (146 одиниць) за відповідними розрядами, де більш частотними виявилися якісно-означальні ФО (30 %) та обставинні часу (19 %), місця (15%) та міри і ступеня (13%), рідше, але також продуктивно вживаються ФО способу дії (11%) та кількісно-означальні ФО (12%):

1) якісно-означальні (виражають якісну ознаку дії): «*З вітерцем!*» (Урядовий кур'єр, 10.11.10); «*Зі Львова до Донецька з вітерцем*» (Урядовий кур'єр, 25.11.11); «*Таксі онлайн: з вітерцем і без проблем*» (Урядовий кур'єр, 23.01.16) – ФО з *вітерцем* «дуже швидко» [14, с. 17]; «*Кітч на широку ногу*» (Україна молода, 15.10.13) – ФО *на широку ногу* «розкішно, багато, без будь-яких обмежень» [14, с. 114]; «*З легкої руки Андрія Садового Львів виграв джек-пот*» (Голос України, 31.12.11), де ФО з *легкої руки* «за чиїмось вдалим починанням, добрим прикладом» [14, с. 157]; «*Президент закликав СБУ працювати до сьомого поту*» (Голос України, 20.06.15), пор. ФО *до сьомого поту* – «до крайньої, граничної втоми» [14, с. 137]; «*Як риба у воді*» (Україна молода, 09.01.10) – ФО *як риба у воді* «вільно, невимушено, добре» [14, с. 166]; «*Ні холодно ні жарко*» (Голос України, 01.04.11) – ФО *ні холодно ні жарко* «кому-небудь все байдуже» [14, с. 191]; «*Як курка лапою*» (Україна молода, 22.09.10) – ФО *як курка лапою* «недбало, неохайно, неакуратно» [14, с. 84].

2) кількісно-означальні (характеризують дію, стан чи ознаку з боку кількості та міри вияву): «*Як кіт наплакав*» (Україна молода, 28.04.16) пор. ФО *як кіт наплакав*

має значення «дуже мало, зовсім незначна кількість» [14, с. 70]; «Проблем – **хоч греблю гати**» (Демократична Україна, 01.02.13), де ФО *хоч греблю гати* має значення «дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь» [14, с. 37]; «Юристів і економістів – **по горло**» (Україна молода, 01.10.10) – ФО *по (саме) горло* «дуже багато; у великій мірі, повністю» [14, с. 35];

3) способу дії: «**По гарячих слідах** знайти вбивць не вдалося» (Голос України, 20.12.12) - ФО *по гарячих (свіжих, живих) слідах* «одразу за подією, не гаючи часу, негайно» [14, с. 173]; «**Бігають, але з порожніми руками**» (Голос України, 19.01.13) – ФО *з голими (з порожніми, з пустими) руками* «без нічого, нічого не приносячи» [14, с. 156]; «**Біс у ребро – як грім серед ясного неба**» (Україна молода, 17.05.11) – *як грім серед ясного неба* «несподівано, раптово, зненацька» [14, с. 37], «**Кредитну пастку оминайте десятою дорогою**» (Голос України, 11.12.12), «**Щоб Миколаїв не оминали десятою дорогою**» (Голос України, 13.05.10) ФО *обминати (обходити) десятою дорогою (вулицю) кого, що* «уникати зустрічі з ким, чим-небудь» [14, с. 45],

4) обставинні (виражають різні обставини дії):

- часу: «**Погорільці з Бара: «Зима на носі, а житло не відремонтоване досі**» (Голос України, 24.09.16), «**Уже осінь наближається, вибори на носі**» (Голос України, 22.08.12) – ФО *на носі* «скоро, незабаром» [14, с.112]; «**Пенсійна реформа – не за горами**» (Урядовий кур'єр, 18.03.17), «**Відновлення видобутку бурого вугілля, схоже, не за горами**» (Голос України, 07.02.13) – ФО *не за горами* «незабаром, скоро» [14, с. 33], «**День і ніч гуляла вся Одеса**» (Голос України, 08.11.13) ФО *день і ніч* «цілодобово, постійно, весь час» [14, с. 41]; «**Рано чи пізно Тимошенко постане перед судом**» – *вважають прокурори* (Голос України, 12.09.12), «**Рано чи пізно, але суд відбудеться**» (Голос України, 15.08.12) ФО *рано чи пізно* «неодмінно (про те, що обов'язково відбудеться і т. ін.)» [14, с. 150];

- місця: «**Під носом в окупантів квітне зелена садиба**» (Голос України, 30.07.16) ФО *під носом* «поруч з ким-небудь, дуже близько від когось» [14, с. 112]; «**Світ за очі – на Північ**» (Україна молода, 11.05.11) пор. ФО *світ за очі* «не вибираючи шляху, невідомо куди, куди завгодно» [14, с. 165]; «**Штати поряд – рукою подати**» (Україна молода, 27.05.15) – ФО *рукою подати* «зовсім близько» [14, с.161];

- міри і ступеня: «**90-річна наречена: «Я закохалася по вуха!**» (Голос України, 05.11.15) пор. ФО *по [самі] вуха* – «дуже сильно, надзвичайно» [14, с. 25]; «**У смітті по вуха**» (Голос України, 16.03.13); «**...озброївся до зубів**» (Голос України, 02.11.13), «**Арсеній Яценюк: «Росія поводить, як озброєний до зубів гангстер»**» (Голос України, 26.04.14) ФО *до зубів* – «дуже добре, повністю» [14, с. 58]; «**..видно, хоч голки збирай!**» (Україна молода, 20.12.10) – ФО *хоч голки збирай* «дуже, надто, надзвичайно світло» [14, с. 29].

Погоджуючись з думкою М. Алефіренка, ми констатуємо, що у процесі деривації означальних адвербіальних фразем смислотворчими факторами виступають переважно їхні лексичні елементи. Сміслова природа обставинних фразем формується за переважною участю граматичних значень. [1, с. 66].

Отже, суттєво переважають лексеми з означальною семантикою дії, рідше заголовки з прислівниковими ФО містять інформацію про місце події, час, хоча, як зазначають дослідники, «локативно-темпоральна інформація посідає вагоме місце в публіцистиці в цілому» [8, с. 262]. Домінування якісно-означальних над обставинними ФО пояснюємо потребою швидко зупинити увагу, акцентуючи на конкретизації, експресивному увиразненні, образній характеристиці інформації, а також повідомити читачеві певні соціальні явища та події, не вдаючись до багатослівного опису, оскільки

більшість із цих фразем має прийменниково-іменникову структуру, що за мінімальної компонентної будови має потужний впливовий ефект.

У перспективах подальшого дослідження вбачаємо детальний розгляд структурної специфіки прислівникових фразеологічних одиниць, що слугуватиме з'ясуванню впливової сили таких маркерів.

Література:

1. *Алефіренко, М.Ф.* Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко . – Харків : Вища школа, видавництво при ХДУ, 1987 . – 135 с.
2. *Бадрак В.В.* Фактори ефективності і впливу друкованих ЗМІ (преси) на електорат: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.08. «Журналістика» / В.В. Бадрак. – К., 2000. – 21 с.
3. *Демський М.* Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / М. Демський. – Ужгород, 1994. – 21с.
4. *Демський М.* Українські фраземи і особливості їх творення / М. Демський. – Львів : Просвіта, 1994. – 62 с.
5. *Ковалевська Т.Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: монографія / Т.Ю. Ковалевська. – О.: Астропринт, 2008. – 324с.
6. *Коновець С.П.* Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань): / Сніжана Павлівна Коновець: Дис... канд. філол. наук: 10.02.05 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 167арк.
7. *Конопленко Є.* Прислівникові фразеологізми у романі Є. Гуцала «Позичений чоловік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturamovyu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine27-3.pdf>
8. *Мариненко І.О.* Прислівники в пресових заголовках: семантика і структура / І.О. Мариненко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Вип.28. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С.259-264.
9. *Марковська А. В.* Прагмалінгвістичні особливості фразеологізмів сучасної німецькомовної та україномовної преси : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Антоніна В'ячеславівна Марковська . – Одеса : Б.в., 2011 . – 20 с.
10. *Молотков А. И.* Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука, 1977, —283 с.
11. *Пархонюк Л.* Синтаксичні засоби актуалізації у газетних заголовках / Л. Пархонюк // Українська філологія: Школи, постаті, проблеми. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 323 – 326.
12. *Прадід Ю.Ф.* Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / НАН України, Ін-т української мови; Відп. ред. О.О. Тараненко. – К.: Сімферополь, 1997. – 252 с.
13. *Ужченко В.Д.* Фразеологія сучасної української мови: [навч. посіб.] / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
14. *Ужченко В.Д.* Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
15. *Шанский Н. М.* Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1985. – 160 с.

References

1. Alefirenko, M. F. (1987), *Theoretical issues of phraseology* [Teoretychni pytannia frazeolohii], KNU, Kharkiv, 135 p.
2. Badrak, V.V. (2000), *The factors of effective influence of the printed media (press) on electorate* [Faktery efektyvnosti i vplyvu drukovanykh ZMI (presy) na elektorat], KNU, Kyiv, 21 p.
3. Demskiy, M. (1994), *Ukrainian frazemika: derivative base, semantic and grammatical features* [Ukrainska frazemika (deryvatsiina baza, semantyko-hramatychni osoblyvosti)], Uzhgorod, 21 p.
4. Demskiy, M. (1994), *Ukrainian phrasems and peculiarities of their creation* [Ukrainski frazemy i osoblyvosti yikh tvorennia], Prosvita, Lviv, 62 p.
5. Kovalevska, T.Yu. (2008), *Communicative aspects of the neurolinguistic programming* [Komunikatyvni aspekty neirolinhvistychnoho prohramuvannia], Astroprint, Odessa, 324 p.
6. Konovets, S. P. (2002), *Communicative and pragmatic peculiarities of actualization of phraseological units in modern newspaper discourse (on the material of the Spanish periodical editions):* [Komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti aktualizatsii frazeolohizmiv u diskursi suchasnoi presy (za materialamy ispanskykh periodychnykh vydan)], KNU, Kyiv, 126 p.
7. Konoplenko, Ye. *Adjectives phraseological units in the novel by Ye. Gutsala "The borrowed man"* [Pryslivnykovi frazeolohizmy u romani Ye.Hutsala «Pozychenyi cholovik»], <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine27-3.pdf>
8. Marinenko, I.O. (2011), *Adverbs in press headings: semantics and structure, Scientific works of Kamenets-Podolsky National I. Ogienko University: Philological sciences* [Pryslivnyky v presovykh zaholovkakh: semantyka i struktura], Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: Filolohichni nauky, Axioma, Kamyanets-Podilsky, pp. 259-264.
9. Markovska, A.V. (2011), *Pragmalinguistic peculiarities of phraseologisms of modern German- language and Ukrainian-language press* [Prahmalinhvistychni osoblyvosti frazeolohizmiv suchasnoi nimetskomovnoi ta ukrainomovnoi presy], SUNPU, Odessa, 20 p.
10. Molotkov, A. I. (1977), *Fundamentals of of the Russian language phraseology* [Osnovy frazeologii russkogo yazyka], Nauka, Leningrad, 283 p.
11. Parhonyuk, L. (1999), *Syntactic means of actualization in newspaper headlines, Ukrainian Filology: Schools, figures, problems* [Syntaksychni zasoby aktualizatsii u hazetnykh zaholovkakh, Ukrainskafilolohiia: Shkoly, postati, problemy] – Svit, Lviv, pp.323-326.
12. Pridid, Yu.F. (1997), *Phraseological ideology (research problems)* [Frazeolohichna ideohrafiia (problematyka doslidzhen)], Simferopol, Kyiv, 252 p.
13. Uzhchenko V.D. (2007), *Phraseology of the modern Ukrainian language* [Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy], Znannia, Kyiv, 494 p.
14. Uzhchenko, V.D. (1998), *Phraseological Dictionary of the Ukrainian language* [Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy], Osvita, Kyiv, 224 p.
15. Shansky, N. M. (1985), *Phraseology of the modern Russian language* [Frazeologiia sovremennogo russkogo yazyka], Vysshaya shkola, Moscow, 160 p.

И.В. Лакомская,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

АДВЕРБИАЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКАХ: ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассмотрена специфика использования адвербиальных (наречных) фразеологических единиц, употребляемых в газетных заголовках. Выделены основные лексико-грамматические группы и проанализирована их производительность. Также определён экспрессивный потенциал таких единиц, который, в свою очередь, оптимизирует воздействие на читателя.

Ключевые слова: газетный заголовок, фразеологические единицы, наречные фразеологизмы.

I.V. Lakomska,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department*

ADVERBIAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN NEWSPAPER HEADLINES: LEXICAL AND GRAMMATICAL ASPECTS

The article is devoted to the researching the functional specificity of the adverbial phraseological units in the newspaper headlines. To achieve this goal there were used such methods as descriptive, component analysis, contextual-interpretative and quantitative in the work. By the type of semantic and grammatical dominant the adverbial phraseological units were distributed on the circumstance and the signifier types. Also, it was analyzed their productivity and influential power in the media headlines. It was explained by the need to quickly stop the reader's attention and provide expressive information. So, in the prospect of further research we will see a detailed consideration of the structural specifics adverbial phraseological units.

Key words: newspaper headline, phraseological units, adverbial phraseological units.

УДК 811.161.2'373

А. П. Романченко,

*канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови*

ЛІНГВОКРЕАТИВНІСТЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ

Статтю присвячено дослідженню фразеологічних варіантів і трансформованих фразеологічних одиниць. Проаналізовано різні типи фразеваріантів (фонетичні, морфологічні, словотвірні, лексичні). З'ясовано, що трансформовані фразеологізми в лінгвістичному дискурсі є результатом видозміни компонентного складу (розширення, субституція). Підкреслено, що всі фразеологічні одиниці відображають національне

мислення, індивідуальну мовну картину світу особистості, засвідчують лінгвокреативність учених.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, науковий дискурс, фразеологічний варіант, трансформація, семантика, світобачення, лінгвокреативність.

Постановка наукової проблеми. Специфіка мови науки в тому, що вона тяжіє до точності, простоти, логічної стрункості, а також до емоційної вражальності та широкого використання стилістичних ресурсів мови [3, с. 45]. На сучасному етапі розвитку людства вказують на тенденцію до «гуманізації» викладу, більшу орієнтацію на інтереси, потреби й можливості читача, максимальне пристосування спеціального тексту до участі адресата в процесі комунікації, що стає можливим завдяки використанню емоційно-експресивних елементів, індивідуальних стилістичних засобів, прийомів мовної виразності [11, с. 471]. Сталі вислови перебувають у полі зору мовознавців із часу становлення фразеології як науки. В основному вирішено багато питань, що стосуються загальномовних фразеологізмів, хоч чимало ще варто дослідити. Увагу дослідників привертають питання їхньої класифікації за різними критеріями, функціонування в різних стилях української мови. Меншою мірою розроблено проблеми, пов'язані з варіантами фразеологічних одиниць, практично відсутні праці, де аналізують видозмінені сталі вислови наукового дискурсу.

Аналіз досліджень із проблеми. Варіантність і трансформацію як явища притаманні фразеологізмам багатьох мов (українська, російська, німецька, словацька тощо) висвітлюють тією чи іншою мірою Г. О. Бардукова, О. Г. Важеніна, З. І. Гілецька, Г. Г. Демиденко, А. С. Денисова, В. П. Жуков, Ж. В. Колоїз, Н. І. Кочукова та В. М. Молькова, О. В. Кунін, Г. Я. Лавриненко і О. Л. Лавриненко, О. Ю. Маховик, В. М. Мокієнко, Н. М. Неровня, Л. І. Пац, В. Фляйшер, Н. С. Хороз, Б. С. Шварцкопф та ін. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у науковому дискурсі вивчають І. С. Гнатюк, О. Пацеєвська. Опрацювавши фразеологізми в науково-популярному тексті економічного спрямування, І. С. Гнатюк зокрема акцентувала на тому, що традиційні сталі сполуки можуть зазнавати певних змін: поширення додатковими компонентами, розширення традиційної сполучуваності, формальні зміни [7, с. 171].

Ще В. В. Виноградов у 1946 році зазначав, що в мовленнєвій діяльності так само, як і в індивідуальному стилі, межі слова й фрази особливо хиткі, змінні та невизначені [4, с. 119]. Щоб повернутися до об'єктивного й діалектичного розуміння сталих сполук, знадобилося чимало часу. О. М. Бабкін та Б. О. Ларін були першими вченими, які звернули увагу на потенційну «гнучкість» фразеологізмів [9, с. 10]. Згодом, визначаючи ознаки фразеологічних одиниць, почали вказувати на відносно постійну стійкість компонентів. З огляду на це говорять про репрезентацію двох тенденцій у сфері фразеологізмів: тенденцію до стабільності складників і тенденцію до їх оновлення. Перша з них забезпечує фразеологізацію словесних комплексів, їх запам'ятовування, друга – сприяє динаміці форми й змісту фразеологічних одиниць.

Зміни стосовно оболонки фразеологізмів без зміни загальної їх семантики потрактовують як фразеологічні варіанти. Фразеологічні варіанти кваліфікують як співіснуючі в мовній системі утверджені традицією різновиди фразеологічних одиниць, що мають те саме значення, але різняться між собою одним або кількома компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури [13, с. 122]. Їх поділяють на лексичні та граматичні, або формальні варіанти. У межах останніх можна виокремити фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні. Г. О. Бардукова будь-

які фразеологічні інновації вважає порушенням чинної системної, або фраземної, норми, девіацією [2, с. 59].

Метою розвідки є аналіз варіантних і трансформованих фразеологічних одиниць як репрезентантів лінгвокреативності вчених-мовознавців. **Об'єкт дослідження** – фразеологічні одиниці, а його **предмет** – типи та специфіка функціонування варіантних і трансформованих фразеологізмів. **Фактичною базою дослідження** слугували майже 100 таких фразеологізмів, зафіксованих у лінгвістичному дискурсі відомих українських мовознавців – О. І. Бондаря, С. Я. Єрмоленко, Ю. О. Карпенка.

Виклад основного матеріалу. У цій статті дотримуємося думки, що варіантами фразеологізмів є ті, що відображені в словниках, тобто лексикографічно інвентаризовані, закріплені суспільно комунікативною практикою лексико-граматичні різновиди фразеологізмів, які побудовані на тих самих образах, за допомогою тих самих засобів, але з частковою граматичною чи лексичною видозміною [1, с. 13; 10]. Про варіантність можна говорити тоді, коли є фонетичне, морфологічне, словотвірне, лексичне або синтаксичне варіювання. Ми свідомі того, що розмежувати варіантні й трансформовані фразеологічні одиниці дуже нелегко, а також схилиємося до думки, що трансформовані фразеологізми як наслідок мовленнєвих змін із часом можуть ставати фразеоваріантами. Інакше кажучи, фразеологічні варіанти постали в результаті того, що були реалізовані в конкретному індивідуальному мовленнєвому прояві.

Фонетичним варіантом до фразеологізму *в око впадати, впасти* – примітити кого-небудь, стати помітним, звернути увагу на кого-, що-небудь [15, 1, с. 118-119] у Ю. О. Карпенка є сталий вислів, реалізований у такому висловлюванні: *У роботі С. Коротких впадає у вічі певна приблизність і некоректність у різних групуваннях та кваліфікаціях* (Ю. О. Карпенко, далі Ю. К.). Крім того, тут спостерігаємо зміну числової форми іменника, що дозволяє нам вважати подібні приклади фонетико-морфологічним варіантом. У реченні *Серед недоречних залучень найвиразніше впадає в очі сигла ...* (Ю. К.) репрезентовано суто морфологічний варіант фразеологізму. Як морфологічні варіанти також розглядаємо фразеологізми *склавши руки, докладаючи зусиль, під рукою*, у яких маємо зміни стосовно частини мови, форми числа. Наприклад: *Не можна, склавши руки, сидіти й чекати, що приїде дядько з Канади і все поладнає* (Ю. К.) замість *скласти руки* – споглядаючи, нічого не робити [15, 2, с. 204]; *... під рукою київського князя була вся земля між Дніпром і Доном* (Ю. К.) замість *під руками* – близько, поруч; у ділі, під керівництвом [15, 2, с. 127]. Морфологічним варіантом фразеологізму *довести до відома* у значенні 'повідомити кому-небудь про щось' [14, 1, с. 614] виступає *доведення до відома* у висловлюванні *... потужні кваліфіковані сили мовознавців ... не мають належних ... форм обміну інформацією і доведення до відома наукової громадськості свого доробку* (Ю. К.). Фразеологізми, у яких відбуваються зміни на граматичному рівні, також називають структурними варіантами [16, с. 210].

Словотвірні варіанти зафіксовано у висловлюваннях *Лев'ячу частку живомовних матеріалів В. О. Горпинич зібрав сам та через своїх учнів, переважно анкетним способом* (Ю. К.) замість *левова частка* або *левина частка*; *Зате фракійці досить виразні омонімічні сліди полишили* (Ю. К.) замість *залишити слід* – зберегтися в пам'яті якою-небудь діяльністю [15, 1, с. 200]. Як лексико-словотвірний варіант можемо розглядати фразеологізм у висловлюванні *... вона зробила лев'ячу долю роботи...* (Ю. К.) замість *левова (левина) частка (пайка)* – найбільша або найкраща частина чого-небудь [14, 4, с. 459].

Лексичні варіанти фразеологізмів, що виникають внаслідок синонімічних заміन лексем, названі мовознавці використовують рідко. Замість слова *робити* у

фразеологізмі *робити враження* уживають *справляти враження* – викликати в свідомості кого-небудь певне уявлення або думку [14, 1, с. 757]: *Дуже цікава за задумом стаття Б. М. Ажнюка ... справляє враження концептуально недовершеної* (Ю. К.). До плану вираження фразеологізму вносять щось нове в семантику, проте тотожність загальної семантики зберігається [5, с. 131]. Фразеологізм *докласти рук* функціонує як варіант завдяки заміні слова, ускладненій поширенням компонентного складу, тобто спостерігається одночасне використання кількох способів трансформації, напр.: *Та доля була прихильна до С. П. Бевзенка: доклавши чимало зусиль, свою частину роботи він завершив і домігся, щоб його капітальна праця не пропала даремно* (О. І. Бондар, далі О. Б.). В українській мові фразеологізм *докласти рук* має значення 'взяти найактивнішу участь у чому-небудь' [15, 1, с. 174]. Подібну лексичну заміну кваліфікуємо як контекстуально зумовлену. Паралельно з фразеологізмом *постає питання* – виникає необхідність розв'язати що-небудь, дати на нього відповідь [15, 2, с. 152] у науковому дискурсі функціонує вислів *виникло питання*, не зафіксований словником, напр.: *Але постає питання ... що робити далі?* (О. Б.); *... знову виникло питання важкого русифікаторського спадку в літературній українській мові ...* (О. Б.). Однак вважаємо, що це лексичний варіант узуального фразеологізму, що є часто вживаним у науковому дискурсі. Крім того, зафіксованість у словниках є відносним критерієм, бо лексикографічні праці відстають від мовного розвитку.

Усі розглянуті фразеоваріанти іноді кваліфікують як формальну інноваційну девіацію, у межах якої розрізняють способи, серед яких розглянуті вище, а також ті, що більшість дослідників трактують як трансформовані фразеологізми. Формальну інноваційну девіацію розуміють як «не виявлені в семантиці й функціях видозміни формальної структури фразем, які, однак, торкаються змісту системних фразеологічних одиниць, тобто граматичних і лексичних значень їх складників як мотиваторів фраземної семантики» [2, с. 61].

У лінгвістичному дискурсі варіаційна амплітуда фразеоваріантів охоплює фонетичні, словотвірні, морфологічні, лексичні (прості типи) та змішані варіанти (комплексні типи) фразеологічних одиниць, що є другою основною формою існування фразеології. В основному зафіксовано прості типи варіантів, оскільки зміни відбуваються на одному мовному рівні. Лише зрідка функціонують комплексні варіанти фразеологізмів.

Трансформованими фразеологізмами вважають видозмінені фразеологічні одиниці з певною стилістичною настановою. Такою настановою в лінгвістичному дискурсі є досягнення перлокутивного ефекту. Трансформовані фразеологічні одиниці в науковому дискурсі, як і в будь-якому іншому, можна поділити на кілька підтипів залежно від змін стосовно структури або семантики: 1) фразеологічні одиниці, видозміни яких стосуються їх компонентного складу; 2) фразеологічні одиниці, у яких відбуваються зміни в семантичній площині; 3) фразеологічні одиниці, які зазнали і семантичного переосмислення, і структурних змін [12, с. 381]. Варто зауважити, що, автор, інтерпретуючи фразеологічну одиницю, руйнує стереотипне його сприйняття, оновлює та розширює мікрообраз, надає думці експресивності, увиразнює наукову мову. Дослідники (І. В. Дубинський, А. П. Коваль, Г. В. Павловська) зауважують, що трансформації здебільшого зазнають фразеологічні єдності, прислів'я, крилаті вислови, афоризми.

Розширення компонентного складу фразеологізму являє собою стилістичний прийом першої групи. Автори досить часто видозмінюють стійкі сполуки, включаючи до їх структури додаткові елементи. Ускладнюючи традиційну форму фразеологізму, такі елементи посилюють його експресивність. Унаслідок розширення компонентного

складу конкретизується весь фразеологізм, зростає його смислове й емоційне навантаження. Поширювачами компонентного складу при цьому стають означення, додатки, обставини. З огляду на це можна розрізнити атрибутивне, об'єктне та обставинне поширення, перше з яких конкретизує семантику одного компонента, а інші поширюють фразеологізм у цілому.

Фразеологізм *відігравати (зіграти) роль* (мати певне значення, вагу [14, 1, с. 586]) у науковому дискурсі всіх мовознавців поширюється означеннями на кшталт *трагічна, вагома, головна, неабияка, зовсім не остання* (Ю. К.), *вирішальна, незначна* (О. Б.), *важлива, пріоритетна, основна, визначальна* (С. Є.), що можна кваліфікувати як поширення складників, яке певною мірою пожвавлює та індивідуалізує текст. Не зафіксовано жодного повторюваного означення в різних авторів, що свідчить про свідомий вибір ними того чи того поширювача.

Розширення компонентного складу зазнають також фразеологізми *звернути увагу, коронний номер, лягти на плечі, лежати на поверхні*, до якого вдаються мовознавці Одеської лінгвістичної школи, напр.: *У цьому зв'язку варто звернути більше уваги* (у словнику *звернути увагу* [15, 1, с. 213]) *на те, що українець – то не єдина форма етноніма, похідного від назви Україна* (Ю. К.); *Окаянний – покайся, каюся – то вже етимологічна звукогра, один з коронних онімичних номерів* (коронний номер [14, 4, с. 298]) *Ліни Костенко* (Ю. К.); *Організація ономастики як науки (а не окремих побіжних розвідок) лягла в Україні на плечі* (пор. *лягти на плечі* [14, 6, с. 579]) *Кирила Кузьмича Цілуйка – і він цю організацію забезпечив, можна сказати, у повній мірі* (Ю. К.); *...головний доказ лежить ніби й на поверхні ...* (пор. *лежати на поверхні* [14, 4, с. 469]) (О. Б.).

Фразеологічна одиниця *завдати клопоту* – зробити комусь неприємність, несподівано поставити когось перед безліччю яких-небудь справ; примусити когонебудь хвилюватися, переживати [15, 1, с. 190] – поширюється одразу двома повнозначними частинами мови (іменником та числівником), що спостерігаємо нечасто в досліджуваному матеріалі, напр.: *Артикуляційна класифікація голосного и завдає фонетистам багато клопоту* (Ю. К.). Завдяки розширенню фразеологічної одиниці образ конкретизується, зростає емоційність та експресивність всього висловлювання.

У межах указаної групи також спостерігаємо субституцію одних компонентів іншими, унаслідок якої зникає певна притаманна науковому дискурсу штапованість. У висловлюванні *Причини виникнення екології взагалі зумовлені антропоцентричністю мислення людини, що призвело до ... споживацького ставлення людини до природи, яке вже перейшло критичну межу ...* (О. Б.) замість *перейти рубікон* – книжн. зробити вирішальний крок, який повинен визначити подальші дії [15, 2, с. 114] фіксуємо *перейти критичну межу*.

Фразеологічні одиниці *відступати у тінь / ховатися в тінь, перебування в тіні* функціонують у лінгвістичному дискурсі як трансформовані внаслідок заміни слова *залишатися* в узуальному фразеологізмі *в тіні залишатися* 'не виділятися, бути непомітним' [15, 1, с. 129-130] синонімами *відступати / ховатися / перебувати*. Наприклад: *Але тут денотати лише відступають у тінь чи уневиразнюються ...* (Ю. К.); *Сам (Шрамко – А. Р.) ховається у тінь, намагається бути непомітним* (Ю. К.); *Це закономірна реакція суспільної свідомості на довготривале перебування української мови в тіні російської* (С. Я. Єрмоленко, далі С. Є.) замість *в тіні залишатися* – не виділятися, бути непомітним [15, 1, с. 129-130]. Як бачимо, до такого варіювання вдаються Ю. О. Карпенко та С. Я. Єрмоленко. До того ж у С. Я. Єрмоленко засвідчено також поширення названого фразеологізму. Традиційна форма сталого

вислову жодного разу не вживається мовознавцями. На відміну від мови ЗМІ, у лінгвістичному дискурсі з огляду на його специфіку та жанрові можливості не зафіксовано онімічної та паронімічної субституції.

Використання узуальних фразеологізмів, їхніх варіантів, а також трансформація сталих висловів визначаються світоглядом та фоновими знаннями автора, прогнозуванням перлокутивного ефекту, необхідністю додаткових семантичних і стилістичних нашарувань [10]. Динаміку змісту та структурно-компонентного складу фразеологізмів пов'язують із їхньою поширеністю, актуальністю на сучасному етапі [6, с. 8].

Отже, з усіх можливих різновидів трансформацій у лінгвістичному дискурсі вдаються тільки до таких видозмін, що стосуються власне компонентного складу фразеологічних одиниць, оскільки автори не мають наміру смислового обігрування сталих висловів, не мають на меті їхньої мисленнєвої дефразеологізації. Відсутність таких настанов мотивована специфікою наукового дискурсу в цілому.

Висновки та перспективи дослідження. Концентрація фразеологічних одиниць у лінгвістичному дискурсі невелика. Тут функціонує два типи сталих сполук: узуальні, що охоплюють також їхні варіанти, зафіксовані фразеологічним або тлумачним словником, та трансформовані авторами фразеологізми. Ті й інші відбивають національне мислення й світобачення автора, що сприяє створенню індивідуальної мовної картини світу особистості. Формальні зміни сталих сполук суттєво не впливають на їхнє усталене значення. Трансформовані фразеологічні одиниці надають вислову індивідуального забарвлення, оновлюють його, додають експресії. Вони є репрезентантами лінгвокреативності вчених, наслідком індивідуальної мовотворчості. Лінгвісти вдаються до трансформації фразеологізмів із метою кваліфікації наукових явищ, їх аналізу, цілеспрямовано видозмінюючи структурно-семантичну модель сталих сполук, що, у свою чергу, свідчить про значний творчий потенціал цих одиниць. Завдяки використанню фразеологізмів досягається прагматичний ефект, забезпечується баланс між константним і змінним, нейтральним і експресивним, узуальним та індивідуальним.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні інших виявів творчого потенціалу мовної особистості вчених-лінгвістів.

Література

1. *Арделян О. В.* Фразеологізм як одиниця мови / О. В. Арделян // Сучасні дослідження з іноземної філології: зб. наук. праць. – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2011. – Вип. 9. – С. 9-16.
2. *Бардукова Г.* Способи порушення норми в українській фраземіці / Г. Бардукова // Українська мова. – 2013. – № 1. – С. 59-67.
3. *Будагов Р. А.* Литературные языки и языковые стили. – М.: Высшая шк., 1967. – 376 с.
4. *Виноградов В. В.* Лексикология и лексикография: Избранные труды / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 311 с.
5. *Гілецька З.* Словацькі фразеологічні одиниці та їх реалізація у тексті / З. Гілецька // Проблеми слов'язознавства: зб. наук. праць. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка. – 2004. – Вип. 54. – С. 128-136.
6. *Глуховцева І. Я.* Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття / І. Я. Глуховцева; відп. ред П. Ю. Гриценко. – Луганськ: Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 328 с.

7. Гнатюк І. С. Функціонування фразеологізмів у науково-популярному тексті / І. С. Гнатюк // Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія». – 2007. – Т. 20 (59). – С. 168-172.
8. Кочукова Н. І. Трансформація та варіантність стійких сполучень слів (на матеріалі української преси) / Н. І. Кочукова, В. М. Молькова // Молодий вчений. – 2016. – № 4 (31). – С. 387-390.
9. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология : учеб. пособие / В. М. Мокиєнко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Вышш. шк., 1989. – 287 с.
10. Пац Л. Загальномовні та індивідуально-авторські видозміни в семантиці й структурі українських фразеологізмів / Л. І. Пац // Україністика: нові імена в науці : зб. наук. праць. – Горлівка, 2011. – С. 179-182.
11. Пацеєвська О. Терміни-фразеологізми як маркер зв'язності у польськомовному науковому дискурсі / О. Пацеєвська // Київські полоністичні студії. – К. : Університет «Україна» 2013. – Т. XXII. – С. 469-475.
12. Романченко А. П. Індивідуально-авторська інтерпретація фразеологічних одиниць у засобах масової інформації / А. П. Романченко // Слов'янський збірник. – К. : Видавничий центр Д. Бураго, 2012. – Вип. 17. – Ч. І. – С. 380-386.
13. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : монографія / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
14. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1.; 1971. – Т. 2; 1972. – Т. 2; 1973. – Т. 4.
15. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: В 2 т. – К. : Вища шк., 1984. – Т. 1. – 304 с. – Т. 2. – 384 с.
16. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Niemejer : Aufl. Tübingen, 1997. – 250 s.

References

1. Ardelyan, O. V. (2011), *Phraseologism as a language unit* [Frazеологізм як одынытsя мовы], *Suchasni doslidzhennya z inozemnoyi filolohiyi, Uzhhorods'kyi natsional'nyy universytet*. Uzhhorod, No. 9, pp. 9-16.
2. Bardukova, H. (2013), *Methods of breaking the norms in Ukrainian phrasemics* [Sposoby porushennya normy v ukrayins'kiy frazemitsi], *Ukrayins'ka mova*, No. 1, pp. 59-67.
3. Budahov, R. A. (1967), *Literary languages and language styles* [Literaturnye yazyki i yazykovye stili], *Vysshaya shk.*, M., 376 p.
4. Vynogradov, V. V. (1977), *Lexicology and lexicography: Selected Works* [Leksikologiya i leksikografiya, Izbrannye trudy], *Nauka*, M., 311 s.
5. Hilets'ka, Z. (2004), *Slovak phraseological units and their realization in text* [Slovats'ki frazeolohichni odynyt'si ta yikh realizatsiya u teksti], *Problemy slov'yanoznavstva : zb. nauk. prats'*, LNU im. I. Franka, L., No. 54, pp. 128-136.
6. Hlukhovtseva, I. Ya. (2013), *Dictionary of modified stable combinations of words in usage in the end of 20th century – beginning of 21st century* [Slovnyk modyfikovanykh stiykykh spoluchen' sliv v uzusi kintsya XX – pochatku XXI stolittya], vidp. red. P. Yu. Hrytsenko, *Vyd-vo «DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka»*, Luhans'k, 328 s.
7. Hnatyuk, I. S. (2007), *Functioning of phraseologisms in popular scientific text* [Ucheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya «Filolohiya»], T. 20 (59), pp. 168-172.

8. Kochukova, N. I., Molkova, V. M. (2016), *Transformation and variability of stable combinations of words* [Transformatsiya ta variantnist' stiykykh spoluchen' sliv (na materialy ukrayins'koyi presy)], *Molodyy vchenyy*, No. 4 (31), pp. . 387-390.

9. Mokienko, V. M. (1989), *Slavic phraseology: study guide* [Slavyanskaya frazeologiya : ucheb. posobie], Vyssh. shk., M., 287 s.

10. Pats, L. (2011), *Usual and occasional changings in semantics and structure of Ukrainian phraseologisms* [Zahal'nomovni ta indyvidual'no-avtors'ki vydozminy v semantytsi y strukturi ukrayins'kykh frazeolohizmiv], *Ukrayinistyka: novi imena v nautsi* : zb. nauk. prats', Horlivka, 2011, pp. 179-182.

11. Patseyevs'ka, O. (2013), *Phraseological terms as a marker of coherence in scientific discourse of Polish language* [Terminy-frazeolohizmy yak marker zv"yaznosti u pol's'komovnomu naukovomu dyskursi], *Kyyivs'ki polonistychni studiyi*, Universytet «Ukrayina», K., T. XXII, pp. 469-475.

12. Romanchenko, A. P. (2012), *The individual author's interpretations of the phraseological units in mass-media* [Indyvidualno-avtorska interpretatsiia frazeolohichnykh odynyts u zasobakh masovoi informatsii], *Slov'yanskyi zbirnyk*, Vydavnychiy tsentr D. Buraho, K., No. 17. – P. I, pp. 380-386.

13. Skrypnyk, L. H. (1973), *Ukrainian phraseology: the monograph* [Frazeolohiia ukrainskoi movy : monohrafiia], *Nauk. dumka*, K., 280 s.

14. *Ukrainian language dictionary (1970, 1971, 1972, 1973)*, [Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t.], *Nauk.dumka*, K., T. 1- 4.

15. Udovychenko, H. M. (1984), *Phraseological dictionary of Ukrainian language* [Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: V 2 t.], *Vyshcha shkola*, K., T. 1. – 304 s.; T. 2. – 384 s.

16. Fleischer, W. (1997), *Phraseologie der deutschen Gegen wartssprache*, Aufl. Tübingen, Niemejer, 250 s.

А. П. Романченко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ЛИНГВОКРЕАТИВНОСТЬ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ: ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ

Статья посвящена исследованию фразеологических вариантов и трансформированных фразеологических единиц. Проанализированы разные типы фразеологических вариантов (фонетические, морфологические, словообразовательные, лексические). Установлено, что трансформированные фразеологизмы являются результатом видоизменения компонентного состава (расширение, субституция). Подчеркнуто, что все фразеологические единицы отоображают национальное мышления, индивидуальну языковую картину мира личности, свидетельствуют о лингвокреативности ученых.

Ключовые слова: фразеологическая единица, научный дискурс, фразеологический вариант, трансформация, семантика, мировоззрение, лингвокреативность.

LINGUAL CREATIVITY OF LANGUAGE PERSONALITY: FRASEOLOGICAL UNITS

There are two tendencies represented in the area of phraseology: the tendency towards the stability of the components and the tendency towards their updating. The first tendency provides their memorization. The second one provides the dynamics of the form and contents of phraseological units. It's realized through phraseological variants and transformed phraseologisms.

The aim of the research is to analyze varying and transformed phraseological units as representatives of linguistic creativity of the linguists. The objects of the research are phraseological units and the subject are types and specifics of functioning of varying and transformed phraseologisms. 100 phraseologisms which were recorded in the linguistic discourse of O. I. Bondar, S. Ya. Yarmolenko and Yu. O. Karpenko were the basis of the research.

Different types of phraseological variants (phonetic, morphological, word-formative, and lexical) are analyzed. It's found out that transformed phraseologisms are the result of the component composition modification (expansion, substitution). All the phraseological units reflect national thinking, Language world view of the personality and linguistic creativity of the scientists.

Key words: phraseological unit, scientific discourse, phraseological variant, transformation, semantics, world view, linguistic creativity.

УДК 81-11

Я. Ю. Сазонова,
канд. філол. наук, доц.,
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди, доцент кафедри української мови

ВАРІАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО СМISЛУ «СТРАХ» У ТЕКСТАХ ПРО ЗОМБІ В АНГЛОМОВНІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Стаття містить порівняльний аналіз актуалізації комунікативного смислу «страх» на текстовому рівні у творах про зомбі англійською й українською мовами. Доведено, що вираження страху в цих текстах ґрунтується на загальноєвропейській традиції й актуалізується в атрибутах і предикатах; виділено варіації смислу «страх».

Ключові слова: дискурс жахів, комунікативний смисл, страх, текст, зомбі, суб'єкт-джерело страху, суб'єкт-реципієнт страху.

Останні десятиліття лінгвістична наука неухильно рухається в напрямі дослідження мовних явищ з прагматичного погляду – так перед дослідниками постала проблема вивчення емотивного в дискурсі. Слідом за семіологами (А. Греймасом і Ж. Фонтанієм, К. Зільбербергом, Н. Буксом, Ф. Контом та іншими [3;4]), які зосередилися на глобальному й універсальному характері страху, гуманітарії зацікавилися його експлікацією в різних галузях творчості людини і зосередилися на

формулюванні принципів побудови й засобів вираження страху в естетичних течіях і творчості окремих авторів, що можна вважати **актуальним** і для досліджень у мовознавстві. Так виникла ідея дослідити тексти як одиниці комунікації, що має за основу визнання комунікативного смислу цілого тексту і його належність до пристрасного дискурсу (за А. Греймасом і Ж. Фонтанієм [3]). Цей підхід дозволить не зважати на літературознавчу традицію класифікації художніх текстів, він виключно антропоцентричний, чого вимагають сучасні гуманітарні науки, і комунікативно спрямований, що вкладається в поле лінгвістичної прагматики (див. Ф. Бацевич [2]). Тож **мета** цього дослідження – виявлення механізмів актуалізації комунікативного смислу цілого тексту, що має джерелом страху зомбі, і виокремлення варіацій цього смислу. **Завдання**, що ми вирішуємо: 1) аналіз літератури з дослідження текстів про зомбі; 2) обґрунтування конвенційності текстів про зомбі з огляду на вираження суб'єкта-джерела страху та його відношень з реципієнтом; 3) обґрунтування регулярності вираження варіацій комунікативного смислу за умови конвенційності текстів про зомбі. **Предмет** дослідження – комунікативний смисл «страх», **об'єкт** – тексти дискурсу жахів англійською й українською мовами. **Матеріалом** для вивчення слугували тексти дискурсу жахів двома мовами [1; 8; 12; 14].

Дослідження текстів дискурсу жахів неможливе без згадування про популярний тренд у культурі хорору – історії, фільми, комп'ютерні ігри, пісні й навіть паради зомбі. Як зауважують дослідники (Л. Ладоусер, Л. Хубнер, М. Лінінг, П. Манінг та інші [10; 12]), культура зомбі значно перевищила за популярністю вампірів. Тексти-зразки цього різновиду дискурсу жахів відносимо до конвенційних, хоча природа їхньої конвенційності пояснюється дослідниками по-різному. Одні (А. Конріч, А. Санна) вважають їх надбанням змішування культур та релігій у колоніальній історії людства, коли афро-карибські поганські вірування вуду були запозичені в культуру Європи й Америки. Інші ж (Т. Венаблс), визнаючи культурні джерела зомбі, вважають сучасний тренд автономним і незалежним надбанням масової культури, а не відродженням віри в язичницькі міфи: «<...> це виключно сучасне творіння: урбаністичне, консьюмеристичне, фільмове, американське – суцільно матеріалістичний монстр» [13, с. 208], монстр 21-го століття.

Дослідники феномену культури зомбі наголошують на високому ступені соціально-культурної зумовленості цього, на перший погляд, розважального й маргінального культурного поля сучасного світу. Теоретичні розвідки, що нас цікавлять, у першу чергу належать до царини формального дослідження текстів, де переважає два підходи – соціально-історичний та психо-філософський. «Перший намагається з'ясувати сенс текстів про зомбі, вивчаючи соціально-історичну еволюцію міфу наскрізно та перехресно аналізуючи культурні ландшафти. Іншими словами, смисл текстів про зомбі вивчається відносно більш широких соціальних формацій і специфічних історичних обставин їхньої появи. Другий підхід <...> має на увазі психо-філософське дослідження зомбі для з'ясування природи міфу та його відношення до людської свідомості» [13, с. 4]. Наслідуючи перший підхід, учені з'ясували закладений в уявлення про зомбі страх втрати соціального порядку. Показовим для характеристики цього типу страху вважаємо висновок Т. Венаблса: «Зомбі не мають роду. Ні сім'ї. Ні національності. Вони не поважають межі – біологічні, соціальні, географічні або політичні – і навіть ті фундаментальні межі між життям та смертю. Зомбі також репрезентують кінець. 'Z'. Омега. Кінець нас і кінець наших днів. Вони несуть не просто розпад або війну, а апокаліпсис. Зомбі також анонімні. Вони репрезентують не лише розпад ідентичності, а винищення людства в повному сенсі цього слова. Одне із бажань зомбі – їсти, що вказує на виявлення первинного страху канібалізму, але ми

бачимо в них представників суспільства споживачів. Це лякає нас двічі: бути споживачем або бути спожитим, або стати нічим більшим, як живе м'ясо» [13, с. 215]. Згідно з другим підходом текстове утілення зомбі як джерела страху дозволяє дослідити первинний універсальний тип страху – страх смерті, тобто дослідити пригнічене й приховане біологічне тло людини.

Альтернативний переліченим підходам погляд був упроваджений К. Буном, цей погляд можна назвати текстоцентричним, тому що він дозволяв виокремити в текстах про зомбі типові зразки вербалізації цього міфу. Цей формальний підхід, застосований К. Буном, дозволив на текстовому рівні виокремити 9 типів зомбі: зомбі-дрон (піратський комп'ютер, що застосовується анонімно зі зловмисною метою невідомим суб'єктом), зомбі-гуль, біо-зомбі, техно-зомбі, зомбі, що транслюють бажання й настанови інших, психологічні зомбі, культурні зомбі, зомбі-привиди і зомбі, що не є зомбі [7, с. 8].

Багатоаспектні погляди на вивчення міфічної істоти зомбі не суперечать один одному в тому, що засадничим моментом появи й відновлення популярності цього міфу вважають психологію, а саме розвідки З. Фрейда та його послідовників. Вони стверджують, що для розуміння механізмів, які дозволяють аудиторії бути долученою до формальних характеристик тексту, мають бути застосовані певні важелі, серед яких основним вважають Фрейдівське поняття страшного, того, що здається нам одночасно і знайомим, і незнайомим, тим, що спровоковано дитячими страхами [13, с. 5]. Визнання психологічного підґрунтя страшного в текстах жахів не єдине, що зміцнює основи комунікативного підходу до дослідження текстів жахів, поєднуючи такий підхід з іншими. Досвід лінгвістів, на які б засади вони не опиралися, також дозволяє виокремити ті характеристики зомбі, ті елементи текстів із цим джерелом страху, що дозволяють говорити про їхню конвенційність і відтворюваність, яка виражається у формуванні цілого тренду в сучасній масовій культурі.

У першу чергу зомбі описані як міфічні істоти, що мають дуже специфічну зовнішність; атрибути, що її вербалізують, вважаються гротескними й абсурдними, тобто «їхня фізична форма порушує наші «нормальні» уявлення про смак. Змушуючи аудиторію стикатися із процесами розпаду та тління, виділення тілесних рідин, бачити нутрощі, не говорячи вже про рясну слину, їй не дають змоги уникнути спостерігати порушення всіх норм, що зазвичай вважається табу» [13, с. 6]. Подібні думки висловлюють М. Дуглас та Ю Крістева, коли говорять про існування ідеї про огидне/жалюгідне, що стосується того, що не може бути психологічно прийнятним у нормальному оточенні; це огидне займає лімінальне, перехідне або сумнівне місце в нашій психіці [9]. Зомбі не можуть бути віднесені до живих або неживих істот, це перехідне існування, що також має значний збудний вплив на психіку. З погляду комунікативного підходу ці спостереження можуть бути потрактовані як апріорний комунікативний смисл «страх/відраза», що базується на суб'єктивному сприйнятті реципієнтом страху одиничного або консолідованого джерела (одного представника зомбі або групи), тому в таких конвенційних текстах джерело страху зомбі завжди має виключно гідкі атрибутивні характеристики, що переходять усі межі прийняттого в суспільстві: *They are deformed. Not nice at all, there's a lot of lumpiness and a lot of oozing discharge.* <...> *Apart from anything else, it smells, it smells bad.* [14]; *The cop, who not a minute earlier carried a sizable gut over his gun belt, appears to have lost his mid-section. His beefy upper body teeters on an impossibly thin waist, all sense of proportion obliterated. This can't be right. His stomach. It's gone* [8]. До характеристики зовнішності відноситься також і притаманна зомбі хода та рухи тіла (*A man stumbles into view,*

heading in a straight line toward the remaining cruiser. He looks to be in his mid-forties, maybe, a little older. Overweight, bald, and limping, he moves with a plodding, determined pace. [8]), а також нелюдські звуки, якими вони сигналізують, коли зафіксували жертву (реципієнта страху) (*Like a dog disturbed from a deep slumber, the girl springs to life. With a feral screech, she twists to face me* [8]). Зауважимо також, що зомбі номіновані в текстах частіше лексемами, що позначають їхню колишню належність до однієї зі статей (*a girl, a man, a woman*), лексемами, що позначають істот зі спотвореною зовнішністю або незрозумілого походження (*a creature, a monster, a mutant, an anthropomorphic fiend*), мерців (*a corpse*), або лексемою загальної семантики *a thing*, що також можна вважати одним із засобів вираження комунікативного смислу «страх» (- відраза, - перед смертю, - перед невідомим, - перед втратою ідентичності) на лексичному рівні.

Суб'єкт-суб'єктні відношення в текстах жахів про зомбі будуються на апіорній характеристиці джерела страху як такого, що має єдину мету – насититися живою плоттю, тому ці суб'єкти агресивні й цілеспрямовані, недоговороспроможні, адже не мають свідомості: *The girl lunges, arms outstretched, grasping for my face, her bony digits curled into makeshift talons, ten tiny pink razor blades. In the span of a heartbeat, I realize that whoever this girl once was is long gone. <...> BOOM! The girl accelerates towards me, no longer under her own power. BOOM! BOOM! An enormous cavity appears in her chest, blood and gore sprays over me. Over the wall, over everything. <...> The girl's head disintegrates into the a soupy mist of bone, blood and brain matter. The lifeless husk of her body crashes to the floor, skidding to a stop at my feet* [8]). Інші предикати, що виразно характеризують референт джерела страху, включають фізичні дії знищення людини або канібалізму (*to bite, to bit, to chew, to hit, to slash, to pierce, to slice off, to spurt / to gush blood*, та інші). У тексті, коли відразливі атрибути й агресивні предикати суб'єкта сконцентровані поруч, комунікативний смисл «страх-відраза» актуалізується дуже виразно із останнім предикативним зворотом (*skidding to a stop at my feet*), що емфатично вказує на реципієнта страху і випадкове уникнення ним смерті. Конвенційність текстів цього типу все ж таки передбачає, що реципієнти страху помирають (*The man and the woman, both bleeding profusely, reached the cop during my moment of inattention. They descend upon him in a frenzy of flailing arms, smothering him, becoming one with him. Before I know what's happened, the cop is gone, swallowed up by his attackers* [8]) або залишається один єдиний, хто знаходиться на межі виживання (*Right? So I'm still about and I'm not a mutant. Could I be the last man alive? <...> It could be that nobody else survived and I really am the last man standing. The last man on earth* [14]).

На думку багатьох дослідників текстів та фільмів про зомбі (К. Бішоп, К. Бун та інші [6;7]), ренесанс зомбі-культури відбувся на хвилі соціального збудження в Європі й Америці в 50-ті – 60-ті роки, викликаного протистоянням комунізму, шоком від бомбардування Хіросіми і виникненням ідеї пост-ядерного часу, і підживлюється сучасними трагічними подіями та викликами, наприклад, травмою 9/11 (post-9/11 anxieties) (*Everything is shutting down, like on 9/11* [8]) і стресом життя на перетині тисячоліть. За цих обставин важливим видається формулювання іще одного апіорного комунікативного смислу, закладеного в міфі про зомбі, – «апокаліптичний страх», коли реципієнт страху піддається агресії некерованого натовпу живих мерців в умовах повного руйнування упорядкованого світу і неспроможності протистояти. Важливим засобом актуалізації цього типу смислу першочергово стає референція суб'єкта-джерела страху, яку можна також назвати консолідованою, тому що зомбі діють як

натовп, керований або інстинктом, або ззовні, вони не індивідууми і не мають свідомості. Такий консолідований референт (натовп) вербалізований маршем цих істот або карнавалом (за М. Бахтіним [5]) (*They react as one. Their sound reaches me a moment later – a deep sonorous moan like a far off train in the middle of the night. They sense pray. Opportunity. They sense me* [8]); інші предикати та атрибути, що актуалізують ці смисли, включають такі вирази: *the somnambulant mass of creatures; the shuffling horde; the frenzied swarms of mutants; mobs of flesh-eating corpses; the 'Unconsecrated'; lurking cadaverous creatures with creeping and halting motions, suffering from a state of decay/deterioration, having murderous intentions and instincts; catatonic; the horde of advancing zombies, chewing their diseased corpses to pieces and flinging bits and pieces of mottled flesh across the roof in a blizzard of gore*. К. Бішоп убачає в цьому спорідненість з колективізмом і комунітаризмом як опозиції сучасному нео-лібералізму, або форму вираження спротиву; С. Лауро сприймає його як вираження потенційної загрози, що несе некерована маса, хоча і не артикулює ніяких конкретних думок. Апокаліптичний страх, характерний для дискурсу жахів, де фігурують зомбі, дуже наближений до колоніального страху – страху перед навалюю «інших» і руйнування типового «свого» світоустрою [13, с. 43].

Комунікативний смисл «апокаліптичний страх», на відміну від «страху-відрази», на текстовому рівні створюється не лише протистоянням одиничного суб'єкта-реципієнта навалі консолідованого суб'єкта-джерела, а й шляхом створення консолідованого реципієнта страху – новітнього надбання текстів жахів. Консолідований реципієнт – це уособлення групи людей, нації, людства, якому загрожує знищення і який з'явився в новітньому дискурсі жахів із еволюцією й модернізацією колективних страхів, їхнім осучасненням. Наприклад, консолідованим суб'єктом-реципієнтом може бути президент країни, що звертається до народу в часи небезпеки: *The President is on the screen. <...> – the declaration of martial law effective immediately, the curfew, the mobilization of the National Guard in all fifty states to provide emergency assistance, it sounds as if the world is coming apart around us, yet the hospital room is as quiet as a tomb* [8]. Консолідований референт-реципієнт страху покликаний виконати кілька функцій – виразити єдність у протистоянні (вербалізована основна), попередити про небезпеку та її витоки і наслідки (вербалізована вторинна), запевнити в надії на краще, але не виключати найгіршого (вербалізована опосередковано).

Комунікативний смисл «апокаліптичний страх» у текстах про зомбі за психологічним і філософським походженням може мати дві основи – страх перед хворобою («вони почали асоціюватися з інфекціями й епідеміями, а також із швидким зараженням, що може призвести до апокаліптичного перетворення сучасних міст на заборонені зони, де мешкають живі мерці-людожери» [13, с. 16]) та страх перед технологічним прогресом, що набуває неконтрольованого напрямку або хибного результату, чи суміш тих і тих страхів (*victims of an uncontrollable force, infection or evolution*). Окрім цього, тексти про зомбі ґрунтуються на своїх літературних попередниках – текстах, подібних до готичного роману М. Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» та Р. Л. Стівенсона «Дивна історія доктора Джекіла і містера Хайда», де експеримент із тілом людини, а також зазіхання на божественні функції творця призводять до катастрофічних результатів – актуалізується також і комунікативний смисл «божественний страх» у контексті повчання за неправомірні дії. Подібні комунікативні смисли й суб'єкт-суб'єктні відношення актуалізовано в тексті оповідання Г. Ф. Лавкрафта «Herbert West: Reanimator», епіграфом до якого автор узяв слова графа Дракули «*To be dead, to be truly dead, must be glorious. There are far worse*

things awaiting man than death». Суб'єкти тексту відносяться до реципієнтів страху передусім на підставі власної констатації цього стану (*Of Herbert West, who was my friend in college and in after life, I can speak only with extreme terror*), із чого стає зрозуміло, що один із реципієнтів зник або загинув, і читацькі очікування спрямовані саме на розкриття цієї таємниці. По-друге, така класифікація стає можливою після введення в текст передісторії, що містить предикати, які вербалізують занадто сміливі дії та погляди молодих науковців, такі, що суперечать християнським канонам: *Holding with Haeckel that all life is a chemical and physical process, and that the so-called "soul" is a myth, my friend believed that artificial reanimation of the dead can depend only on the condition of the tissues; and that unless actual decomposition has set in, a corpse fully equipped with organs may with suitable measures be set going again in the peculiar fashion known as life*. Суб'єкти-реципієнти страху свідомо наражають себе на небезпеку, експериментуючи з життям і смертю, тому часово-просторові характеристики їхніх дій обмежені, як у готичному романі, темним часом доби, моргами й кладовищами, а також, на що вплинув більш сучасний період творення тексту, війною та навалюю чуми на місто (*our sinister haunt of science; It was a repulsive task that we undertook in the black small hours, even though we lacked at that time the special horror of graveyards which later experiences brought to us; I shall never forget that hideous summer sixteen years ago, when like a noxious afrite from the halls of Eblis typhoid stalked leeringly through Arkham; There was, however, something he wanted in embattled Flanders ; and in order to secure it had had to assume a military exterior*). Нарешті, моторошна наукова фантастика стає зразком текстів дискурсу жахів, коли при зіткненні реципієнта страху й консолідованого суб'єкта-джерела актуалізується комунікативний смисл «страх»: *I saw outlined against some phosphorescence of the nether world a horde of silent toiling things which only insanity or worse could create. Their outlines were human, semi-human, fractionally human, and not human at all, the horde was grotesquely heterogeneous. <...> they came out into the laboratory in single file; led by a talking thing with a beautiful head made of wax. A sort of mad-eyed monstrosity behind the leader seized on Herbert West. West did not resist or utter a sound. Then they all sprang at him and tore him to pieces before my eyes, bearing the fragments away into that subterranean vault of fabulous abominations*. Вербалізація джерела страху повністю відповідає конвенційним атрибутам зомбі за одним лише винятком – вони все ж таки розмовляють і мають одного лідера. Виокремлення лідера серед натовпу не суперечить природі консолідованого референта, адже він навіть акцентує на тому, що загалом ці референти не мають індивідуальності. А наділення референта джерела страху здатністю говорити вважаємо одним із варіантів розвитку утілення страшного в текстах (недиспозиційні предикати) і жанрової різноманітності дискурсу жахів. Наприклад, здатність зомбі говорити зумовлює більш інтимізовані стосунки з реципієнтом страху, що, у свою чергу, знижує ступінь вираження комунікативного смислу «страх», як, наприклад, у тексті «Apocalypse Soup Kitchen»: *I avioded the mutants as best as I could. They are a funny lot. I've seen countless zombie movies and so I'm not used to them being able to talk, and if they do it's just to howl the word 'brains' over and over. Not so this batch, they're a very talkative lot. Quite chatty really. I should qualify that, they're not really chatty in the how-was-your-weekend day, they're chatty in a can-I-eat-your-liver-and-drink-your-blood way. Always polite, but very assertive, very clear. I respect that in them, you know where you stand with these mutants*. Інтимізація стосунків суб'єктів передбачає порозуміння, тому в тексті разом із предикатами типу *respect, know where you stand* актуалізується новий відтінок смислу «страх» – «страх-усвідомлення», коли реципієнт страху будує свої

відносини із джерелом раціонально: *I wondered about their verisimilitude; With this lot I have no idea <...> what kicked it all off. It's quite frustrating really. I'd like to know; Would I get turned or would they just eat me? They seem just to want to eat me. They've made that fairly clear*. Аналітичний і мінімально емоційний підхід до вибудовування суб'єкт-суб'єктних відношень з боку суб'єкта-реципієнта допомагають виокремити риси індивідуальності в джерела страху, що сприяють виживанню реципієнта (<...> *they're more discreet. They realize they'll get more if they keep it to themselves. The result is they don't tend to be in massive hordes, which I prefer. I respect their discretion.* <...> або *Another thing I respect about this breed of mutants is their ability to reason. They're a bit stubborn and will go on a bit about the stuff that's important to them, namely the fact that they want to eat me, but once I get their attention they do listen.* <...> *So they're a manageable number, my five*). Спостереження реципієнта страху навіть викликають легку іронію над джерелом: *I saw one with a hat, stupid hat. Must have been a prick before being a mutant if he wore that hat. He's a mutant prick now*. Іронія лише поглиблює різницю між джерелом страху та реципієнтом, тому що намагання надати в такий спосіб індивідуальність зомбі – це суто суб'єктивна людська спроба знову вибудувати світ на звичний манер; та все ж текст побудовано відповідно до конвенційних апріорних характеристик суб'єкт-суб'єктних відношень, що не дозволяє суб'єкту-реципієнту страху уникнути смерті, коли джерело вирізняється цілеспрямованістю, наполегливістю та жорстокістю: *They're polite as I've said, but they're determined. And bloodthirsty. Very thirsty for blood they are.* <...> *I have one and a half corpses left, not counting mine. Bit grim, that*.

Україномовний дискурс жахів не зазнав значного впливу культури зомбі європейського й американського рівнів, на відміну від більш раннього напряму розвитку, що популяризував міфічну істоту – привид. Звісно, це відповідає соціокультурним та політичним обставинам, що сприяли створенню закритого суспільства на теренах колишнього СРСР, яке не допускало спілкування зі «сторонніми» культурами Європи й Америки. Наразі текстів жахів із джерелами страху зомбі в україномовній лінгвокультурі обмаль. Але ті, що існують, конвенційні й містять усі «класичні» елементи, що актуалізують комунікативний смисл «страх» та його відтінки, як наприклад, у тексті роману М. Бриниха «Хліб із хрящами». По-перше, текст, створений як зразок дискурсу жахів, дозволяє звернутися до історичного травматичного минулого і вивільнити колективний пригнічений страх втрати ідентичності й апокаліпсису, адже зомбі в тексті – це мерці, повсталі з могил у локально обмеженому просторі (село Міцне), яке зазнало значних людських втрат під час Голодомору та протягом попередніх історичних періодів, починаючи з 1212 року (*Проклята та земля, що плоттю людською задобрена*). До зомбі долучаються й люди, які померли з невідомих причин після споживання продукції місцевого лікеро-горілчаного заводу «Креміль»; кількість незрозумілих смертей і стала поштовхом до розгортання подій у селі, нікому не відомому до того: – *Вас вітає Радіо Живих Мерців – перше в Україні радикальне сільське радіо, що провадить пряму трансляцію кінця світу з села Міцне, що на Київщині*. Страх у тексті роману межує з абсурдом, адже, як у наведеному прикладі, ставлення до подій з погляду реципієнтів межує з логічним або зрозумілим: сільське радіо бачиться як радикальне, живі мерці віщають по радіо і вітають людей, нарешті, жодним чином не вкладається в межі нормального трансляція кінця світу (хоча сучасний потяг медіа до сенсацій, що межують із нормами моралі й здорового глузду, не виключає такого).

Зомбі голодні, як були голодні ті люди, винищені в 30-ті, вони поглинають усіх на своєму шляху і не знають жалю: *Хати глипали на них чорними вікнами, біля жодної з них отець Дмитро не бачив слідів. Якби не слово “ХЛІБ”, що чорніло на стінах більшості осель, можна було б, про всяк випадок, ущипнути себе за носа – раптом вдалося би прокинутись? Але ці криві літери, похилені в різні боки, наче поспіхом встановлені вздовж дороги шибениці, не залишали жодної надії на щасливе пробудження.* Лінгвістичне втілення контр-фактичної модальності засобами умовного способу й відповідною синтаксичною конструкцією, а також протиставлення, виражене сполучником *але*, актуалізують смисл «апокаліптичних страх». У наступному прикладі апокаліпсис та неunikнення смерті підсилені вживанням займенника *всі* узагальнювального дейксису та переліченням іменників, що позначають верстви та соціальні групи населення, а також вживанням емотивно забарвлених лексем і конструкцій (повтори, порівняння, протиставлення): *Всіх, всіх пожерли! І жінок, і дітей, і цих-во... – Солдатів, солдатів... – Хрусь! – і нема, хрусь! – і нема... – Даже танки покусали. Голодні, як собаки! – І злюці, просто страх... – Там кінець світу, щоб ти знав, повний шнапс!*

Апріорно зрозумілими й такими, що актуалізують відтінок «страх-відраза», є атрибути й предикати, якими схарактеризований суб'єкт-джерело страху. Від початку він номінований іменником *зомбі, нелюд, паршивець, приبلуда* або вказівним займенником *вони*, згодом з'являються інші номінації (*істота, гниляк, мертвяк, якийсь чоловік, падло, яке ще годину тому було моїм другом* тощо). Апріорна відраза підсилюється моторошними атрибутами та характерними діями зомбі (*обмацував гаражні стіни з тихим гарчанням; йшов незграбно, зігнувшись, волочив праву ногу, наче був поранений; зомбі за вікнами чекали; атакують; У бокових вікнах з'являються нові й нові мармизи, кістки, зламані нігті, й усе це шкребеться, гунає та гарчить; на даху хтось підстрибує <...>*). Іншою апріорною характеристикою зомбі вважається їхня подібність до некерованого натовпу, але такого, що має ціль і загалом діє як консолідований референт – ця риса суб'єкта-джерела страху відбита й в україномовному тексті жахів: *Мертвяки йшли частіше поодиночі, іноді – невеликими групами. Деякі з них були ходячими кістками в зотлілому лахмітті, а деякі майже не відрізнялися від живих людей. Усі вони прошкували в одному напрямку, ніхто з них не намагався зайти на подвір'я; В щільному колі мертвяків немає жодного провітку.*

У текстах жахів із зомбі, як і в англomовних зразках цього типу, маємо не лише консолідований референт джерела страху, а й консолідований референт-реципієнт, від якого очікувано вимагають організованого протистояння апокаліптичним подіям: *Усі чекають, що Київ нарешті зреагує на всі ці події. Подейкують, що незабаром у районі оголосять надзвичайний стан; – Я не розумію, – пробурмотів Віталій, – а що міліція собі думає? <...> – Нема міліції. З'їли нашу міліцію.* Але індивідуальні суб'єкт-суб'єктні відношення переважають і вербалізуються відповідно до психологічних основ реагування на страхітливий досвід (*Тікай... як зможеш... і хай Господь буде... з тобою...; Комусь страх додає рішучості й наснаги, а когось позбавляє останньої волі*), відповідно діють і реципієнти.

Окремо слід зауважити, що україномовні тексти жахів із джерелами страху зомбі, актуалізуючи комунікативний смисл «страх», наслідують не лише європейські й американські традиції, а й суто національні традиції ставитися до страху й смерті з гумором (згадаймо конвенційні тексти із джерелом страху чортом). Звичайно, що подібне ставлення не виняткове і схоже іронізування в англomовному тексті було описане вище, але співвідношення радше відповідає пропорції виняток/тенденція. Як

приклад, наведемо уривок із тексту, де вербалізовані суб'єкт-суб'єктні відношення між джерелами страху: *Те, що коїлося на заводському подвір'ї, викликало дивні й суперечливі асоціації. Це було щось середнє між полем бою, профспілковим страйком і третім днем весілля. І все це страшно смерділо. Живі мерці штовхали одне одного, в різних кутках відбувалися незбагненні й по-своєму комічні бійки. Один доволі акуратний стариганчик у твідовому костюмі й лакованих, заляпаних кров'ю, черевиках, молотив лобом хлопця в комбінезоні, якому бракувало обох рук; якщо взяти до уваги колір і візерунок його картатої сорочки, то не залишалось сумнівів, що руками саме цього робітника ласують дві умиропорені бабці з чорними проваллями очей, котрі прилаштувалися під головним корпусом. Повсякчас на слизькому від крові та нутроців подвір'ї хтось падав і це спричиняло низьке, тваринне рохкання свідків атракції. Більшість мерців тримали в руках пляшки з логотипами торгової марки "Кремійнь"; вони поливали коричневою рідиною одне одного, намагалися її пити, хоча мало кому це вдавалося: коньяк витікав із дірявих горлянок і проступав мокрими плямами на одязі. Іронія і відраза зведені до абсурду – це захисна реакція реципієнта страху у відносно безпечній ситуації споглядання, коли він дистанційований від джерел страху, а також коли суб'єкт-суб'єктні відношення розвинулися до тої стадії, коли суб'єкт-джерело страху відомий і зрозумілий настільки, що з'являється місце для споглядання.*

Гумористичне підґрунтя текстів жахів із зомбі відрізняється від такого в текстах про чорта передусім тим, що суб'єкт-суб'єктні відношення не позначені повагою до сили опонента, а навпаки, спираються на презирливе ставлення й відсутність можливості домовитися з ним, бо він не індивідуальність і не має мозку. Зазначимо, що іменники, використані в наведеному прикладі, мають зневажливе забарвлення (*стариганчик, бабуця, безголова потвора, гниляк*), а предикати, що відтворюють їхні дії, вказують на марність знайти хоча б щось логічне і розумне (*смерділо, штовхали, бійки, молотив лобом, падав, рохкання, намагалися пити – не вдавалося, снували, зіткнення, загарчали, кинулися, повз*) і створюють картину повного хаосу. Те саме відбувається і коли джерело страху настільки спотворене, що вже не має можливості завдати шкоди, але його цілеспрямованість змушує його рухатися: *Тільки безногий труп крутився дзиготю й навіть намагався вкусити когось із своїх колег, але травма нижньої щелепи псувала всі плани; врешті-решт, його надокучливість здобулася на достойну винагороду: жирний труп у поплямованій піжамі, якому двічі доводилося вивільняти ногу з пазурів цього скаженого обрубка, відклав убік руку Сатурнума й, притиснувши коліном безногого мерця, з нечуваною легкістю відірвав йому голову; тоді добряче замахнувся й відкинув цю несамовиту довбешку аж до заводських воріт; тулуб іще трохи покрутився біля товариства, а тоді брасом поповз до заводу. Дані аж стало цікаво, чи знайде канібал-невдаха свою голову і чи вдасться припасувати її на місце, але ноги його виконували зовсім інші, раціональніші, накази свідомості. Хаотичні дії, з одного боку, зменшують інтенсивність вираження комунікативного смислу «страх», додаючи йому відтінку «цікавість», а з другого, така впертість та ненажерливість підносять розуміння небезпеки на ще вищий рівень (*Наздогнавши Жеку й Вайт Раббіта, котрі зупинилися біля поваленого тину, Інферно сказав: – Вони за-за-забрали його з с-собою... [Сатурнума] Те, що ли-лишилось, забрали... Страх повернувся до всіх трьох і зажадав сплати відсотків. – Нам ж-жопя, пацани... – додав Даня. – Треба ви-ви-вибиратися звідси*).*

І повна дисфорія емоційного напруження в тексті спостерігається, коли суб'єкт-джерело страху в сприйнятті реципієнта втрачає основну характеристику – голод і

бажання його задовольнити шляхом споживання реципієнта – так комунікативний смисл «страх» поступається за ступенем вираження «відразі», «презирству», «прикrostі»: *Зламана шия дозволяє істоті носити голову, закинувши її практично на спину, тож обличчя вони не бачать, за винятком хіба що точеного довгого носа з вузькими ніздрями. Ця голова дивиться на них ніздрями. У правій щось тихо ворухиться, біліє, звивається. – От жалко п-п-пацана... – зітхнув Даня. Мрець і справді справляв жалюгідне враження. Він безпомічно сіпався, вчепившись у рукоять молота, наче це була його єдина точка опори. Голова на зламаній ший бовталась, як мотоциклетний шолом. – Зараз я йому вправлю хрящі... – прошепотів Жека. Він поволі зміщувався праворуч, заходив з тилу. – Ну й морда, піндик.* Немічний, але цілеспрямований, зомбі викликає огиду, але неповага з боку реципієнта страху залишається (навіть цивілізована людина, священик, дозволив би собі кидати частини тіла трупів за інших обставин).

Відчуття абсурду може повністю замістити комунікативний смисл «страх», коли джерело страху зомбі переможене, тобто нарешті мертве: *Ви бодай приблизно уявляєте, на що схожа людина, яка померла двічі? Я можу тільки сказати, що це зовсім не схоже на людину, яка вмерла один раз. І ще одне. Подвійний мрець – це вам не подвійний Леон, так і знайте. Це тіло, яке спочатку зогнило, а потім у такому от непрезентабельному стані тинялося в пошуках живої плоті, котрою напихало своє гниле нутро.* Ретельний аналіз реципієнтом страху того, що призвело до жалюгідного стану зомбі, де змішані різні почуття – цікавість, гумор, відраза, неповага, актуалізують не страх, а абсурд, що вже виходить за межі цього дослідження.

Проміжні висновки аналізу текстів дискурсу жахів про зомбі вказують на те, що їхня конвенційність базується на соціокультурному підґрунті уявлення про втілення зла в міфічних зловмисних істотах. Загальноєвропейський і християноцентричний культурний пласт дозволяє говорити про спільні уявлення щодо відносин суб'єкта-реципієнта і суб'єкта-джерела страху, які передбачувані відповідно до апріорних рис останнього. Вербалізація реципієнта, що втілює джерело страху (зомбі), та його атрибутів і характерних предикатів дозволяє читачеві передбачити творення тексту й очікувати на відповідний розвиток суб'єкт-суб'єктних відношень у вигаданому світі дискурсу жахів. Дослідження низки текстів про зомбі з метою з'ясування впливу вербалізації суб'єкта-джерела страху на породження смислу «страх» у процесі комунікації «автор-читач» і творення типів текстів, що реалізують цей смисл, дозволило виокремити такі варіації цього смислу: апріорні (відраза, перед смертю, перед невідомим, перед втратою ідентичності, усвідомлення, божественний страх і апокаліптичний страх) й апостеріорні (співчуття/жаль, гумор, цікавість, презирство). Апостеріорні відтінки смислу можна віднести до суб'єктивних психологічних станів, що впливають на підсилення або зниження інтенсивності вияву феномену страху в текстах. Ретельне вивчення нюансів суб'єкт-суб'єктних відношень у текстах дискурсу жахів дозволило виявити суто національні нашарування у вираженні комунікативного смислу «страх» в українських текстах жахів, які мають апостеріорну природу (співчуття/жаль, гумор) і вказують на тенденцію до більшої інтимізації суб'єкт-суб'єктних відношень. Той факт, що англomовна лінгвокультура значно вплинула на формування дискурсу жахів у світовому масштабі й ознаки її розчинилися в інших лінгвокультурах, пояснює неможливість визначити оригінальні риси англomовних текстів жахів. Окремо слід наголосити на тому, що зафіксовані девіації процесу актуалізації страшного в аналізованих текстах вказують, по-перше, на розвиток і появу

нових варіантів вербалізації страшного в текстах, по-друге, на спорідненість текстів жахів із примежовими текстами містичного та абсурдного дискурсу.

Література

1. *Бриних М.* Хліб із хрящами / М. Бриних. – Київ: Ярославів Вал, 2012. – 168 с.: іл.
2. *Бацевич Ф. С.* Нариси з лінгвістичної прагматики [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
3. *Греймас А. Ж., Фонтаній Ж.* Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души / А. Ж. Греймас, Ж. Фонтаній. – М.: ЛКИ, 2007. – 336 с.
4. Семиотика страха. Сб. статей / Под. ред. Букс Н. и Конт Ф. – Сорбонна. Русский институт. – Париж – Москва: Европа, 2005. – 456 с.
5. *Bakhtin M.* Rabelais and His World / M. Bakhtin. – Indiana: Indiana University Press, 1984. – 474 p.
6. *Bishop K.* American Zombie Gothic: The Rise and Fall (and Rise Again) of the Walking Dead in Popular Culture / K. Bishop. – Jefferson, North Carolina: McFarland, 2010. – 239 p.
7. *Boon K.* Introduction / K. Boon // D. Christie and J. Lauro (eds.) *Better Off Dead: The Evolution of the Zombie as Post-Human.* – New York: Fordham University Press, 2011. – pp. 5-9.
8. *Esmont W.* Air eBook Edition 1.0 September 2011
9. *Kristeva J.* The Powers of Horror: An Essay on Abjection / J. Kristeva. – New York: Columbia University Press, 1982. – 219 p.
10. *Ladouceur L.* Encyclopedia Gothica / Liisa Ladouceur. – Toronto, Ontario: ECW Press, 2011. – 313 p.
11. *Lauro S.J.* Playing Dead: Zombies Invade Performance Art . . . and Your Neighbourhood / S. J. Lauro // D. Christie and J. Lauro (eds.) *Better Off Dead: The Evolution of the Zombie as Post-Human.* – New York: Fordham University Press, 2011. – pp 205-231.
12. *Lovecraft H.* Short Stories / H. Lovecraft. – N.Y., 1969. – 247 p
13. *The Zombie Renaissance in Popular Culture* / by L. Hubner, M. Leaning and P. Manning. – UK: School of Media and Film Studies, University of Winchester, 2015. – 226 p.
14. *Wilson A. W.* Apocalypse Soup Kitchen eBook Edition 2011

References

1. Brynykh, M. (2012), *Bread with gristles* [Khlib iz khryashchamy], Yaroslaviv Val, Kyuiv, 168 p.
2. Batsevych, F. S. (2010), *Essays on Linguistic Pragmatics* [Narysy z linhvistychnoyi prahmatyky], PAIS, L'viv, 336 p.
3. Hreymas, A. Zh., Fontaniy, Zh. (2007), *Semiotics of Passion. From the State of Matters to the State of Soul* [Semyotyka strastey. Ot sostoyanyya veshchey k sostoyanyyu dushy], LKI, Moscow, 335 p.
4. *Semiotics of Fear* (2005), *Semyotyka strakha* Sb. statey / Pod. red. Buks N. y Kont F., Russkyu ynstytut, Sorbonna, 456 p.
5. Bakhtin, M. (1984), *Rabelais and His World*, Indiana: Indiana University Press.
6. *Bishop, K.* (2010), *American Zombie Gothic: The Rise and Fall (and Rise Again) of the Walking Dead in Popular Culture*, Jefferson, North Carolina: McFarland.
7. Boon, K. (2011), 'Part Introduction', in D. Christie and J. Lauro (eds.) *Better Off Dead: The Evolution of the Zombie as Post-Human*, New York: Fordham University Press.

8. Esmont, W. (2011), *Air eBook Edition* 1.0 September.
9. Kristeva, J. (1982), *The Powers of Horror: An Essay on Abjection*, New York: Columbia University Press.
10. Ladouceur, L. (2011), *Liisa Encyclopedia Gothica* / Liisa Ladouceur Published by ECW Press 2120 Queen Street East, Suite 200, Toronto, Ontario, Canada m4e 1e2.
11. Lauro, S. J. (2011), 'Playing Dead: Zombies Invade Performance Art . . . and Your Neighbourhood', in D. Christie and J. Lauro (eds.) *Better Off Dead: The Evolution of the Zombie as Post-Human*, New York: Fordham University Press.
12. Lovecraft, H. (1969), *Short Stories* / H. Lovecraft., N.Y., 247 p
13. *The Zombie Renaissance in Popular Culture* Edited by Laura Hubner, Marcus Leaning and Paul Manning School of Media and Film Studies, University of Winchester, UK First published 2015 by Palgrave Macmillan.
14. Wilson, A. W. (2011), *Apocalypse Soup Kitchen* eBook Edition.

Я. Ю. Сазонова,

*Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды,
кафедра украинского языка*

ВАРИАЦИИ КОММУНИКАТИВНОГО СМЫСЛА «СТРАХ» В ТЕКСТАХ ПРО ЗОМБИ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ И УКРАИНСЬКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

Статья содержит сравнительный анализ актуализации коммуникативного смысла «страх» на текстовом уровне в произведениях про зомби на английском и украинском языке. Доказано, что выражение страха в этих текстах основывается на общеевропейской традиции и актуализируется в атрибутах и предикатах; выделены вариации смысла «страх».

Ключевые слова: дискурс ужасов, коммуникативный смысл, страх, текст, зомби, субъект-источник страха, субъект -реципиент страха.

Ya.Yu. Sazonova,

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Ukrainian Language Department*

VARIATIONS OF THE COMMUNICATIVE SENSE «FEAR» IN TEXTS ABOUT ZOMBIES IN ENGLISH AND UKRAINIAN LINGUAL CULTURES

The article contains the comparative analysis of the actualization of the communicative sense «fear» on the textual level in English and Ukrainian works about zombies. So, the article is aimed at revealing the mechanisms of actualizing the communicative sense of the whole text that has zombie as the source of fear, and at the differentiation of these sense variations. To achieve this aim the previous investigations on the topic have been analyzed; the conventionality of texts that bases on the relations of the source and the recipient of fear has been grounded; it has been proved that the regularity of explicating the variations of the communicative sense bases on the conventionality of texts about zombies. The research is exemplified by a number of text quotations that help make the conclusions mentioned.

Key words: horror discourse, communicative sense, fear, text, zombie, subject-source of fear, subject-recipient of fear.

**КЛЮЧОВІ СЛОВА ЯК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ СУГЕСТОГЕНИ
УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПРОПОВІДЕЙ**

Статтю присвячено дослідженню впливового потенціалу релігійного дискурсу, зокрема ключовим словам українськомовних релігійних проповідей як потужним сугестогенам цього жанру, проаналізованим в аспекті їхньої семантики.

Ключові слова: вербальна сугестія, ключові слова, проповідь, семантика.

Кінець ХХ століття характеризують значні зміни в суспільстві, оскільки розпад Радянського Союзу спричинив зрушення в суспільно-політичній та соціально-економічній сферах життя, що вплинули і на переосмислення духовних цінностей. Зміна культурно-історичних парадигм на пострадянському просторі сприяла формуванню релігійної свідомості. Мова як соціальне явище також прореагувала на ці зміни. Науковці почали активно досліджувати зв'язок мови і релігії. Так, однією з фундаментальних розвідок у цій сфері стало дослідження Н. Мечковської [10]. Дослідниця зазначала, що «незважаючи на полярну протилежність планів змісту мови та релігії, між ними існує складний взаємозв'язок, який пояснюється глибокою їхньою вкоріненістю у свідомість людини», оскільки саме через релігійні тексти відбувається спілкування між Богом і людиною [10, с. 4]. Зацікавлення лінгвістів насамперед стосується специфіки релігійного дискурсу, його структурних особливостей, функцій та жанрових різновидів (К. Бобирева, В. Карасик, Є. Кожемякін, Т. Шиляєва та ін.). Проте в цих же межах актуальним є вивчення сугестивної природи релігійного дискурсу, адже значна кількість дослідників (І. Огієнко, Т. Ковалевська, О. Остроушко, О. Павлов, О. Соляр та ін.) наголошує на його безперечній впливовості. В дослідженнях цих науковців акцентовано, що найяскравіше сугестивна функція мови виявляється у найдавніших впливових субстратах – фольклорних та релігійних текстах, метою яких є встановлення гармонії між людиною та універсумом [19], що визначає актуальність обраної проблематики. Увиразнює наукову релевантність статті й нагальна необхідність вивчення сугестії в різножанрових дискурсах (див. праці О. Климентової, Т. Ковалевської, Н. Кондратенко, Н. Кутузи, Н. Слухай та ін.).

Для нашого дослідження у межах релігійного дискурсу обрано жанр проповіді, оскільки, по-перше, релігійна проповідь, порівняно з іншими жанрами релігійного дискурсу, характеризується доступністю для сучасного адресата, спрощеністю мови (на відміну, наприклад, від псалмів чи молитов) та чітко співвідноситься з епохою [13]; по-друге, за рахунок опосередкованого (через проповідника) контакту вірянина з Богом впливова функція проповіді максимально употужнюється [2].

Значна кількість дослідників (Л. Мурзін, Б. Поршнев, Г. Почепцов та ін.) зауважує, що у релігійних текстах як невід'ємних складниках релігійного дискурсу практично всі складники є впливовими [12], проте Л. Виготський, І. Черепанова, Т. Ковалевська наголошують на значущості лексико-семантичного шару мови у створенні сугестивних текстів, пояснюючи це семантичним розмаїттям когнітивно-емоційних виявів слова [6, с. 187]. О. Леонтьєв у своїй книзі «Психологія спілкування»

також звертає увагу на те, що найбільш ефективним засобом впливу на свідомість реципієнта є саме використання значеннєвих варіацій [8, с. 365]

У межах лексико-семантичного рівня особлива увага приділяється ключовим словам. А. Дейян, І. Соколова, Е. Стоянова у своїх працях засвідчують, що саме за допомогою ключових слів, або експресем чи так званих «ударних» елементів, здійснюється потужний впливовий ефект [22, с. 12].

Метою статті є встановлення впливового потенціалу ключових слів релігійних проповідей. Поставлена мета потребує вирішення таких завдань: уточнити поняття «ключові слова», подати критерії їхнього виокремлення; класифікувати ключові слова (далі – КС) релігійних проповідей за лексико-семантичними групами; дати визначення явищу сугестії; висвітлити сугестивний потенціал КС у жанрі проповіді.

Об'єктом дослідження є тексти українськомовних проповідей як концептуального складника релігійного дискурсу. **Предметом дослідження** є лексико-семантичні особливості ключових слів як засобу сугестії релігійних проповідей.

Фактичною базою дослідження послуговували 130 хв. записів проповідей отця Івана – настоятеля Української Православної Автокефальної Церкви у м. Миколаєві, якого жителі міста визначили авторитетним і бездоганним служителем церкви (до опитування залучено близько 100 осіб – прихожан УАПЦ). У зафіксованих текстах виявлено 29 ключових слів.

У статті використано такі загальнонаукові **методи**, як описовий і спостереження над емпіричним матеріалом, аналіз та індуктивне узагальнення отриманих фактів. Ми також послуговувалися методом кількісного аналізу, за допомогою якого встановлено обсяг масиву ключових слів. Використано і низку спеціальних методів. Зокрема, метод компонентного аналізу та контекстуально інтерпретаційний метод дали змогу визначити семантичну специфіку КС, зафіксованих у текстах проповідей. Застосовано також елементи дискурс-аналізу для інтерпретації лексико-семантичних особливостей КС у контексті релігійного дискурсу.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше здійснено спробу визначити та систематизувати ключові слова релігійних проповідей за лексико-семантичними групами та висвітлити їхній сугестивний потенціал.

Теоретична цінність статті виявляється у розширенні дослідницької бази вивчення комунікативної сугестії, що поглибить відповідні положення сугестивної та психолінгвістики, дискурсології й лексикології сучасної української мови.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані наукові дані можуть бути використані для викладання базових (сучасна українська мова, психолінгвістика, риторика, стилістика, основи нейролінгвістичного програмування) та спеціальних вишівських курсів філологічного спрямування.

Сьогодні у лінгвістиці не існує єдиної термінології, яка б означила межі функціонування поняття *ключові слова*. Фахівці послуговуються термінами лейтмотивні слова (В. Адмоні і Г. Сільман, С. Бочаров), слова-скріпи (М. Гей), ключі-коментарії (Л. Гросман), слова-фаворити (В. Кухаренко), опорні слова (Н. Кожевнікова) [20] та ін. Однак найбільш частотним залишається поняття ключові слова (Л. Зубова, Д. Малявін, С. Форманова). С. Форманова визначає поняття ключових слів як «розряд високочастотної автосемантичної лексики художнього тексту, яка становить його автосемантичне ядро (на лексичному рівні) і виступає як вектор інтерпретації художнього тексту» [20, с. 54]. На думку Л. Сахарного, «основне ключове слово у розгорнутому тексті є найбільш частотним знаменним словом» [16, с. 1], що акцентує

на *частотності* як основному критерію виокремлення КС. До інших значущих критеріальних ознак виокремлення ключових слів (КС) також уналежнюють такі:

- підвищена семантична активність, що інтегрує три аспекти значень: буквальне, естетичне і концептуальне, де два останніх реалізуються у процесі взаємодії з текстовим цілим чи його значними сегментами, а перше – частіше в межах мікротексту;
- символічний характер;
- позиційна рухливість [12].

На думку Т. Ковалевської, до цих критеріїв також належить вищий ступінь абстракції й образності [6].

У процесі аналізу текстів проповідей нами виокремлено 29 КС (частотний критерій виокремлення КС мав бути не меншим 10) [11]. Подальше з'ясування сугестивного потенціалу ключових слів передбачало визначення їхньої семантичної систематики, що зумовило необхідність розподілу КС за лексико-семантичними групами. Лексико-семантична група (далі – ЛСГ) – слова однієї частини мови, зв'язані між собою спільним семантичним компонентом – категоріально-лексичною семою, спільністю сем, що її уточнюють, спільністю сполучуваності, а також однотипністю у розвитку багатозначності [9].

Відповідно до поданої дефініції виокремлюємо такі ЛСГ зафіксованих КС (у дужках подаємо кількість уживань кожної лексеми):

1) теоніми: Бог (32), Господь (26), Христос (15); **2) агіоніми:** Павло (19), Лазар (15), Серафим Саровський (13), Мойсей (10), Лука (10); **3) абстрактні іменники:** добро (18), спасіння (18), гріх (16), любов (16), смерть (13) душа (12), віра (11), смирення (10), старання (10), життя (10); **4) конкретні іменники:** серце (12), Суд (11), церква (10); **5) назви богослужбових книг та назви їхніх змістових елементів:** Євангеліє (13), Святе Письмо (11), Послання (11), притча (10); **6) лексеми на позначення дії:** любити (13), помилувати (13), каятися (10), прощати (10).

З метою подальшого встановлення сугестивних можливостей КС, вважаємо за доцільне дати визначення сугестії. У «Великому психологічному словнику» сугестію визначено як вид цілеспрямованого комунікативного впливу на поведінку та свідомість людини, у результаті якої людина, всупереч уже відомій фактичній інформації, визнає існування того, що насправді не існує, або щось робить всупереч своїм намірам чи звичкам [4]. І. Черепанова наголошує, що сугестія є багаторівневою системою, охоплює багато дисциплін (психологію, соціологію, логіку, конфліктологію, лінгвістику та ін.), які перебувають у тісному взаємозв'язку, може бути як звичайним компонентом людського спілкування, так і спеціально організованим маніпулятивним видом комунікації за допомогою використання вербальних і невербальних засобів. Вона зауважує, що основним засобом навіювання є слово, мова сугестора. Отже, найкоротшим шляхом до підсвідомості є мовленнєва сугестія, у межах якої взаємодіють спеціальні маркери, які успішно впливають на вибір тих чи інших переваг у діяльності людини, на світ її особистісних смислів, непідконтрольних свідомості [21, с. 177]. Отже, вербальний сугестивний вплив – це використання мови з метою встановлення і підтримки психологічного контакту, приєднання до реальності суб'єкта, утилізації свідомості та отримання доступу до несвідомого [4, с. 128]. Сугестивний вплив здійснюється на усіх мовних рівнях. Ми зосереджуємо свою увагу на лексико-семантичному рівні, адже він має особливо потужний впливовий потенціал. Як зазначає В. Белянін, наявність об'єктивної та суб'єктивної семантики має значення для процесів здійснення сугестії: «...перша є семантичною системою значень мови, друга уявляється як асоціативна система, наявна у свідомості індивідуума» [1, с. 129].

Співіснування цих двох семантик уможливило експериментальну експлікацію внутрішніх базових уявлень адресата, штучна активація яких (через текстове конструювання й моделювання дискурсивних практик) употужнює сугестивний ефект [7, с. 113].

У ході дослідження для уточнення семантики КС ми послуговувались «Академічним тлумачним словником української мови» [17] та «Повним церковно-слов'янським словником» [13], що був укладений протоієреєм Г. Дьяченком (1900 р.). Ці словники обрано тому, що вони є найповнішими зібраннями лексики української мови загалом та релігійної лексики слов'ян зокрема.

У своїй роботі ми спираємось на дослідження О. Климентової, Т. Ковалевської, І. Рудік, Н. Слухай та ін. у галузі сугестивності релігійних текстів. Відповідно до розробок цих науковців, серед визначених нами лексико-семантичних груп КС, можемо виокремити такі одиниці сугестивного впливу.

По-перше, це теоніми та агіоніми. Найчастотнішим КС у даних ЛСГ є лексема **Бог**. У «Повному церковно-слов'янському словнику» лексема Бог тлумачиться як «творець неба і землі» [13, с. 54] (точний переклад із санскриту, з якого вона і була запозичена). Водночас, укладач зазначає, що у церковних книгах це слово вживається у значенні істинного Бога, вічної істоти, незалежної, найдосконалішої, вільної у вчинках, самовладно правлячої, усенайвищої, надпростой, духовної, незмінної, єдиної, всезнаючої, всемогучої, премудрої, пресвятої, незбагненої тощо [13, с. 54]. В церковних проповідях ця лексема вживається саме в другому значенні й виступає вербалізатором його сили та авторитетності, унікального статусу. Відбувається латентне протиставлення Бога людям. [5, с. 215] Так, інструментом впливу виступають: апеляція до авторитету, міфологізація та оцінна інтенсифікація. Наприклад: *І тому ми маємо знати і недбалість, і немочі наші і не надто довіряти собі, а довіряти Богу. За все, на що ми в цьому житті сподіваємось, ми маємо дякувати Богу.*

Агіоніми (імена святих) належать до власних імен. Психіатрами було з'ясовано, що будь-яке власне ім'я, оскільки воно входить у ядро особистості (структури в людині, що є джерелом власних мотивів, внутрішньої активності та самостійності особистості; так зване «Я» особистості) [15], є ефективною технологією впливу на неусвідомлюваному рівні [18, с. 41]. Поширення християнства сприяло проникненню у східнослов'янську традицію значної кількості власних імен. За християнською традицією імена обираються на честь святих Православної Церкви. Таким чином, установлюється зв'язок між людиною та Богом. Використання агонімів у текстах проповідей активізують прийом «накладання імен» (див. О. Климентова), що наділений впливовою здатністю. Наприклад: *Апостол Павло ставив церкви, а потім зустрічався із віруючими (такими віруючими як ми з вами) і наставляв їх. Наставляв їх у Євангільському стоянні перед Богом. Апостол Павло має ще одну унікальну особливість. Він, так само як ми з вами, Христа не бачив. Він просто вірив в Христа, так само як і ми. У наведеному уривку ім'я Павла згадується з метою підсилення авторитету вірян, підвищення їхньої самооцінки. Проповідник ставить прихожан і апостола Павла на один щабель і тим самим повертає їм відчуття внутрішнього комфорту. Особливий впливовий ефект уживання цього імені матиме на людей, що його носять, адже активізуватиме їхню увагу і створюватиме ефект персональної адресності тексту проповіді [5, с. 229].*

Говорячи про засоби вербальної сугестії у релігійному дискурсі, дослідники акцентують увагу на впливовому аспекті прецедентних імен. За К. Бобиревою, прецедентним вважаємо індивідуальне ім'я, пов'язане з широко відомим текстом чи

ситуацією і при вживанні якого в комунікації здійснюється апеляція не власне до денотата, а до набору диференційних ознак даного імені [2]. Зважаючи на таке визначення, можна стверджувати, що наведені вище теоніми й агоніми - прецедентні імена. Вони употужнені виразними конотаціями й у випадку їхнього вжитку у релігійних текстах сприймаються вірянами на підсвідомому рівні крізь призму міфологізованих біблійних персонажів [5, с. 231]. Наприклад: *Якщо Мойсея і пророків не слухають, то хоч би хто із мертвих воскрес – не повірять!* Ім'я Мойсея сприймається, по-перше, крізь призму міфу, згідно якого Мойсей 40 років водив єврейський народ по пустелі. По-друге, згідно з «Повним церковнослов'янським словником» [13] він був людиною, якій Бог довірив 10 заповідей і якому, разом із єврейським народом, дарував манну небесну [13, с.313]. Відповідно, у свідомості реципієнта вживання цього імені формує образ оборонця віри, викликає довіру та повагу.

Сугестивною функцією в текстах проповідей наділені також абстрактні іменники, оскільки їхнє семантичне наповнення є одним із маркерів емотивної кореляції (Р. Грановська, Б. Куценко, А. Маслоу, К. Юнг та ін.) з позитивом божественної сфери (віра, добро, любов, спасіння, смирення, старання). Наприклад: *Давні люди були чистішими ніж ми, бо щиро прагнули нічого не мати во спасіння. І якщо не спрацював той внутрішній аргумент, той духовний мінімум, який необхідний для спасіння, то ніякі зовнішні аргументи не спрацюють.* У «Повному церковно-слов'янському словнику» [13] зазначено, що лексема *спасіння* в церковних текстах здебільшого вживається в значенні захисту Спасителя [13, с. 634]. Така семантика слова корелює з позитивом і, відповідно, сприяє формуванню позитивного мислення у реципієнта, употужнюючи відповідний впливовий ефект.

Лексема *добро* також має позитивну конотацію. Відповідно до означення, поданого в «Академічному тлумачному словнику української мови» [17] добро – це все позитивне в житті людей, що відповідає їхнім інтересам, бажанням, мріям [17: Т.2, с. 323]. Наприклад: *І якщо комусь Бог не дав надзвичайних талантів, життєвих становищ, як іншим людям, то кожній людині дав надзвичайний талант – можливість творити добро.* Проведений аналіз свідчить, що у даній ЛСГ переважають саме КС із позитивною конотацією (67%). Це так званий прийом «нагнітання позитиву» [5, с. 246]. З його допомогою відбувається трансформація емотивної кореляції тексту у бік позитиву. Насиченість проповідей лексемами з такою семантикою латентно скеровують вибір реципієнта у бік цінностей конфесії.

На противагу їм у текстах проповідей функціонують вербалізатори протилежних почуттів, що корелюють із негативом (гріх, смерть, мука), хоч кількісно вони представлені значно менше (33%). Найчастотнішим з указаних КС є слово *гріх*. У «Повному церковно-слов'янському словнику» [13] знаходимо таке роз'яснення семантики цієї лексеми: «гріх розуміється як беззаконня». Укладач пояснює, що, зважаючи на етимологію цього слова, йому можна надати значення дії, що заслуговує на презирство та осуд [13, с. 124]. Наприклад: *Він розумів, що його життя – суцільний гріх, що в нього немає нічого в своє виправдання. Якщо якийсь шахрай пробрався у верхівку влади не для того щоб служити, а для того щоб мати контроль, то це гріх.*

Тлумачення семантики слова *смерть* у вищезазначеному словнику відсилає до історії Адама та Єви. Протоієрей Г. Дьяченко пояснює, що якби Адам і Єва не спробували заборонений плід, то вони не пізнали б і смерті. Укладач наполягає на етимологічній близькості слів *schmerz* (біль, страждання), *морокь* (туман), *мара* (злий дух), *замороки* (початкові морози) із словом *смерть*. У своїх поясненнях він апелює до

давніх писань де слово смерть асоціюється саме з такими відчуттями [13, с. 621]. Відповідно, вживання цієї лексеми стимулює у реципієнта виникнення негативних асоціацій, що є релевантними з емоцією страху. Саме страх, на думку психологів, є одним із найпотужніших почуттів людини. Під тиском страху смерті у світоглядній моделі людини починають домінувати відчуття розгубленості та безпорадності [5, с.347]. Такі емоційні стани оптимізують сугестію Наприклад: *Воздаяння Бога є ось там, за порогом смерті й кожен, без сумніву, отримає те, що заслужив. Думки про смерть породжують в душі «спасительну скорботу», а думки про Бога – «благодатну радість».*

Дієслова- КС також є одиницями впливу (каятися, прощати, любити, помилувати). Зокрема, йдеться про імперативи, які Б. Поршнев визнавав найархаїчнішими сугестогенами. У ході дослідження з'ясовано, що у 54 % випадків дієслова вжиті у формі імператива. Імперативні форми у проповідях можуть бути адресовані як Богові: *«Помилуй мене, Господи, дочка моя тяжко біснується»*, так і іншим учасникам ритуального акту: *«Любись ворогів ваших нічого за це не сподіваючись»* *«Святе Писання каже: «Покайтесь, бо наблизилося Царство небесне».* Останні приклади ілюструють гетеросугестивні стратегії, що дають змогу швидко об'єднати великі групи людей певним настроєм, почуттям, формою поведінки [5, с. 304].

Аналіз українськомовних релігійних проповідей в цілому довів особливу роль ключових слів у здійсненні вербальної сугестії. КС акцентують важливі у межах християнської системи цінності та латентно сприяють закріпленню конфесійної моделі світосприйняття. Загалом усі виділені ЛСГ ключових слів можуть бути об'єднані навколо двох ядерних у релігійному дискурсі понять – божественне і гріхове. Смисловий зв'язок між КС у межах цих полюсів має розлогу систему семантичних кореляцій. Вербальне втілення такої різноманітної семантики дає змогу вірянам, присутнім у церкві під час проповіді, легко орієнтуватись у поняттєвих категоріях, швидко визначатись із морально-етичними пріоритетами і відповідно до них обирати поведінкові пріоритети, підлягаючи дії позитивного впливу проповідника.

Література

1. *Белянин В. П.* Психолінгвістика : учебник / В. П. Белянин. – 4-е изд. – М. : Флинта : Московский психолого-социальный институт, 2007. – 232 с
2. *Бобырева Е. В.* Религиозный дискурс: ценности, жанры, языковые характеристики: монография / Е. В. Бобырева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 385 с.
3. Большой толковый психологический словарь / [сост. А. Ребер; пер. с англ. Чеботарева Е.Ю.]. – М. : Вече, АСТ, 2000. Т.1. – 592 с. ;Т.2. – 560 с.
4. *Ільницька Л. Л.* Мовленнєві засоби підвищення ефективності сугестивного впливу / Л. Ільницька // Лінгвістика ХХІ ст.: нові дослідження і перспективи. – К. : Логос, 2007. – С. 127–135.
5. *Климентова О. В.* Вербальна сугестія сакральних текстів (на матеріалі українськомовних молитов). – Дисертація д-ра філол. наук: 10.02.01, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – К., 2013. – 310 с.
6. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія / Т. Ю. Ковалевська. – вид. друге, випр. і доп. – Одеса : Астропринт, 2006. – 324 с.
7. *Ковалевська Т.Ю.* Сугестія у сфері лінгвістичної проблематики / Т. Ю. Ковалевська // Одеський лінгвістичний вісник. – Випуск 3, 2014. – С. 110-117.

8. *Леонтьев А. А.* Психология общения / А. А. Леонтьев – М. : Смысл, 1999. – 365 с.
9. *Матвеева Т. В.* Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 562 с.
10. *Мечковская Н. Б.* Язык и религия: пособие для студентов гуманитарных вузов / Н. Б. Мечковская – М. : Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.
11. *Москвитина Т. Н.* Ключевые слова и их функции в научном тексте / Т. Н. Москвитина // Вестник ЧГПУ. – 2009. – № 11. – С. 270-283
12. *Олексюк О. М.* Лексико-семантичні доміанти сугестивного дискурсу реклами : дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.М. Олексюк. – Одеса, 2012 . – 215 с.
13. Полный церковно-славянский словарь [Электронный ресурс] / [авт. тексту протоіерей Г. Дьяченко]. – [Репр. воспроизведение изд. 1900 г.]. – М. : Издательский отдел Московского Патриархата. – 1120 с. Режим доступа: <http://www.slavdict.narod.ru>
14. *Рудік І. В.* Англomовна проповідь як специфічний вид мовленнєвого акту (фоностилістичне дослідження) : дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / І.В. Рудік. – Одеса, 2005. – 207 с.
15. *С. Мадди* Теории личности: сравнительный анализ [Электронный ресурс] / Перевод: И. Авидон, А. Батустин, П. Румянцева. – СПб. : Издательство "Речь", 2002. Режим доступа: <http://ligis.ru/psylib/090417/books/maddi01/index.htm>
16. *Сахарный Л. В.* Расположение ключевых слов в структуре развернутого текста (к изучению деривационных механизмов компрессии текста) / Л.В. Сахарный // Деривация в речевой деятельности (Общие вопросы. Текст. Семантика). – Пермь, 1988. – С. 27-29.
17. Словник української мови в 11 томах [Електронний ресурс] / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – Київ: Наукова думка, 1970—1980. – Режим доступа: <http://sum.in.ua/>
18. *Смирнов И. В.* Психотехнологии. Компьютерный психосемантический анализ и психокоррекция на неосознаваемом уровне / И. В. Смирнов. – М. : Издательская группа «Прогресс» – «Культура», 1995. – 416 с.
19. *Станкевич Ю. В.* Мовні сугестогени в текстах політичної реклами : Дис... канд. наук: 10.02.01 / Ю.В. Станкевич – Одеса, 2011. – 203 с.
20. *Форманова С. В.* Ключові слова як вектор інтерпретації художнього тексту / С. В. Форманова // Культура народов Причерноморья. – № 6. – 1999. – С. 234-239
21. *Черепанова И. Ю.* Человек манипулирующий (суггестия в коммуникации) / И. Ю. Черепанова // Человек говорящий: язык, культура, познание: [межвузовский сборник научных трудов] / [ред. А. А. Романов, А. М. Шахнарович]. – Москва-Тверь : Институт языкознания РАН, Тверской Институт экономики и менеджмента, 1995. – С. 115–123.
22. *Шмелева Т.В.* Ключевые слова текущего момента / Т.В. Шмелева // Collegium. – 1993. – № 1. – С. 33-41.

References

1. Belyanyn, V. P (2007), *Psycholinguistics* [Psy`xolingvisty`ka]: Textbook, 4th ed., Flynta: Moscow psycho-sotsyalnyy Institute, Moscow, 232 p.
2. Bobyreva, E. V. (2007), *Religious discourse: Values, genres, language characteristics: monography* [Religioznyy diskurs: tsennosti, zhanry, yazykovye kharakteristiki], Change, Volgograd, 385 p.

3. *Big explanatory psychological dictionary* (2000) [Bol'shoy tolkovyy psikhologicheskii slovar'], [comp. A. Reber; Trans. with English. Chebotarev EY], Veche, AST, Moscow, Vol. 1, 592 p., Vol. 2, 560 p.

4. Ilnytsky, L. L. (2007), *Speech means to enhance the suggestive influence* [Movlennyevi zasoby` pidvy`shhennya efekty`vnosti sugesty`vnogo vply`vu], *Linguistics XXI century .: new research and perspectives*, Logos, pp. 127-135.

5. Klymentova, A. V. (2013), *Verbal suggestion sacred texts (based on Ukrainian-prayers)* [Verbalna suhestiia sakralnykh tekstiv (na materialy ukrainskomovnykh molytov)], Dissertation Dr. Philology. Sciences: 10.02.01 Kyiv. nat. University of them. Taras Shevchenko Institute of Philology, K., 310 p.

6. Kovalevskaya, T. Y. (2006), *Communicative aspects of neurolinguistic programming: monograph* [Komunikatyvni aspekty neiroinhvistychnoho prohramuvannia], Astroprint, Odessa, 324 p.

7. Kovalevskaya, T. Y. (2014), *Suggestion in linguistic issues*, *Odessa inhvistychnyy, Gazette. 3*, 2014, pp. 110-117.

8. Leontyev, A. A. (1999), *Psychology of communication* [Psikhologiya obshcheniya], Meaning, Moscow, 365 p.

9. Matveeva, T. V. (2010), *The full dictionary of linguistic terminology* [Polnyy slovar' lingvisticheskikh terminov], Phoenix, Rostov n / D, 562 p.

10. Mechkovskaya, N. B. (1998), *Language and Religion* [Yazyk i religiya] : allowance for students of humanitarian universities, Agency "FAIR", Moscow, 352 p.

11. Moskvityna, T. N. (2009), *Keywords and it's function in scientific tex* [Klyuchevye slova i ikh funktsii v nauchnom tekste], *Journal CHHPU, № 11*, pp. 270-283.

12. Oleksjuk, O. M. (2012), *Lexical-semantic dominant of suggestive discourse of advertising* [Leksyko-semantychni dominanty relihiinoho dyskursu]: Thesis ... candidate. philology. Sciences: 10.02.01, Odessa, 215 p.

13. *The full Church Slavic dictionary* [Polnyy tserkovno-slavyanskiy slovar'], [Electronic resource], [aut. Text protoiereus G. Dyachenko], [Repro. Playback Vol. 1900 g], Publishing Division of the Moscow Patriarchate, Moscow, 1120 p. Access mode: <http://www.slavdict.narod.ru>

14. Rudik, I. V. (2005), *English sermon as a specific type of speech act (fonostylistychny study)* [Anhloinovna propovid yak spetsyfichniy vyd movlennievoho aktu (fonostylistychny doslidzhennia)] : Dis ... Cand. philology. Sciences: 10.02.04, Odessa, 2005, 207 p.

15. Muddy, S. (2002), *Theory of personality: a comparative analysis* [Teorii lichnosti: sravnitel'nyj analiz] [Electronic resource], Translation: I. Avidan, A. Batulin, P. Rummyantsev, Publishing House "Speech", SPb., Mode of access: <http://ligis.ru/psylib/090417/books/maddi01/index.htm>

16. Saharny, L. (1988), *Location of keywords in the structure of the expanded text (to the study of derivational mechanisms of text compression)* [Raspolozhenie klyuchevykh slov v strukture razvernutoho teksta (k izucheniyu derivatsionnykh mekhanizmov kompressii teksta)], *Deryvatsyya in rechevoy activities (Sharing questions. Text. Semantics)*, Perm, pp. 27-29.

17. *Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes* (1970 – 1980) [electronic resource] [Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh], Institute of Linguistics. A. A. Potebni USSR Academy of Sciences, head. Ed. col. I.K. Bilodid, Naukova Dumka, Kyiv, Access: <http://sum.in.ua/>

18. Smirnov, I. V. (1995), *Psychotechnologies. Computer psychosemantic analysis and psychocorrection at an unconscious level* [Psikhotekhnologii. Komp'yuternyy psikhosemanticheskiy analiz i psikhokorreksiya na neosoznavaemom urovne], Yzdatelskaya group "Progress" – "Culture", Moscow, 416 p.

19. Stankevich, J. V. (2011), *Language suhestoheny texts political advertising* [Movni suhestoheny v tekstakh politychnoi reklamy], Dis ... Cand. Sciences: 10.02.01, Odessa, 203 p.

20. Formanova, S. V. (1999), *Keywords as a vector interpretation of a literary text* [Kliuchovi slova yak vektor interpretatsii khudozhnoho tekstu], Culture of Black Sea Coast, № 6, pp. 234-239.

21. Cherepanova, I. Y. (1995), *Man manipulating (suggestion in communication)* [Chelovek manipuliruyushchiy (suggestiya v kommunikatsii)], speaking, language, culture and cognition [mezhvuzovskyy collections of the Scientific Labor], [ed. A. Romanov, AM Shahnarovych], Tver Institute of Economics and Management, Moscow, pp. 115-123.

22. Shmeleva, T. V. (1993), *Current time keywords* [Klyuchevye slova tekushchego momenta], Collegium, № 1, pp. 33-41.

A. В. Серебрич,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА КАК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ СУГГЕСТОГЕНЫ УКРАИНОЯЗЫЧНЫХ ПРОПОВЕДЕЙ

Статья посвящена исследованию влиятельного потенциала религиозного дискурса, в частности ключевым словам украиноязычных религиозных проповедей как мощным суггестогенам этого жанра, проанализированным в аспекте их семантики.

Ключевые слова: вербальная суггестия, ключевые слова, проповедь, семантика.

A. V. Serebrych,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department*

KEYWORDS AS LEXICAL-SEMANTIC SUGGESTOGEN OF UKRAINIAN SERMONS

The purpose of this article is to establish the influential capacity of the key words of religious sermons. The goal requires the following tasks: to clarify the concept of "key words", to provide criteria for their selection; classify key words of religious sermons at the lexical-semantic groups; to define the phenomenon of suggestion; to highlight the suggestive potential of the key words in the genre of the sermon. The object of research are the texts of Ukrainian-language sermon as a conceptual component of religious discourse. The subject of study is lexical-semantic features of key words as a means of suggestion of religious sermons.

The article used general scientific methods such as descriptive and observation of empirical material, analysis and inductive generalization of the obtained facts. The method of quantitative analysis by which set amount of keywords, the method of component analysis and contextual interpretation method allowed us to determine the specificity of the semantics of the key words in the texts of the sermons. The key words emphasize important within the Christian system of values and latent reinforce confessional model of attitude. In General, all the selected LSG of keywords can be grouped around two core the religious discourse of the

concepts of divine and sinful. The semantic relationship between the key words within the limits of these poles has a wide system of semantic correlations. Verbal embodiment of such a diverse semantics gives the ability to believers that are present in Church during the sermon, it is easy to navigate categories, to determine quickly from a moral and ethical priorities and to choose behavioral tactics and strategies. That is, actually has a programming influence on the parishioners.

Key words: verbal suggestion, the keywords, the sermon, semantics.

УДК 811.161.2'42:32

Л. І. Стрій,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

ПОДЯКА ЯК РИТУАЛЬНИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено аналізу подяки як мовленнєвого жанру ритуальної політичної комунікації. Розглянуто основні питання теорії мовленнєвих жанрів, представлено погляди на типології українських ритуальних мовленнєвих жанрів у політичного дискурсі та схарактеризовано жанр подяки. Досліджено жанрову та мовну специфіку подяки в українському політичному дискурсі у порівнянні з іншими ритуальними жанрами.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікація, політичний ритуал, мовленнєвий жанр, подяка.

Актуальність обраної теми. До актуальних проблем сучасної політичної лінгвістики належить розробка та диференціація базової терміносистеми, висвітлення специфіки структурування й функціонування жанрових різновидів політичних текстів, з'ясування особливостей функціонування лексичних і граматичних засобів у політичному дискурсі тощо. На особливу увагу заслуговує визначення параметрів політичної комунікації як засадничих ознак функціонування політичного дискурсу – міфологізації, театралізації, ритуалізації й агональності. Серед цих параметрів ритуалізація має актуалізовану семіотичну специфіку: вона поєднує елементи різних знакових систем, зокрема вербальні, просторові та візуальні, серед яких домінують перші. Ритуальна політична комунікація реалізується через мовленнєві жанри привітання, інавгураційної промови, побажання, подяки, некрологу та інших, характерною рисою яких є перевага фатики над інформативністю, увиразнено етикетний характер вербаліки та загальна комунікативна вага цих жанрів у сфері політичних інтеракцій. Проте проблеми реалізації ритуалізації в українському політичному дискурсі та функціонування ритуальних жанрів політичної комунікації залишаються не розв'язаними.

Ступінь розроблення проблеми в науці. Ритуал у семіотичному аспекті частково досліджено в межах семіотики мистецтва (Н. Б. Мечковська) та комунікативістики (Г. Г. Почепцов). Лінгвісти зосередили увагу на особливому типі дискурсу – ритуальному (В. І. Карасик), а також ритуалізації як одному з параметрів політичної комунікації (Н. В. Кондратенко). Серед ритуальних жанрів політичної

комунікації опрацьовано лише жанр інавгураційної промови (О. В. Горіна, О. В. Спиридовський, А. Т. Тазміна, Л. С. Чикілева, О. Й. Шейгал та ін.), інші ж ритуальні жанри, їхня структура, семантика та прагматична скерованість узагалі залишилися поза увагою науковців, що акцентує на необхідності вивчення зазначених аспектів, увиразнюючи актуальність дисертаційної проблематики.

Мета статті – проаналізувати жанрові особливості подяки як різновиду політичного тексту; що передбачало формулювання таких **завдань**: визначити поняття мовленнєвого жанру та окреслити ступінь його вивчення в лінгвістиці; розглянути специфіку ритуальних мовленнєвих жанрів політичної комунікації; проаналізувати мовленнєвий жанр подяки в українському ритуальному політичному дискурсі.

Об'єкт дослідження – ритуальні вияви українського політичного дискурсу; **предмет** – мовленнєвий жанр подяки в українському політичному дискурсі.

Викладення основного матеріалу дослідження. У політичній комунікації ритуальні дії насамперед пов'язані зі святковими подіями та урочистостями, коли люди консолідується навколо політика або політичної сили, що виконують умовну роль «шамана», магічного суб'єкта. Такий суб'єкт перебуває в центрі ритуальних дій. Значною мірою ними керує, проте функціонування ритуалу залежить від злагоджених дій усіх безпосередніх учасників та спостерігачів. Ритуал має визначений зміст і структуру, які не можна порушувати, тому що саме незмінність і традиційність ритуалів визначають їхню цінність. На думку Н. В. Кондратенко, ритуальна специфіка політичної комунікації полягає в наявності певних дій, підпорядкованих відповідним вимогам: «зумовленість хронотопу, визначеність учасників, етикетність вербального складника, регулярність або періодичність, значущість для конкретного соціуму» [3, с. 38]. Зумовленість хронотопу пов'язана з тим, що ритуальні дії відбуваються не безсистемно, випадково, а в закріпленій час у відповідному просторі, тобто нічого випадково чи спонтанного в ритуалі немає. Поняття мовленнєвого жанру було запроваджено М. М. Бахтіним на початку ХХ ст. на позначення стійких тематичних, композиційних і стилістичних типів висловлень. У статті «Проблема мовленнєвих жанрів» [1] дослідник стверджує, що під час спілкування людина оперує конкретними МЖ, тобто «наші висловлення мають певні стійкі типові форми побудови цілого. Ми використовуємо багатий репертуар усних (і писемних) мовленнєвих жанрів» [1, с. 272]. Основними проблемами теорії мовленнєвих жанрів з огляду на це є: 1) невизначеність сутності, обсягу й природи мовленнєвих жанрів у науці; 2) важливість вивчення мовленнєвих жанрів у сучасній лінгвістиці; 3) співвідношення мовленнєвого жанру та висловлення; 4) типологія мовленнєвих жанрів; 5) мовленнєві жанри та одиниці модусу Мова (слово та речення); 6) мовленнєві жанри і стилістичні та стильові аспекти тексту й спілкування; 7) проблема породження і сприйняття мовленнєвих жанрів; 8) мовленнєві жанри і процес комунікації; 9) мовленнєві жанри і комунікативні невдачі [2, с. 30]. Актуальність проблеми вивчення мовленнєвих жанрів зумовлена дискурсивної природою останніх. Ф. С. Бацевич вважає, що «є всі підстави розглядати мовленнєвий жанр як категорію дискурсу» [2 с. 42]. У межах дослідження політичного дискурсу використання поняття мовленнєвого жанру, на нашу думку, є доцільним і переконливим, тому що окремі форми комунікативної взаємодії політичного дискурсу ритуального характеру становлять окремі мовленнєві жанри.

На користь такого твердження свідчить і семіотична сутність **мовленнєвих жанрів**, яка виявляється в тому, що «вони актуалізуються у свідомості адресата натяком, постають як єдність форми і значення (комунікативного смислу), яку засвоюють носії мови в спілкуванні і яка, як правило, пов'язана з усталеними

тактичними ходами комунікантів у дискурсах» [2, с. 43]. Якщо говорити про політичну комунікацію, то ритуальні жанри привітання, інавгураційної промови, ритуального звернення відповідають сталим мовленнєвим структурам, закріпленим у свідомості носіїв мови. Вважаємо, що визначальним чинником виокремлення **мовленнєвих жанрів** є інтенційний, тобто це чинники лінгвопрагматичного характеру, він безпосередньо вказує на дискурсивну сутність мовленнєвого жанру. К. Ф. Седов вважає, що **мовленнєвий жанр** – це «універсальна лінгвофілософська категорія, дослідження якої має прояснити природу дискурсивної поведінки та мислення мовної особистості» [4, с. 237].

У лінгвістиці представлено різні типології мовленнєвих жанрів (М. М. Бахтін, Н. Д. Арутюнова, О. Й. Шейгал, Т. В. Шмельова та ін.), однак Ф. С. Бацевич наполягає на визначенні типів мовленнєвих жанрів відповідно до типів дискурсів, у межах яких мовленнєвих жанрів функціонують, тобто в межах політичного дискурсу виявляємо такі мовленнєві жанри: політична біографія, політичний слоган, політична програма, політичне інтерв'ю тощо. Л. Л. Славова виокремлює ритуальні жанри в політичній комунікації, що «мають на меті адекватно реагувати на наявну ситуацію, пов'язану з відносинами між людьми [5, с. 85]. Для ритуальної політичної комунікації, на нашу думку, характерні такі мовленнєві жанри, як привітання, святкове звернення, подяка, некролог і співчуття, інавгураційна промова, оскільки вони складниками відповідних політичних ритуалів.

У центрі нашої уваги постала подяка як ритуальний жанр політичного дискурсу. У політичній комунікації функціонують так звані листи-подяки, адресовані як політикам, так і від імені політикам різним особам або групам громадськості. Зважаючи на те, що ситуація подяки належить до етикетної комунікативної взаємодії, в ній використовуються ритуальні мовні формули: *дякувати, подякувати, завдячувати, спасибі* тощо. Проте на відміну від попередніх ритуальних **мовленнєвих жанрів** подяка не пов'язана з урочистими подіями – як регулярного, так і нерегулярного характеру. Інформаційним приводом до створення подяки може бути конкретний вчинок адресата або подія, що вплинула на його поведінку. Мовленнєвий жанр подяки об'єднує мовця та адресата як причетних до спільної справи, напр.: *Шановний пане Гулієв! Висловлюємо Вам щирю вдячність за надісланий Президентові України В.Ф. Януковичу подарунок – монографію «Институт президентства в противодействию международному терроризму», яку передано Главі держави. Дякуємо за добрі слова підтримки, побажання Главі держави, активну громадянську позицію та небайдужість до суспільних процесів, що відбуваються у нашій державі* (Подяка від імені В. Януковича проф. А. Д. Гулієву). Подяка як ритуальний **мовленнєвий жанр** переважно має конкретного адресата, якого зазначено в рамковому ініціальному компоненті. Якщо адресатом привітання є одна конкретна людина, то характер такого спілкування має псевдоіндивідуалізований характер. За формою комунікативна взаємодія збігається з діалогічною писемною комунікацією, є звичайним епістолярним жанром, а за конкретною реалізацією ритуальні політичні привітання розраховані не лише на безпосереднього адресата, а й на адресатів-спостерігачів, аудиторію, тобто виконують іміджеву функцію та є елементом масової комунікації.

Проте окремі політичні подяки можуть бути адресованими й групі людей, колективному адресату, напр.: *Шановні земляки! Я вдячний за кредит довіри. Ви повинні знати, що голос кожного з вас – цінний і вирішальний. Я беру на себе відповідальність і даю вам слово, що буду робити все від мене належне для того, щоб наша країна та наша рідна Вінниччина жили краще. Жили по-новому! (...)* (Подяка

землякам за підтримку на виборах, Р. Демчак, 2014). Колективний адресат є цільовою групою громадськості, до якої звертається конкретний політик від власного імені.

Обов'язковим елементом мовленнєвого жанру подяки є наявність текстової частини з переліком заслуг адресата, завдяки яким і підготовлено відповідний текст, напр.: *ВГО «Союз «Народна Пам'ять» від імені наших пошуковців і волонтерів, які беруть участь у місії з пошуку, ексгумації та евакуації тіл загиблих військових, висловлює Вам величезну подяку за надану допомогу у вирішенні транспортних проблем і питань страхування учасників цієї місії. З нами солідарні рідні та близькі тих хлопців, які знаходяться в зоні АТО. (...) Спасибі Вам за те, що ви не відстороняєтеся від проблем пошуку військовослужбовців, загиблих в зоні АТО. Окрема подяка – від тих матерів, які змогли повернути своїх синів з поля бою* (Подяка О. Богомолець, голова правління СНП Я. Жилкін, 2015). Цей перелік становить основний зміст подяки і пояснює причини створення тексту. Пояснення причини створення цього мовленнєвого жанру є обов'язковим, оскільки масовій аудиторії не зрозуміло, з якої нагоди політики вітають певну людину або групу людей.

Рідкісні приклади подяк становлять адресовані конкретному політику від колективного мовця, напр.: *Вельмишановний Вікторе Андрійовичу! Ми, громадяни України, представники так званої «трудової еміграції», що об'єднані в українські громадські організації країн Європи, засвідчуємо Вам свою велику повагу та подяку за Ваше рішення присвоїти звання «Героя України» провіднику ОУН-УПА Степану Бандері. (...) В новітній боротьбі за незалежну, соборну Україну мусимо пам'ятати, що націю об'єднують не соціальні блага, а сила жертовності її героїв! Слава Україні!* (Подяка В. Ющенку від українських громадських організацій країн Європи, 2010). Такі подяки є офіційними та урочистими, вони позбавлені елементів індивідуалізованості, оскільки мають колективного мовця.

На відміну від інших мовленнєвих жанрів ритуальної комунікації подяки не пов'язані з політичними ритуалами, вони лише є елементами етикетного спілкування, тому виконують ритуальну функцію, хоч і не репрезентують знакової ритуальної події. Подяки містять конкретизацію внеску адресата в політичне життя, на підставі якого і підготовлено відповідний текст.

Висновки та перспективи дослідження. Мовленнєвий жанр – це комунікативне явище, тип організації дискурсу, що передбачає специфічну прагматичну настанову мовця, добір особливих висловлень і лексичних засобів, вираження індивідуальної картини світу. Для політичної комунікації характерні такі мовленнєві жанри: привітання, святкове звернення, подяка, некролог і співчуття, інавгураційна промова. **Подяка – мовленнєвий жанр етикетного спілкування, вона не пов'язана з політичним ритуалом безпосередньо, містить конкретизацію внеску адресата в політичне життя, має конкретного адресата, а на формальному рівні є діалогічною писемною комунікацією.** За конкретною реалізацією політичні привітання розраховані не лише на безпосереднього адресата, а й на адресатів-спостерігачів, аудиторію, тому виконують іміджеву функцію.

Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні ритуальних жанрів українського політичного дискурсу.

Література

1. *Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.*

2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.
3. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
4. Седов К. Ф. Дискурс и личность : Эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
5. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсоналогії : США – Україна : [монографія] / Л. Л. Славова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 360 с.

References

1. Bakhtin, M. M. (1979), *Aesthetics of verbal creativity* [Estetika slovesnogo tvorchestva], Iskusstvo, Moscow, 424 p.
2. Batsevich, F. S. (2011), *Introduction to linguistic pragmatics* [Vstup do lingvistichnoi pragmatiki], Academia, Kyiv, 304 p.
3. Kondratenko, N. V. (2007), *Ukrainian Political Discourse : Textualization of Reality* [Ukrainskyi politichnyi diskurs : textualizaciya realnosti], Black Sea, 156 p.
4. Sedov, K. F. (2004), *Discourse and Personality : Evolution of Communicative Competence* [Diskurs i lichnost' : Evolyutsiya kommunikativnoy kompetentsii], Labyrinth, Moscow 320 p.
5. Slavova, L. L. (2012), *The linguistic personality of the leader in the mirror of political linguistics: USA – Ukraine*: [Movna osobystist' lidera u dzerkali politychnoyi lnhvopersonolohiyi : SSHA – Ukrayina], ZHDU them. I. Franco, Zhytomyr, 360 p.

Л. И. Стрый,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

БЛАГОДАРНОСТЬ КАК РИТУАЛЬНЫЙ РЕЧЕВОЙ ЖАНР ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена анализу благодарности как речевого жанра ритуальной политической коммуникации. Рассмотрены основные вопросы теории речевых жанров, представлены взгляды на типологию украинских ритуальных речевых жанров в политической дискуссии и охарактеризован жанр благодарности. Исследована жанровая и языковая специфика жанра благодарности в украинском политическом дискурсе в сравнении с другими ритуальными жанрами.

Ключевые слова: политический дискурс, политическая коммуникация, политический ритуал, речевой жанр, благодарность.

L. I. Stryi,

*Odesa National I. I. Mechnykov University,
Applied Linguistics Department*

A GRATITUDE AS A RITUAL LINGUISTIC GENRE OF A POLITICAL DISCUSSION

The article is devoted to the analysis of gratitude as a speech genre of ritual political communication. The purpose of the article – to analyze the genre features of gratitude as a

kind of political text; which envisaged the formulation of such tasks: to define the concept of the speech genre and to outline the degree of his study in linguistics; to consider the specifics of ritual speech genres of political communication; to analyze the speech genre of gratitude in the Ukrainian ritual political discourse. Object of research – ritual displays of Ukrainian political discourse; subject - a speech genre of gratitude in the Ukrainian political discourse.

The main issues of the theory of speech genres are considered, the views on the typology of Ukrainian ritual speech genres in political discourse are presented and the genre of gratitude is described. The genre and language specificity of gratitude in Ukrainian political discourse is compared with other ritual genres.

The language genre is a communicative phenomenon, the type of organization of discourse, which involves a specific pragmatic method of the speaker, the selection of special expressions and lexical means, the expression of the individual picture of the world. For political communication, such speech genres are characteristic: greetings, festive treatment, gratitude, obituary and compassion, inaugural speech. Gratitude is the language genre of etiquette communication, it is not related to the political ritual directly, it specifies the contribution of the addressee to political life, has a specific addressee, and at the formal level is a dialogic written communication. For a particular implementation, political greetings are designed not only for the immediate addressee, but also for the target audience, the audience, therefore, perform the image function.

Key words: political discourse, political communication, political ritual, speech genre, gratitude.

УДК 811.161.2+81-116

О. В. Щербак,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови*

ТЕКСТОВІ КОДИ КОМЕРЦІЙНОЇ ТЕЛЕРЕКЛАМИ У ВИМІРІ КОМУНІКАТИВНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Статтю присвячено проблемам функціонування текстових кодів у вітчизняній комерційній телерекламі. Автором запропонованої розвідки висвітлено сутність поняття «текстовий код», зроблено спробу систематизації текстових кодів української комерційної телереклами відповідно до типу рекламного тексту, а також визначено рівень їхньої комунікативної ефективності шляхом анкетування.

Ключові слова: рекламний текст, текстовий код, монолог, діалог, комунікативна ефективність.

У ХХІ ст. комерційну телерекламу за багатьма критеріями цілком валідно можна вважати лідером адвертологічного середовища з огляду на її обсяги, результативність впливу та швидкість проникнення у свідомість сучасної людини, а також через репрезентацію в її текстах «безмежно розгалуженого набору креативно-функціональних прийомів утілення рекламної концепції» [16, с. 80]. Проте, як стверджує О. Тискова, «переваги рекламного тексту детермінують не художньо-виражальні вишукування чи витонченість словесної форми <...>, а максимально прагматично скерована на комунікацію композиція» [13, с. 80], що разом зі структурою

в межах лінгвoseміотичного вчення розглядається як індикатор текстового коду (детальніше про цей різновид лінгвoseміотичних кодів див. [12, с. 98]).

Відомо, що традицію наукового студіювання текстових кодів, задіяних у рекламних повідомленнях, започаткував болгарський спеціаліст із питань маркетингових комунікацій і семіотики Х. Кафтанджидєв [6]. Пізніше його ідеї використано й продовжено в працях Л. Бистрової, О. Зелінської, Н. Комісарової, С. Мощевої, А. Поповичевої, В. Самаріної, В. Степанова, О. Тамбовцевої та ін., які, щоправда, відзначаються тяжінням до суто механічного опису архітекtonіки насамперед друкованих рекламних текстів та визначення лінгвістичних параметрів їхніх складників, проте відрізняються полярністю підходів у встановленні кількості композиційно-структурних елементів текстових кодів (наприклад, у концепції Х. Кафтанджидєва їх налічується чотири, у С. Мощевої та О. Тамбовцевої – три, у В. Самаріної – два). Однак питання моделювання сугестивних потенцій текстових кодів рекламних текстів у телевізійному контенті лише починає вивчатися (див. розвідки Т. Вахрушевої та О. Усманової) попри його теоретичну цінність для бази даних про комунікативну ефективність реклами в цілому, а також практичну значущість для медіафахівців сьогодення. Це й переконує в актуальності таких досліджень.

Не меншою мірою актуальність роботи увиразнює і дібраний фактичний матеріал – текстові коди, репрезентовані в українській комерційній телерекламі, оскільки у вітчизняній мовознавчій практиці відсутні спроби загальної систематизації вказаних складників рекламних повідомлень з урахуванням їхнього семіотичного статусу та амплітуди генерованих ними впливових ефектів, а також встановленні найбільш та найменш упливових маркерів у їхній структурі, що зредуковує тезу про те, що «важливою характеристикою коду (в нашому випадку – текстового) є його здатність керувати процесом пізнання реципієнта, задавати йому певні вектори цього процесу та обмежувати його варіанти дій у строго визначених межах» [10].

Метою статті є визначення рівня сугестивної ефективності маркерів текстових кодів, задіяних в українській комерційній телерекламі. Досягнення цієї мети потребує вирішення таких завдань: 1) висвітлити сутність понять «рекламний текст» і «текстовий код»; 2) зафіксувати текстові коди в зразках української комерційної телереклами та зробити спробу їхньої систематизації; 3) визначити рівень їхньої комунікативної ефективності шляхом анкетування.

Об'єктом дослідження стали текстові коди, представлені в зразках української комерційної телереклами, а предметом – їхня сугестивна ефективність.

Джерельною базою роботи послужили українськомовні відеоролики комерційної телереклами (понад 500 зразків), трансльовані в ефірі центральних телевізійних каналів України протягом 2014–2016 рр. Загалом у фактажі дослідження налічується близько 550 текстових кодів.

З урахуванням складності предмета дослідження в процесі роботи нами використано низку методів. За допомогою описового та аналітичного методів логізовано виклад теоретичних даних наукової розвідки, а також систематизовано дібраний фактичний матеріал. Методи узагальнення та синтезу дали змогу сформулювати дефініцію поняття «текстовий код», релевантну для нашого дослідження. Застосування методу кількісного аналізу уможливило визначити загальний обсяг і динаміку функціонування текстових кодів в українській комерційній телерекламі. Метод анкетування посприяв визначенню рівня комунікативної ефективності текстових кодів. Пояснення впливових потенцій кодів цього типу стало можливим завдяки методу контекстуально-інтерпретаційного аналізу.

Вектор новітньої лінгвістики, за переконанням Ю. Булика, скеровано передусім на проблематику тексту [1, с. 3], через що наукова експлуатація поняття «реklamний текст» також входить до кола актуальних питань як зарубіжних, так і вітчизняних студій, зумовлюючись поліаспектністю його інтерпретації. В наукових джерелах фіксуємо кілька підходів до витлумачення терміну «реklamний текст», що дають підстави кваліфікувати його як креолізований (А. Сорокін, Є. Тарасов), мультимодальний (Г. Кресс, Т. ван Лувен), а також ізовербальний комплекс (А. Бернацька). Однак із-поміж усього розмаїття дефініцій на особливу увагу заслуговує визначення, сформульоване В. Зіркою, в дисертаційній праці якої під рекламним текстом розуміється «завершений мовленнєвий твір із певною формальною та смисловою структурою, що виступає як комунікативне повідомлення з прагматичною настановою передати адекватну задуму автора інформацію про предмет реклами з кінцевою метою побудити адресата до активної дії – придбати цей предмет» [4, с. 226]. Це акцентує на доцільності постулювання залежності між структурними компонентами рекламного тексту та його ефективністю, насамперед комунікативною, що підтверджено в роботах Л. Ухової, яка провівши низку експериментів, резюмувала, що рекламний текст варто вважати ефективним лише в тому випадку, коли «він буде зрозумілий споживачеві» [15, с. 28], а його елементи «дозволять масовому адресату без труднощів декодувати комунікативний потенціал повідомлення чи авторську інтенцію» [там само, с. 22]. Такі компоненти формальної організації рекламного тексту в термінологічному апараті сучасної лінгвoseміотики йменуються текстовими кодами.

Відзначимо, що спробу висвітлити сутність поняття «текстовий код» успішно зроблено В. Степановим та В. Лукіним, де перший учений тлумачить його як код, що «враховує композицію, структуру рекламного тексту, використані в ньому індикатори інтертекстуальних та інтермедіальних алюзій (напрямів, стилів, жанрів, інших текстів)» [12, с. 98], а другий – як сукупність знаків, «із яких складається текст, що за формою вираження можуть збігатися з мовними, але їхні значення та функції в тексті будуть принципово іншими» [9, с. 59]. Ми ж, у свою чергу, повністю поділяючи думки вищезазначених авторів, дозволимо собі дати синтезоване визначення основній категорії пропонованого дослідження, наполягаючи, що текстовий код – це сукупність знаків, що репрезентують рекламний текст у формі, зручній для передачі загальної ідеї, забезпечуючи ефективність реклами в цілому.

Зважаючи на те, що сприймання тексту, як переконує П. Мурзін, передбачає симбіоз якостей і ознак об'єкта, на який спрямована увага людини [11, с. 62], екстраполяція цього твердження в площину рекламних текстів видається цілком логічною. Це, зокрема, підтверджують висновки М. Харитонова та Н. Кутузи, які вказують, що рекламні тексти «сприймаються не окремими, дискретними елементами, а цілісно» [8, с. 108]. З урахуванням наведеного, а також беручи до уваги той факт, що за формальним показником рекламні тексти поділяються на діалогічні та монологічні (детальніше про це див. [1, с. 6]), виокремимо в зразках української комерційної телереклами текстові коди відповідних типів.

Акцентуємо, що у фактажі дослідження зафіксовано текстові коди трьох типів. Назвемо та коротко схарактеризуємо їх:

1) діалогічні (31 %) – текстові коди, що повідомляють рекламну інформацію у формі діалогу, тобто «формі мовної комунікації, учасники якої обмінюються репліками-висловлюваннями» [14, с. 50]. Наприклад:

- *Здоров, Петро!*
- *Привіт, Михно! Ну що там у вас?*

- *Та! Хазяїн улов чалить. А у вас що?*
- *А у нас курки знеслися.*
- *А у нас хазяйка салатик ріже.*
- *А наша майонез збиває.*
- *Майонез...*
- *Домашній.*
- *А наша на стіл збирає.*
- *О! Оце добре!*
- *Отож!*
- *Майонез «Гуляй-Поле» – добре, бо своє!*

Крім наведеного тексту з реклами майонезу «ГуляйПоле», аналогічні текстові коди наявні ще в рекламних роликах лікарського препарату «Диприліф», макарон «ЛяПаста» тощо. Відзначимо, що в діалогічних текстових кодах високу частотність уживання мають питальні речення, що, за переконанням С. Гузенко, «з’являються в рекламі для створення ефекту діалогічності, зменшення дистанції між автором та адресатом» [3, с. 16]. Не меншу динаміку мають і неповні та називні речення. Також фіксуємо доволі активне використання вигуків та звертань, що, на нашу думку, створює не лише ефект невимушеної розмови, а й сприяє ототожненню реципієнтом себе як безпосереднього учасника комунікативного акту.

2) монологічні (33 %) – текстові коди, що представляють ідею рекламної кампанії у формі монологу, під яким розуміється «мова однієї людини, скерована на саму себе» [14, с. 96]. Приклад:

Найтепліше, найміцніше у світі коло – це родинне коло. Щоб не діялось і щоб не сталося, і щоб не трапилось, це коло нікому не розімкнути. «Ахмад Ті» – щастя живе вдома у родинному колі! (реклама чаю «Ахмад»).

Також текстові коди цього типу застосовано у формальній організації рекламних текстів, предметом рекламування яких є, наприклад, стартовий пакет «Водафоун Три Джі», арахіси «Біг Боб», пиво «Старопрамен», препарат «Алерсіс», чіпси «Люкс» тощо. Зауважимо, що в монологах використовуються різні типи речень, проте адвертологи віддають перевагу простим ускладненим реченням, узагальнено-особовим реченням зі спонукальною модальністю, а також складносурядним і складнопідрядним структурам.

3) комбіновані (36 %) – текстові коди, що представляють собою синтетичне утворення шляхом поєднання діалогічної та монологічної форм викладу інформації в рекламі. Приклад (із реклами сиру «Ферма»):

Це наша ферма зранку. Прокидаються корови. Саме час снідати. Дня них – свіжа травичка, а для нас – смачний та ніжний плавлений сирок «Ферма». Зроблений зі справжнього сиру «Ферма», молока та масла плавлений сирок «Ферма» за державними стандартами.

- *Смачно?*
- *Як треба!*
- «Ферма» – сир, як треба!*

Варто сказати, що за таким же принципом побудовано текстові коди в рекламах насіння «Потішки», кави «Нескафе», ковбаси «Олів’є», таблетки «Лактовіт Форте», лікарського засобу «Евказолін». Кількісне домінування кодів цього типу, де застосовуються як діалоги, так і монологи, пояснюємо стремлінням медіафахівців охопити одразу дві аудиторії споживачів – споживачів, увагу яких привертають діалоги, та споживачів, які краще сприймають монологічне мовлення.

Продовжуючи аналіз текстових кодів української комерційної телереклами, ставимо за мету визначити рівень їхньої комунікативної ефективності. Для цього застосовуємо метод анкетування, що, на нашу думку, дасть змогу окреслити впливові потенції зазначених лінгвосеміотичних одиниць.

Респондентами в цьому експерименті стали студенти філологічного та механіко-математичного факультетів Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського в загальній кількості 100 осіб. Вибір середовища інформантів здійснено за принципом, використаним Т. Ковалевською під час укладення нею «Асоціативного словника української рекламної лексики» (2001 р.), що пояснюється «соціальною активністю, мобільністю, незаангажованістю, свіжістю сприйняття» [7, с. 239] представників студентської аудиторії. Зрозуміло, що кількість залучених до опитування студентів є мінімальною, що не дає вичерпної інформації про комунікативну ефективність текстових кодів української комерційної телереклами, проте дає підстави для окреслення бодай загальних тенденцій у цьому питанні. Обробка соціологічного блоку анкети показала, що всі учасники анкетування є громадянами України, проте мають різну фахову орієнтованість та гендерну приналежність. Так, серед студентів філологічних спеціальностей (їхня кількість – 50 осіб) в анкетуванні взяли участь 96 % осіб жіночої статі та 4 % – чоловічої. Однак у студентській аудиторії (50 осіб), де опановують технічні спеціальності, учасниками опитування стали 72 % осіб чоловічої статі та 28 % – жіночої. Такий гендерний діапазон, як ми вважаємо, зумовлює перспективність подальшого студіювання окресленої проблематики, зокрема акцентує на необхідності проведення досліджень щодо визначення специфіки сприйняття рекламних текстів чоловіками та жінками, а також представниками гуманітарних та негуманітарних професій.

Учасникам анкетування пропонувалось дати відповідь на питання закритого типу, сформульоване так: «Яка реклама Вам подобається більше: діалогічна чи монологічна?». Відповідно запропоновано два варіанти відповідей із прикладами.

У зазначений спосіб ми отримали такі результати:

1) студенти філологічного факультету, з них 69 % осіб жіночої статі, надають перевагу використанню в рекламі текстових кодів діалогічного типу; 31 % осіб жіночої статі та чоловіча аудиторія філологічного факультету засвідчили «прихильність» монологічним текстовим кодам;

2) студенти механіко-математичного факультету віддали пріоритет текстовим кодам монологічного типу (75 % випадків), причому в жіночій аудиторії цей підхід виявився не домінантним – лише 10 % опитаних осіб жіночої статі надали перевагу монологам;

3) кількісне домінування текстових кодів монологічного та комбінованого типів у фактажі дослідження збігається з кількісними показниками «пріоритетів» учасників анкетування.

Зазначимо, що на основі отриманих даних ми маємо змогу зробити певні висновки. По-перше, домінування текстових кодів монологічного типу (та зрештою й комбінованого, де кількісно переважає монологічна форма викладу інформації) пояснюємо орієнтацією на стратегію комунікативного поля реклами, пов'язану з «розсіюванням, впевненням дивом, навіюванням і всім комплексом залучання до образного й системного цілого рекламної інформації, що не оскаржується, не обговорюється, яка сама по собі є самодостатнім естетичним феноменом» [2, с. 77], що, на наше переконання, якнайповніше реалізується у формі монологу. По-друге, використання текстових кодів діалогічного типу попри їхню послаблену динаміку

зумовлено здатністю рекламного діалогу привернути увагу, бути легко запам'ятованим, показати споживача в реальних умовах, а також створити враження більшої достовірності повідомлюваної інформації [5, с. 137–139].

Отже, проведене анкетування уможливило визначити рівень комунікативної ефективності текстових кодів, задіяних у текстах української комерційної телереклами. Спираючись на отримані результати, констатуємо більш високий рівень комунікативної ефективності текстових кодів монологічного типу порівняно з кодами-діалогами, що також пояснюємо й кількісним переважанням одиниць першого типу у фактологічній базі дослідження. Перспективу подальших розвідок убачаємо у встановленні специфіки сприйняття лінгвoseміотичних складників рекламних текстів іншої генези.

Література

1. Булик Ю. В. Рекламний текст в параметрах аксіологічної прагмалінгвістики : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.02.02 / Юрій Володимирович Булик ; Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2009. – 23 с.
2. Волинець О. О. Реклама в контексті комунікації масової культури / О. О. Волинець // Культурологія. – 2013. – Вип. 29. – С. 73–79.
3. Гузенко С. В. Синтаксис рекламного дискурсу : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01 / Світлана Валентинівна Гузенко ; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2010. – 22 с.
4. Зирка В. В. Языковая парадигма манипулятивной игры в рекламе : дисс. ... д-ра філол. н. : 10.02.02 / Вера Васильевна Зирка ; Днепропетровский нац. ун-т. – Днепропетровск, 2005. – 395 с.
5. Каплунов Д. Копирайтинг массового поражения / Д. Каплунов. – СПб. : Питер, 2011. – 256 с.
6. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтанджиев. – М. : Смысл, 1995. – 73 с.
7. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія / Тетяна Юріївна Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.
8. Кутуза Н. В. Сугестивна ефективність рекламних слоганів: експериментальне дослідження // Н. В. Кутуза // Записки з українського мовознавства : Вип. 22 : Зб. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana : Fascicullum 22 / Головний ред. Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : «ПолиПринт», 2015. – С. 105–115.
9. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа: Учеб. для филол. спец. вузов / В. А. Лукин. – М. : Ось-89, 2005. – 560 с.
10. Мищенко Е. Ю. Семиотические коды рекламного текста [Электронный ресурс] / Е. Ю. Мищенко // Режим доступа : http://www.ncfu.ru/uploads/doc/mischenko_konfmt.pdf; Название с экрана.
11. Овсієнко Л. Текст як об'єкт психолінгвістики / Л. М. Овсієнко // Теоретична і дидактична філологія. – 2013. – Вип. 15. – С. 58–69.
12. Степанов В. Н. Семиотические коды в рекламном тексте [Электронный ресурс] / В. Н. Степанов // Режим доступа : www.culturalnet.ru/main/getfile/1813 ; Название с экрана. – С. 92–100.
13. Тискова О. В. Языковые средства усиления коммуникативной эффективности рекламы / О. В. Тискова // Реклама: история и современность : сборник статей. Вып. 4 / Отв. ред. Н. Г. Павлова. – Барнаул : Изд-во АлтГТУ, 2007. – С. 78–91.

14. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.
15. Ухова Л. В. Теоретические проблемы исследования эффективности рекламного текста : автореф. дисс. ... д-ра филол. н. : 10.02.19 / Лариса Владимировна Ухова. – Ярославль, 2013. – 47 с.
16. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф : монографія / Л. Хавкіна. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 352 с.

References

1. Bulyk, Yu. V. (2009), *Advertising text in parameters of axiological prahmalinguistic : author's thesis* [Reklamnyy tekst v parametrakh aksiolohichnoyi prahmalinhvistyky : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk], Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 23 p.
2. Volynets, O. O. (2013), *Advertising communication in the context of popular culture. Cultural* [Reklama v konteksti komunikatsiyi masovoyi kultury, *Kulturolohiya*], vol. 29, pp. 73–79.
3. Guzenko, S. V. (2010), *Syntax of advertising discourse : author's thesis* [Syntaksys reklamnoho dyskursu : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk], Institute of Ukrainian of NAS of Ukraine, Kyiv, 22 p.
4. Zirka, V. V. (2005), *Language paradigm of manipulative game in advertising : thesis* [Yazykovaya paradyhma manyputyatyvnoy yhry v reklame : diss. ... d-ra. filol. nauk]. – Dnepropetrovsk National University, Dnepropetrovsk, 395 p.
5. Kaplunov, D. (2011), *Copywriting of mass destruction* [Kopirayting massovogo porazheniya], Peter, St. Petersburg, 256 p.
6. Kaftdzhiev, H. (1195), *Texts of print advertising* [Teksty pechatnoy reklamy], Smysl, Moscow, 73 p.
7. Kovalevska, T. Ju. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming : monograph* [Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohramuvannya : monohrafiya], Astroprint, Odessa, 324 p.
8. Kutuza, N. V. (2015), Suggestive effectiveness of advertising slogans: an experimental study, *Notes from the Ukrainian Linguistics. Coll. Science. works* [Suhestyvna efektyvnist reklamnykh slohaniv: eksperymentalne doslidzhennya, Zapysky z ukrayinskoho movoznavstva. Zb. nauk. prats], Poliprint, Odessa, vol. 22, pp. 105–115.
9. Lukin, V. A. (2005), *Artistic text : Fundamentals of linguistic theory and elements of analysis : proc.* [Khudozhestvennyy tekst: Osnovy lingvisticheskoy teorii i elementy analiza : ucheb.], Os-89, Moscow, 560 p.
10. Mishchenko, E. Yu. (2014), *Semiotic codes of the advertising text* [Semioticheskiye kody reklamnogo teksta], available at: http://www.ncfu.ru/uploads/doc/mischenko_konfmt.pdf [Accessed 19 Apr. 2017].
11. Ovsiyenko, L. (2013), *Text as an object of psycholinguistics, Theoretical and didactic philology* [Tekst yak obyekt psykholinhvistyky, Teoretychna i dydaktychna filolohiya], vol. 15, pp. 58–69.
12. Stepanov, V. N. (2011), *Semiotic codes in the advertising text* [Semioticheskiye kody v reklamnom tekste], available at: www.culturalnet.ru/main/getfile/1813 [Accessed 10 Apr. 2017], pp. 92–100.
13. Tiskova, O. V. (2007), Language means of enhancing the communicative effectiveness of advertising, *Advertising: history and modernity : collection of articles*

[Yazykovyye sredstva usileniya kommunikativnoy effektivnosti reklamy, Reklama: istoriya i sovremennost : sbornik statey], Barnaul, iss. 4, pp. 78–91.

14. *Ukrainian language. A short glossary of linguistic terms* (2001), ed. Ermolenko S. Ya. [Ukrayinska mova. Korotkyy tлумachnyy slovnyk linhvistychnykh terminiv, za red. S. Ya. Yermolenko], Lybid, Kyiv, 223 p.

15. Ukhova, L. V. (2013), *Theoretical problems of investigating the effectiveness of the advertising text : author's thesis* [Teoreticheskiye problemy issledovaniya effektivnosti reklamnogo teksta : avtoref. diss. ... d-ra. filol. nauk], Yaroslavl, 47 p.

16. Khavkina, L. (2010), *Modern Ukrainian advertising myth : monograph* [Suchasnyy ukrayinskyy reklamnyy mif : monohrafiya], Kharkiv Historical and Philological Society, Kharkiv, 352 p.

Е. В. Щербак,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ТЕКСТОВЫЕ КОДЫ КОММЕРЧЕСКОЙ ТЕЛЕРЕКЛАМЫ В ИЗМЕРЕНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Статья посвящена проблемам функционирования текстовых кодов в отечественной коммерческой телерекламе. Автор исследования изложил сущность понятия «текстовый код», совершил попытку систематизации текстовых кодов украинской коммерческой телерекламы в соответствии с типом рекламного текста, а также определил уровень их коммуникативной эффективности путем анкетирования.

Ключевые слова: рекламный текст, текстовый код, монолог, диалог, коммуникативная эффективность.

O. V. Shcherbak,

*Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department*

TEXTS CODES OF COMMERCIAL TV ADVERTISING IN MEASUREMENT OF COMMUNICATIVE EFFECTIVENESS

The article is devoted to problems of defining the essence of the concept "text code" and describing the specifics of their functioning in the texts of Ukrainian commercial television advertising 2014-2016. In accordance with this thesis, the object of scientific interest is the text codes, presented in the relevant advertising contexts, and the subject is the definition of the level of their communicative effectiveness. To obtain reliable data we used the following methods: description, analysis, generalization, monitoring, quantitative analysis, context-interpretation analysis and questionnaire method. The result of solving the above problems was a comprehensive explanation of the essence of the semiotic substrate in text codes and the identification of their structural features. Determining the level of their communicative effectiveness was made possible by questioning of students. The results of our research: 1) the cultural codes of monological type prevail in the factual basis of the research, codes of a dialogical type have less dynamics; 2) in the questionnaires students gave preference to text codes of monological type. Conclusions: the prevalence of codes-monologues is explained the adherence to the main communicative strategies by of advertising workers.

Key words: advertising text, text code, monologue, dialogue, communicative effectiveness.

УДК 81`23: 351

A. V. Kovalevska,

PhD in Philology,

*ORIPA NAPA under the President of Ukraine,
Project Management Department Senior Lecturer*

VERBAL INFLUENCE IN THE INFORMATION WARS: IDENTIFYING THE SUGGESTIVE PATTERNS

The article deals with researching the information warfare (IW) phenomenon in the paradigm of such brand new complex sciences as Neuro-Linguistic Programming (NLP), Suggestive Linguistics, Theory of Lies, and represents the development of the author's IW classification based on identifying the repeated influential linguistic patterns, and the specific markers of the influential techniques as described in NLP's Milton model and P. Ekman's classification of lies. In the research, each of the offered information war types is characterized as a special communicative pattern with its own verbal and semantic peculiarities. Revealing these patterns would allow not only to describe the characteristics of information wars as the linguistically influential phenomenon of the modern information society in detail, but also to subsequently develop mechanisms for identifying the IW processes, widespread both in Ukrainian and world mass media, which would help minimize IWs' harmful influence.

Key words: information war, NLP, suggestive linguistics, theory of lies.

The modern society functions in a specific space having been defined as an "informational" one by A. Toffler, which "...emerges as reality after the humanity has learnt to create and exploit it... to reach the according informational dominance" [15, p. 27]. This space does implement its corrections into the life of humanity as a whole, as well as into the lives of its particular representatives, since it "is accompanied not only by the quantitative shifts manifested by the communication's ever deepening infiltration into all the society's spheres of life, but by the qualitative ones as well" [3, p. 86].

The modern informational environment also produces new communication models, rather to be called "mass communication models" that represent "the social subjects' interaction via mass information exchange with the help of the special means (press, radio, TV, Internet) resulting in the message's being received by the large groups of people at once" [2, p. 118]. The information that is distributed within the mass communication and "produced to be consumed by the mass audience" [7, p. 13] is dubbed a mass one, or a "social" one, considering its social importance [7, p. 35]. In this aspect, it is essential to emphasize the becoming of such a new term as "social communications" (SC), which are socially marked, since they provide for an interaction with the socially defined groups of people. In this work, we rely on Prof. V. V. Rizun's opinion concerning the social communications' being "a social interaction system which includes particular ways, manners, means, contacts' establishment and maintenance based on the professional and technological activity, and is aimed at developing, producing, organizing, improving, modernizing the public relations forming between the different social institutions" [13], and first of all, the use of developed information technologies as the basic ones in carrying the social interactions in the state's

information space out. The information policy is one of the social communications' functioning regulation tools, defined as "the aggregate of the state's main activity directions and means concerning the information obtainment, usage, dissemination and storage" [5], Ukraine's informational safety guaranteeing being one of its top-priority directions.

Nevertheless, not all the information existing in the state's informational space is safe and has a positive influence on the recipient. Prof. B. Potyatynyk states that there also is so-called pathogenic information aimed at "undermining faith in God, ignoring the state's interests, posing a threat to the global safety and social morals, harmful psychological influence, and neglecting the person's basic rights and freedoms" [12, p. 157]. A pathogenic text includes a manipulative control of an individual's conscience and is often used within one of today's most wide-spread information technologies – the information wars (IWs).

M. McLuhan has emphasized that a war with the help of information is the truly total war. He was the first scientist to announce that, as of now, the economical connections and relations are morphing into a knowledge exchange, not a goods one, and the mass media are the new "natural resources" increasing the society's wealth [10]. Videlicet, the fight for the capital, sales expanses etc. fade into the background, substituted by the access to information resources and knowledge, so that the wars are held mostly in the information space and with information warfare, what defines **the relevance of our work**, directed at researching the phenomenon of information functioning during the IWs in the state's information space.

Our work is aimed at exploring the modern IWs phenomenon, and classifying them according to their communicative nature which is basically realized in the destructive information's suggestive character. The aim having been set defines the need to find a solution for the following **specific tasks**: defining the very "IW" concept and studying its basic characteristics; forming a complex scientific apparatus to classify the IW according to their communicative specificity; classifying the IWs according to the work's basic regulations, and verifying the results.

The fundamental provisions of Neuro-Linguistic Programming (NLP), Suggestive Linguistics and Theory of Lies (Psychology of Lies) are the **methodological grounds of our work**, basing on over 1 000 IW discourses having been analyzed, which are the **factual base of our work**.

The influential (suggestive) vector of the modern mass media (being both the key information medium for the society nowadays and the transmitter of the above-mentioned pathogenic information used within the IW's) is considered to be their immanent attribute, but the analysis of the specific suggestive effects' implementation factors is mostly carried out in the network of the psychological and sociological researches, where they are correlated with the individual's / society's psychomental peculiarities, due to the modern society's conflictogenous factors, and the very mass-media's heterogeneous nature (S. Boll, M. McLuhan, M. de Fleur). Besides, the mass-media's suggestion is produced both by the information structuring laws and patterns (i.e. annulling, indefinitizing, finging transformations), that artificially enhance the information blocks programmed for actual perception, and by distinguishing a number of formalized indicators (indexes of iteration, distribution, specification, predictability in statistical parametrization). Of course, such an approach does deepen the understanding of the suggestion phenomenon itself, but doesn't reveal its substrate constants, because their imminent explication occurs primarily on the level of the linguistic connectors carrying out the according influential expansion, what emphasizes the need to analyze them considering as many details as possible, given both the significance of researching the suggestion phenomenon as a whole, and the mass-media's role in shaping the public opinion, since it is one of the most crucial tools in guaranteeing the state's

information security, especially nowadays, when the information warfare is utilized ubiquitously.

Originally, the IW concept has been enshrined in the US Defense Ministry's Directive DOD S 3600.1 of December 21, 1992, where it has been used in a narrow sense, and considered as a radio-electronic fight type. Subsequently, a "strategic information war (informational confrontation)" term appeared for the first time in the American "Rand" Corporation's MR-661-0SD «Strategic Information Warfare. A New Face of War» (1996) report [10, p. 27]. It was defined as a war with the use of the state global informational space and infrastructure aimed at holding strategic military operations, and strengthening the influence on one's own informational resource.

As of now, the Ukrainian researchers N. Prisyazhnyuk and Y. Zharkov define the IW as "a complex of interrelated and goals-, location- and time-agreed activities, oriented on reaching an informational dominance" [11], aimed at manipulating the masses. Usually, such a manipulation is aimed at: introducing the hostile, harmful ideas and views to the social and individual conscience; masses' disorientation and disinformation; weakening particular beliefs and foundations; intimidating one's own people with the image of the enemy; intimidating the enemy with one's might; providing the market for one's economy (but in this case, the IW is a part of a competition).

As a rule, the scientists distinguish such types of IW as a cyber war, psychological, network war, ideological diversion, radio-electronic fight [9], local or formally technical dominant being the basic criteria of such classifications, leaving the linguistic component as the informational destruction dominant, and its suggestive specificity out of the researchers' attention range, even though it would have given an opportunity to precisely identify the pathogenic elements of such information, and, thus, reduce its consequences. In this aspect, the approach we offer would also stipulate for a substantial widening of the existing IW's classification, since we consider their deep, natural components (untruthful, destructive information usage, and a mandatory suggestive effect being the crucial ones), which could only be identified with the synthesis of the brand new research methods and methodologies, including NLP, Suggestive Linguistics and Lies Theory, because these sciences study the suggestive, scilicet the influential side of any information, where speech could be considered as a totally suggestive phenomenon with potentially suggestive components, and the language's embodiment form – as a text in broad sense (verbal and non-verbal). Besides, the IW's main goal, which is to support or change the addressee's preferences, implies the objective reality's interpretation's non-identity and distortion, as its fundamental attribute. Suchwise, these science's essential provisions would allow to identify the basic segments of the IW as the modern communicative space's immanent component.

In this work, we offer a brand new complex approach to classifying the IWs, which is based on the fact that the text semantics of any IW correlates with the particular elements of the Metamodel of Language (MML) introduced by R. Bandler and J. Grinder in the network of NLP, and the types of lies according to P. Ekman's *Theory of Lies*, what defines the necessity to provide brief characteristics of these concepts, as well as of this brand new sciences.

NLP's strategies are primarily aimed at optimizing the communicative processes, and are based on studying of the subjective reflections, analyzing and identifying the human's inner world's elements, and the skill of constructing the positive communicative behavior models, which gains utter significance within the empathic modeling aspect due to the increased aggressiveness of the modern information space, and the mass-media's role in realizing its aims and tasks, which are usually formulated by the leaders of the IW's.

Conceptually, NLP is based on “a synthesis of the provisions of Philosophy, Linguistics, Cognitive, Humanistic and Gestalt Psychology and Cognitology, Neurophysiology, enriched with the advanced results of the cybernetic and IT sciences” [8, p. 44]. Thus, the NLP’s innovation and creativity lies within the “correct, scientifically well-based combination of the different areas of the humanitarian knowledge, which guarantees a comprehensive understanding of the personal and collective reality perception, and the total human’s existence” (ibid, 82). In this aspect, NLP utilizes the so-called Metamodel of Language which includes the hierarchy of the linguistic elements illustrating the deviant communications zones, and highlighting the communication’s problematic segment, which requires specific corrective tactics in order to totally emphaticize the message.

According to R. Bandler and J. Grinder, the Metamodel of Language is “an explicit representation or description of our unconscious behavior, subordinate to the rules” (ibid, 157), and describes “the transmutation of the human’s experience’s deep structure into a verbalized surface structure” [14, p. 152]. MML is realized in three processes, universal laws: deletion, which expresses the message’s important parts’ reduction; generalization, when “all the elements of the model that belongs to a particular individual get torn away from the initial experience, that has created these models, and start representing a total category, with this experience being a singular case” [1, p. 30]; distortion, which means “verbalization of the hypothetically modeled environment with the components not having been identified in the previous experience” [8, p. 168]. In this work, we utilize the provisions of NLP as the science dealing with the linguistic suggestion issues, since the very quintessence of the Information War is to create a certain pattern that would influence the conscience AND the subconsciousness of the addressee, and in order to ensure the state’s information security, once has to be aware of the linguistic suggestion means and methods, to be able to identify the aforementioned suggestive patterns and either prevent their negative effects, or minimize or negate their consequences.

The second science we utilize in order to develop the IWs classification is P. Ekman’s Theory of Lies (Psychology of Lies), with the according types of lies. Such a parallel could be drawn considering the main aim of the IW, which is to maintain or totally change the recipient’s beliefs and opinions, since the very news blocks represent a certain concentrated charming. Nowadays, the popularity, trustability and “sales index” information provided by the mass media no longer depends on delivering the mandatorily objective, relatable and verified data, instead depending on suggestive techniques having been used, and their outshining the opponent’s ones. This gives us a reason to state that the level of the news’ (and information they provide) objectiveness and compliance with reality is at the very least exaggerated and distorted, thus making their conceptual tactics and the real state of affairs totally non-identical. That said, the isolation of such a fundamental attribute alone a priori turns it into a substrate characteristic of the discourse as a whole, emphasizing its systematic nature.

P. Ekman defined lies as “an occurrence of one person misleading the other one, and doing that intentionally, without a prior notice about one’s goals, and without the victim’s clear request not to disclose the truth” [6, p. 21], and identifies its two main forms: concealment, when the liar conceals the true information, but doesn’t provide the untruthful one; and falsification, when the liar not only conceals the true information, but also provides the untruthful one, trying to make it look like truth. It should also be noted that S. Bok uses the term “lies” to describe the thing P. Ekman names “falsification”, and the term “secret” for “concealment”, emphasizing that such a distinction has an important moral significance, because “the lies has an evident negative presumption, while a secret might not possess it”

[17, p. 15]. On top of that, P. Ekman identifies five more types of lies: imitating the emotions the liar doesn't really feel; false explanation of the particular emotional state's reasons; half-truth (communicative reduction, misunderstandings); confusing trick (P. Ekman defines it as "dodge"); presenting the truth so that it's impossible to believe it (truth exaggeration) [16, p. 21 – 31]. We consider the latter lies type, as well as the two basic forms, to be relevant for our research, since they could be vividly illustrated within the network of the metamodel qualification.

Thus, having compared the R. Bandler and J. Grinder's MML elements, and P. Ekman's lies types, with the elements present in the IW discourses having been analyzed, we suggest identifying the following types of the IWs:

1. "*Swan Lake*". IW type comparable to deletion MML process and concealment lies type, when the important parts of information are neglected, scilicet overlooked, and only the incomplete, partial data concerning the particular informational occasion (event) is presented (that is, only a part of the event which is important for the mass media's informational policy, without all the details is highlighted in the mass media). I.e., the Soviet Militia Day has always been festively celebrated in the USSR on November, 10, with the Soviet pop stars' concert aired on the TV in the evening. But in 1982, the concert was cancelled, and "The Swan Lake" ballet was aired instead of it, making the ordinary citizens assume that something went wrong in the country. It turned out that Leonid Bryezhnyev died, and since then, the music from "The Swan Lake" became a peculiar "phonogram" not only for his funeral, but for those of his successors Yuri Andropov and Konstantin Chernenko, and has always been used to conceal some information and prevent the ordinary citizens' access to it.

2. «*Mountains out of Molehills*». This IW type is comparable to generalization MML process and exaggeration lies type, when the original data is formidably exaggerated / diminished in order to create a particular informational effect (i.e., a noticeable exaggeration or lessening of the number of the people present at a particular demonstration). I.e., during the demonstrations on Kyiv's Maydan, the Ukrainian mass media reported that over 100 000 people have been present there, and some of their Russian colleagues ("NTV", "1st Channel", "Life News" etc.) conveyed that there have only been 2 000 – 3 000 participants, what has surely well been caused by the need to artificially lessen the number of the demonstrators, and, subsequently, the significance of the informational occasion (event).

3. "*Fake Attack*". This IW type is comparable to the distortion MML process, and falsification lies type, when the knowingly false information about a particular informational occasion is delivered (i.e., "invented" news, created for an artificial pressure escalation in the state's informational space, and destabilizing the situation). As an example, we can cite the "famous" fake news by the Russian mass media (July 12, 2016) about a boy having been allegedly crucified in Slavyansk city, told by an alleged witness of this alleged event. The information hasn't been backed up by any facts, but aroused great indignation in Russia. Only in December, the "1st Channel" TV presenter announced that the journalists hadn't had and didn't have any proofs for this story.

Thereby, the IWs classification we suggest here has a complex nature, and integrates the achievements of such modern sciences as Neuro-Linguistic Programming, Suggestive Linguistics and Lies Theory. Introducing this classification into the scientific circulation would allow not only to carry out the systematization of the IWs as the modern informational space's extremely powerful phenomenon, but also to identify their dominant building strategies, and in-depth construction mechanisms, and ergo, to offer the countermeasures strategies and tactics for each IW type. And this, in its turn, will not only deepen the relevant provisions of NLP, Suggestive Linguistics, Discoursology, Psycholinguistics, and Public

Administration studies, but will also help form the according program decisions in the sphere of Ukraine's state informational policy and safety, what emphasizes the perspective of this problem's further research.

Literature

1. *Асмолов А. Г.* Психология личности: Учебник / А. Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
2. *Бориснев С. В.* Социология коммуникации : учеб. Пособие для вузов / С. В. Бориснев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 270с.
3. *Бутиріна М. В.* Стереотипи масової свідомості: особливості формування та функціонування у медіа середовищі: Монографія / М. В. Бутиріна. – Дніпропетровськ: Видавництво «Слово», 2009. – 368 с. – Укр. мовою.
4. *Бэндлер Р.* Структура магии / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – СПб.: Белый кролик, 1996. – 496 с.
5. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [доступ 18.04.2017].
6. *Іванов В. Ф.* Соціологія масової комунікації: Навч. посібник / В. Ф. Іванов. – К.: Центр вільної преси, 1999. – 212 с.
7. *Квіт С.* Масові комунікації: Підручник / С. Квіт. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 206 с.
8. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.
9. *Манойло А. В.* Информационно-психологическая война: факторы, определяющие формат современного вооруженного конфликта / А. В. Манойло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/psywar35.htm> [доступ 18.04.2017].
10. *Почепцов Г. Г.* Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: "Рефл-Бук", К.: "Ваклер", 2001. – 656 с.
11. *Присяжнюк М.* Аналіз засобів ведення інформаційної боротьби з використанням інформаційних технологій, форм і способів їх застосування / М. Присяжнюк, Я. Жарков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/component/content/article/51-kolonkaavtora/56-10082009>, [доступ 18.04.2017].
12. *Потятиник Б.* Патогенный текст / Б. Потятиник, М. Лозинський. — Л.: ЛДУ, 1996. — 296 с.
13. *Різун В. В.* Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. В. Різун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journalib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf [доступ 18.04.2017] .
14. *Смит С.* Жесткая книга о том, как убедить, загипнотизировать, заставить кого угодно. Маленькая книга сильнейших примов гипноза и воздействия / Свен Смит. – М.: АСТ, 2010. – 224 с.
15. *Тоффлер Э.* Третья волна/ Э. Тоффлер. – М.: Эксмо, 1999. – 784 с.
16. *Экман П.* Психология лжи. Обмани меня, если сможешь / П. Экман. – СПб.: Питер, 2010. – 304 с.
17. *Vok S.* Secrets / S. Vok. – New York: Pantheon, 1982. – 332 p.

References

1. Asmolov, A. G. (1990), *Psychology of the Individual* [Psikhologiya lichnosti], MGU, Moscow, 367 p.
2. Borysnev, S. V. (2003), *Sociology of Communication* [Sotsiologiya kommunikatsii], UNITY-DANA, Moscow, 270 p.
3. Butyrina, M.V. (2009), *Stereotypes of the Mass Conscience: Forming and Functioning Peculiarities in Media Environment* [Stereotypy masovoyi svidomosti: osoblyvosti formuvannya ta funktsionuvannya u media seredovyschi], Slovo, Dnipropetrovs'k. 368 p.
4. Bandler, R., Grinder, R. (1996) *Structure of Magic* [Struktura mahyy], Belyy krolik, St.-Petersburg, 496 p.
5. *Law of Ukraine "On Information" (1992)* [Zakon Ukrayiny «Pro informatsiyu»] <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
6. Ivanov, V. F. (1999), *Sociology of Mass Communication* [Sotsiolohiya masovoyi komunikatsiyi], Tsentri vil'noyi presy, Kyiv, 212 p.
7. Kvit, S. (2008) *Mass Communications* [Masovi komunikatsiyi], Kyievo-Mohylyans'ka akademiya, Kyiv, 206 p.
8. Kovalevska, T. Y. (2001), *Communicative Aspects of Neurolinguistic Programming* [Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohramuvannya], Odesa, Astroprint, 344 p.
9. Manoylo, A. V., *Informational-psychological War: Factors Determining the Modern Armed Conflict Format* [Informatsionno-psikhologicheskaya voyna: faktory, opredelyayushchie format sovremennogo vooruzhennogo konflikta] <http://psyfactor.org/lib/psywar35.htm>.
10. Pocheptsov, G. G. (2001), *Theory of Communication* [Teoriya kommunikatsii], Refl-Book, Moscow, 565 p.
11. Prisyazhnyuk, M., Zharkov, Y. *Analysis of the Information Fight Means with the Help of Information Technologies, Forms and Their Application Means* [Analiz zasobiv vedennya informatsiynoyi borot'by z vykorystannyam informatsiynykh tekhnolohiy, form i sposobiv yikh zastosuvannya] <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/component/content/article/51-kolonkaavtora/56-10082009>.
12. Potyatnyk, B. (1996), *Pathogenic Text* [Patohennyi tekst], LDU, Lviv, 296 p.
13. Rizun, V. V. *Sketches for the Methodology of Research on Social Communications* [Nacherky do metodolohiyi doslidzhen' sotsial'nykh komunikatsiy] http://journlib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf.
14. Smit, S. (2010) *Hard book on How to Convince, Hypnotize, Compel Anyone. Little Book of the Strongest Hypnosis and Influence Techniques* [Zhestkaya kniga o tom, kak ubedit', zagipnotizirovat', zastavit' kogo ugodno. Malen'kaya kniga sil'neyshikh primov gipnoza i vozdeystviya], AST, Moscow, 224 p.
15. Toffler, A. (1999) *The Third Wave* [Tret'ya volna], Exmo, Moscow, 784 p.
16. Ekman, P. (2010) *Psychology of Lies. Lie to Me if You Can* [Psikhologiya lzhi. Obmani menya, esli smozhesh'], Piter, St.-Petersburg, 304 p.
17. S. Bok (1982) *Secrets*, Pantheon, New York, 332 p.

А. В. Ковалевська,
*ОРИДУ НАДУ при Президентові України,
кафедра управління проектами*

ВЕРБАЛЬНИЙ ВПЛИВ У ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙНАХ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ СУГЕСТИВНИХ ПАТЕРНІВ

Стаття присвячена вивченню феномена інформаційних воєн (ІВ) в інформаційному просторі держави і є авторською класифікацією ІВ. У роботі охарактеризовано кожен із запропонованих типів ІВ як особливий комунікативний патерн, виявлені його особливості і способи ідентифікації, що уможливить мінімізацію негативного впливу ІВ.

Ключові слова: інформаційна війна, НЛП, сугестія, сугестивная лінгвістика, теорія брехні, ЗМІ.

А. В. Ковалевская,
*ОРИГУ НАГУ при Президенте Украины,
кафедра управления проектами*

ВЕРБАЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ В ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙНАХ: ИДЕНТИФИКАЦИЯ СУГЕСТИВНЫХ ПАТТЕРНОВ

Статья посвящена изучению феномена информационных войн (ИВ) в информационном пространстве государства и представляет собой авторскую классификацию ИВ. В работе охарактеризован каждый из предложенных типов ИВ как особый коммуникативный паттерн, выявлены его особенности и способы идентификации, что позволит минимизировать негативное влияние ИВ.

Ключевые слова: информационная война, НЛП, сугестия, сугестивная лингвистика, теория лжи, СМИ.

РЕЦЕНЗІЇ

Т. Ю. Ковалевська,

*д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри української мови*

ГРАМАТИКО-КОНСТРУКЦІЙНИЙ ПРОСТІР СИНТАКСИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Рецензія на наукове видання: Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : монографія : [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко] / Г. В. Ситар. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 458 с.

T. Y. Kovalevska,

*PhD in Linguistics, Professor,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department Head*

CONSTRUCTION GRAMMAR SPACE OF SYNTACTIC IDIOMS

Review of the monograph by Sytar Hanna V. Syntactic idioms in the context of construction grammar: monograph. [scientific editor and editor-in-chief A. P. Zahnitko] / H. V. Sytar. – Vinnytsia: «Nilan-LTD», 2017. – 458 p.

Сучасні дослідження синтаксичного ладу української мови визначувані пануванням предикатно-аргументного підходу до аналізу речення. Проте специфіка структурної, семантичної і прагматичної організації синтаксичних фразеологізмів, які переважно не містять дієслівного предиката як організаційного центру, зумовлює пошук іншої концепції, придатної для аналізу цих специфічних одиниць. Запропоноване Г. В. Ситар видання постає, безумовно, актуальним і своєчасним, оскільки це перша праця в україністиці, у якій здійснено спробу дослідження синтаксичних фразеологізмів із позицій такого напрямку сучасної лінгвістики, як конструкційна граMATика, із застосуванням методів моделювання й обчислення показників асоціації.

Рецензована монографія знайомить читачів із цікавим і мало вивченим складником синтаксичного ладу української мови – синтаксичними фразеологізмами, які є важливими для опанування синтаксису і фразеології як носіями української мови, так і іноземцями. Дослідження має на меті здійснити комплексний аналіз синтаксичних фразеологізмів в українській мові, що реалізовано в послідовному аналізі структурних, семантичних, прагматичних і парадигмальних аспектів відповідних моделей речень.

Вибір граMATико-конструкційного підходу цілком переконливо вмотивовано опертям на чотири теоретичні положення, що виявилися плідними для дослідження синтаксичних фразеологізмів:

«конвенційність та некомпозиційність мовного знака, форма та значення якого не можуть бути пояснені лише за допомогою поєднання форми та значення їхніх компонентів;

складність конструкції як результат взаємовпливу різних її рівнів: синтаксичного, семантичного, прагматичного і просодичного;

відсутність протиставлення ядерних і периферійних одиниць мови; використання формальних і статистичних методів до аналізу конструкцій» (ідеться про метод моделювання і метод обчислення показників асоціації) (с. 10 – 11).

Монографія Г. В. Ситар має чітку структуру, вона складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури й додатків. Перший розділ «Статус синтаксичних фразеологізмів у системі синтаксичних і фразеологічних одиниць» присвячено визначенню місця синтаксичних фразеологізмів у системі синтаксичних і фразеологічних одиниць та обґрунтуванню переваг конструкційного підходу до їх аналізу.

У першому розділі проаналізовано різні реалізації методу моделювання (структурна схема речення, модель речення в межах функційно-комунікативного синтаксису, побудова дерева залежностей, аналіз за безпосередніми складниками) і запропоновано побудову бокс-діаграми як багатошарової та багатокомпонентної моделі «нашого уявлення про речення, подання результатів його аналізу на синтаксичному, семантичному, прагматичному та просодичному рівнях, що постає особливо важливим для синтаксичних фразеологізмів. Мета побудови такої моделі – презентація вичерпної інформації про влаштування, призначення та вживання фразеологізованого речення» (с. 66).

В цьому ж розділі викладено й найбільш дискусійну частину дослідження, присвячену простеженню шляхів утворення синтаксичних фразеологізмів в українській мові, з-поміж яких Г. В. Ситар виокремила такі:

«1. Перетворення традиційного нефразеологізованого речення в синтаксичний фразеологізм.

2. Розширення складу традиційного (лексичного) фразеологізму.

3. Виникнення нових синтаксичних фразеологізмів унаслідок взаємопроникнення синтаксичних фразеологізмів та прецедентних феноменів.

4. Утворення нових синтаксичних фразеологізмів за вже наявним зразком.

5. Утворення нової одиниці за рахунок поєднання двох різних синтаксичних фразеологізмів» (с. 69).

Запропонований дослідницею аналіз репрезентативного фактичного матеріалу (проаналізовано більше 10000 прикладів, дібраних із текстів української художньої літератури кінця XIX – початку XXI ст., періодичних видань та українськомовних інтернет-ресурсів; укладений реєстр нараховує 105 моделей синтаксичних фразеологізмів з урахуванням їхніх варіантів) переконує у правильності обраної площини дослідження, водночас спонукає до подальших студій щодо розмежування лексичних і синтаксичних фразеологізмів, диференціації трансформацій, модифікацій традиційних фразеологізмів і синтаксичних фразеологізмів, нефразеологізованих і фразеологізованих речень, побудованих за однією структурною схемою та под.

У другому розділі «Типи синтаксичних фразеологізмів в українській мові» здійснено структурну, семантичну та інтонаційну класифікацію фразеологізованих речень. Послідовне розмежування двох структурних груп речень (речення з одночленним стрижневим компонентом, з-поміж яких за первинною частиномовною належністю лексеми виокремлено речення зі стрижневим займенником, речення зі стрижневим прислівником, речення зі стрижневим сполучником, речення зі стрижневою часткою, речення зі стрижневим прийменником, речення зі стрижневим вигуком, речення зі стрижневим дієсловом; та речення зі складеним стрижневим компонентом, що є поєднанням займенника і прислівника, займенника і прийменника, частки і прийменника, прислівника й частки, частки і сполучника, вигука і сполучника, прислівника і прислівника) та шести семантичних груп (речення на позначення оцінки,

речення на позначення ствердження / заперечення, речення на позначення модальності, речення на позначення одиничності / множинності, речення на позначення акцентування, речення на позначення логічної зумовленості й обставинної характеристикації), що загалом продовжує напрями досліджень, запропоновані А. В. Величко, М. В. Всеволодовою, М. І. Личук, Н. Ю. Шведовою, В. Д. Шинкаруком, Д. М. Шмельовим та іншими лінгвістами. Водночас цікавою є спроба залучення інтонаційного критерію до типології синтаксичних фразеологізмів. Відповідно за наявністю / відсутністю висловлень-омонімів і виконанням / невиконанням інтонацією смислорозрізнявальної функції Г. В. Ситар виокремлює дві групи речень:

1) фразеологізовані речення, які мають відповідник – омонімічне нефразеологізоване речення, смислорозрізнявальну функцію в таких випадках виконує інтонація (на їх позначення авторка вживає термін «інтонаційно марковані фразеологізовані речення»);

2) фразеологізовані речення, які не мають вільних речень-омонімів (с. 213).

Вагомим вважаємо третій розділ монографії «Прагматика синтаксичних фразеологізмів», що охоплює з'ясування прагматичних функцій цих конструкцій (експресивна, ігрова, декоративна, фатична, заперечна, аргументативна, маніпулятивна й генералізаційна), ґрунтовне простеження різних виявів адресата у відповідних ситуаціях спілкування, встановлення комунікативних прийомів посилення впливу синтаксичного фразеологізму на адресата.

На особливу увагу заслуговує новаторський четвертий розділ «Статистичний аналіз синтаксичних фразеологізмів», у якому цілком переконливо на репрезентативному корпусному матеріалі застосовано метод обчислення показників асоціації, за допомогою якого авторка перевіряє правильність висунутих гіпотез дослідження:

«Гіпотеза 1. Синтаксичні фразеологізми, як і будь-які інші стійкі (ідіоматичні) одиниці, мають високий ступінь не випадковості поєднання компонентів, що входять до складу незмінної частини речення.

Гіпотеза 2. Оскільки існує взаємозв'язок між якісними ознаками та кількісними параметрами мовних одиниць (за Б. Головіним, В. В. Левицьким, В. І. Перебийніс та ін.), припускаємо, що показники не випадковості появи двох і більше компонентів відрізняються для таких типів мовних одиниць, як лексичні фразеологізми, нефразеологізовані речення і фразеологізовані речення (синтаксичні фразеологізми).

Гіпотеза 3. Ступінь не випадковості (зв'язаності) компонентів синтаксичного фразеологізму залежить від кількості компонентів у ньому» (с. 294 – 295).

Отримані на матеріалі Українського національного лінгвістичного корпусу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України кількісні дані за різними показниками асоціації – MI, MI3, MI log Freq, Dice і gmean – авторка подає в репрезентативних таблицях (див. таблиці 4 – 16), які супроводжує належними коментарями й докладними поясненнями.

Результати здійснених обчислень за показниками асоціації MI і MI3 доводять високий ступінь не випадковості поєднання словоформ у межах стрижневого компонента синтаксичних фразеологізмів і залежність цього ступеня від кількості компонентів, тобто доводять першу і третю гіпотези. Друга гіпотеза підтвердилася тільки частково: «відмінності в показниках не випадковості появи словоформ виявлено в різних групах мовних одиниць – лексичних фразеологізмів, нефразеологізованих речень і фразеологізованих речень – лише для трикомпонентних конструкцій» (с. 355),

що спонукає авторку до пошуків відповідних пояснень і врахування чинників, які впливають на коректність здійснених підрахунків.

Позитивно оцінюємо й ідею вирішити питання структуризації та презентації мовних даних шляхом створення бази даних «Синтаксичні фразеологізми в українській мові». Опис етапів створення бази даних та особливостей її наповнення реалізовано в п'ятому розділі монографії. Лінгвістична база даних створена на основі Microsoft Office Access із використанням єдиної таблиці даних, запитів, макросів і форм, є доволі зручною в користуванні, уможливорює перегляд усіх даних і здійснення пошуку моделей речень, розташованих за абетковим принципом.

Висновки дослідження є логічними й виваженими, у них узагальнено виконаний аналіз та окреслено перспективи дослідження синтаксичних фразеологізмів.

У додатках відбито результати обчислень статистичних показників для моделей синтаксичних фразеологізмів в українській мові, запропоновано структуру словникової статті «Словника синтаксичних фразеологізмів української мови» й наведено зразки укладених словникових статей.

Повноту й глибину рецензованої праці забезпечує використання значної кількості наукових джерел, доцільні методи аналізу мовного матеріалу й корпусобазованість виконаного статистичного дослідження. Реалізований авторкою статистичний підхід до аналізу синтаксичних фразеологізмів, безумовно, розширює інструментарій вітчизняних синтаксичних і фразеологічних студій і дає поштовх до подальших досліджень у цій площині.

Монографія «Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики» Ганни Василівни Ситар позначена фундаментальністю й оригінальним баченням широкого кола синтаксичних і фразеологічних проблем, постає вагомим внеском у розвиток конструкційної граматики й лінгвостатистики, що є важливими напрямками розвитку сучасного українського мовознавства.

ЗМІСТ

СОЦІОЛІНГВІСТИКА КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Вільчинська Т. П. Лінгвокогнітивна природа концепту «дорога» як репрезентанта просторового коду в поезиці Тараса Федюка _____	3
Фаріон І. Д. До джерел діахронної соціолінгвістики: світовий досвід та українська проблематика _____	10
Варинська А. М. Лінгвокультурологічні параметри концепту «честь» _____	19
Данилевська О. М. Мовна ситуація в загальноосвітніх навчальних закладах України (за результатами соціолінгвістичного дослідження) _____	28
Єщенко Н. О. Змістовий потенціал концепту «любов» в українській мові _____	43
Костовська А. В. П'ять різновидів дискримінації жінок у ЗМІ _____	51
Ли Цзихуа. О коммунікативной культуре педагога _____	58
Романенко В. О. Мовна особистість української жінки (на матеріалі періодичного видання «Радянська жінка») _____	64
Стойкова Г. Г. Про мову як духовну зумовленість та окремішність нації _____	70
Цар І. М. Дериваційні процеси у спонтанному мовленні молоді (на матеріалі м. Києва) _____	76
Шелудько В. Л. Відображення поняття «служба» у свідомості держслужбовців _____	85
Южакова О. І. «Російсько-український словник складної лексики» С. Караванського як етап на шляху до національного відродження _____	93
Ясіновська О. В. Невидиме у видимому: образи природи в репрезентації концептів смертних гріхів (на прикладі українського релігійного дискурсу) _____	102

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Ковалевська Т. Ю. Нейролінгвістична Мілтон-модель у системі методів дослідження комунікативної сугестії _____	116
Кондратенко Н. В. Принципи текстотворення політичної програми як мовленнєвого жанру політичного дискурсу _____	124
Романова Т. В. Современная языковая личность с точки зрения лингвоконфликтологии _____	131
Форманова С. В. Сценарій 'сварка' в аспекті конфліктного дискурсу _____	139
Билінська О. С. Лексичні засоби мовленнєвого впливу в синкретичних жанрах політичного агітаційного дискурсу _____	148
Білоконенко Л. А. Лінгвокультурне поле конфлікту _____	156
Завальська Л. В. Типологія конфліктних стратегій в інтерактивній взаємодії політиків _____	165
Кіщенко А. М. Методологічні аспекти дослідження художнього дискурсу в комунікативно-прагматичному аспекті _____	171

Кутуза Н. В. Сугестія і маніпуляція: спільні й відмінні ознаки різновидів комунікативного впливу_____	178
Лакомська І. В. Адвербіальні фразеологізми в газетних заголовках: лексико-граматичний аспект_____	189
Романченко А. П. Лінгвокреативність мовної особистості: фразеологічні одиниці_____	196
Сазонова Я. Ю. Варіації комунікативного смислу «страх» у текстах про зомбі в англomовній та українській лінгвокультурах_____	204
Серебрич А. В. Ключові слова як лексико-семантичні сугестогени українськомовних проповідей_____	216
Стрій Л. І. Подяка як ритуальний мовленнєвий жанр політичного дискурсу_____	225
Щербак О. В. Текстові коди комерційної телереклами у вимірі комунікативної ефективності_____	230
Kovalevska A. V. Verbal influence in the information wars: identifying the suggestive patterns_____	238

РЕЦЕНЗІЇ

Ковалевська Т. Ю. Граматико-конструкційний простір синтаксичних фразеологізмів (Рецензія на наукове видання: Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : монографія : [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко] / Г. В. Ситар. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 458 с. _____	246
--	-----

CONTENTS

SOCIOLINGUISTICS COGNITIVE LINGUISTICS

Vilchynska T. P. LINGVOCOGNITIV NATURE OF THE CONCEPT OF "ROAD" AS A REPRESENTATIVE OF SPACIOUS CODE IN THE POSITIONS OF TARAS FEDYUKA_____	3
Farion I. D. TO THE SOURCES OF DIACHRONIC SOCIOLINGUISTICS: GLOBAL EXPERIENCE AND UKRAINIAN PROBLEMATICS_____	10
Varynska A. M. LINGUISCULTUROLOGICAL PARAMETERS OF THE CONCEPT "HONOR"_____	19
Danylevska O. M. LINGUISTIC SITUATION IN SECONDARY SCHOOLS OF UKRAINE (BASED ON SOCIOLINGUISTIC RESEARCH)_____	28
Yeshchenko N. O. SENSE POTENTIAL OF THE CONCEPT "LOVE" IN UKRAINIAN LANGUAGE_____	43
Kostovska A. V. 5 WAYS MEDIA DISCRIMINATES AGAINST WOMEN_____	51
Li Jihua. ON THE PEDAGGUE'S COMMUNICATIVE CULTURE_____	58
Romanenko V. O. LANGUAGE PERSONALITY OF UKRAINIAN WOMAN (ON THE MATERIAL OF THE PERIODICAL PUBLISHING «RADYANSKA ZHENKA»)_____	64
Stoikova G. G. ABOUT THE LANGUAGE AS SPIRITUAL ARRANGEMENT AND DISTINCTIVENESS OF THE NATION_____	70
Tsar I. M. DERIVATIVE PROCESSES IN SPONTANEOUS YOUTH SPEECH (BASED ON MATERIAL OF KYIV)_____	76
Sheludko V. L. DISPLAYING THE CONCEPT OF «SLUZHBA» IN THE MINDS OF CIVIL SERVANTS_____	85
Yuzhakova O. I. «ROSIISKO-UKRAINSKYI SLOVNYK SKLADNOI LEKSYKY» BY S. KARAVANSKYI AS THE STAGE ON THE WAY TO NATIONAL RENAISSANCE_____	93
Yasinovska O. V. INVISIBLE IN THE VISIBLE: IMAGES OF NATURE IN THE REPRESENTATION OF MORTAL SINS_____	102

SUGGESTIVE LINGUISTICS COMMUNICATIVE LINGUISTICS

Kovalevska T. Y. NEUROLINGUISTIC MILTON-MODEL IN THE COMMUNICATIVE SUGGESTION RESEARCH METHODS SYSTEM_____	116
Kondratenko N. V. PRINCIPLES OF TEXT-MAKING OF A POLITICAL PROGRAM AS A SPEECH GENRE OF POLITICAL DISCOURSE_____	124
Romanova T.V. THE MODERN LANGUAGE PERSONALITY IN THE ASPECT OF LINGUAL CONFLICTOLOGY_____	131
Formanova S. V. SCENARIO «QUARREL» IN THE ASPECT OF CONFLICT DISCOURSE_____	139

Bylinska A. S. LEXICAL MEANS OF SPEECH INFLUENCE IN A SYNCRETIC GENRE OF POLITICAL CAMPAIGN DISCOURSE _____	148
Bilokononko L. A. LINGUVOCULTURAL FIELD OF THE CONFLICT _____	156
Zavals'ka L. V. TYPOLOGY OF CONFLICT STRATEGIES IN INTERACTIVE INTERACTION OF POLICY _____	165
Kishchenko A. M. METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE LITERARY DISCURS INVESTIGATION IN THE COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ASPECTS _____	171
Kutuza N. V. SUGGESTION AND MANIPULATION: COMMUNICATIVE INFLUENCE TYPES' COMMON AND DIFFERENT CHARACTERISTICS _____	178
Lakomska I.V. ADVERBIAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN NESPAPER HEADLINES:LEXICAL AND GRAMMATICAL ASPECTS__	189
Romanchenko A. P. LINGUAL CREATIVITY OF LANGUAGE PERSONALITY: FRASEOLOGICAL UNITS _____	196
Sazonova Ya.Yu. VARIATIONS OF THE COMMUNICATIVE SENSE «FEAR» IN TEXTS ABOUT ZOMBIES IN ENGLISH AND UKRAINIAN LINGUAL CULTURES _____	204
Serebrych A. V. KEYWORDS AS LEXICAL-SEMANTIC SUGGESTOGEN OF UKRAINIAN SERMONS _____	216
Stryi L. I. A GRATITUDE AS A RITUAL LINGUISTIC GENRE OF A POLITICAL DISCUSSION _____	225
Shcherbak O. V. TEXTS CODES OF COMMERCIAL TV ADVERTISING IN MEASUREMENT OF COMMUNICATIVE EFFECTIVENESS _____	230
Kovalevska A. V. VERBAL INFLUENCE IN THE INFORMATION WARS: IDENTIFYING THE SUGGESTIVE PATTERNS _____	238

REVIEWS

Kovalevska T.Y. Construction grammar space of syntactic idioms : Review of the monograph by Sytar Hanna V. Syntactic idioms in the context of construction grammar: monograph. [scientific editor and editor-in-chief A. P. Zahnitko] / H. V. Sytar. – Vinnytsia: «Nilan-LTD», 2017. – 458 p. _____	243
---	-----

З-324 Записки з українського мовознавства: Вип. 24. У 2-х томах. – Т.2.:
Зб. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum 24. –
Vol. 2 / Головний ред. Т.Ю. Ковалевська. – Одеса : «ПолиПринт»,
2017. – 256 с.

ББК 81. 031. 4я5
УДК 81. 161. 2 (051)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 24

Том 2

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 24

Volume 2

Головний редактор **Т.Ю. Ковалевська**

Підписано до друку 31.08.2017.

Формат 60x84/16. Папір друкарський.

Гарнітура «Times». Друк цифровий. Обл.-вид.арк. 19,6

Тираж 300 прим. Зам. № 32/08.

Адреса редакції:

Кафедра української мови,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058

Тел (0482) 776-14-80

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві

«ПолиПринт», г. Одеса, ул. Ак. Королева, 33.

тел. : (048) 794-64-50

e-mail: info@poliprint.od.ua

